1256

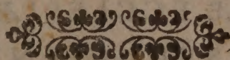
Hoepli
Sept 14 '03

PVTEOLANA HISTORIA

A IVLIO CAESARE CAPACIO
NEAPOLITANAE VRBIS
A SECRETIS ET CIVE
CONSCRIPTA.

Acceſsit eiuſdem

DE BALNEIS LIBELLVS.

NEAPOLI,

Excudebat Conſtantinus Vitalis. MDCIIII.

OMNIA SVMMI PONTIFICIS AVCTORITATI ET S. ROMANÆ ECCLESIÆ EMENDATIONI SVBIICIVNTOR.

EXCELLENTISSIMO

MATTHAEO A CAPVA

CONCHANORVM

PRINCIPI

REGNIQ. MAGNO ADMIRATO

& Consilij supremi ordinis Decano.

IVLIVS CAESAR CAPACIVS NEAP. S.

V AE admirabilia in Puteolano, Baiano, Misenate, & Cumano sinu veteres scriptores Latini, Graeciq. proposuere, in hosce meos labores compuli Princeps Excellẽtissime vt nihil reliqui esset quod curiosum hominũ genus eò accedens, maximo studio desideraret. Quae ad antiquitatem pertinent, planissimè sunt explicata. Quae ad historiarum methodum, non intermissa. Quae in terrae visce-

ribus, calidis aquis, ignibusq. & sulphure ac bitumine recondita & perfusa, philosophiae λαμπάδος in lucem reuocata. Lapides aut coeno, aut sordibus eruti, locupletes erunt veterum monumentorum testes. Numismata Relligionem, tùm sacra mysteria declarabunt. Quae verò Christianam Relligionem decent, tanto pietatis studio colligere libuit, vt nec Martyrum celebritates, nec Sanctorum Relliquias aut translationes, nec Episcoporum series quisquam aliundè haurire quàm ex hoc fonte (absit verbo inuidia) cupiet. Opus in tot antiquitatis anfractibus elaboratum tibi dicaui Excellentissime Princeps cuius memoria mihi est multò iucũdissima, vt tuam gratiam aucuper, animiq. tui magnitudine & splendoribus, aliquid laudis in his lucubrationibus enitescat. Cum Puteolos accesseris, subcisiuis horis lege; & æternum vale Princeps optime, Neapolitanae nobilitatis ornamentum. Neapoli Calend. Augusti CIↃ. DC. IIII.

AD

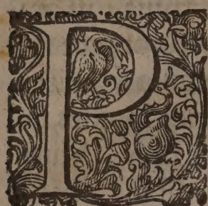
AD CIVES PVTEOLANOS.

ON ea debuerat veſtra eſſe fortuna, vt omnem gloriam aut barbarorum furor, aut terraemotus labes, vel ignis veſania ſepeliret. Atque, (o rem deplorãdam) nec lapides ipſi ad contegendam ſepulturam ſatis. Mutili enim, fracti, & abraſi. Quid reſtat? Vix veſtigium; idq. aratri importunitate deturpatum. Veſtigium tamen quod ignis pietas ſeruauit, quem cùm aliquãdo Veſuuij interiora eructaſſent, Herculanium, & Pompeios florentes vrbes, cum theatris, cum ciuibus, cum aëre ipſo contumulauit. Non ſic impiè vobiſcum actum eſt. Addo Stabias Romani Senatus indignatione ſolo aequatas, Cumas, Miſenum, Baias dirutas, quas inanes vos tanquam è ſpecula conſpicitis. Ergò ne tot vrbium interitus, veſtrae vrbis vitam etſi miſeram quippe quae ex cadaueribus reuiuiſcit quodammodo, non conſolabitur? Adhuc Puteolani eſtis. Adhuc in vulnerato felicis Dicaearchiae corpore cicatrices obductae cernuntur, & veſtrum adhuc ſolum ex numiſmatum lapidumq. ſeminibus quae Puteolani pulueris gleba contegit, amplitudinem Romanam, quae ſuo ſplendore veſtris luminibus luxit, cum aliqua antiquarum rerum vbertate redundat. Illudq. vos recreet plurimum, quòd cùm Emporium celeberrimum Puteoli Cumanorum fuerint; hoc tempore Neapolitanae vrbi, cuius aedificio veſter quoque labor interfuit, non tantum olerum fructuumq. ad commoditatem, ſed etiam Balnearum ad ſanitatem tuendam ſuppeditet annonam. Quod ſi à Neapolitano ad vitã reuocari aliqua ex parte non diſplicet, mihi tantum tribuite, vt aut cum veſtra laude non viuam inglorius, aut ſint Puteoli nominis & laboris mei ſepulcrum. Valete.

AD

AD LECTOREM.

RIMORIBVS tantùm labris degustandos latices Puteolanarum antiquitatū scriptores proposuere, qui ex earum monumentis eos deducere conati sunt. Sitis tamen adhuc reliqua. Quae enim inter earum fragmenta secretiora delitescebant, non sibi reperienda duxerunt. Quae propinanda erant, impiè reiecere. Quae curiosorum animos explere poterant, proponere aut dubitarunt, aut ignorarunt. Tacenda, loquuti. Dicenda, obliti. Quid maius Puteolis aut Philosophia meditabitur, aut Naturalis Magia obloquetur, aut sacris mysterijs obuoluta prophana pronunciabit historia? Obijcitur totus ille sinus miraculis præclarus, quae mediusfidius & admirationem excitant, & timorem spectantibus præbent, & in maximam abditarum rerum opinionem homines adducunt. Admiror ignem qui nullo indè impulsu facilè pellitur. Ignem, qui cùm consumere deberet, vitalem omnibus rebus, quae ibi nascuntur, impertit calorem; & qui non focis publicis à Vestalibus, sed ab ipsa terra & materia sempiternus custoditur. Quid prata in ignibus? Virent, florent, vernant semper campi, quos nescio vtrum roscido purissimi coeli humore, an ignis fluminibus dicam irriguos. Admiror aquas, non Sextias, aut Caballinas. sed calidarum perennitates, Balneasq. earum tot saeculis nutrices & alumnas. Ecquæ nam aquae? Admirabiles

biles

biles profectò, quae neque conclusae corrumpuntur, nec frigoribus conglaciant, nec pruina concrescunt. Quae dùm per terrae venas sensim permeant, ex iugibus deindè fontibus ad hominis vitam & salutem extrahuntur. At qui nam in ijs venis sulphuris, aluminis, chalcanthi, chalcitis, auri, ferri, argenti thesauri? Ut in orbe terrarum Naturam vterum tulisse, & Puteolis peperisse dicas. Aërem laudabis procellis non obnoxium, crassis nubibus nunquàm concretum, ex respiratione medicatarum aquarum circumfusum, placidissimos humores colligentem, agrum illũ augere imbribus; vt Anaximenis Deum aërem Puteolis statuas, & Chrysippi Neptunum dùm per maria & sinus illos manat, qui semper tranquilli, nauium stationib. tuti, natantibus salubres, & commoditati vberrimi piscatorum. Quid semiruta simulacra, quae imaginẽ antiquae venustatis referunt, atq; ità vt veluti pompa & spectaculo maximè circùm oculi teneantur? Insepultam tot cadauerum sepulturam lugeo dum sedeo ad parietinas squalentes, uepribus obrutas. at verò saepius spirantium Imperatorum capita, bustis voluntate impono dum manibus nequeo. Enumero aliquando maximorum Principum villas, procerum Romanorum domicilia in quibus praefulxit saepius fascium amplitudo, & Romano Senatui dignitas erepta est, quando adhuc Augusti, Neronis, Tiberij, Caij, Traiani, Adriani, Antonini audiuntur voces, notantur gesta, seruantur imagines. Et meritò ad ignes Romani fastus tumor efferbuit. Et qui ad honores fumosarũ imaginum obrepserunt, libenter fumantis terrae

solum

ſolum cõmendarunt. Heroes ſplendidè viuentes, ſumptuoſiore cultu Lucũllos, nimio ocio Vacias, piſcinarum vaſtitate Hortenſios, Hirrios, Philippos, reprehendo ſanè, ſed ab eorum laudibus non abſtineo, qui ganearum nidorem, profuſam in ſumma vbertate luxuriem, luculenta tranquillitatis ocia, Romani animi maieſtatem Puteolis oſtentarunt. Quid igitur Puteoli? Res magna profectò. Qui non ita ſunt depingendi vt claritati obſtruat obſcuritas, aut deſideratae à doctioribus obſcuritati deſit color. Quae bono animo in hoc volumen reieci recto iudicio ſecernas. Vale.

ELENCHVS

ELENCHVS AVCTORVM.

A

ABas Tritemius.
Acta Apostolorum.
Acta Regum Neap.
Acta S. Maximi.
Acta S. Iulianae.
Adrianus in oratione.
Adrianus Turnebus.
Aelianus.
Aelius Lampridius.
Aelius Marchesius.
Aelius Spartianus.
Agathias.
Agatosthenes.
Agellius.
Albertus Magnus.
Alexander ab Alex.
Alexander Trallianus.
Alexis.
D. Ambrosius.
Ammianus Marcellinus.
Anacreon.
Anastasius Bibliothec.
Andreas Baccius.
Angelus Constantius.
Antigonus.
Antonius à Falconibus.
Antonius Bonfinius.
Apollonis Scholiastes.
Appianus Alex.
Arnobius.
Aristophanes.
Aristophanis Schol.
Aristoteles.
Athenaeus.
Augerius Gislenus.
Ausustius.
D. Augustinus.
Auicenna.
Aupertus.
Aurelius Cassiodorus.
Aurelius Victor.
Ausonius.

B

BArtholomaeus Facius.
Bartholomaeus Marãta
Bellonius.
Blondus.
Breuiarium Capuanum.
Breuiarium Salernitanum.
Brissonius.

C

CAesar Baronius Cardinalis.
Caesaris Commentaria.
Carolus Sigonius.
Catullus.
Censorinus.
Chariclades.
Chronica Cassinensis.
Chronica Ioannis Villani.
Cicero.
Ciprianus.
Claudianus.
Clemens Alexandrinus.
Collegium Conimbricẽse.
Collenucius.
Columella.
Concilia generalia.
Constantinus.
Cornelius Celsus.
Cornelius Seuerus.
Cornelius Tacitus.

D

DEcretum.
Dio.
Diodorus Siculus.
Dionysius Afer.
Dionysius Halicarnasseus.
Dionysius Lambinus.
Ditmarus.
Donatus.
Dorotheus.

E

ENnius.
Epigrammata Graeca.
Eugipius.
Euripides.
Eusebius.
Eustathius.
Eutropius.

F

FEstus.
Flauius Vopiscus.
Franciscus Aretinus.
Franciscus Lombardus.
Franciscus Petrarcha.
Frontinus.
Fuluius Vrsinus.

G

GAlenus.
Georgius Agricola.
Georgius Cedrenus.
Glossae.
Glyca in annalibus.
D. Gregorius.
Gordianus.
Gulielmus Apuliensis.

H

HArpocratio.
Hegesippus.
Hellanicus Lesbius.
Herempertus.
Hermias.
Herodianus.
Herodotus.
Hesiodus.
D. Hieronymus.
Hieronymius Borgius.
Hieronymus Cardanus.
Hieronymus Fracastorius.
Hippolytus Martyr.
Homerus.
Homeri Scholiastes.
Honorius III.
Horatius.
Huberrus Goltzius.
Hyperocus.

I

IAcobus Sannazarius.
Iamblichus.
D. Ignatius.
Innocentius III.
Inscriptiones antiquae.
Ioannes Albinus.
Ioannes Antonius Cãpanus
Ioannes Boccaccius.

Ioannes Diaconus.
Ioannes Eliſius.
Ioannes Xiphilinus.
Ioſephus.
Iouianus Pontanus.
Iulius Bulengerus.
Iulius Capitolinus.
Iulius Firmicus.
Iulius Obſequens.
Iulius Pollux.
Iulius Scaligerus.
Iulius Solinus.
Iuſtinus Martyr.
Iuſtus Lipſius.
Iuuenalis.

L

LAberius.
Lactantius Firmianus.
Laurentius Surius.
Leo Baptiſta.
Leo Hoſtienſis.
Licinius Mutianus.
T. Liuius.
Liuij Piſonis Annales.
Lucianus.
Lucanus.
Lucillius.
Lucius Florus.
Lucretius.
Luitprandus.
Lycophron.

M

MAcrobius.
Marcus Antonius Sabellicus.
Marcus Antonius Flaminius
Marinus Freccia.
Martialis.
Martianus Capella.
Martyrologium.
Matthaeus Salernitanus.
Maximus Tyrius.
Menghus Fauentinus.
Meſſala Coruinus.
Michael Sauanarola.
Moſchion.

N

NAeuius de bello Punico.
Natalis Comes.
Nauclerus.
Nonius Marcellus.
Notitia vtriuſq; Imperij.

O

OFficium Sanctorum Neap.
Onuphrius Panuinius.
Oppianus.
Orpheus.
Orus Apollo.
Ouidius.

P

PAulus Diaconus.
Paulus Iureconſultus.
Pauſanias.
Petronius Arbiter.
Petrus Bembus.
Petrus Damianus.
Petrus Diaconus.
Petrus de Natalibus.
Petrus Razanus.
Petrus Stephanus.
Petrus ad Stephanum Præſulem Neap.
Philippus Beroaldus.
Philo Iudaeus.
Philoſtratus.
Pindarus.
Plato.
Plinius.
Plinius iunior.
Plautus.
Plutarchus.
Polybius.
Pomponius Laetus.
Pomponius Mela.
Porphirius.
Procopius.
Propertius.
Prudentius.
Ptolemaeus.

R

RHegino.

S

SCholiaſtes Dionyſij.
Scholiaſtes Ariſtophanis
Scholiaſtes Pindari.
Sedulius.
Segebertus.
Seneca.
Seruius.
Sextus Aurelius.
Sextus Pompeius.
Sibyllina Oracula.
Sidonius Apollinaris.
Silius Italicus.
Simon Porcius.
Sophocles.
Spartianus.
Statius.
Stephanus de Vrbibus.
Strabo.
Suetonius.
Symmachus.

INDEX
RERVM MEMORABILIVM.

Iacobus

Puteo-

Thesau-

Errata corrigito.

Pag.3.in marg. Puteolus. Puteolos. pag.5. verſ 12. plenè. planè. 6.34. tranſlatum. translatus. 7. 10. Reſpublicae. Reipublicae. 21.11. adyti. adyta. 32.24. cuius homini. cuiuis homini. 33.24. Praetores praeibant. Praetoribus. 37. 19. Diocletiani Maximini. Diocletiani & Maximiani. 39. 8. Maximino. Maximiano. 44.6. alicui ex Amazonum. alicui Amazonum. 45.10 fimbrias. fimbriae. 73.3. legimuſq. Apuliae vel prouinciae. Legimuſq vel prouinciae. 79.9. quibus quicquid Paulo. qui quicquid Paulo. 135. ver.vlt. σώσας. σῶσαι. 136. 3. anno 289. anno 305. ibid.30. Cummae Eccleſiae. Cumanae Eccleſiae. 137.3. Antemium ſubdiaconorum. Antemium ſubdiaconum. 138.16. Chalcidenſes aedificatum. à Chalcidenſibus aedificatum. 156.2. Paguros. Pagurus. 146.2. flagrarent. fragrarent. 136.9. deſcribit Eugipius. deſcribit Ioannes Diaconus apud Surium. 16.2. ſequutae. ſequuturae. 37.24. Feſtum Diaconos, Deſiderium Lectorem. Feſtum diaconos & Deſiderium Lectorem, Beneuentanos. 38.15. infedilate. infidelitate. 46.9. Putolis. Puteolis. 53.24. Ioannem Mormilem. Ioanné Camillum Mormilem. 58.15. pracrupta. praerupta. 64. 1488. 1458 69. Eugipius. Ioannes Diaconus in tranſlatione S.Soſij apud Surium. 81. 5. inter alios Epiſcopos. inter alios Theologos. 57.1. eſt monitus. monuit. 109.14. lequiro. requiro. 111.32. Hu. Hic.

PVTEOLANA HISTORIA A IVLIO CAESARE CAPACIO NEAP. CONSCRIPTA.

PVTEOLANAE VRBIS NOMINA.

Cap. I.

APPELLARVNT hanc Vrbem Puteolam Seruius, Puteolas Franciſcus Petrarcha, Putiolium Galenus, Dicarchum Sannazarius, *Puteola* *Puteolae* *Putiolium* *Dicarchum*

—— *Dicarchi littora Pagros,*

Dicarcham Lucilius apud Feſtum, *Dicarcha*

Inde Dicarcham populos Delonq. minorem,

Dicarchidem Petronius, Vrbem Dicarchaeam Silius Italicus, *Dicarchis* *Vrbs Dicarchaea.*

Putioli

cus, Sinus Dicarchaeos Statius, Putiolos antiquus lapis apud Marcellum Muſcettolam Neapoli

IMP. CAESARI
. . . .
IEROPOLITANI
PERYTENSES
QVI. PVTIOLIS. CONSISTVNT.

Dicaeopolis
Putioli
Dicaearchia
Dicaea
Lib. de Vrbe.

Dicaeopolim ait Suidas appellari vrbem in Thracia. Alteram deinde eiuſdem nominis commemorat, quam & Puteolos dicit, a Dicaeo Neptuni vel Herculis filio ſic dictam. Putiolos, Dicaearchiam, & Dicaeam Stephanus; Δικαιάρχεια πόλις Ἰταλίας ταύτην δέ φασι κεκλῆσθαι Ποτιόλους, ἐν ᾗ τὸ συμπόσιον ὁ Ἡρωδιανὸς ἔγραψε. πότια δὲ, τὰ φρέατα καλοῦσι Ῥωμαῖοι; *Dicaearchia Vrbs Italiae. Hanc dicunt appellari Potiolos, in qua Conuiuium ſcripſit Herodianus. Quae nunc Graeci phreata, Latini puteos appellant.* Sed cum in dictione Δίκαια, multa dixiſſet, tandem ait, ἡ αὐτὴ δὲ ἐκαλήθη Δικαιάρχεια, καὶ Ποτίολοι; *Haec eadem appellatur Dicaearchia, & Potioli.* Poetae ſecundam & tertiam ſyllabam cõtrahunt, ſi mauis elidunt ſecundam, & Dicarchiam, pro Dicarcheam efferunt, nam Dicaearchia propriè appellabatur. Quidam Dicaearcheam ſcribunt, quidam vero, Dicaearchaeam propter αι Graecum.

Putioli.

Lib. 5.
Puteoli vnde.

Strabo vetus nomen fuiſſe Dicaearchiam ſcribit, Puteolos nouum, quandò ſub Annibale nomen inditum à puteis, quos ad hauriendas aquas effoderant vel ab aquarum putore, quod totus ille ſinus ſulphure, igne, aquis calidis ſcatet. Hinc Varro, *A puteis (inquit) quod ſint circa eum locum aquae frigidae & calidae multae. Niſi à putore potius, quòd putidus ſit odoribus ſaepè ex ſulphure & alumine. Extrà oppida à puteis Puticulae, quòd ibi in puteis obruebantur homines. Niſi potius, vt Aelius ſcribit, Puticulae, quòd putreſcebant ibi cadauera proiecta. qui locus publicus vltrà Aeſquilias.*

Puticulae.

Puteoli Emporium Cumanorum.

Subdidit Strabo, Dicaearchiam Cumanorum fuiſſe Emporium, in ſupercilio montis conditum, ἐπίνειον Κυμαίων, quae vox, Nauale, & Emporium ſignificat. Praeter Strabonem ea vtitur Thucidides. Fuiſſe autem celebre Emporium, idem innuit;

innuit; ἡ δὲ πόλις ἐμπορεῖον γεγένηται μέγιστον. Et Festus affirmat; *Minorem Delon Puteolos esse dixerunt quòd Delos aliquãdo maximum Emporium fuerit totius orbis terrarum, cui successit postea Puteolanum.* Cicero ad Atticum; *Qui potui non videre, cùm per Emporium Puteolanũ iter facerem?* Id in littore maris fuisse, officinarum aedificia facile ostendunt. Loffredus, maritimas eas habitationes ad delicias comparandas & piscinas immittendas arbitratus est. Puteolorum longitudinem Ptolemaeus partium XXIX. cum deunce, latitudinem LI. metitur. *Lib.5.ep.7.*

Aedificatio.

Indè à Cumanis aedificatum oppidum existimarunt. Stephanus à Samijs affirmat, Ποτίολοι, πόλις Τυῤῥηνίας, κτίσμα Σαμίων, ἥ τις καὶ Δικαιάρχεια; *Puteoli, vrbs Italiae, condita à Samijs, quae ciuitas & Dicaearchia dicitur. Et in dictione* Δίκαια; Ionum Coloniam facit, ἐστὶ καὶ ἑτέρα ἐν τῷ Τυῤῥηνικῷ κόλπῳ Ἰώνων ἄποικος; *Est & alia in mari Tyrrheno, Ionum Colonia.* Pausanias bis meminit, primum in Messenijs; ὅπου γε καὶ ἐφ' ἡμῶν ἐν Δικαιαρχείᾳ τῇ Τυῤῥηνῶν ἐξεύρηται ὕδωρ σφίσι θερμὸν, οὕτω δή τι ὀξὺ ὥστε τὸ μόλυβδον (διεξήσει γάρ διὰ μόλυβδον ῥέον) ἔτεσι κατέτηξεν οὐ πολλοῖς; *Cum aetate nostra ad Puteolos, quod & Tyrrheni maris accolarum oppidum, Dicaearchia Graecis dictum, aqua extiterit tàm acuto calore efferuescens, vt intrà paucos annos, plumbeos per quos fluit tubulos resoluerit.* Deindè in Arcadicis; Πρὸ Δικαιαρχείας δὲ τῆς Τυρσηνῶν ὕδωρ τε ἐν θαλάσσῃ ζέον, καὶ νῆσος δι' αὐτὸ ἐστὶ χειροποίητος, ὡς μηδὲ τοῦτο τὸ ὕδωρ ἀργὸν εἶναι, ἀλλά σφισι θερμὰ λουτρά; *Et iuxta Dicaearchiam Tyrrhenorum, calidae efferuescunt in mari aquae, vbi de industria exstructa est insula in Balneis aquarum calidarum, nec eius muneris vllus est vsus.* Eius tamen conditoris mentionem nullam facit. Idq. idcircò scripsi, quòd temerè aliqui conditorem apud Pausaniam reperiri affirmãt. Placeat aliquibus Suidae opinio, qui Dicaeum Neptuni, vel Herculis filiũ asserit, si nouam maluerint sequi opinionem.

Puteolus aedificarunt Samij.

Dicaeus.

Amplificatio.

Oppidum à Romanis Imperatoribus auctum, ornatum,

multisq. locis restitutum, paruam deinde Romam appellarunt. Cicero aduenientium multitudini nomen tribuit; *Habuimus in Cumano quasi pusillam Romam.* Hinc templa, portus, academiae, theatra, statuae, thermae, & alia memorabilia, quorum parua quae supersunt vestigia, animi Romani magnitudinem, Imperatorum in ijs locis cõsuetudines, maximarum rerum memoriam praeseferunt. Murorum, & portae Herculeae præclarè hoc Epigramma meminit,

Ad Att. lib. 5. ep. 2.

Muri & porta Herculea.

D.D. N. N. IMP. CAES. TRAIANVS. P.P. INVICTVS. AVG. MVRIS. CVRIONEN. AEDIFICIIS. PROVIDENTIA SVA INSTITVTIS. ATQ. ERECTIS. PORTAM. PVTEOLANORVM HERCVLEAM. VOCARI. IVSSIT.

Lib. 2. Silu.

Muris idcircò & turribus celebre fuit oppidum. Papinius turres & moenia Puteolana commemorat,

Omnia Chalcidicas turres obuersa salutant.

Et, ———— *quae te genuere Dicarchi*
Moenia ————

Viae Puteolanae.

Barbarorum saepius in Italiam illuuione collapsa, & solo aequata. Vias quoq; stratas à Septimio Seuero, atque Antonino legimus quem libẽtissimè ibi fuisse versatum, praeter lapides, nummorum copia quae quotidiè reperitur ostendit.

IMP. CAES. L. SEPTIMIVS. SEVERVS. PIVS. PERTINAX AVG. ARABIC. ADIABEN. PARTHICVS. MAXIMVS TRIB. POT. IX. IMP. XII. COS. II. PP. PROCOS. ET. IMP. CÆS. M. AVRELIVS. ANTONINVS. PIVS. AVG. TRIB. POT. IIII. PROCOS. E... VIAS. RESTITVIT. A PVTEOLIS .....

Et à Vespasiano,

IMP. CAESARI. VESPAS. AVG. PONT. MAX. TRIB. POT. III. IMP. IIX. PP. COS. III. DES. IIII. SEN. PVTEOL. QVOD. VIAS. VRBIS. NEGLIGENTIA SVPER. TEMP. CORRVPTAS. IMPENSA. SVA. RESTITVIT.

Ex quibus oppidi amplitudinem nõ tantùm supercilio contineri

tineri cognoſcimus, cùm in mediterraneis nobiliſſima aedificiorum monumenta cernantur, & ad viam Campanam plurima ſuperſint. Atque templa, theatra, parietinas illas ad quatuor millia paſſuum fortaſſe circumplectebantur. Neſcio an Dicaearchaei Cumanos felicitate ſuperauerint. Aliquo id tempore factum nõ vereor, cùm ſcilicet Romani Imperatores Puteolanas delicias Cumanis praepoſuerint.

DE PVTEOLANORVM REPVBLICA. Cap. II.

DICAEARCHIAE Antiquam Rempublicam, eadem ratione qua Neapolitana, fuiſſe inſtitutam plenè affirmo, quandò à Graecis duxit originem, quod lapides cõfirmant, & explicat Hebo quem Puteolani venerabantur (licet Neapolitanorũ Deum, illum fuiſſe ſcribat Macrobius) ad Theſeum quoque fortaſſe originem referentes. Quapropter, Cumanos, Puteolanos, Neapolitanos, eoſdem genere, relligione, lingua fuiſſe non dubitarem. Hoc tamen ſibi maximè Puteolani tribuerunt, quòd eorum Rempublicam iuſtae adminiſtrationis titulo inſignitam, Dicaearchiam (id enim Graeca vox ſonat) appellarunt. Suidas; Δικαιάρχεια δὲ ἡ δικαίως ἄρχουσα Apud Staiuanos Neapoli, lapidis extat fragmentum, quod cum Pios ludos commemoret, qui Puteolis peragebantur, indè Neapolim translatum patet. Ibi Conſulis atque Demarchi mentio facta eſt, vt ordinem & populum Puteolanum dignoſcamus,

Reſpublica à Graecis.

Hebo Puteolanorum quoque Deus.

Iuſta Reſpu. Puteol.

Σ.... ΥΠΑΤΟΣ. ΔΗΜΑΡΧΗΣΑΣ. ΑΓΩΝΑΣ. ΠΙΟΥΣ
ΝΟΜΟΥ..... ΡΩΜΑΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΝ. ΚΑ.....
ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΗΣΑΣ. ΤΟ ΒΑΛΑΝΕΙΟΝ. ΑΝΕΘ....
ΕΠΕΣΚΕΥΑΣΕΝ. .... ΟΚΤ........

Fieri potuit, vt Colonia iam deducta Archontes deſierint,

&

Consules & Demarchus & Consules cum Demarcho administrarint. Ludos praeterea habemus Puteolanos, qui Pij dicebantur, ad Antonini Pij honorem instituti, qui cum Augustalibus Neapolitanis fuere percelebres. sic enim in antiquo lapide Romae in aedIbus Cardinalis Farnesij, inter caetera,

Ludi Pij. Augustales.

ΝΙΚΗΣΑΣ ΑΓΩΝΑΣ ΕΥΣΕΒΕΙΑ ΕΝ ΠΟΤΙΟΛΟΙΣ ΣΕΒΑΣΤΑ ΕΝ ΝΕΑΠΟΛΙ *Pios ludos Puteolis, Augustales Neapoli.* Quod si Antonini aetate eorum Magistratuum nomina superer ant, existimandum est adhuc reliquam Puteolanorum fuisse Rempublicam, ne Coloniae seruitute Reipub. amitteret rationem, quod etiã contigit Neapolitanis. Splendidissimi Puteolani ordinis memoria extat in lapide in monte Coelio sub Pio IV. reperto,

Ordo splendidissimus Puteolis.

L. ARADIO. VALERIO. PROCVLO. V. C. AVGVRI. PONTIFICI. MAIORI. XV. VIR. SAC. FACIVND. PONTIFI. FLAVIALI. PRAETORI. TVTEL. LEGATO. PROPRAET. PROV. NVMIDIAE. PERAEQVATORI. CENSVS. PROVINCIAE. GALLECIAE. PRAESIDI. PROV. BYZACENAE. CONSVLARI. PROV. EVROPAE. ET. THRACIAE. CONSVLARI. PROV. SICILIAE. VICE. SACRA. IVDICANTI. EIDEMQ. IVDICIO. SACRO. PER. PROVINCIAS. PRO. CONSVLAR. ET. NVMIDIAM. BYZACIVM. AC. TRIPOLIM. ITEMQ. AC. MAVRETANIAM. SITIFENSEM. ET. CAESARIENSEM. PERFVNCTO. OFFICIO. PRAEFECT. PRAETORIO. COMITI. ITERVM. ORDINIS. PRIMI. INTRA. PALATIVM. PRAEFECT. VRBI. VICESACRA. ITERVM. IVDICANTI. CONSVLI. ORDINARIO. VIRI. PERFECTISSIMI. ET. PRINCIPALES. ET. SPLENDIDISSIMVS. ORDO. ET. POPVLVS. PVTEOLANORVM. PATRONO. DIGNISSIMO. CVRANTE. SEPTIMIO. CARITONE. V. P.

Qui lapis Romam Puteolis fortasse translatũ. In eo quicquid Romani Imperij dignitas possidebat, quicquid in notitia vtriusque Imperij proponitur, elucet. licet declinantis

Imperij

Imperij imaginem proponat, quod tamen Romani nominis amplitudinē & propagationem retinebat per tot prouincias in orbe diffusas. Idq. summae laudi sibi tribuant Puteolani, quòd amplissimum virum patronum (quid si ciuem?) tot dignitatibus ornatum habuere. Maiorem tamen redolet antiquitatem Epigramma ad aedem Neptuni Puteolis,

C. HOROLOGIO
RESPVBLICA. REFECIT.

In littore Puteolano lapis repertus, qui etsi Neapolim ductus fuerit, Puteolis tamen non est abducendus. In eo Respublicae simulacrum apparet, & Senatusconsulti formula legitur. Citat Brissonius;

L. ANNIO. L. F. COL. MODESTO. HON. EQVO. PVBL. K. IVN. IN CVRIA. AVGVST. ANNIAN. SCRIBVNDO ADFVER. T. OPPIVS. SEVERVS. VIGNETIVS. LIBERALIS. IVLIVS. CALPETANVS. GRANIVS. LONGINVS. QVOD. C. AVFIDIVS. THRASEA. D. CLAVDIVS. QVARTINVS. II. VIRI. V. F. DE. CONFIRMANDA. AVCTORITATE. MEMORIAE. HONORAND. STATVAEQ. PONENDA. ANNIO. MODESTO. ANNI. NVMISIANI. ORNATI. VIRI. FILIO. Q. D. E. R. F. P. D. E. R. I. C. CVM. ANNIVS. NVMISIANVS. VIR. AD SINGVLORVM. TESTIMONIVM. PERTIN. QVA. PROBITATE. MORVM. QVA. QVIETE. VITAE. QVOD. VIRO. IN. DOLORE. PRAESIDIVM. EST. MERVERAT. ADFECTVVM. NOSTRORVM. CONSOLATIONEM. AD QVE. CANDOREM. ORDINIS. NOSTRI. BONVM. CIVEM. PIVMQ. PATREM. IN. TAM. GRAVI. FORTVNAE. INIVRIA. QVA. POTEST. INDIGNATIONE? A TANTA. AVOCARE. TRISTITIA. PLACERE. HVIC. ORDINI. AVCTORITATE. IN. EAM. REM. ANTE. HANC. DIEM. FACTAM. CONFIRMARI. PERMITTIMVS. ANNIO ADIECTO. LIB. EIVS. STATVAM. PONERE. ANNIO. MODESTO. LOCO. ASSIGNATO. A. II. VIRIS. NOSTRIS. QVO. TESTATIOR. SIT. ERGA. EVM ADFECTVS. REIPVBLICAE. NOSTRAE. COLLAVDANTIS. QVOD. IN. VITA. PRAESTITERIT. CENSVER. ADIECTVS. LIBERTVS. L. D. D. D.

Similli-

Simillimus hic lapis Graeco lapidi Neapolitano, in quo eius ciuitatis Respublica, Colonia etiam deducta conspicitur, licet pro Duumuiris, quorum hic mentio facta est, ibi Archontes exponãtur. Et Duumuiri ex Decurionibus eligebantur, ijq. vel Capitales & Iurisdicundi, praecipuae auctoritatis erant, quamobrem Paulus Iurisconsultus; *Is qui non sit Decurio, Duumuiratu, vel alijs honoribus ciuilibus fungi non potest*; vel Aedilitij, qui sacras aedes dedicabãt, omnisq. generis expiationes quae ad auertẽdas Deorum indignationes pertinebant. Ambo in lapide explicantur. Alter quoque lapis Puteolanus Neapoli est in sacra Turri D. Gregorij, in quo in eadem Curia Anniana decernit Senatus de statua ponenda Octauio Agathae. Quem in Corporibus Puteolanis descripsimus.

Duumuiri Puteol.

De Decurion.

Quibus in lapidibus Curias, & Basilicas animaduertamus. Erant siquidẽ Curiæ, maiores Iudicum consessus. Aristophanes appellauit φροντιστήρια. A Philosophorũ curiosa contemplatione, ad Forum transtulit. Sed aliquandò aliae à Senatu erant Curiae, easq. cum Basilicis coniunctas aedificarunt. Ideoq. in alio lapide.

Curia.

Basilicis.

IN. CVRIA. BASILICAE. ANNIAN.

Ab Annio aedificata, veluti Hostilia, quam primus Hostilius Rex aedificauit. Vndecim descripsit in Vrbe Roma P. Victor. Ibi priuata iudicia quasi sub tecto cognoscebantur. Caeterae enim quaestiones in Fori area nuda referebantur. Et antiqui morem Atticum repraesentarũt, qui sub dio caussas perorabant. Romae Basilica Porcia, à Censorio Catone, praeclara fuit; & Fuluia inter cœteras, quam Paulus Consul magnificentissimè extrusit. Quemadmodum haec Puteolis Anniana, ab Annio Modesto, vel Numisiano aedificata. Notae illae. Q. D. E. R. F. P. D. E. R. I. C. *Quod de ea re fieri placuit, de ea re ita censuerunt*, formula erat Senatusconsulti. Neque verendum Basilicas, Aerario, Carceri, Curiae coniunctas quibus cum & Chalcidica extruebantur, pecuniae

Formula Senatusconsulti.

cuniae cudendae officinae, quae & Chalciaecae dicebantur. Hinc Minerua Chalciaeca apud Thucididem. Alij loca ampla interpetrantur, in qua magistratus conueniebant, more Chalcidensium aedificata. Cornelius Tacitus, in Republica Puteolana discordias notat; *Iisdem Consulibus auditae Puteolanorum legationes, quas diuersas Senatorius ordo plebsq. ad Senatum miserant. Illi, vim multitudinis; hi, Magistratuum & primi cuiusque auaritiam increpantes. Cùmq. seditio ad saxa & minas ignium progressa, necem & arma perliceret, C. Cassius adhibendo remedio dilectus. Quia seueritatem eius non tolerabant, precante ipso ad Scribonios fratres ea cura trāsfertur, data coborte prætoria, cuius terrore ac paucorum supplicio rediit oppidanis concordia.* Lib. 13. En tibi Senatorium ordinem & plebem Puteolanam, quae tamen Respublica, Romanis subdita, Magistratus, cohortes, supplicia subibat Romanorum.

COLONIA, MVNICIPIVM, PRAEfectura Puteolanorum. Cap. III.

ANNO ab v. c. 554. L. Cornelio, P. Villio Coss. Castrorum portorium, quo in loco, nunc oppidum est, Censores fruendum locarunt, & Colonos eò trecentos (is numerus à Senatu finitus erat, vt loquitur Liuius) adscripserunt. *Castrorū Portorium.* Post biennium verò, C. Cornelio, Q. Minutio Coss. C. Acilius Tribunus plebis legem tulit, vt quinque Coloniae in oram maritimam deducerentur, duae ad ostium fluminis Vulturni; vna, ad Puteolos; vna, ad castrum Salerni. *Coloniae deductae.* His Buxentum, quoque adiectum. Tricenae familiae in singulas Colonias iubebantur mitti. His deducendis ij Triumuiri qui per triennium magistratum haberent, creati, M. Seruilius Geminus, Q. Minucius Thermus, T. Sempronius Longus. Triennio deinceps interiecto, P. Scipione, T. Longo Coss. Coloniae deductae

Puteoli, Linternum, Vulturnum. Tunc verò Romanorum Colonia deducta est. Hac de causa Frontinus, *Puteolos Coloniam Augustam Augustus deduxit. Iter vno latere populo debetur p. xxx. ager eius in iugeribus veteranis, & Tribunis Legionarijs est assignatus.* Sic etiã nominat Plinius lib. 3. c. 5. *Dein Puteoli Colonia Dicaearchia, dicti* Magnam tamen affert Cornelius dubitationem lib. 14. Annalium cũ scribit, *In Italia vetus oppidũ Puteoli; ius Coloniae & cognomentum à Nerone adipiscuntur.* Cur igitur Liuius, & Velleius à Puteolis Coloniam esse adeptam dicunt, iam tùm à Scipionis aetate? Ecquid ea significant?

AEDIL. COLON. PVTEONORVM;

&

GENIO. COLONIAE. PVTEOLANORVM;

atque,

AB. COLONIA. DEDVCTA. AN. XC
N. FVFIDIO. N. F. M. PVLLIO. DVOVIRI
P. RVTILIO. C. M. MANLIO. COSS.
OPERVM. LEX. II.

item,

Q. FILIVS. L. TILIVS. RVFVS. ET. Q. ACRIELVS. Q. FILIVS. CELER. PRÆTOR. DVVMVIRI LANARIAS. ET. QVAE. IN. HIS. SVNT. SVA PEQVVNIA. FECIT. VT. EX. EO. VECTIGALI. QVOTANNIS. COLONIS. MVLSVM. ET. CRVSTVM NATALE. CAESARIS. AVGVSTI. DARETVR.

praeterea,

PRO. SALVTE. ET. VICTORIA. AVGVSTORVM DEO. MAGNO. GENIO. COLONIAE. PVTEOLANORVM. ET. PATRIAE. SVAEQ. AVRELIVS HERMODION. SEVIR. AVGVST. ET. CVRATOR EORVM. EXTRVXIT. ET. DONVM. DAT
L. D. D. D.

& Neapoli,

COLONI. ET. INCOLAE. PVTEOLANI
OB. MVNIFICENTIAM. EIVS.

Et

Et quãuis Cicero Oratione pro M. Coelio, Municipium faciat, *Nam quod est obiectum municipibus adolescentem non esse probatum tuis, nemini unquam praesenti Puteolani maiorem honorem habuerunt*; ex Frontino tamen collegimus, recẽtiori aeuo ab Augusto fuisse Coloniam deductam. Quapropter cum Agellio dicerem, saepe commutari solere Colonias in Municipia, & contrà. Lipsius ait, Cornelij verbis eam vim esse, vt velit vniuersum oppidum incolasq. (plures autem inquilini eius loci ob commercia & mare) praeter eos qui restabant ex Colonis Augustaeis Colonico iure donatos. Colonia deindè perdurauit. Nam cũ classem Misenensem Claudius Fauentinus Cẽturio Vespasiano imperante ad defectionẽ duxisset, subdidit Tacitus, *A quibus Municipia Coloniaeq. impulsae, praecipuo Puteolanorum in Vespasianum studio, contrà Capua Vitellio fida, municipalem aemulationem bellis ciuilibus miscebant*. In quibus etiam Municipij & Coloniae mixtionem consideramus. Aliqui Cornelij verba sic emendant; *Nam cùm prius Colonia Augusta, tùm etiam Augusta Neroniana dici coepit*; vt nouum ius & cognomẽtum tùm etiam adepta fuerit. Quatuor praetera numerantur Coloniarum genera; Romani iuris, Latinae, Augustales, Veteranae. Colonia Romani iuris, aut habebat Romanos ciues tantùm deductos; aut cum ijs alios mixtos habitatores; aut quamuis barbari habitarint, legibus tamen Romanis erãt obnoxij. Primi Coloniarum generis eae sunt, quas Liuius bello Punico secundo enumerat. Secundi, cuius meminit idem lib. 9. Dec. 1. *Soza ad Samnites defecerat interfectis colonis Romanis. Quò cum prior Romanus exercitus ad vlciscendam ciuium necem, recuperandamq. Coloniam magnis itineribus peruenisset &c.* Tertij generis multas Claudius cònstituit, cùm quaedam ciuitas ius Latij à Romanis, vel Augusto, vel Senatu acquisiuisset. Et communi Caesarum vocabulo, Augustae fuerunt appellatae. Quarti generis illae habebantur, quae à Veteranis erant habitatae, & ab Imperatoribus Romanis deductae, & militibus emeritis concessae, quales multas Augustum & Antonium

Puteoli Municipium.

Lib. 16. c. 13

In Tacitum.

Hist. lib. 3.

Coloniarũ genera quatuor.

Coloniae Augustae.

deduxisse victis Bruto & Cassio, Appianus auctor est. Eius ordinis Agrippina apud Rhenum, in Italia Capua atq; Nuceria. Eius itaq; Coloniae deductae aliqui primum annum M. Porcio Catoni, & L. Flacco Coss. tribuunt, Vrbis, 568. Augustus cùm bellis ciuilibus victor Ianum clausisset, distributis Veteranis militibus premijs, inter duodetriginta Colonias, Puteolos Coloniam militarem fecit. Tùm post Neronem, Flauia eadem Colonia appellata est sub Vespasiano, Antonino, & coeteris, Puteolis,

Capua. Nuceria.

.... CAESARI..... NINO.... THICI
NEPOTI. DIVI...... NINO. AVG. PIO
COLONIA. FLAVIA.... VPER COETERA
.... VS. PILARVM. VIG. V.
..... QVO.... ET. MVNITIO......

Erat haec inscriptio in arcu marmoreo qui Antonino Pio erectus fuerat, quòd restaurãdo operi subuenisset. In ingressu Molis erat, gratitudinis monumentum. Scribit enim Plutarchus in Sylla, eum decem antè mortem diebus Dicaearchensium seditionem composuisse, legesq. ijs praescripsisse. Antè Augusti tempora, inter alia Coloniarum genera cum Liuio fuisse affirmabimus. Qui habuisse eam Coloniam priuata aliqua ciuitatis iura, vt cœterae Coloniae, non autem publica, ostẽdit scribens, Colonos qui Puteolos, Salernum, & Buxentum adscripti nomina dederant, cùm ob id se pro ciuibus ferrent, Senatum iudicasse non esse ciues Romanos. Quamobrem nomine ciues Romani erant, re verò ipsa coloni tantùm Puteolani. Idemq. confirmat P. Scipionem Africanum, & P. Aelium Paetum Censores, portoria rerum venalium Capuae & Puteolis fruenda locasse. Cicero Municipium appellat. Pompeius, Praefecturã. Anteà tamen Praefectura fuerat, ac eò mittebantur Magistratus ad ius dicendũ à populo. Ciceronis aetate Municipali tantùm iure fruebantur, neque Praefecti mittebantur, sed ipsi suos Magistratus habebant. Deductae tamen Coloniae, praefuere Decuriones

Puteoli, Salernum, Buxentum.

Puteolani nõ erant Romani ciues.

Praefectura Puteoli.

Decuriones

riones. *Puteolos vero* (inquit Cicero 2. Orat. contra Rullum) *qui nunc in sua potestate sunt, suo iure libertateq. vtuntur, totos nouo populo atque aduentitijs copijs occupabunt.* At libertate donati fuerant, quòd Emporium illud esset populi Romani, & quotannis eò Quaestor mittebatur, cui obtigerat Aquaria prouincia. A Symmacho qui Theodosij aetate vixit, Municipes Puteolani appellantur; *Ne ciuitas quae lauacris publicis digna, & calcem reparandis moenibus subministrat, defectu subito exhausta succumberet V. M. & Dec. mod. Puteolanis municipibus derogatos, Terracinensium vsui deputauit.* At si Municipia Patronos sibi deligebant, Cicero Antonium accusat idcircò Puteolanos infestantem, quòd C. Cassium & Brutos sibi patronos adoptassent. Et anno 1602. dùm Franciscus Castrius Neapolitani Regni Vicarius esset effectus à Philippo III. disiecto piscatoris cuiusdam domus pariete, fundamenta patefacta essent, marmoreum sepulcrum repertum est ad quod cum Dominico Fontana Regio Architecto descendens, hoc reperi inscriptum epigramma,

Coloniis praeerant.

Puteolani libertate donati.

Puteolanorũ patroni Bruti.

CN. ASINIO
POLLIONIS. ET. AGRIPPAE. NEPOTI
PVTEOLANI. PATRONO. PVBLICE.

Meliore conditione esse Colonias quàm Municipia dixit Agellius. Adrianus verò in oratione pro Italicensibus, mirari se dicit, quòd quaedam antiqua Municipia, in ius Coloniarum mutari gestierint. Praefecturarum iure deuinctos legimus Puteolos, atque eo genere Praefecturae, in quam Praefecti mitterentur à populo creati, in quo Cumae, Casilinum, Vulturnum, Linternum, Acerrae, Suessula, Atellae & Calatia etiam erant annumeratae.

Lib. 16. c. 13.

Quo genere Praefecturarum Puteoli.

PRAESI-

PRAESIDIVM PVTEOLANVM.

Cap. IV.

Puteoli praesidio muniti.

ONSVEVERE Romani in ripis Limitaneis Castella, munitionesq. aedificare, quae Praesidaria munimenta appellabātur, Praesidia Liuius dicit, idemq. lib. 4. Dec. 3. Puteolos ita constitutos scribit cùm de Annibale loquitur; *Peruastato agro Cumano vsque ad Miseni promontorium, Puteolos repentè agmen conuertit, ad opprimendum praesidium Romanorum. Sex millia hominum erant, & locus munimento quoque, non natura modò tutus.* Coepit illud Emporium ob bella quae in Italia Annibal gerebat frequentari. Idcircò Q. Fabius ex Senatus auctoritate illud communijt, praesidiumq. statuit, & tunc mutato Dicaearchiae nomine, Puteoli vocari coepti sunt. A praesidiarijs militibus, classem in Gallinaria silua aedificatam scribunt. Praesidiariorum numerus Puteolanae vrbis ostendit magnitudinem.

Gallinaria Silua.

PORTVS, PILAE, PVLVIS Puteolanus.

Cap. V.

ORTVS ille Puteolanus negotium saepè studiosis facessiuit. Aliquandò pontem potius existimarunt, propterea quòd Pilis exstructus est, quas ponti Traianus in Danubio concinnauit. Bellum in Daciam moturus is Imperator, pōtem in eo flumine construxerat, octauum ferè orbis miraculum. Pilae ex Dionis descriptione xx. fuerant ex lapide quadrato, singulae altitudine pedum L. latitudine pedum L x. quae inter se aberāt

Ponti in Danubio.

Inter

interuallo pedum clxx. Alias ostendi Pilas in montibus Transsiluaniae à Turcis ostendi aiunt, dum Nissam ad Danubium iter faciunt, & Augerius Gislenus Orator ad Solimanum missus, in itinerario quod scripsit, se vidisse testatur; Traianas quoque appellant. Idq. magis affirmabant quòd portum Pilae, quae maris aestus facilè recipiunt, efficere non posse videntur. Strabonis tamen verba, Pilas illas portum efficere testantur, cum ait; ἡ δὲ πόλις ἐμπορεῖον γεγένηται μέγιστον χειροποιήτους ἔχουσα ὅρμους (de Puteolis loquitur) διὰ τὴν εὐφυΐαν τῆς ἄμμου; *Vrbs ea Emporium facta est maximum, & habet stationes nauium manu constructas, natura arenae eam commoditatem praestantis.* Deinde; Προβάλλουσι χώματα εἰς τὴν θάλατταν, καὶ κολποῦσι τὰς ἀνανεκταμένας ἠϊόνας ὥστ' ἀσφαλῶς ἐνορμίζεσθαι τὰς μεγίστας ὁλκάδας; *Pilas in mare producunt, sinuantq. littoris partes maximè apertas, ità vt subduci tutò possint maximè onerariae naues.* Quo nihil apertius ad Pilarum opus, portusq. cōmoditatem exprimi potest. Lapidea in Pilis retinacula, quid ad pōtem? Quod si non magnarum nauium stationes videri possent, vt Strabo loquitur; ea aetate magnae naues videbantur quae ibi tutò anchoras iacere potuissent. Idem auctor lib. 3. scribit ex Turditania maximas onerarias naues ad Dicaearchiā & Ostiam Romanorum nauale appellere solitas, quae numero Africas aequarent. Eas vero Pilas littus sinuasse, neque rectà ad Baias, sed ad Tripergulas potius tendentes, substructas fuisse, praeter haec Strabonis verba, superior lapis dilucidè declarat, in quo Pilas xxv. fuisse legimus, PILARVM. VIG. V. qui numerus Baias pertingere nullo modo poterat. Confirmat idem Paulus Diaconus, qui de Caij ponte loquens, ait, *In spacio trium millium quod in sinu Puteolana intra molem iacet, duplici ordine naues contexens*, & quae sequuntur. Intrà molem, cùm dicit, Pilas intelligit; vt portum Puteolanum vetustissimum esse sciamus, & cum ipsa Dicaearchia constitutum. Confirmat quoque Liuius qui scribit anno ab V. C. 575. M. Iunio Bruto, & A. Mālio Volsone Coss. in portu Puteolano duas naues de cœlo tactas fuisse.

Lib. 5.

Pilarum retinacula.

Onerariorum nauium stationes

Pilae Puteolanae quò diuertebant.

Portus Puteolanus vetustissimus.

Seneca

Ep'st. 58. Seneca ſic deſcribit; *Hodie naues Alexandrinae nobis apparuerunt quae praemitti ſolent, & nunciare ſequutae claſſis aduentum Tabellarias vocant. Gratus illarum Campaniae aſpectus eſt. Omnis in Pilis Puteolanorum turba conſiſtit;* & ex ipſo genere velorum Alexandrinas (quamuis in magna turba nauium) intelligit. In ea mole hic lapis appoſitus erat, qui mari obrutus anno tandẽ 1577. à Puteolanis maximo labore erutus, in quo Antonino opus reſtitutum tribuitur,

IMP. CAESARI. DIVI. ADRIANI. FIL
DIVI. TRAIANI. PARTHICI. NEPOS
DIVI. NERVAE. PRONEPOS. T. AELIVS
ADRIANVS. ANTONINVS. AVG. PIVS
PONT. MAX. TRIB. POT. II. COS. II. DESI
GNAT. III. P.P. OPVS. PILARVM. VI
MARIS. CONLAPSVM. A. DIVO. PATRE
SVO. PROMISSVM. RESTITVIT.

Quod ſi portum veteres illi humanarum rerum peritiſſimi apertum ferè aedificauerint, maximae prudentiae tribuendum eſt, quandò id quod inter Pilas vacui relictum eſt, acceſſu maris atq; receſſu, coeno & arenae aggeribus portum purgat, atque ità expeditior eſt ad retinendas naues.

Puteolanae arenae ſoliditas.

Huiuſmodi in mari ſolidiſſimè iactum aedificium, arenae Puteolanae (quam Dicaearchaeam appellat Sidonius) magnam gloriam attulit. Eius enim natura calci maximè reſpondet, validamq. conglutinationem atque concretionem ſuſcipit. Quo factum eſt vt ferrugineam arenam pleriſque in locis Puteolanã appellent. In Puteolano tractu in mare deiecta aedificia cernimus, quae ſunt ſcopulis ſolidiora. Vt non ab re dixerit Plinius, *Puluerem appellatã in Puteolanis collibus apponi maris fluctibus, merumq. protinus fieri lapidem vnum inexpugnabilem vndis, & fortiorem quotidiè, vtiq; ſi Cumano miſceatur coemento.* Et Pontanus lib. de Magnificentia, Cõſtantinum Auguſtum, quo Moles Byzantina diuturnior eſſet, è littore Baiano Puteolanum puluerem nauibus comportandum iuſſiſſe ſcribit, nunquam pecuniae parcentem vt animi

Cap 2. Puluis Puteolanum Byzantius deductus.

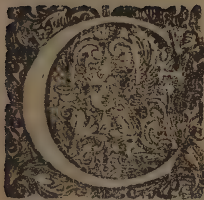
patefa-

patefaceret maiestatem. Ignem eius bonitatis esse efficientem scribit Vittruuius. *Est* (inquit) *genus pulueris quod efficit naturaliter res admirandas. Nascitur in regionibus Baianis, & in agris Municipiorum quae sunt circà Vesuuium mõtem, quod ammixtum cum calce, & caemento, non modo coeteris aedificijs praestat firmitatem, sed etiam moles quae construuntur in mari sub aqua solidescunt. Hoc autem fieri hac ratione videtur, quòd sub his montibus & terra feruentes sunt fontes crebri, qui non essent si non in imo haberent aut de sulphure, aut alumine, aut bitumine, ardentes maximos ignes.* Igitur penitùs ignis ac flammae vapor per interuenia permanans & ardens efficit leuem eam terrã; & ibi qui nascitur tophus exugens est, & sine liquore. Ergò cùm tres res consimili ratione ignis vehementia formatae vnà cohaerescãt, & celeriter humore duratae, solidentur; neque eas fluctus, neque vis aquae potest dissoluere. Qua de re sic apud Sidonium Apollinarem,

——— itur ad aequor
Molibus, & veteres tellus noua contrahit vndas, Carm.2.
Namque Dicarcheae translatus puluis arenae
Intratis solidatur aquis: durataq massa
Sustinet aduectos peregrino in gurgite campos.

DE CALIGVLAE PONTE.

Cap. VI.

C. Caligula vt Baiarum mediũ interuallum, & Puteolanas moles, trium millium & sex centorum ferè passuum ponte coniungeret (sic loquitur Suetonius) cõtraxit vndique onerarias naues, & duplici ordine ad anchoras collocauit, superiecto aggere terreno à directo in Appiae viae formam. Indè commeauit vltro citròq. biduò continenti. Primo die phalerato equo, insignis quoque Querna (Quercica, Quercia, ab alijs

 dicitur)

Incessus Caligulae per pontem.

dicitur) corona & gladio, aureaq. chlamyde. Postridiè quadrigario habitu, curriculo biiugi famosorum equorum, praeseferens Darium ex Parthorum obsidibus, comitante Praetorianarum agmine, & in essedo cohorte amicorum. Idq. ab eo factum narrant, vt Persarum Regem Xersem imitaretur, qui ex Asia in Graeciam ponte transmisit, & angustiorem Hellespontum contabulauit. Extāt Philippi Macedonis Epigrammatarij versus. Vel vt Germanos & Anglos, quibus cum bellum erat gesturus, magnorum operum laboribus perterreret. Vel, cùm sciret à Thrasillo mathematico dictum fuisse Tiberio, tunc Caium in Imperio successurum, cùm equo mare Baianum praeternauigaret, voluisse ostendere Thrasillum vera dixisse. Dio in Claudio hæc scribit; Γαΐος δὲ ἐκείνης μὲν τῆς πομπῆς οὐδὲν προετίμησεν (οὐδὲ γὰρ μέγα τι ἐνόμιζεν εἶναι ἱππῷ δὶ ἠπείρου ἐλάσαι) διὰ δὲ τῆς θαλάσσης τρόπον τινὰ δὶ ἱππάσαι γεφυρώσας τὸ μεταξὺ τῶν τε Πουτεόλων καὶ τῶν Βαύλων. τὸ γὰρ χώριον τοῦτο κάτ' ἀντιπέραν τῆς πόλεως ἐστὶ, διέχον αὐτῆς σαδίους ἓξ καὶ εἴκοσι; *Verum Caius rem haud magnā esse censens si equo per continentem terram inueheretur, ouationem eam spreuit, ac per mare equo vehi intendit ponte iniecto ei maris parti quae est inter Puteolos & Baulos. Is locus è regione vrbis situs, & distant inter se Bauli & Puteoli millibus passuū tribus & quadrante.* Addidit praetereà antequàm pontem ingrederetur sacrificasse Neptuno, & Φθόνῳ, Liuori scilicet, ne qua opprimeretur inuidia; deindè in vrbē quasi in hostes irruisse celeriter, tunica auro intexto amictum. Xiphilinus scribit in eo ponte diuersoria, quaedam ità aedificata, vt in ea aqua bibendi causa deduceretur; ἀλλὰ καὶ ἀναπαῦλαι ἐν αὐτῇ καὶ καταλύσεις, ὥστε καὶ ὕδωρ αὐτὰς πότιμον ἐπίρρυτον ἔχειν. Barbarus homo deindè nemini parcens, omnes ex ponte ludibrij causa deturbauit, eosq. qui aliquo pacto se continebant, deiiciēdos quoque iussit; in rebus enim etiam iocosis nefarij homines à crudelitate nequeunt abstinere. Iosephus de hoc ponte loquens ait, Caligulam aquae etiam elementum sibi subijcere voluisse, eaq. gessisse in fluctibus, quae terrae natura sustinet. Dùm verò trecentis stadijs continen-

Inuidiae sacrificauit Caius.

Lib. 19. c. 1.

tinentẽ abeſse dicunt interpetres, hallucinati ſunt non animaduertentes σαδιόυς τριάκοντα. Ioſephus accedit ad Suetonium. Dionis tamen verba XXIV. tantum ſtadia intereſse declarant,

PVTEOLANORVM ANTIQVA Relligiò. Cap. VII.

X nummis Puteolanis HEBONIS relligionem elicimus, habent enim ex altera facie Apollinis caput, ex altera Hebonem (quem Campaniae communem fuiſſe in Neapolitana hiſtoria oſtendimus) cum inſcriptione, ΠΟΥΤΕΟΛΙΤΩΝ. Puteolani quoq; Graeci ad Theſeum (vt diximus) originem referunt. Hebo idem qui & Mithra, aut Serapis. Taurina forma barbatus is Deus eſt, nam Hieropolitani barbatum Solem depingebant. Graecis Bacchapaea, apud Macrobium, idemq. Liber, Apollo, & Dionyſius.

Templũ Auguſto dicatũ.

AVGVSTI. In media vrbe quae nũc reliqua eſt, templum opere Corinthio pulcherrimum videmus, quod nec tempus edax, nec hoſtium furor, nec flammarum iniuriae perdere potuerũt. Auguſto Caeſari dicatum. Idq. ſub Iouis nomine factum praedicant. Haec ibi leguntur,

L. CALPVRNIO. L. F. TEMPLVM
AVGVSTO. CVM. ORNAMENTIS. D. D.

Ex quadratis marmoreis lapidibus ità cõpactum, vt vno tantùm ſaxo erectum cenſeatur. Atque huiuſmodi omnes conditum exiſtimarent, niſi tympani dexter angulus decidens, rimas aliquot aperuerit. Architecti nomen adſcriptũ,

L. COCCEIVS. L.
C. POSTVMI. L.
AVCTVS. ARCHITECTVS

Templorum dedicatio.

Qui Ioui dicatum arbitrati ſunt, Seruio aſſentiuntur, qui Ioui vrbium arces fuiſſe dicatas ſcribit; & ſcopulum illum arcem Puteolanam iudicarunt. At quo pacto templa dedicarentur, de eiuſdem templo Romae dicato, hæc ſcribit Dio de Caio; ἐκ δὲ τούτου τὸ ἡρῷον τὸ τοῦ Αὐγούστου ὡσιώσε τὴν ἐπινίκιον στολὴν ἐνδύς. καὶ οἵτε εὐγενέστατοι παῖδες ὅσιγε καὶ ἀμφιθαλεῖς ἦσαν, μετὰ παρθένων ὁμοίων τὸν ὕμνον ἦσαν, καὶ ἡ βουλὴ σὺν ταῖς γαμεταῖς σφῶν, ὅ τε δῆμος εἱστιάθη θέαιτε παντοδηπαὶ ἐγένοντο, τά τε γὰρ τῆς μουσικῆς ἐχόμενα ἐσηχθη &c. *Deinde Caius habitu triumphali templum Augusti dedicauit, nobiliſſimis pueris aetate florentibus, cum virginibus eiuſdem ordinis hymnum canentibus, epulumq. Senatoribus & eorum vxoribus ac populo datum, variaq. ſpectacula edita, & omnis generis muſica introducta.*

Neptunus tutelare Numen Puteol.

NEPTVNI templi ruinae adhuc vigent cuius Cicero meminit Acad. 4. *O praeclarum proſpectum. Puteolos videmus, at familiarem noſtrum Auianum, fortaſſe in porticu Neptuni ambulantem non videmus*; Et Appianus lib. I. de bello Ciuili, tutelare loci Numen vocat, cui ſacra fecit Caeſar contrà Antonium profecturus; ὁ δὲ Καῖσαρ ἐκ Δικαιαρχείας, θύων ἅμα σπένδων ἀπὸ τῆς ναυαρχίδος νεὼν ἐς τὸ πέλαγος ἀνέμοις εὐδίοις, καὶ ἀσφαλθείῳ Ποσειδῶνι, καὶ ἀκύμονι θαλάσσῃ; *Caeſar Puteolos cùm prius è Praetoria porrectis extis in mare litaſſet, Tutelari Neptuno, & tranquillo mari, &c.*

Adrianus Puteolis ſepelitur.

Hoc templum idem aliqui eſſe aiunt, quod Adriano ſepulcri loco dicatum innuit Spartianus his verbis; *Poſt haec Adrianus Baias petijt, Antonino Romae ad imperandum relicto, vbi cũ nihil proficeret, accerſito Antonino, in conſpectu eius apud ipſas Baias perijt die* VI. *Iduum Iuliarũ* (maior ſexagenario addidit Aurelius Caſſiodorus in Chronicis morbo inter cutis aquae Ruffino, & Torquato Coſſ.) *inuiſuſq. oĩbus ſepultus eſt in villa Ciceroniana Puteolis.* Paulò poſt; *Templum denique ei pro ſepulcro apud Puteolos conſtituit, & Quinquennale certamen, & Flamines, & Sodales, & multa alia quae ad honorem quaſi Numinis pertinerent.* Repertae ibi Adriani Statuae, corona laurea, & paludamentis, & chlamyde ornatae. In hortis Sangrijs, tres ſunt columnae ſtantes, quas ad id templum pertinere ſum arbitratus. Lapis praeterea,

MA-

MAGNO . . . . . INVICTO. IMP. CAES.
D. TRAIANI. PARTHICI. F. DIVI. NERVÆ
NEPOTI. TRAIANO. ADRIANO. AVG.
PON. MAX. TR. POT. V. COS. III. OPTIMO
MAXIMOQ. PRINCIPI. P. DECRETO. D.
. . . . POPVL. . . . . CONSENSV.

Eius templi amplitudinem ſaepè admiratus ſum cũ Claudio Blandicio viro acri ingenio & curioſo, quocum ibi eſſe maluiſſemus, quàm in hortis Heſperidum. Arcus, fornices, thecae in quibus ſtatuas collocabant hederae corymbis occupatae, ſubterranea circùm loca, atque adyti faciebant animos vt effodiendo aliquid curioſum reperiremus.

INVIDIAE. Nam Caligula Φθόνῳ ſacrificauit. Hanc Deam Graeci maſculam effingunt. Et Lucianus in Dialogo διαβολῆς, virum non dũ planè ex morbo conualeſcentem proponit. Ab Ouidio domum, & formam requiras. *Inuidia, maſcula.*

SERAPIDIS, & HONORIS relligionem coluiſſe Puteolanos, ijſdemq. aedem ſtatuiſſe, nobiliſſimus ille lapis declarat, quem Puteolis Neapolim tranſtulerat Spaphorus, eoq. mortuo in Arpinam villam tranſtulit Alphonſus Sancius, Grottulanorum Marchio, quem tamen in Puteolanorum gratiam adſcribam, vt ſciant quantùm iacturae in rebus antiquis fecerint. Cognoſcẽt veterem illam relligionem, legem operis faciundi tanta Romanae linguae puritate, quantam vix in coeteris lapidibus inuenient; tùm praetereà eorum Magiſtratus, & Magiſtratuum ſplendorem. *Serapis honor.*

A. COLONIA. DEDVCTA. AN. XC.
N. FVFIDIO. N. F. M. PVLLIO. DVOVIR
P. RVTILIO. CN. MANLIO. COS. OPERVM. LEX. II.
LEX. PARIETI. FACIVNDO. IN. AREA. QVAE. EST
ANTE. AEDEM. SERAPI. TRANS. VIAM
QVI. REDERIT. PRAEDES. DATO. PRAEDIAQ. SVBSIGNATO
DVVMVIRVM. ARBITRATV.

Lex parieti faciundo.

IN.

IN. AREA. TRANS. VIAM. PARIES. QVI. EST. PROPTER. VIAM. IN. EO. PARIETE. MEDIO OSTIEI. LVMEN. APERITO. LATVM. P. VI. ALTVM P. VII. FACITO. EX. EO. PARIETE. ANTAS. DVAS AD. MARE. VORSVM. PROIICITO. LONGAS. P. II. CRASSAS. P. INSVPER. ID. LIMEN. ROBVSTVM LONG. P. VIII. LATVM. P. I. ALTVM. P. S. IMPONITO. INSVPER. ID. ET. ANTAS. MVTVLOS. ROBVSTOS. II. CRASSOS. S . ALTOS. P. I. PROIICITO. EXTRA. PARIETEM. IN. VTRAMQVE PARTEM. P. IV. INSVPER. SIMAS. PICTAS. FERRO. OFFIGITO. INSVPER. MVTVLOS. TRABICVLAS. ABIEGNIAS. II. CRASSAS. QVOQVE VERSVS. IN. PONTO.

In secunda facie.

FERROQ. FIGITO. INASSERATO. ASSERIBVS ABIEGNEIS. SECTILIBVS. CRASSEIS. QVOQVE VERSVS. DISPONITO. INPLVS. OPERCVLAQ. ABIEGNIEA. IMPONITO. EX. TIGNO. PEDARIO FACITO. ANTEPAGMENTA. ABIEGNIEA. LATA CRASSA. S. CYMATIVMQ. IMPONITO. FERROQ. PLANO. FIGITO. PORTVLAQ. TEGITO. TEGVLARVM. ORDINIBVS. SENEIS. QVOQVE. VERSVS. TEGVLAS. PRIMORES. OMNES. IN. ANTEPAGMENTO. FERRO. FIGITO. MARGINEMQ. IMPONITO. EISDEM. FORES. CLATRATAS. II. CVM. POSTIBVS. AESCVLINEIS. FACITO. STATVITO. OCCLVDITO. DICATOQ. ITA. VTEI. AD AEDEM. HONORIS. FACTA. SVNT. EIDEMQ. MACERIA. EXTREMA. PARIES. QVI. EST. EVM PARIETEM. CVM. MARGINE. ALTVM. FACITO P. X. EISDEMQ. OSTIVM. INTROITV. IN. AREA QVOD. NVNC. EST. ET. FENESTRAS. QVAE IN PARIETE. PROPTER. EAM. ARAM. SVNT. PARIETEM. OBSTRVITO. ET. PARIETI. QVI. NVNC EST. PROPTER. VIAM. MARGINEM. PERPE-

TVVM. IMPONITO. EOSQ. PARIETES. MARGINESQ. OMNES. QVAE. LITA. NON. ERVNT. CALCE HARENATO. LITA. POLITAQ. ET. CALCE. VDA DEALBATA. RECTE. FACITO. QVOD. OPVS. STRVCTILE. FIET. IN. TERRA. CALCIS. RESTINCTA PARIETEM. QVARTAM. INDITO. NIVE. MAIOREM. COEMENTA. STRVITO. QVAM. QVAE COEMENTA. ARDA. PENDAT. P. XV. NIVE. ANGOLARIA. ALTIOREM. FACITO.

In tertia;

LOCVM. PVRVM. PRO. EO. OPERE. REDDITO EIDEM. SACELLA. ARAS. SIGNAQ. QVAE. IN CAMPO. SVNT. QVAE. DEMONSTRATA. ERVNT EA. OMNIA. TOLLITO. DEFERTO. COMPONITO STATVITOQ. VBEI. LOCVS. DEMONSTRATVS. ERIT DVVMVIRVM. ARBITRATV. HOC. OPVS. OMNE FACITO. DVOVIR. ET. DVOVIRATIVM. QVI. IN. CONSILIO. ESSE. SOLENT. PVTEOLIS. DVM. NI MINVS. VIGINTI. ADSIENT. CVM. EA. RES CONSVLETVR. QVOD. EORVM. VIGINTI. IVRATI PROBAVERINT. PROBVM. ESTO. QVOD. II. IMPROBAVERINT. IMPROBVM. ESTO. DIES. OPERIS. K. NOVEMB. PRIMEIS. DIES. PEQVN. PARS. DIMIDIA. DABITVR. VBEI. PRAEDIA SATIS. SVBSIGNATA. ERVNT. ALTERA. PARS DIMIDIA. SOLVETVR. OPERE. EFFECTO. PROBATOQ. C. BLOSIVS. Q. F. HS. ∞ D. IDEM. PRES. Q. RVFICIVS. Q. F. CN. TETTEIVS. Q. F. C. CRANIVS. C. F. TI. CRASSICIVS.

Quae ad parietem perducendum, quae ad calcem arenandam, & quae cum calce vda dealbanda. Duouirates, vox mihi noua. Sed Duumuirum auctoritas in sacris praecipuè rebus patefacta. Cõsilij quoq; Puteolani depingitur imago, in quo non minus viginti aderant, ad res decernendas. Locus purus, qui mortuis corporibus non esset funestatus. Et in *Duouirates.*

in eam rem Decuriones incumbebant, ex quibus Duumuiri eligebantur.

Genius Puteolanorum.

GENII. Genio Coloniae Puteolanos monumenta dicasse suprà in Colonia lapis ostendit. Declarat item aerea tabella in mari à piscatoribus reperta quam Leonardus Vairus Episcopus Puteolanus ad me Neapolim misit.

GEN. COL. PVT. P. ACILIVS
HERMERON.

Lapis praeterea Cumanus;

AVGVSTO. SACRVM. ET. GENIO
CIVITATIS. PVTEOL.

Genius cuiq; loco tributus.

Genij Balsami vipera.

Vniuscuiusque loci Deus Genius erat. DEO tutelae, idcircò in multis lapidibus legimus. Et Genio Coloniae, Cẽturiae, Municipi, Horreorum, Exercitus, Conuentus, Lauacrorum, Theatri. Sosipolim patrium Eleorum Genium certis celebratũ honoribus scribit Pausanias in Eliacis; qui in Bœoticis viperas quoque Balsami Genios existimatas ait, quas ibi occidi magna esset relligio. Hominibus item nascentibus numina dari credebãt. Idcircò hominum parentes vocat Aufustius, & hominum tutelas Plutarchus. Eosdemq. Apuleius asserit esse Daemones, & Lares. Censorinus, obseruatorem nobis datum esse Genium scribit. Et apud Suidam Philo Genios appellat animae facultates, eosq. tùm salutares, tùm exitiosos constituit. Hos Deos Medioxumos Latini daemones dixere, quippè minùs lucidae naturae quàm coelestes. Videbatur laetitiae & propagationis vel auctor, vel seruator Genius; quapropter, lectus GENIALIS, quòd Genius naturae Deus fingebatur, & in lectis generandis liberis datur opera. Tantumq. laetitiae & voluptatis continere videbatur, vt in Imperatorum nummis cuderetur, militari imagine, veste ad crura circumuoluta, dextera pateram porrigens quasi sacrificatura, & sinistra Amaltheae cornu amplectens cum inscriptione,

Genius hominum tutela.

Lectus Genialis.

GEN.

GEN. P. R. Quòd si quis per Genium Principis peierasset, in eum fustibus animaduertebāt. Adeas Iurisconsultos. In Adriani, & Diocletiani extat numismate. Neapoli cum GENIO CAESARVM lapidem habemus.

BACCHI. Cuius numinis lapides Puteolani memoriam retinent. *Bacchus Puteolanorum.*

LIBERO. PATRI. SACRVM
T. T. FLAVII. ELECTIANVS. ET. OLYMPIANVS
FIL. EIVS. SACERDOTES. ORGIOPHANTAE.

Orgia, sacra *μυστήρια*. Et si omnibus sacris nomen conueniat, Liberi tamen sacrificia dicuntur. Vtrumque testatur Seruius, qui *ἀπὸ τῆς ὀργῆς*, à furore, dicta esse affirmat. Apollonij Scholiastes lib. 5. *παρὰ τὸ εἴργειν τοὺς ἀμυήτους αὐτῶν*, quòd prophani indè arceantur; vnde Catullus, *Orgia.*

Orgia quae frustra cupiunt audire prophani.

Hanc vocem in Sannazario reprehēdit Scaligerus, quippè diuinis rebus non erat inserenda. *Ὀργιασμός*, à Plutarcho, Sacrorum peractio dicitur. Sunt etiam apud Pollucem in Onomastico multa Sacerdotum epitheta; *θεομάντις, ὑποφῆται, νεωκόροι, ζάκοροι, θύται, τελεσταὶ, παναγεῖς, πυρφόροι, ὀργεῶνες. Ὀργεῶνες, δέ εἰσιν* (inquit Harpocratio in Lexico x. Rhetorum) *οἱ ἐπὶ τιμῇ θεῶν ἢ ἡρώων συνιόντες*, coeteraq. huiusmodi. Hoc tamen extremum cum Orgiophantis conuenit, qui cruda voratione litabant. Eusebius lib. 2. praep. Euang. *Διόνυσον μαινόλην ὀργιάζουσι βάκχεις ὠμοφαγίᾳ τὴν ἱερομανίαν ἄγοντες*; *Sunt tandē Orgiophantae sacrorum mysteriorum Antistites.* *Sacerdotum Bacchi epitheta.*

DIANAE. Eius statuam se vidisse Puteolis, testatus est Matthaeus Salernitanus quindecim cubitos in altitudinem erectam, alatam, leonem ad dexteram, ad sinistram pantheram habētem. Templum in loco, quem Pisaturum dicunt Puteolani, fuisse dictitant. Nec sine Diana Hebo, eaq. Artemis cum Apolline Sanatore; & plurimùm culta in Circo ob venationes. Ideòq. eius aedes Puteolis ad Amphitheatrum quoq; Circumq. extructa est. Et Dianae Scy- *Diana Puteolanorum.*

Hercules Puteolanorum.

thicae inquit Cassiodorus.

HERCVLIS. lapis.

HERCVLI. GYLIO. INVICTO. SANCTO
SACR. VOTO. SVSCEPTO. L. CRASSVS
DE. SVO. F.

Hercules Gylius.
Choerogyllus lib. 4. de ling. lat.

Gylius Hercules dictus est, quòd Gylion pleriq; Graecorum leonem, vel suem dicunt. Isq. sic appellatus est ab ijs bestijs occisis. Choerogyllum, ait Suidas, Gylion significare, hoc est, porcum spinum. Sancti verò cognomen Sabinis. Varro; *Aelius Gallus* Διόσκουρον *Castorem Diouis filium, Dium Fidium dicebat, & putabat hunc esse Sanctum ab Sabina lingua, & Herculem à Graeca.* Nuper in aedibus Scipionis Loffredi, cuius ager qui circùm est, antiquitatum monumentis scatet, lapis repertus in quo hæc leguntur,

SANCTISSIMO. DEO. PATRI
EX. VOTO. CONSVMMAVIT. IVLIVS
SECVNDVS. FAONIVS

Herculem intellige. Sic enim in alio lapide Cumis,

SANCTISSIMO. HERCVLI. INVICTO
DO . . . . LL. ARGYRIVS. LANARIVS
H . . . . S. P. D.D. DEDICAVIT. KAL. IVL
. . . . SEX. VTVL. COSS.

Videtur profectò inter praecipuos tutelares Deos Puteolanos, Hercules, cùm Herculeam portam Traianus Puteolis vocari iusserit.

Nymphae Puteolanae.

NYMPHARVM. Nympharum templum sub Domitiano commemorat Philostratus in vita Apollonij, narrans hunc Damidi, & Demetrio discipulis apparuisse extra Puteolos, de fontis natura, quod ad templum erat, disputantibus. Ex albo ait lapide extructum, & vaticinijs celebre. Aquam ibi perennem fuisse, quae nunquam extremas fontis partes excederet, & quae nunquam decrescere

exhau-

exhauriendo visa fuerit. Ad mare paucis ab hinc mensibus perennis aquae scaturigo erupit. (nent,

IOVIS CVSTODIS. ex lapide item memoriã reti- *Iuppiter custos Puteol.*

IOVI. CVSTODI. SACRVM
EX. INDVLGENTIA. DOMINORVM
SVCCESSVS. PVBLICVS . . . SER. . . . AEDEM.

A Fuluio Vrsino Puteolis citatur tabula, in qua Iuppiter optimus maximus.

IOVI. O. M. SACRVM
CVM. PORTICIBVS. A. SOLO. SVA. PEC. F.

Seruatorem Iouem, Sospitatorem etiam dixere. Meminit Διὸς σωτῆρος in Corinthiacis Pausanias, eiusq. ad lacum quendam aedem positam in Laconicis eximiam statuam idem in Arcadicis describit quae ad sinistram Artemidis Seruatricis quoque signum habebat. Hic Iuppiter ille est, qui Παυσίλυπος quoque dicitur à Sophocle in Nauplio, *Iuppiter Sospitator.*

ζεῦ παυσίλυπε
Καὶ Διὸς σωτηρίου σπονδὴ τρίτου κρατῆρος.
Iuppiter Pausilipe
Et Iouis Seruatoris libatio tertij poculi *Iuppiter Pausilipus.*

Idq. in conuiuijs. Primum enim poculum coelestiũ erat, alterum Heroum, tertiũ Iouis Seruatoris. Legimus tamen primum poculũ Seruatori sacrum apud Athenaeum, ominis boni gratia; vt meminerint mortales se vinum (temperatum tamen) bibentes seruatum iri.

COLLEGIA, ET CORPORA Puteolana. Cap. VIII.

ERVMPVBLICARVM partem Corpora, & Collegia constituebant; Σωματα Graeci dixere; & huiusmodi Athenaeus habet ex Moschione qui de naui Hyeronis Syracusani commentaria scripsit, κατήγαγε δι ὀλίγων σωμάτων, *paucorum* *Lib. 5. cap. 8.*

Varia Corpora in Rep.

corporum adiumēto deduxit. Infimum igitur hominum genus erat seruilibus operibus occupatū. Numerat inter Corpora Notitia vtriusq; Imperij Architectos, Statuarios, Lecticarios vel Arcarios, Clauicarios, Quadratarios opus vermiculatū facientes, Deauratores, Albinos, Argētarios, Barbaricarios qui ex auro (vt inquit Donatus) coloratis filis exprimebant hominum & animalium imagines, Aerarios, Fusores, Diatrerarios margaritas perforantes, vel calices torno polientes, Figulos, Vitriarios, Pelliones aliosq. id genus. Constantinus in rescripto ad Maximum recenset. Addidit Vrinarios, Lupanarios, Caligarios Lampridius. Alios etiam numerat Symmachus, *Nouerat horum Corporum ministerio tantae vrbis onera sustineri. Hic lanati pecoris inuector est, ille ad victum populi cogit armentum, hos suillae carnis tenet functio, pars lauacris ligna vrenda comportat. Sunt qui fabriles manus augustis operibus accommodant, per alios fortuita arcentur incendia. Iam Caupones & obsequia pistoria frugis & olei baiulos, multosq. id genus patriae seruientes.* Suprà appellauit Corporatos negociatores membra aeternae vrbis. Apud eundem, corpus Collectariorum, quibus arca vinaria statutum precium ministrabat. Pistores Puteolis reperimus,

Lib. 5. ep. 13.

Lib. 1. ep. 28.

Pistores Puteolis.

ILLE. EGO. SVM. PROCVLVS. TOTVS. QVI. NATVS. HONORI
AVT. DICO. VT. SIT. NONOS. QVEM. MITTI. INESSE. NEGAS
COLLEGIVM. PISTORVM
PATRONO. PRAESTANTISSIMO.

Suauij & Cōfecturarij.

Ibidémq. Collegium Suauiorum, & Confecturariorum. Accedunt Dendrophori quos Puteolanus lapis, in turri sacra D. Gregorij Neapoli positus, patefacit;

C. DOMITIO. DEXTRO. II. L. VALERIO. MESSALA. THRASIA. PRISCO. COSS. VI. ID. IAN. IN CVRIA. BASILICAE. AVG. ANNIAN. SCRIBENDO. ADFVER. A. AQVILIVS. PROCVLVS. M. CAECILIVS. PVBLICIVS. FABIANVS. P. HORDEONICVS. SECVND. VALENTIN. T. CAESIVS. BASSIA-

NVS. QVOD. POSTVLANTE. CN. . . . DE. FORMA INSCRIPT. DANDA. STATVAE. QVAM. DENDROPHORI. OCTAVIO. AGATHAE P. G. N. STATVERVNT. CN. PAPIRIVS. SAGITTA. ET. P. AELIVS EVDAEMON. II. VIR. RETVLERVNT. Q. D. E. R. F. P. D. E. R. I. C. PLACVIT. VNIVERSIS. HONESTISSIMI. CORPORIS. DENDROPHOR. INSCRIPTIONEM. QVAE. AD. HONOBEM . . . DARET. . .

In quo eadē Puteolana Reſpublica apparet in Curia Baſilicae Annian.quae ſuprà de Annio Modeſto propoſita eſt, & ferè eadem Senatus auctoritas videtur interceſſiſſe, in qua Duumuiri retulerunt. Confirmat hunc lapidem, alius quem in fundo quodā Epiſcopus Puteolanus inuenit paucis ab hinc diebus, & quem in lucem edere conatus ſum vt ſatis Antiquarijs faciam, locupletem enim huius Collegij teſtem, curioſi viri libenter amplectentur. Is quidem eſt, & ex vtraque facie eadem continet verba, quod rariſſimè in alijs lapidibus contingit.

EX. S. C. DENDROPHORI. CREATI. QVI. SVNT SVB. CVRA. XV. VIR. ST. CCVV.
PATRON. L. AMPIVS. STEPHANVS. SAC. M. DEI. QQ. DEND. DEDICATIONI. HVIVS. PANEM. VINVM ET. SPORTVLAS. DEDIT.

C. VALERIVS. PICENTINVS
C. IVLIVS. HERCVLANVS
LONGINIVS. IVSTINVS
A. FIRMIVS. POLYBIVS
C. LISIVS. CRESCENTINVS
L. DECIMVS. FELINVS
C. CVPIENNIVS. PRIMITIVVS
T. MINICIVS. SABINVS
M. IVNNIVS. AGRIPPINVS
A. CAMELIVS. PROTOCENSIS
A. AGNANIVS. FELICISSIMVS
C. LITRIVS. FORTVNATVS
TI. IVLIVS. CALLINICVS
Q. CVRTIVS. SCEMANVS
L. OPPIVS. LESIGINVS
M. HERENNIVS. ZERAX
C. LISIVS. PVDENTINVS
A. FIRMIVS. FELICIANVS
M. BABBIVS. SODALIS
L. MODESTIVS. HILARVS
L. ORFIVS. MAXIMINVS
C. IVLIVS. GAVDITVRVS
L. LOLLIVS. VIATOR
C. IVLIVS. COGITATVS

C. IVLIVS. CERIALIS	C. ANTONIVS. LVCILIANVS
C. HERENNIVS SABINVS	C. MAGIVS CRESCENTIANVS
L. ORFIVS. MAXIMVS	C. CARTILIVS. IRENICVS
N. POLLIVS. PRIMVS. SEN.	N. POLLIVS. PRIMVS. IVN.
C. LITRIVS. MAIOR	C. TITILIVS. PRIVATVS
L. DECIMVS. FAVSTVS	L. MARCIVS. MARVLEIVS
C. IVLIVS. SEVERVS	Q. GRANIVS. GEMELLVS
C. NAVTIVS. PYNTROPVS	C. CLODIVS. MERCVRIVS
N. VIBIVS. SPERATVS	N. VIBIVS. SVPER
L. PACIVS. MAVIMINVS	C. TVSCENIVS. COMMVNIO
Q. GRANIVS. GEMELLVS	M. STENNIVS. MARCELLINVS
M. GRANIVS. MARCIANVS	M. VALERIVS. EVTYCHES
Q. SERVIVS. NICETIANVS	C. RVFVS SELEVCVS
C. LISIVS. SECVNDINVS	M. MALLONOVS. SEVERIANVS
C. PVBLILIVS. GENIALIS	L. GENTIVS. NICO
L. CONNIVS. CASTRENSIS	L PEDANIVS FAVSTINVS
Q. GRANIVS. CHORINTVS	NAEVIVS. POLLIVS. PRISCVS
TI. IVLIVS. ATAINOPO	IVLIVS. DECIVS. FELICIVS
Q. CRANIVS. IANVARIVS	M. SAGARIVS. SEDATVS
C. TVRRANIVS. PRISCVS	C. TVSCENTVS. PRIMITIVS
L. PLAVTIVS. VICTOR	M. SAMIANTVS. CRESCENS
A. FIRMIVS. SEVERVS	P. CARSICIVS. FLORIANVS
C. FVLLONIVS. TERTIVS	C. STATRIVS. FELICISSIMVS
T. FLAVIVS ARCHILAVS	T. MINICIVS. VERATINVS
M. VALERIVS. SYNTROPVS	M. PLAVTIVS. HILARVS
M. VALERIVS. IANVARIVS	M. SAMILARIS. FORTVNIVS
N. LVCIVS. CYRICIVS	C. IVNIVS. MERCVRIVS
C. IVLIVS. CARITO	C. IVLIVS. CRESCENS
M. CVRIVS. NIANVS	C. AVRVCVLEIVS. . . .
C. MARTIVS. VITALIS	L. FLAVIVS. CELER
AERELIVS. LVCIVS	SAMIARIVS. SILVANVS
C. IVLIVS DIANENSIS.	

DEDICATA. VII. ID. OCT. III. ET. SEMEL. COS.

Nihil ex tota antiquitate de hoc Corpore elicere potueram, nisi Symmachus dixisset inter Corporatos, partem vrenda lauacris ligna comportare solitam. Quamuis enim optimè

optimè ſciamus fabricandis armis conſtituta eſſe ab Imperatoribus loca veluti in oriente Damaſcus vbi fabrica Scutaria, ſcutis cõficiendis; Clibanaria Antiochiae armis quae cataphractos protegerent; Scutaria, & Armamentaria Aedeſſae in Meſopotamia; & Haſtaria Irenopoli Ciliciae vrbe, quae omnia in Ponto, Aſia, Thracia, Illirico etiam commemorantur, & ſingulis hiſce fabricis ſeruos ad opus illud publicum damnatos, eoſq. aliquandò mercede fuiſſe conductos, & inter hos Carbonarios, & Dendrophoros qui ligna fabricis ſuppeditabant, de quibus Valentinianus, *Si qui publicorum ſeruorum fabricis ſeu alijs operibus publicis deputati domibus ſe alienis, & priuatarum ancillarum cõſortijs adiunxerint, condicioni priſtinae, laboriq. reſtituantur.* Corpus tamen illud ad lauacrorum miniſteria in his regionibus Puteolanis & Baianis refero, cùm praecipuè ſiluas ad eam rem Imperatores dedicauerint, & Puteolanis annonae pars fuerit derogata & Terracinenſibus addicta, quoniam lauacris publicis ligna, & calcem moenibus reparãdis ſubminiſtrabant Iuliano moderante Rempub. & Lupo Conſulari iure Campaniae praeſidente.

Loca fabricis armorum deſtinata.

Syluae dedicatae.

In multis praeterea ciuitatibus Dendrophori, Fabri, Centonarij, Tignarij coniunguntur, ſic enim Romae,

Dendrophori & alia corpora.

FAVSTINAE. AVGVSTAE
MAGISTRI. QVINQVENNALES. COLLEGI. CORP.
FABRVM. FERRAR. TIGNAR. DENDROPHOROR
ET. CENTON. LVST. XXVII. T. OVINIVS. T. F.
THERMVS. L. FVSCIVS. Q. FILIVS. SABIN. FLA-
VIVS. ANTIDIVS. SEX. F. EROS. C. FVLVIVS
C. F NIGRVS. Q. CASSIVS. P. F. ALBINVS. MA-
GISTER. ET. FLAMEN. QVINQVEN. L. CHRISCIVS
L. F. VENVSTVS. SEX. MAETIVS. SEX. F. VERVS
DD. KAL. IANVAR
C. MANLIO. TORQVATO. ET. CORNELIO
MESSALINO. COSS.

Eadem

Eadem in hoc lapide cernitur dedicatio Dendrophororum, idemq. magisterium Quinquennalitatis. Et in alio Romano lapide Ti. Claudius Chresimus ob Quinquennalitatis honorem Collegio Dendrophororũ quibus ex S. C. coire licebat argenti pondo x. & HS decem millia reddidit, quae diuisa sunt populo per gradus Nummio Albino & Fuluio Aemiliano Coss. Sacerdotium quoque obijcitur, ait enim *Magister & Flamen.* Sassinae in Flaminia inscriptio est qua collegis Dendrophororum, Fabrum, & Cẽtonariorum ex testamento HS senamillia dantur, oleumq. singulis annis diuiditur die natali testatoris. Ad Lirim amnem ex Manutio Q. Iunio Seueriano veterano Quaestori Reip. Ausculanorum, patrono collegij Centonariorum & Dendrophororũ statua à liberta dedicatur, & datur coena Decurionibus quibus & populo pecunia quoque diuiditur. Vbique vero eius Collegij patroni viri primarij reperiuntur. Qui verò arbitrati sunt hoc Collegium ad illud referri quod ex Iouis famulatu ab Hercule fuit institutũ qui apud Eleos Pelopi ad scrobem quandam sacra fecit, ad quam annui magistratus nigros arietes mactabant, vt scribit Pàusanias in Eliacis, meminerint eum Sacerdotem cui negotium committebatur Ξιλέα appellatum esse quoniam certo precio ligna ad sacrorum vsum vel publicè ciuitatibus, vel priuatim cuius homini suppeditabat, & ligna ex alba populo erant. Quid igitur Ξιλεὺς cum Δενδροφόρῳ?

In Orthogr.

Sacerdotium Iouis.

Ligna populea.

Collegia Equitum.

Corpora tamen & Collegia non semper ex seruis fuisse, ostendunt equitum Corpora quae in Neapolitana historia dilucidauimus, ex quibus EQVI PVBLICI & HONORATI EQVO PVBLICO, dicebantur. Collegia item Augustalium in antiquorum monumentis plurimis legimus. Quinquennales verò, Aediles Colonici.

Classiarij Puteol.

CLASSIARII. Aliud Puteolanum corpus. Nauales hi socij erant, quos Nero ex remigibus iustos milites fecerat, vt ait Suetonius. Ex eorum corpore quidam vltrò

citròq.

citròq. Ostia Romam pedibus commeabant, vt idem auctor in Vespasiano; *Classiarios qui ab Ostia à Puteolis Romam pedibus per vices commeant, petentes constitui aliquid sibi calciarij nomine; quasi parum esset sine responso abegisse, iussit posthaec excalceatos cursitare, & ex eo ità cursitant.* Calciarium dixit Suetonius, vt Clauarium Tacitus lib. 3. Hist. pro donatiuo quòd vel in calceos, vel in caligares clauos impenditur. Sic Camelatia, vel Camelaria apud Iuriscõsultos, quae pro alendis Camelis dabãtur. Cursus erat publicus ab Imperatoribus constitutus, qui à Persis anteà inuentus, Angaria, dictus est. Et Plutarchus ait veredos & rhedas singulis circiter L. miliarijs ad currendum certis locis dispositos, vt iter diei conficerent, atque ità res celeriter nunciarentur. Reliqua Collegia in hoc habentur lapide,

In Galba cap. 12.

Calciarium.

Clauarium.

Angaria.

IMP. CAESARI. DIVI. TRAIANI. PARTHICI NEPOTI. D. NERVAE. PRONEP. AELIO. ADRIANO. ANTONINO. AVG. PIO. PONT. MAX. TRIB. POT. V. IMP. II. PP. CONSTITVTORI. SACRI CERTAMNIS. SELASTICI. SOCII. POPVLARES LICTORES. DENVNCIATORES. PVTEOLANI.

Gladiatorios ludos iam intermissos, Antoninus Augustus concessit L. Egnatio Inuento, vt in lapide recitato in Colonia Puteolana. Denunciatores commemorantur à P. Victore in IV. Regione Romana. Sacrum tamen certamen, Graecum dicitur à Suetonio; omnia scilicet scenica, musica, gymnica. Aliqui gladiatorios ludos excipiunt. Lictores Coloniae & Municipia habebant qui Praetores praeibant. Virgas ferebant, ideoq. ῥαβδοῦχοι, veluti vbique hoc tempore Magistratibus publicis debentur.

Denunciatores.

Lictores.

THEATRVM, AMPHITEATRVM, Circus Puteolani. Cap. IX.

THEATRI, Amphitheatri, & Circi ornamenta praeclaras vrbes maximè exornarunt. Summo hac de causa studio in ijs aedificandis antiquitas elaborauit. Nulla veterum animos ad eas moles impēsa perterruit. Marmora ex abditissimis venis eruta, maxima cum industria terra mariq. comportata. Ichnographiarum species, picturarum venustas, statuarum certauit numerus & amplitudo. Constituto siquidem Foro (vt inquit Vitruuius) locum Deorum immortalium diebus festis, ludorumq. spectaculis in Theatro eligebant, vt quaedam ibi celebrarentur actiones quae paci & ocio essent oblectamento. Poetarum numeri, Oratorum thecnae, Musicorum harmoniae. Nescio an Romana Theatra à Graecis, & quo tempore in hoc differant. At saltem in vtrisq; Theatris mimos varias effigiasse ad voluptatem personas, non ignoramus. Ad armorum vero & bellorum studia quaedam referebantur in Amphitheatro. Addo cursus & saltus in Girco; atque ità ingenij & corporis vires robur & virtutem compararent. Quamobrem, ad ingenium Theatrum; ad cruorem & feras Amphitheatrum; ad cursus & Pyrrichias atque Olympionicas Circus. In Theatro, actores, histrionesq. In Amphiteatro Gladiatores, Retiarij, Sequutores, Bestiarij, coeteriq. In Circo Decursiones, quas Equirias vocant Varro & Ausonius, & Quadrigariorum factiones, atque ij ludi quos Cicero describit; *Iam ludi publici quoniam sunt Cauea, Circoq. diuisi, sint corporum certationes cursu & pugilatione, luctatione curriculisq. equorum vsque ad certam victoriam Circo constitutae*. Stadium quoq; dicitur, & Campus, & Hippodromus & θέατρον ἱππηλασίας. Trium vero horum locorum

Lib. 5. cap. 3.

Post Forum, Theatrum.

Lib. 2. de leg.

corum Tertullianus deſcribit actiones Circi furentis, Caueae ſaeuientis, & Scenae laſciuientis. Alibi Scenicos, Xyſticos, Arenarios in ijs ludẽtes appellat. Et Imperator lege VIII. Circẽſia, Theatralia, & Arenarum ſpectacula dicit. Arena vero ſternebatur ne ſanguinis copia foedarentur.

In Circo primo loco venationes editae ſunt cùm à Tarquinio Priſco inter Auentinum & Palatinum colles (vel à Romulo vt ait Ciprianus) fuit aedificatus. Quare Amphitheatralem poſteà Circi venationem appellarunt, qua inter ſe aut homines, aut ferae pugnabãt. Quae duo pugnarum genera Martem & Dianam dixit Tertullianus, & de Diana Amphitheatri praeſide diſertè loquitur Caſſiodorus. Venationem Circi Dianae ſacram omnes affirmant. Claudianus,

Circus vbi primò aedificatus.

Lib. de ſpect. lib. 5. cap. 42.

Amphitheatrali faueat Latonia pompae.

Sed poſt Amphitheatri vſum raro in Circo venationes fuere. Ipſumq. à Dione Κυνηγέσιον eſt appellatum, propterea quòd ad venationes potius quã ad munera gladiatoria fuit extructum. In Theatris etiam venationes editae leguntur; vt in Scauri Theatro Aedilitate ſua, & in Theatro Põpeij, quod ea de cauſa Amphitheatrum (& ſi mendoſè legi, pro Theatro ſcribat Lipſius) appellare Plinius non dubitauit, qui haec quoque ſcribit, *Sed vt in Theatro venationes ſubindè editae ſint, primus tamen omnium Iulius Caeſar Aſia & Aegypto domitis Theatrum venationi extruxit, quod Amphitheatrum appellatum, quia ſedes abſque ſcena in ambitum haberet.* Quae verba planiſsimè Theatrum ab Amphiteatro ſecernunt, quippè in Theatro ſcena erat, Proſcenium, Orcheſtra. In Amphitheatro area tantum (quam Circum etiam aliqui appellarunt, hinc Circi & Amphitheatri confuſio) & ſpectatorum ſedes, ἐκ τοῦ πέριξ πανταχόθεν ἕδρας ἄνευ σκήνης ἔχειν προσερρήθη. Et duplex Theatrum Amphiteatrum conſtituebat. Caſsiodorus; *Hoc Titi potentia principalis diuitiarum profuſo flumine cogitauit aedificiũ fieri, vndè caput vrbium potuiſſet, cùm Theatrum, quod eſt hemiſphaerium, Graecè dicatur Amphitheatrũ quaſi*

Lib 36. c. 15.

Lib. 5. ep. 42.

in vnũ iuncta visoria, rectè constat esse nominatum. Qui speciem eius arena concludens, vt concurrentibus aptum daretur spacium, & spectantes omnia faciliùs viderent, dùm quaedam prolixitas vniuersa collegerat. Quae tamen vberiùs à doctissimis Lipsio & Bulengero de Amphitheatro & Circo sunt explicata.

Magnam Theatri partem Puteolis in hortis Hieronymae Columnae stantem maiores nostri viderunt, quae aut terraemotibus deiecta, aut vetustate dissipata & obruta, perijt. Hoc ibi inuentũ fuisse epigramma affirmant, GENIO THEATRI AVGVSTI. Ad D. Iacobi aedem Amphitheatrum, ouali forma cernitur, quod aream longitudinis pedum CLXXII. & longitudinis, pedum LXXXVIII. continet; vulgò Gironem appellant. Multa circùm habet

Labyrinthus. concamerato opere aedificia. At quaedam subterranea tàm perplexa ostiorum ambage (sic loquitur Antonius Sanfelicius quem honoris causa nomino) vt absque duce & non circumducto funiculo negetur exitus. Labyrinthum idcircò nominant, ibiq. Daedalum artes exercuisse videtur innuere Virgilius. Id aedificiorum genus seruãdis aquis fuit excogitatum, ad spectatorum commoditatem. Quinq; tamen Labyrinthos cõmemorat Franciscus Petrarcha, Aegyptium, Lemnium, Creticum, Clusium & Rhodani.

Lib.5. ep.4.

Ex Puteolano Amphiteatro spectãdi leges visae sunt prodijsse, cùm scribat Suetonius, confusissimum & solutissimum spectandi morem Augustum idcircò ordinasse quòd cùm Senatorem per celeberrimos ludos frequenti consessu Puteolis nemo recepisset, Romano nomini iniuriam esse factam ratum, decreto Patrum iusisse vt in spectaculis publicis primus subselliorum ordo vacaret Senatoribus, Legatis loca distribuisse, militem secreuisse à populo, maritis è plebe proprios ordines assignasse, praetextatis cuneum suum addixisse, pullatis mediam caueam interdixisse, virginibus Vestalibus contrà Praetoris tribunal locum dedisse. Habes Theatri ordinem. Maxima item Romanorum in hoc

In Aug.c.43.

Ordo subselliorum in Theatris.

Puteo-

Puteolano Amphitheatro gloria eluxit cùm Theridatem Armeniae Principem Nero accipiens, ſplendidiſsimos ludos edidit. Atque vt in eo ludicro aliquam Romanae amplitudinis partem barbarus cognoſceret, Patrobium Libertum ludis praefecit. Cuius apparatus ſplendorem his verbis Dionis epitomator explicauit in Nerone; Καί τοσαύτη γε τῇ λαμπρότητι καὶ τῇ δαπάνῃ ἐχρήσατο, ὥστε ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ μηδένα ἄλλον πλὴν Αἰθιόπων καὶ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν καὶ παίδων εἰς τὸ θέατρον εἰσελθεῖν; *Tantaq. fuit eorum magnificentia atq; ſumptus, vt vnius diei ſpacio nemo praeter viros, & mulieres, & pueros Aethiopes Amphitheatrũ ingrederetur.* Quin & ipſe Teridates è ſuperiore loco belluas traijciens, duos tauros vno ictu vulnerauit.

B. Ianuarius & Socij.

Omnes verò ſpectaculorum ſplẽdores Ianuarij Beneuentam Epiſcopi, Neapolitanorum patroni & ſociorum agon in hoc Amphiteatro ſuperauit. Fortunati profectò Puteolani appellandi ſunt qui Θηριομάχους cum beſtijs pugnatores inſignes, & victores ſpectarunt. Ianuarius quidem à Timotheo Diocletiani Maximini iuſſu beſtijs dilacerãdus obiectus eſt, cùm paulò antè in ardentis ignis fornacem fuiſſet immiſſus Nolam Beneuento accerſitus, & ignem lacrimis ex charitatis fideiq. fonte emanantibus reſtrinxiſſet. Habuit in arena ſocios Soſium Miſenatem, Proculum Puteolanum, & Feſtum Diaconos; Deſiderium Lectorem, Eutichetem & Acutium laicos, Puteolanos ciues. O ſpectaculi celebritatem. Vbi brutorum ſanguis efferbuerat, bruta à Sanctorum ſanguine abſtinere coguntur. Noluit locus Sanctorum ſanguine aſpergi, quem ferarum cruor cum humano cruore foedauerat, quem diabolus ſuperſtitioſa Idolorum ambitione elicere conabatur. Noluit vnguibus dilacerari CHRISTI martyres, qui teſtes debebant eſſe inſaniae tyrannorum antequàm coronam eſsent adepturi. Nec locus in quo venabulo beſtiae tranſuerberabantur, debebat eos occidere qui Fidei telo inhumanos homines, & brutos

brutos essent trāsuerberaturi. Emittuntur in caueam è carceribus bestiae, & quae credebantur auidiores in martyres impetum facturæ, ferociam omnem abijcientes, ad eorum prouoluuntur pedes atque venerantur. Capitur luminibus Timotheus qui diuini auxilij munus inspicere non merebatur, mox Ianuarij praecibus qui diuino fuerat lumine illustratus, pristinam lucem adipiscitur. Quo facto, spectatorum ad quinque millia cum maxima acclamatione, rei nouitate permoti, indignitatem sceleris detestantes, Christiana relligione initiari cupierunt. Auditus ne vnquam est in hoc Amphitheatro huiusmodi plausus? Quae maior subsellijs gloria; Vestalium, Senatorum, Consulum, an Angelorum qui palmas è Libani mõte pertulerant, consessu? Et si hoc spectaculi genere in transfugas Africanus minor vsus est, rectè in Ianuarium sociosq. vsi sunt, qui ab infedilate, à praestigijs, à daemonum cultu abhorrentes, ad Christianae fidei asylũ, ad veri cultus honorem, ad Euangelij veritatem transfugerunt. O misera tũc Christianorum condicio qui Bestiarij veluti serui & captiui sub Imperatoribus habebantur, vt à feris humana corpora dissiparẽtur, ait Tertullianus. Hinc, CHRISTIANI AD LEONEM, vel, CHRISTIANI AD BESTIAS. Et Ciprianus de seipso, *Toties ad Leonem petitus in Circo*, &, *Clamore popularium denuò postulatus in Circo*. Vbi Circus cum Amphitheatro confunditur. Nam Paulus Diaconus, *Populus coepit clamare in Amphitheatro, crudeli bestiae artifex parabolis pugnet*, hoc est carnificibus. Contifices, παραβόλους appellant Glossæ. Quod Tertullianus, *Ad bestias pronunciari*, dixit. Et Ignatius cum feris pugnare cupiebat, qui etiam apud Hieronymum in Catalogo, à Christianis saepè feras abstinuisse asserit. Et tamen à feris dilacerari, ludus dicebatur; idcircò Firmicus, *Damnationes sunt, metalli, operis publici, exilij, ludi*, scilicet ferarum; vt Vopiscus in Claudio, *Ludo publico deputatos*. Quae nam igitur voces, quae sibila, qui

De spect. c. 12 — *Epist. 55.* — *Lib. 14.* — *Lib. de Pudicicia.* — *Lib. 6.*

qui tumultus in sanctos illos martyres in Amphiteatro Puteolano fuerunt excitati? Quoties in agone auidiùs eorum sanguinem, quàm bestiae tyranni sitierunt? Illud profectò doleo quòd locus hoc tẽpore sentibus obsitus est; deberẽtq. sordibus à Neapolitanis purgari, vt tanti patroni, lateres, lapides, arena, porticus encomia & testimonium dicerent.

Ea de re haec habentur in eiusdem martyris officio; IANVARIVS *Beneuenti Episcopus, Diocletiano & Maximino in Christianos saeuientibus, ad Timotheum Campaniae Praesidem ob Christianae fidei professionem, Nolam perducitur. Ibi eius constantia variè tentata, in ardentem fornacem coniectus, ità illaesus euasit vt ne vestimentum, aut capillum quidem flamma violauerit. Hinc Praeses accensus iracundia, martyris corpus imperat vsque eò distrahi quoàd neruorum compages artuumq. soluantur. Fesius intereà Diaconus, & Desiderius Lector qui ad Episcopum suum visendum accesserant, comprehensi, & ipsi vinctiq. vnà cum Episcopo antè rhedam Praesidis Puteolos pertrahuntur, & in eundem traduntur carcerem in qua Sosius Misenas, & Proculus Puteolanus Diaconi, Eutiches etiam & Acutius Laici ad bestias damnati detinebantur. Postero die omnes in Amphitheatro feris obiecti; quae naturalis oblitae feritatis ad B. Ianuarij pedes illicò prostrauere sese. Id Timotheus magicis cantationibus tribuens, cùm sententiam capitis in* CHRISTI *martyres ferre non dubitasset oculis repente captus, orante mox B.* IANVARIO *lumen recepit, quo sanè miraculo hominum millia ferè quinque* CHRISTI *fidem susceperunt.*

At verò quid de Puteolano Circo dubitabimus? Habuere & Baiae quò Nero Agrippinam ad ludos euocauit. Nec degentes Puteolis Imperatores, Romanis caruissent voluptatibus. Et semper in Graecis ciuitatibus Circi & Stadia. Habuerunt quoque suas venationes Circi. Liuius Censores carceres in Circo locasse scribit, è quibus veluti è Cauea bestiae emittebantur. Habuere & Gladiatores vt Forum & Septa. *Lib.11.*

QVAE

QVAE PVTEOLIS NOTATV DIGNA. Cap. X.

In Romanos studiosi Puteolani.

Tuscul. quest.
Pōpeius ægroat Neapoli.

VM aegrotaret grauiter Pompeius Neapoli, *Neapolitani* (inquit Cicero) *coronati fuerunt. nimirum etiam Puteolani vulgò ex oppidis publicè gratulabantur. Ineptum sanè negocium, & Graeculum, sed tamen fortunatum.* Licet conijcere, Puteolanorum nomine Baianos, Misenates coeterosq. intelligere, cùm ait eos ex oppidis vulgò gratulatos esse. Coronati verò cum tibijs & cymbalis festū diem celebrabant, vt apud Athenaeum. Et Cicero ad Atticum lib. 14. ep. 14. *Coronatus Quinctus noster Parilibus.* Nisi ad sacrificia retulerimus, nam coronatos fuisse Sacerdotes dùm facerent docent Liuius & Plutarchus.

Lib. 8.

Annona.

Symmachus lib. 1. epist. 39. scribit, Puteolanis Municipibus D. Constantinum C L M. modiorum in alimoniam ciuitatis indulsisse, qnae summa à D. Constante regente Remp. media parte mutilata est, postquàm Cōstantius annonam Puteol. populi x x v. M. modiorum adiectione cumulauit; atq; ità factum esse vt C. M. modiorū eiusdem populi victus acciperet. Sed Iuliano moderāte Remp. cùm Lupus Consulari iure Cāpaniae praesideret, Terracinensium contemplatus angustias V. M. & D C C. modios Puteolanis derogans, Terracinēsium vsui deputauit. Classem Alexandrinam fortasse Augustus instituit quae quotannis frumentum adueheret. Suprà Senecae verba retulimus, *Alexandrinae naues apparuerunt.* de quibus Statius in Propemptico Metij Celeris

Terracinenses Puteolani.

—— modò

—— modò nam trans aequora terris
Prima Dicarchaeis Pharium grauis attulit annum,

Et cum Claudianus dixisset,

Tot mihi pro meritis Libyam Nilumq. dedere
Subdidit, *———— geminoq. vicissim*
Litore diuersi complerent horrea venti.

Colores.

Cùm de Sile colore loquitur Plinius, quo pingebant Polygnotus & Mycon, coeruleum quoque cõmemorat, quae arena est; cùmq. eius tria genera faciat, duo scribit esse Aegyptium & Scythicum, tertium Hispaniense & Puteolanum, arena ibi confici coepta. Mox de eius coloris vsu; *Idem & Puteolani vsus, praeterquàm ad fenestras; vocant, Coelon.* Et lib.34. c. 7. Purpurissum colorem Puteolanum potius quàm Tyrium aut Getulicum, vel Laconicum vndè praetiosissimae purpurae. Causa est, quòd hysgino maximè inficitur, rubiumq. cogitur sorbere. *Lib.23. c.13.* *Coeruleum Puteolanum.* *Purpurissum.*

Prodigia.

Anno ab V. C. 577. C. Claudio Pulcro, & T. Sempronio Graccho Coss. Puteolis duae naues fulminis ictu concrematae. Nesatium tũc oppidum Iulius & Manlius oppugnarunt. Mutila & Faueria vi captae. Ilienses & Ligures, deuicti. Anno 618. in aquis calidis Puteolanis riui manarunt sanguine. Ab Achaeis exercitus Romanus caesus.

Ossa Gigantum.

Neapoli diximus ex Philostrato Gigantum ossa ostendi. Puteolanam fortasse Regionem cum Neapolitana coniunxit, quandò & Puteolis ea verè ostensa affirmant. Pomponius Laetus,

Hic quicunque venis stupefactus ad ossa Gigantum,
Disce cur Etrusco sint tumulata solo.
Tempore quo domitis iam victor agebat Iberis

Alcides, captum longa per arua pecus,
Colle Dicarcheae clauaq. arcuq. Typhones
Expulit, & cessit noxia turba Deo.

Capreis ostensa scribit Suetonius praegrandia belluarum membra quae ossa Gigantum dicerentur. Nec sibi persuadeant ij qui se Puteolos conferunt ossa, Gigãtum esse, quae nunc Coeti in hortis Toletanis ostenduntur. Narrat tamen in Corinthiacis Pausanias in Aesculapij aedis porticu Balenae os ingenti magnitudine fuisse locatum.

Asiaticus libertus.

Posca. *Lora.* *Oxycratum.* *Lib.4. cap.11* *Zytum.*

Vitellius Imperator magnam Imperij partem histrionum consilio administrauit. Exprobrat illi Suetonius Asiaticum libertum, quem adolescentulum mutua libidine constupratum, mox taedio profugum, Puteolis poscam vendentem, cùm deprehendisset, coniecit in compedes, & statim habuit in delicijs. Aureis praetereà donauit annulis, vt Icelũ suum Galba. Et quamuis à Principe ius aureorum annulorum donari solitum, non tamen factum absque Equestris ordinis macula. Poscam, Loram multi suspicantur. Brodaeus in Miscell. Oxycratum Plinianum existimat, non Zytum: Res longe aliena.

Alexandrini.

Nautae Alexãdrini, cum Augusto.

Augusto Puteolanum sinum praeteruehenti, nautae de naui Alexandrina quae tunc appulerat, candidati, coronatiq. thura libantes, fausta omnia, & eximias laudes congesserunt; per illum se viuere, per illum nauigare, libertate atque fortunis per illum frui. Qua re admodum exhilaratus, quadragenos aureos comitibus diuisit, & iusiurandum, & cautionem exegit à singulis, non aliò datam summam quàm in emptionem Alexandrinarũ mercium absumpturos. Distribuit togas & pallia. Romanis Graeco, Graecis Romano habitu & sermone vti permisit.

Pharus.

Pharus.

In portu Puteolano Pharum fuiſſe, Turrim ſcilicet ad praelucendum noctu, notat Plinius qui illud optimè noſſe poterat, quippè Romanae Claſſis Praefectus fuit; *Vſus Phari nocturno nauium curſui ignes oſtendere ad praenuncianda vada, portuſuè introitum; ſicuti compluribus locis flagrant vt Puteolis & Rauennae.* Neque Miſeno defuit.

Adde Smyrnae Pharum celebrem. A Pharo aliqui, Menelai nauta nomen habuiſſe dicunt. Alexandrinam alij celebriorem duxere quae coeteris nomen indidit. Strabo So- *Lib. 17.* ſtratum Gnidium architectum eam aedificaſſe ſcribit cum hac inſcriptione, Σώστρατος Κνίδιος Διεξιφάνους θεοῖς σωτῆρσιν ὑπὲρ *Lib. 22.* τῶν πλωϊζομένων; *Soſtratus Gnidius Dexiphanis Dijs Seruatoribus, pro nauigantibus.* Ammianus Marcellinus, à Cleopatra excogitatam ſcribit. A quo etiam dictum, *Et promontorium Cepas praelucẽtem nauibus vehens conſtructã celſius turrim, quapropter Pharos appellatur.* Hegeſyppus; Pharos quaſi Phanos ἀπὸ τοῦ φαίνομαι. Homeri Scholiaſtes, ἢ ἀντὶ τοῦ ἡλίου ἔφηνεν, ἢ εἰς φῶς ἤγαγε. *Quòd pro Sole apparet, vel ad lumen agit.* Herodianus in Antonino harum turrium aedificium comparat Moli lignorum in qua fiebat Imperatorum conſecratio, addiditq. φάρους δ' αὐτὰ πολλοὶ καλοῦσιν. Statius antiquã Pharum Neapoli commemorat,

Lumina noctiuagis tollit Pharus aemula Lunae.

Extat & noua. Lucas Biam annuente Federico I. aedifi- *Pharus Neapolitana.* cauit. Deinde à Ludouico Rege Gallorũ qui ſibi Regnum cum Hiſpano Rege diuiſerat anno 1501. tradita Ioanni de Baſſo, Gallo viro. Cui paulò poſt, cùm perduellis factus eſſet, ablata eſt. Anno tamen 1503. à Ferdinando Rege Catholico, data Benigno Egidio, vt eam ex Baſſo extorqueret, qui Gallorum partes ſequutus Neapoli profectus erat. In Ioannis Vincentij, & Ioannis Baptiſtæ fratruum ex Egidia nobili & perantiqua familia hoc tempore eſt poteſtate.

Maria Puteolana.

Franciscus. Ambrosius. Andronicus.

ET virorum & mulierum splendoribus Puteoli varia temporum vicissitudine fuerunt illustrati. Vnius tamen mulieris lumine inter Italas vrbes maximè enituere. Maria haec illa est Francisco Petrarchae cognita, alicui ex Amazonum vel ex bellatricibus Italis, duce Camilla, similis. Duo in ea non humili loco nata floruere, robur, & castitas. Cohortis inter ciues dissidijs, & armorum flāmis vndique excitatis, virilem ipsa formam induit, & continenter armis tecta nullam subire pugnam inter bellatores recusauit, omnia adire pericula ausa est, adeòq. se formidabilem pugnando reddidit cùm prima in aciem prodiret, prima hostem prouocaret, prima telorum ingruentes ictus exciperet, vt nemo profectò cum ea congredi auderet. Cum finitimis bellum haereditarium deindè gessit tanta, & animi & virium prōptitudine, vt saepè sola hostibus timorem

Ep.4.lib.5.

rem

rem incuteret. Frigoris, caloris, famisq. patiens sub dio pernox versabatur. Herbosum sibi cespitem vel clypeum sternebat, atque humi iacens robora ossibus conabatur addere duriora. Peruicax inter armatos semper viros versata est; tantumq. in ea virilitatis inerat, vt nemo vnquam eius attentare virginitatem ausus fuerit. Non telas (vt Petrarchae verbis vtar) sed tela; non acus, & specula, sed arcus & spicula meditabatur; non illã oscula, aut proterui dentis vestigia, sed vulnera & cicatrices nobilitabant. Dùm pectebantur aliae & comebantur, dùm cincinnorũ fimbrias madebant, horrido ipsa & inculto capillo confertam galeam exornabat. Dùm muliebribus coeterae adsuetae luxibus, perditae libidinis ostentabant ardorem, resecandae & coercendae ipsa petulantiae, varijs laboribus & exercitationibus edebat exempla, & flammas Cupidinis militari sudore restinguebat. Experiendae mulieris aliquandò cupiditas aliquos incessit, Puteolosq. profecti, vt aliquod suarum virium argumẽtum ederet obsecrarunt. Graue saxum & ferream trabem iussit afferri, quae cum in medium proiecisset, vt tollerent hortata est. Diutiùs inter competitores certatum. Ipsa facili iactu, cunctis facilè antecessit. Quae nam tamen in muliere excelsior virtus, quàm inter armatos viros perpetuam virginitatem tueri? Habent quid viraginis mulieres Puteolanae, quae cùm excellant forma; sanctam tamen student seruare castitatem. In hoc quidẽ plurimùm laudandae quòd ad Romanas vini abstinentia accedunt.

Franciscum Puteolanum Beroaldi praeceptorem, ipsemet maximè laudat, cùm multa doctissimè scripserit. Ambrosium vetustissimum medicum celebrat Marcellus. Et Andronici meminit Cicero ad Atticum, quo familiariter vtebatur. Caij praenomen tribuit. Tùm praetereà Pherionum familiæ, cuius consuetudinem, de qua scripserat Attticus, valdè se risisse idem significat, *Itaq; ioca tua plena facetiarũ de haeresi Vectoriana, & Pherionum more Puteolano risisse me satis, nihilq; necesse rescribere.*

Lib.5. ep.15.
Lib.14. ep.14.

HORTI

HORTI CLVVIANI, PILIANI, LENtulani, Ciceroniani, Toletani. Cap. XI.

HORTOS Cluuianos, Pilianosq. memorat Cicero ad Att.lib.14. *Quincto nonas cõscendẽs ab hortis Cluuianis in phaselum episcopiũ, has dedi literas cùm Piliae nostrae villam ad Lucrinũ villicosq. procuratores tradidissem.* Et lib. 15. ep. 1. Lentuli hortos; *Lentulus Peteolis inuentus est vix, in hortis suis se occultans.* Quorum amoenitate ductum arbitror dixisse; *In Puteolana & Cumana regna nauigare. O loca coeteroqui expetenda, interpellantium autem multitudine penè fugienda.*

Ciceronis Academia. Hortos inter hos praeclaros Ciceronianos Academia & balneo nobilissimos adnumerato. Redolet locus adhùc Hermatenas, Mineruas γυμνασιώδη, Signa Megarica, Pentelicianos Hermas cum capitibus aeneis. Adhuc ferè deambulãtes in Xysto cernimus, tùm de philosophia disceptantes, tùm victorem belli ciuilis Caesarem, & Augustum Imperij propagatorem, praeter coeteros qui tanti viri desiderio tenebantur, ibiq. Romam esse censebant, vbi Cicero commorabatur parens Romanae eloquentiae. Haec autem Plinius; *Lib.31. cap.1* *Digna memoria tu Villa es ab Auerno Lacu Puteolos tẽdentibus imposita littori, celebrata porticu, quam & vocabat M. Cicero Academiam ab exemplo Athenarum, ibi compositis voluminibus eiusdem nominis; in qua & monumentum sibi instaurauerat; ceu verò non in toto orbe terrarum fecisset. Huius in parte prima exiguo post obitum ipsius, Antistio Vetere possidente, eruperunt fontes calidi salubres oculis, celebrati carmine Laureae Tulli, qui fuit è libertis eius,*

Quo tu Romanae vindex clarissimae linguae
Silua loco melius surgere iussa viret.
Atque Academiæ celebratam nomine Villam
Nunc reparat cultu sub meliore Vetus.
Hic etiam apparent Lymphae non ante repertae

Lan-

Languida quae infuso lumina rore leuant.
Nimirum locus ipse sui Ciceronis honori
Hoc dedit, hac fontes cum patefecit ope;
Vt quoniam totum legitur sine fine per orbem,
Sint plures oculis quae medeantur aquae.

C. Antistius Vetus, qui Caesaris partes bello ciuili sequutus fuerat, post Ciceronis caedem, villam possedit. Ibiq. M. Tullium Tironem Ciceronis libertum vsque ad C. annum consenuisse scribunt Eusebius & Isidorus, ibiq. tribus libris Ciceronis vitam fuisse complexum, scribit Asconius Pedianus. Hoc sibi tribuant Puteolani, Puteolanam Academiam nihil Atticae cessisse,& Platonis aemulatorem Arpinatem Philosophiae latices in eo gymnasio, in ijs horis aperuisse, & in eam Villam Musarum omnium domicilium esse traductum. Non itaque Vrbs feliciora sua prospectauit Rostra, quàm Dicaearchia porticus Ciceronianos. Nec feliciorem Romam appello quoniam Patrem patriae coluerit, quàm Puteolos, qui Academiae cultorem fuerint venerati. Hoc tamen lugeant, quòd eloquentiae locus, ouium balatum, & pastorum iurgia resonat, & tanti viri voces inter vepres perierunt. Dùm littori villa imposita erat, vt ait Plinius, mare nunc recessisse cognoscimus, propterea quòd Toletanus ager mari eo tẽpore erat perfusus. Aedificij amplitudinem, id quod parietinarum reliqui est, patefacit. Hodiè, Cicerones, vocant. Repetere haud piget, Adrianum Imperatorem, cum Baijs obijsset, in hac Villa fuisse sepultum; & Antoninum, sepulcri loco, templum ibi aedificasse.

Antistius vetus.

Tiro libertus Ciceronis.

Celebres adde his hortos quos Petrus è Toleto exaedificauit, quando reuocatis Puteolanis qui terraemotu perterriti, prorupto cinereo monte, in alias sedes commigrarunt, vrbis frequentiam restituit. Aquam perennem perduxit, quae & si calidam bibentibus se offert, (calidiorem inter ignes existimarem) saluberrimam tamen degustãdam obijciunt terrae venae per quas fluit. Sed optimus Princeps

Horti Toletani.

ceps sitientes accolas publico fonte recreauit. Hortis hoc inscriptum epigramma,

PETRVS TOLETVS MARCHIO VILLAE FRANCHAE CAROLI V. IMP. IN REGNO NEAP. VICARIVS VT PVTEOLANOS OB RECENTEM AGRI CONFLAGRATIONEM PALANTEIS AD PRISTINAS SEDES REVOCARET HORTOS PORTVS ET FONTES MARMOREOS EX SPOLIIS QVAE GARSIA FILIVS PARTA VICTORIA AFRICANA REPORTAVERAT OTIO GENIOQ. DICAVIT AC ANTIQVORVM RESTAVRATO PVRGATOQ. DVCTV AQVAS SITIENTIBVS CIVIBVS SVA IMPENSA RESTITVIT AN. A PARTV VIRG. M. D. XL.

Garsias Toletanus.

Ex ijs spolijs quae Garsias ex Africa attulit, columella marmorea Puteolos allata, quae Arabum more, vndique eorum characteribus inscripta est. Addidit his hortis Petrus, villam complanatam, arboribus consitam, vitibusq. refertam, longo muro perducto, quae Ciceronis villae subiecta est.

Quis autem locus Puteolis est qui amoenissimos hortos non referat? Pomona cuiusuis generis fructus Neapolitanis indè suppeditat. Ficus praecoces optatissimos, prima aestatis munera affert. Quid Ficus? Fragras, Pisa, Fabas, quicquid intẽpestiuum horti possunt afferre. Vuarum plurima genera ex quibus vinum conficitur ad Falerni suauitatem accedens. Cimae, Cumanis gloriam eripuere. Prunis, pyris, malis, coeterisq. fructibus, iumenta, cymbas onerant. Vndiquè solum fructibus, oleribusq, redundat.

VVLCANI

VVLCANI FORVM. Cap. XII.

STRABO de Puteolis loquutus, mox subdidit; ὑπέρκηνται δὲ τῆς πόλεως εὐθὺς ἡ τοῦ Ἡφαίστου ἀγορὰ, πεδίον περικεκλεισμένον διαπύροις ὀφρύσι, καμινώδεις ἐχούσαις ἀναπνοὰς πολλαχοῦ καὶ βρομώδεις ἱκανῶς. τὸ δὲ πεδίον θείου πλῆρές ἐστι συρτοῦ; *Rectà super hanc vrbem situm est Forum Vulcani, campus circumquaque inclusus superciliјs ignitis, quae passim tãquam è caminis incendium magno cum fremitu expirant. Campus autem sulphure tractili est plenus.* Ideòq. Vulcani antrũ Hieram nominat Iuuenalis *Vulcani antrum Hiera.*

——— *& Aeolijs vicinum rupibus antrum*
Volcani ———

Et Vulcanias insulas existimant per occulta commercia aut mutuari Aetnae incendia, aut subministrare. Et Solinus, Vulcano Aetnam sacram dicit. *Vulcaniae Insulae.*

Leucogei montes ab albedine dicuntur. Et vltrà Salentinos idem Strabo collocat Leucam oppidum, vbi foetidae aquae fons, quòd Gigantes qui è Phlaegra Cãpaniae eua- *Lib. 6. Leucogei montes.*

 serant

Phlaegra. ferant eò vſque ab Hercule fuere exagitati, ibiq. terra obruti, & ex eorum ſanie ſcaturigo enata; ideò Leuterinos eos eſſe dictos, & eam maris oram Leuterinã vocari. Campos tamen Phlegraeos Diodorus Siculus in Veſuuio collocat. (Lib. 4. cap. 2.) Theagenes & Eudoxus, in Pallene Thraciae vrbe. De qua ſic Stephanus, Παλλήνη δ' ἐστὶ χερρόνησος τρίγωνος, τὴν βάσιν ἔχουσα πρὸς μεσημβρίαν ἐστραμμένην. ἐκαλεῖτο δὲ φλέγρα τὸ παλαιόν, καὶ ᾠκεῖτο ὑπὸ τῶν γιγάντων καὶ ἡ τῶν θεῶν καὶ τῶν Γιγάντων μάχη ἐνταῦθα μυθολογεῖται γενέσθαι.

Pallene. Veteri igitur nomine Phlaegra Pallene vocabatur, eamq. tenuerunt homines, quibus immanitas & ſuperbia morum, Gigantes. Gigantum cognomen peperit. In hos innuente proelium Hercules. Hercule, fulmina de coelo miſſa ſunt, donec ij fugere coacti ſunt, & ingenti victoria ſuperati. Ex hac re rumor in vulgus ortus eſt, Gigantes Dijs bellum mouiſſe. Idq. ij auctores fictum aſſerunt, quoniam ea regio plurimo ſulphure ſcatet. Et quoniam φλέγειν exurere, & ardere ſignificat, quicunque locus ſulphur nutrit, φλέγρα dici poteſt. Eandem fabulam ob ſulphureos ignes, Veſuuio, & Puteolis accommodarunt. De Vulcani foro ſic cecinit Petronius Arbiter,

Eſt locus exciſo penitus demerſus hiatu
Parthenopem inter magnaeq. Dicharchidos arua
Cocyta perfuſus aqua. nam ſpiritus extra
Qui ferit effuſus, funeſto ſpargitur aeſtu.
Non haec autumno tellus viret, aut alit herbas
Ceſpite laetus ager; non verno perſona cantu
Mollia diſcordi ſtrepitu virgulta loquuntur;
Sed Chaos, & nigro ſqualentia pumice ſaxa
Gaudent ferali circumtumulata cupreſſu
Has inter ſedes Ditis pater extulit ora
Buſtorum flammis, & cana ſparſa fauilla.

Lib. 17. Et Silius, —— *illic quos ſulphure pingues*
Phlegraei legere ſinus ——

Et Cornelius Seuerus; —— *Neapolim inter*
Et Cumas locus eſt, multis iam frigidus annis
Quamuis aeternum pingueſcat ab vbere ſulphur.

Et

Et Claudianus:

Omnia monstrifero complebat tartara coetu
Inuisum genitura nefas. Phlegramq. retexit
Tanta prole tumens, & in aethera protulit hostes.

Planus quidem locus est, ouali forma, theatrum ostentans. M. CCXLVI. pedum longitudo; M. & eo amplius, latitudo metitur. Alti cadentesq. eum colles ambiunt, ex quibus vndique atrae fumidaeq. exhalationes erumpunt, quarum sulphureus odor, ventorum impetu saepè Neapolim vsque defertur. Aluminis & Nitri venis foecundi. Fossam tamen ignibus depastam in vallem subsedisse dicas. Crepitat sub pedibus solum, aquasq. igne mixtas per tubos fluentes emittit. Idcircò ea re saepè commoueor, quòd facillimè ibi veluti in Xysto quamplurimi deambulare gestiunt, quasi verò non illicò possit ignis efferuescere, & hiatu in subterraneas scrobes terra deglutire. Ad duo millia ignearum scrobium numerantur, ex quibus fumus sulphureus, aluminosus, salis armoniaci, atque aliorum mineralium exhalat, qui frigidis atque humidis morbis salubrem solet afferre medicinam, Quamobrem mensibus Maio & Iunio, superiori etiam aetate Aprili, nunc vero Iulio, non modo ex Neapolirano regno sed vndique ex Europa morbo affecti accedunt. Atq; dignum illud visu esse solet, quo quisq; modo affecti corporis partibus fumum auribus, oculis, alijsq. membris applicet; vtq. calefaciat & non vrat; à quo tamen graciles arcentur & sicci quibus non inest humor, quem sulphur elicit. Coeterùm neruos emollit, visum acuit, lacrimas vomitumq. coercet, capitis & stomachi dolores aufert, steriles foecundat, febres cum rigore accedentes tollit, infectaq. scabie membra purgat. Audiamus vero Elisium; *In summitate montis qui ciuitati Puteolorum praeeminet, planicies maxima adhuc quasi tota circundata montibus, ex quibus extrahitur innumerabilis thesaurus ex sulphuribus, & aluminibus, & vitriolo, qui ex lapidibus ex terra ipsius montis fiunt. Et ibi quaedam aqua nascitur, quae cum maximo impetu bulliens,*

Vulcani fori descriptio.

G 2 in

in altum saepè ad duas, & aliquando tres cannas eleuatur. Et in hac planicie montis quamplurima fiunt naturaliter foramina, ex quibus maximus & impetuosus exhalat fumus, vt si in eadem foramina lapis etiam magnus proijciatur, impetuositate & potentia fumi reijcitur, & quae sequuntur. Notentq. illud curiosi, cum fumus ex terrae visceribus exhalet, totusq. sulphur dignoscatur, accolas diligenter terram vndiq; ferro vertere, vt cum ea fumus ille misceatur, eamq. ab Ianuario mẽse ad Octobrem huiusmodi colere, veluti hortos consueuerunt.

Sulphuris cultura.

Chimica.

Inde in vas sulphur excipiunt, quod ferè aureum per orbis terrarum regiones diuenditur. Cùmq. eliciantur singulis annis triamillia pondo, decima pars ad Episcopum Puteolanum pertinet. Elicuit indè Leonardus Vairus cum vitreo vase aquam, ardenti similem, quae ad dentium dolorem atq; candorem plurimum confert, si tamen illicò dentes vino vel naturali aqua lauentur; sin secus pallentes euadent. Oleum quoq; sulphureũ effecit, quod cicoreae aquae infusum, febribus prodest. Metalla fumus ille XXIIII. horarum spacio dissipat, atque in album cinerem conuertit. In dissipando auro, diuturniori tempore opus est. In scrobibus, Sal armoniacum album, aliquandò fuluum est, quo vtuntur ij qui argentariam faciunt. Pertinet quoq; ad Episcopum. Aquae praetereà conspiciuntur albae, nigrae, fuscae, quae tanta vi pollent, vt subitò carnes exedant, quod paucos abhinc annos Germano cuidam accidisse scimus, qui temerè in ea se loca equo iniecerat. Haec quidem per terrae meatus ad littus Puteolanum scaturiunt, ibidẽq. prodesse volunt; quippè aegrorum multitudo arena obruta, ea potissimum quae articulorum doloribus laborat, paucorum dierum spacio sanitatem adipiscitur. Testem affert Episcopus Puteolanus Cardinalem Sauellum (dùm Nuntius Neapoli commorabatur) manibus, pedibus, capite affectum, à quo morbum ea arena longissimè expulit.

Sulphur ad dentium dolorem & candorem.

Metalla à fumo sulphureo dissipantur.

Aquae sulphureae.

Nec

Nec praetermittendum sulphur illud quod non igne excipitur, sed in terrae cauernis reperitur, quod virginem appellant, mulieribus ad flauos capillos comparandos esse familiare; quod ouo immixtum si quis sorbuerit, splenis dolorem sanat, licet & coetera sulphuris genera id efficiant. Praetereà, sulphureum oleum in vase vitreo sigillo Hermetis cooperto, igne adhibito, durum euadit. Fracto vase, & sulphure in humido loco posito, aqua efficitur. Idemq. septies cum factum fuerit, tandem liquidum sulphur obdurari ampliùs nequit. Chimicis rebus vtilis medicina. Quod si lixiuium paraueris cum calce virgine & cinere, atq; in eo ferbuerit sulphur, vt combustibili pinguedine exuatur, sulphur deinde siccum in vase vitreo cum aqua ardēti ex salnitro, vitriolo Romano, & alumine effecta posueris, quod cum suo recipiente constituatur, mox quatuor vicibus sulphur, ea aqua maduerit, in humido loco relictum, oleum euadet, & omnia quae cum eo in aqua inuoluta fuerint, à putredine erunt aliena.

Sulphur virgo

Oleū sulphureum.

Sulphur & lixiuium.

Alumen.

Ad montis huius radices quà Orientem spectat, ex lapidibus Alumen conficitur quod optimum in toto terrarum orbe existimatur. Scissile reperies & lapidosum. Xenodochio Reges derogarūt, in D. Martae, & D. Annuntiatae posteà erecto. Pars altera nescio quo pacto ad Ioannem Mormilem deuenerat, qui ea loca Petro Stephano XXX. M. aureorū vendidit. Ne verò Aluminis redditus, qui à Romana Curia percipitur, diminutio fieret, opificibus interdixit pōtifex ne ad ea loca accederent. Deindè à Pio IV. M. & CC. aurei Mormili & Stephano singulis annis soluti sunt, ne ex ijs locis Alumen eliceretur. Mox Gregorius XIII. vt solutionem annuam abrogaret, ijsdem XXV. millia aureorum soluit, cum interim Xenodochij Aeditui nunquam se eo opere detineri velle iurassent.

Ioães Camillus Mormilis.

Petrus è Stephano.

Con-

Alumen quo pacto cõficiatur. Conficiendi Aluminis rationem explicat Bellonius cùm de Cypsella antiquissimo Thraciae oppido loquitur, quod Chapsylar dicitur à Graecorum & Turcarum vulgo. Eruitur ad Serrij mõtis radices vena. Lapides ibi praeduri malleo & cuneis sunt perfringendi. Vrantur veluti gypsum & calx. In tuguriolis posteà aluei lignei defossi sunt in quibus lixiuium infusum relinquitur, donec Alumen in glaciem coëat. Ex combustorum lapidum cineribus lixiuium conflatur. Leui tamen flamma lapides vstulati, duri permanent ac si nullam ignis sensissent iniuriam. Aliquot dies sub dio permanẽtes, nocturno rore & diurna pluuia huiusmodi tenerescunt, vt breui in cineres resoluantur. In cineres tandem vel naturali, vel artificiali pluuia redacti, decoquũtur in lixiuium, quod in quadratos alueos ligneos, vel fictiles ollas effusum, decem aut duodecim dierum spacio coit, & congelatur. Diciturq. in Italiam aduectum, Alumen Lesbium, siue Metelim. Reperitur album & rubrum. Ex Aluminis spuma, massa rubra fit qua pictores vtuntur. Cum eo quoque conuenit id quod ad Tolfam conficitur sub Pontificum potestate. Ad montis tergus in Ioannis Vincentij de Ponte fundo, vena quoq; reperta in qua sunt lapides aluminosi; & cùm decimam Ecclesiae Puteolanae soluere recusaret, ad Regij patrimonij Praesides confugit Episcopus. Ij vero, quòd huiusmodi lapides ad Reges pertinẽt, quòdq. Ioanni Vincentio ab Regibus mons non esset delatus, in Patrimonium montem illum erogarunt.

Alumen Serrium.

Alumen Fisco debetur.

Sal, Chalcantum, Nitrum, Chalcitis.

In montis culminibus albam quãdam reperies materiam quae salem maximè sapit. Haec alibi pedem habet altitudinis, alibi vero duos tresuè digitos. Pellionibus vsui esse solet. Salnitrum ille non est, nec Alumen, nec Sal armoniacus. Conficitur tamen ex eo aqua quae characteres ex pagina delet, quam penitus consumeret, nisi naturali aqua con-

conſpergeretur.

Chalcantum vbique in montis ambitu reperitur, quod Romano melius eſſe arbitrantur. Pellucidum eſt & ſapphiro ſimile. Et ex Chalcanto percolat aqua crurum vlceribus perutilis. Dentibus quoque prodeſt, aeris venae argumentum. Id enim vox apud Graecos ſonat, χαλκὰς ἄνθος, flos aeris. In medio monte album, & rubrum Nitrum habes, tùm etiam Chalcitim, qui Chalcantum rubrum creditur.

Ignis & aqua ſimul coëunt.

Dionis in vita Auguſti verba libētiſſimè adſcribam, tùm quòd ea loca ſe vidiſſe teſtatur, tùm quòd neminem inter inter ſcriptores ea de re nactus ſum doctiùs diſſerentem; τὰ δ᾽ ὄρη ταῦτα πρὸς ταῖς ἔνδον θαλάσσης ὄντα, πηγὰς πυρός τε ἅμα πολλοῦ καὶ ὕδατος συμμιγοῦς ἔχει, καὶ αὐτὸ μὲν καθ᾽ ἑαυτὸ ἑκάτερον οὐδαμοῦ εὑρίσκεται (οὔτε γὰρ πῦρ αὐτό, οὔθ᾽ ὕδωρ ψυχρὸν αὐτὸ φαίνεται) ἐκ δὲ δὴ τῆς ὁμιλίας σφῶν τότε ὕδωρ θερμαίνεται, καὶ τὸ πῦρ ὑγραίνεται. Καὶ ἐκεῖνο μὲν πρὸς τὴν θάλασσαν διὰ τῶν προπόδων εἰς τὰς δεξαμενὰς χωρεῖ τὴν δ᾽ ἀτμίδα αὐτοῦ ἐς τὰ οἰκήματα μετέωρα διὰ σωλήνων ἐνάγουσι κἂν ταῦτα ἀντὶ πυριῶται. ὅσα γὰρ ἂν ἐπὶ πλεῖον ἀπό τε τῆς γῆς καὶ ἀπὸ τοῦ ὕδατος ἀναδράμῃ, ξηρότερα γίγνεται. Hoc eſt; *Nam in his montibus quos iuxta ſinus maris paulo antè dictum eſt, fontes ſunt ignis & aquae pleniſſimi; & qui conſtet ex altero ſeparatim omninò nullus inueniri poteſt. Nec verò per ſe ignis aut aqua frigida eſſe videtur, ſed quia commiſcetur aqua calida, & ignis quodammodo humidus eſt, atque cùm aqua per canales in ciſternas influat, eius vaporem ij qui ea loca incolunt, inducunt per tubos in altiſſima domicilia, ac poſteà calefiunt in illis. Nam is vapor quantò longius à terra abſuerit & ab aqua, tantò magis exiccatus & aridus eſt.* Phyſicam deinde rationem exprimit, & terrae natura effici ſcribit, vt mons igni exuri non poſſit, quippe vim eius & flammas contraria vis aquae, quae cum eo commiſcetur, reſtinguit. Sed cùm ignis, ea quae proxima ſunt diſſipet atque conſumat, fieri vt ea pars terrae quae mollis & humida eſt, calore liquefacta & dilapſa diffundatur; quae verò aſpera eſt & dura, conſiſtat. Ex quo neceſſarium eſſe in glebis eius terrae cauernas exiſte-

re,

re, quasi in locis aridis collocatae fuerint, in puluerem rediguntur; coniectae autem in aquam & mixtae puluere, consistunt, atque adeò quandiù in aqua sunt, concrescunt magisq. obduratur. Cnius rei causa afferri potest, quòd ea pars quae arida est, igni augetur propter naturae similitudinem, ab eoq. frangitur; sed admixta re humida, ita refrigeratur, vt propterea crescat, atq; omnino consolidetur.

Relatio.

Quamuis physicè loqui delectet, arbitror tamen ignes, calidas aquas, sulphur, & bitumen Puteolana, atque ea quae in alijs locis constituta narrantur, ad Christianorum fidem confirmandã, ad nocentibus tetrorem incutiendum, ad hæreticorum audaciam compescendam propagari. Discant stolidi, obtusae mentis homines, eruginem hoc igne tandem aliquandò purgare. Discant qui prauis opinionum erroribus detinentur, Inferni, & Purgatorij ignes confiteri, quos vbique Deus maximus rerum opifex hominibus objcit, vt à gehennae angustijs & laboribus lõgè studeant esse alienos. In Vulcani Foro daemonibus vexari saepè testantur Sacerdotes Capuccini qui aedem D. Ianuarij incolunt. Voces atque vlulatus, tùm terrificos rerum motus exaudiri confitentur. Appulus quidam iuuenis qui studijs Neapoli operam dabat, XXIIII. annum agens, quòd ferè de suis fortunis desperauerat, Diabolum nactus, eius verbis audiẽs fuit, qui iuueni persuaserat, vt chirographo sanguine suo scripto, se totum eius potestati deuoueret; effecturum se breui vt amissa bona recuperaret. Amentia ductus iuuenis, fidem praestigiatori adhibens, chirographum scripsit in Vulcani Foro, quò noctu profectus fuerat. Ibi daemonum multitudine perterritus, Capuccinos adijt, & cum caenobij Praefecto quae fecerat, quae acciderant, cõmunicauit. Praefectus omnia ad Episcopũ retulit. At Episcopus relligioni totus incumbens, Romanum Pontificem eam

Daemones in Vulcani foro. Capuccini. Aedes D. Ianuarij Iuuenis à Diabolo deceptus.

eam rem est monitus. A quo iussum vt iuuenem in carceres raperent. indèq. triremium poena damnauit. Idem Episcopus qui haec mihi retulit, in balneo Hortodonico vndè ad sulphureos ignes etiam descendunt, à plerisque cognouisse affirmauit, luctus ibi maximos & gemitus saepenumerò exaudiri, & locum similem illi facit in quo Gregorius Pontifex Pascasij animam à Germano Episcopo inuentam tradit, ideòq. Purgatorij locum nominat. Eiusmodi loca Purgatorij appellat Sigebertus in Chronicis, quae Ollae Vulcani ab accolis vocantur. Quod cum cuidam relligioso viro Hierosolymis in Siciliam profecto retulisset quidam ciuis à quo fuerat hospicio acceptus (Ansfrido monacho ab Eremita quodam relatum scribit Tritemius) animas defunctorum diuersa ibi pro meritis supplicia luere, & daemonum voces audiri, & per eleemosynas & praeces fidelium animas ab ignium flammis erui, idq. à peregrino Abas Odillo Cluniacensis accepisset, veluti Cal. Nouembris omnium Sanctorum festum celebratur, ità & sequenti die omnium defunctorum memoriam per sua monasteria instituendã curauit, qui ritus ad Ecclesias transiens, solemnis factus est.

Purgatorij icla. *Ollæ vulcani. anno 998.* *Ansfridus monachus.* *Abas Odillo.*

Petrus Damianus Episcopus Ostiensis & Cardinalis, ab Vmberto Archiepiscopo ex Apulia reuertente audiuisse refert, in regione Puteolis adiacente, inter aquas nigras & foetidas promontorium eminere saxosum, ex quibus teterrimae videbantur auiculae repentè consurgere quae à vespertina Sabbati hora vsque ad ortum secundae feriae solitae essent humanis aspectibus apparere, per montem spaciari, alas extendere, pennas rostro prosequente despectare, quae nec vnquam vesci viderentur, nec vllo aucupis ingenio posse capi. Aduenientem deindè coruum post eas auiculas crocitare, quamobrem & illae aquis sese immergerent. Perhibere (ait) nonnullos, eas hominum esse animas vltricibus gehennae supplicijs destinatas quae nimirùm reliquo totius hebdomadae tempore cruciantur, Do-

Petrus Damianus. *Vmbertus Archiepiscopus.* *Sabatum.*

minico autem die, pro Dominicae Resurrectionis gloria, refrigerio fruuntur, qu od Prudentius testatur in hymno v. ad Incensum Cerei Paschalis,

Sunt & Spiritibus saepè nocentibus
Poenarum celebres sub Styge feriae,
Illa nocte, sacer qua rediјt Deus
Stagnis ad superos ex Acheronticis.

Desiderius Abbas.

Asserit praeterea idem Damianus, à Desiderio Abate Cassinensis Monasterij hãc opinionem fuisse reiectam, cùm eius scripta legisset. Sed cùm Vmbertus dixisset se id accolis relaturum, rem neq; affirmare, neq; negare eum voluisse.

Idem in Epistola ad Damianum Loricatum, ab eodē Desiderio qui Romanus Pontifex Vrbanus Secundus fuit, accepisse tradit, seruum Dei Neapolitanae regionis in praerupra rupe ad viam publicam habitasse solitariam vitã degentem, eumq. nimirũ dùm diuturno tempore psalleret, & fenestram cellulae horarũ explorator aperiret, vidisse multos nigros homines veluti Aethiopes iter carpere, & longo tractu sarcinas ferentibus comminari. Et cùm ab ijs percunctatus esset, qui nam gentium essent, & qua de causa iumentorum pabula deuectarent? malignos respondisse spiritus esse, qui non pecoribus pabula, sed hominibus fomenta pararent ignibus comburendis. Citat Illustriss. Cardinalis Baronius. Ad Principem Capuae Pandolphum, & Ioannem Ducem Neapolitanorum ea transferre videtur, vt Principes ad inferos condemnatos ostenderet. Quapropter Ioanne mortuo Vesuuium in flammas erupisse narrat, vndè videlicet gehenna frequenter eructat.

Visio quaedam.

Tom. 10.

Pandulphus Capuae Princeps, Ioannis Dux Neap.

Diui

Diui Ianuarij martyrium.

QVid verò Vulcani Forum tot rerum miraculis celebramus, quod Ianuarius & socij inter CHRISTI heroes celeberrimi martyrij lumine illustrarũt? Post tot amoris & fidei Christianae argumẽta quae praeclara edidit Ianuarius tandem à Timotheo anno salutis 305. vel vt alijs placet 299. XIII. Cal. Octob. ad eum locum ductus, capite mulctatus est. Atque tantum saeuijt in Sanctum martyrem carnifex, vt cum capite supplicum manuum etiam digitum obtruncauerit. Sanguinem nobilis quaedam mulier quae spectaculo inrerfuit (quam Neapolitanam fuisse docuit Gabriel Lotterius Theatinus Sacerdos doctrinarũ omnium varietate ornatissimus) in duabus ampullis vitreis summa cum charitate seruandum curauit, in altera puriorem, in altera sanguinem cum palea mixtum. *Illustrarunt? D. Ianuarij martyrium. Sanguis D. Ianuarij.*

Proxima nocte cùm multi ex Christianis in vicina sese loca abdidissent, vt Sanctorum eorpora tollerent & sepelirent, & Misenates suum Sosium, Puteolani Proculum, Eu- *Christiani obseruant martyres.*

tichetem, Acutium, Beneuentani Festum, Desiderium, Neapolitani Ianuarium obseruarent, Neapolitano cuidam apparuit Ianuarius, dixitq. *Frater, cùm corpus meum tuleritis, & digitum manus meae illo in loco exiliisse cognoscite, requirite eum, & pariter cũ corpore meo ponite*, vt in eius Actis, quae in sacris Neapolis & Campaniae monumentis accuratissimè refert Bartholomaeus Chioccarellus. Quod sũma charitate Neapolitani exequuti sunt, corpusq. cum capite & digito in loco quem Marcianum dicunt, sepultura honestarunt.

Seuerus Antistes Neap.

Aliquot post annos Christianorum persequutionibus restinctis, cùm eius rei fama iam inde percrebuisset Seuerus Neapolitanus Antistes indè Neapolim corpus transferendum decreuit, & cum clero & populo hymnos concinente, eò profectus, sanctis repertis relliquijs, quanta omniũ animi laetitia fuerint perfusi, quantum sibi gloriae & honoris comparasse praedicauerint, quis narrabit? Laetitiae tamen & gloriae maior accessio facta est, cùm mulier quae sanguinem seruauerat, Seuero illum libentissimè obtulit, qui cùm ad capitis corporisq. prospectum positus esset, obduratus anteà, subitò mollitus est. O praeclarum sanctarum Relliquiarum miraculum. Accedant hæretici; explorent, obseruent, stupeant, & fidem catholicam miseri amplectantur. Ianuarius ad probandam fidem vnus satis esset. In eius sanguine, omnium sanctorum martyrum sanguis videtur esse concretus. Liquatur sanguis; corda liquentur necesse est. Motus in sanguine diuinitùs excitatur, quid tandem infidelium corda ad Romanae Ecclesiae veritatem, & pietatem non excitantur? Sertibus redimiti, floribusq. ornati Neapolitani cum admirandis Relliquijs laetissimi ad vrbem rediere. Illustrior quàm quoscunq; vidit Capitolium, hic triũphus habitus est, & magis quàm fasces Imperium, sanguis & corpus beati Martyris Romanam Ecclesiam exornauit, Neapolim locupletauit, Christiani nominis orbem

Sanguis S. Ianuarij.

Ttraslatio S. Ianuarij.

bem amplificauit. Hinc factum est deinceps vt mense Maio, primoq. eius mensis Sabbato, quando hoc festum celebratur, Sacerdotes circunferentes per ciuitatem relliquias floribus redimiti incederent. Quem tamen morem sancta antiquauit Ecclesia.

Seuerus in aede ab ipso condita, quae ad mille passuum extrà ciuitatem aberat, relliquias condidit sub Constantino. Licet Ioannes Diaconus in Episcoporũ Neapolitanorum Chronicis, tantae sepulturae Ioannem Episcopum Neapolitanum interfuisse, & manibus suis in eadem aede condidisse dicat. Quod vero simile haud est, quandò asserit eundem sub Damaso, & Siricio Pontificibus floruisse XIIII. Neapolitanae Ecclesiae Antistitem, & tamen eius martyris translatio Puteolis facta est, subitò Diocletiani & Maximiani persequutionibus restinctis vt diximus, florentibus Siluestro Pontifice, & Constantino Imperatore quorum viguit Seuerus aetate, veluti ex eius & Ianuarij constat Actis. *Sepultura S. Ianuarij.*

Neapoli à Sicone Beneuẽtanorum Duce qui eam vrbem maxima obsidione occupauerat, eius martyris corpus anno 818. ab ea quam diximus aede à Seuero aedificata ereptum est, ductumq. Beneuentum, vbi in maiori ecclesia cum sanctis Festo & Desiderio cõiunxit, vt Herempertus in Longobardorum Historia, & Leo Ostiensis scribunt, quos tamen Beneuentum transtulerat Cyphius Senator. *Sico Dux Beneuentanorũ abstulit D. Ianuarij corpus.* *Lib. 1. c. 22.*

Annum circa 1154. cùm Gulielmo I. Beneuentum maximo cum exercitu recuperaturo, S. Amatus Montis Virginis monachus, & S. Gulielmi eius monasterij fundatoris discipulus victoriã prædixisset, pollicitus est Rex victoriae Mõtis Virginis Ecclesiam participem facturum. Qua consequuta, multa Sanctorum corpora & relliquias quae Beneuenti reperit, ijs dono dedit. Et quamuis Sanctorum nomina in vita S. Amati, & in eius loci Historia reticeantur, coniectura tamen praeuidemus tunc martyris Ianuarij corpus *Ad Montem Virginẽ translatum.*

pus

pus eò fuiſſe traductum.

Ab Oliuerio Carrafa Neapolim ductu.

Anno poſtea 1497. ab Oliuerio Carrafa Cardinali, & olim Neapolitano Archiepiſcopo impetratum ab Alexandro VI. Pontifice vt in Baſilicam Neapolitanam transferre liceret, quod Alexander Carrafa Oliuerij frater Neapolitanus tunc Archiepiſcopus, ſollemni celebritate fecit, vbi tandem cum ingenti Neapolitanorum gloria Vrbis defenſor, ciuium adiutor & conſolator requieſcit.

Aedes D. Ianuario à Neapolitanis Puteolis condita.

Aedes ibidem à Neapolitanis Puteolis eſt condita anno 1574. vbi aedicula priùs erat, cum marmoreo Ianuarij capite, quod hoc tempore in noua aede cernitur, & ob antiquitatis relligionem veram Martyris eſſe imaginem arbitrantur. In ea cōmorantur Sacerdotes Capuccini, qui tanto cultu locum auxere, vt apertè confiteantur Puteolani, terraemotus maximos quibus vehementer affligtabantur, eorum aduentu planè deſijſſe. Ipſe illud videns animaduerti, in eo horrido loco ſuauiſſimos fructus enaſci, & inter ignes hortorum delicias multa commoda elargiri. Vt meritò ſanguis ille flammas quae poſſent prouolui, reſtinguat, & agri ſolum aridum ad fructus parturiendos cū maxima vbertate foecundet. Neapolitani vt ſui iuris aedem eſſe ſignificarent, hoc epigramma adſcripſerunt,

DIVO. IANVARIO
DIOCLETIANI SCELERE OBTRVNCATO
NE QVOD SACRI CORPORIS SANGVINE MADVERAT SOLVM SINE HONORE DIVTIVS
REMANERET NEAPOLITANA CIVITAS P. P.
AERE. P. F. 1580.

In altari haec leguntur,

LOCVS DECOLLATIONIS S. IANVARII
ET SOCIORVM EIVS.

Canonicis Puteolanis ſoli cauſa pendet ſingulis annis Neapolitana ciuitas XII. cerae pondo, aut pecuniam cerae

rae loco; quae quòd aliquãdo cariùs emitur, pecunia quoque aucta est. Praefecti ad eam rem ex nobilibus & popularibus constituti, qui perpetuò illud curent.

SVLPHVR, IGNES, TERRAEMOTVS. Cap. XIII.

RVMPIT in Vulcani Foro inter densos igneos vapores sulphuris congeries, qua vndiquè locum igne concretum esse non dubitamus: & aquae circùm calidae, & littora calore aestuant, & dùm crebris terraemotibus quatitur solum, aut flammas illicò erupturas, aut saxa, agrosque atque mare ipsum conflagraturum tibi facile persuaseris. Admiratur ea loca Statius,

—— medij altè permissus anhelat
Ignis aquis, & operta domos incendia seruant.

Sol non accendit caloris subterraneos.

Quod si Philosophorum placitis ad ea probanda vti velimus, non placet eorum sentẽtia qui accendi aiunt subterraneos ignes calore quem Sol aliaq. sidera lucis interuentu emittunt. Qui enim fieri posset vt in abditissimos terrae meatus, & specus, solares radij penetrarẽt, quos terrae tantum superficiem peruadere nos docet experientia? Neque illud fieri posse dicemus, vt calor à sideribus emanans tanta vi ad loca sulphure & bitumine plena perueniat, vt ignẽ valeat excitare. Quamobrem quae cum optimis Philosophis Collegium Conimbricense decreuit sequutus, dicam, subterraneum ignem inflammari ab exhalatione, spirituue cauernis incluso, qui spiritus dùm in locorum angustias per ἀντιπερίστασιν frigoris cogitur, vel dùm hàc illàc exitũ quaerit, ipso attritu & conflictatione accenditur. Quandoquidem motus non caloris tantùm causa est, sed etiam flammae

Collegium Conimbricense.

mae, cùm idoneam materiam nactus fuerit. Fomitem verò ignis subterranei, Georgius Agricola statuit esse sulphur, & bitumen. Et quamuis sulphur factitium quoq; reperiatur, fossile tamen, & spontè nascens hisce in locis cernitur, viuumq. appellant. Bituminis plura genera enumerat Plinius. Is verò de quo agimus admodum pinguis succus est, & calidus oleacei liquoris. Interdum aquis innatat, ignium naturae cognatus. Hinc terraemotus. Non tantùm enim vi frigoris cum terra constipatur, & hinc indè exprimit exhalationem, terram identidem ferit; sed etiam cùm exhalatio obsistente frigore per antiparistasim (vt diximus) calorem introrsùm colligit, deindè rarescit. Et veluti puluis tormentarius igne correptus impositam turrim commouet & disturbat; sic incensa exhalatione terra quatitur & labefactatur. Anno 1198. sub Federico II. Vulcani Forum maximè exarsit, & terraemotu tota regio cõcussa est. Sub Alphonso Aragoneo pridiè Cal. Aug. anno 1488. domorum & hominum internecio facta est. Anno 1538. memorabilis ille terraemotus, ex quo mons cinereus excitatus est. Hoc debuerat Munsterus dicere, non ad Vesuuium eã conflagrationem transferre.

Georgius Agricola.

Bituminis plura genera.

Terraemotus Puteolani.

Ignis materia.

Quoniam verò pinguia quae intrà terram gignũtur sunt diuersa, Marga, Sulphur, Bitumen, quod nam ex ijs materia illius ignis esse censetur? Margam sanè reijcimus cùm non ardeat, neque vlla terra pinguis, nisi sulphurata fuerit, aut bituminosa. Sulphur ardet quidem, sed veluti haec citò aqua extinguitur. Non igitur occulti ignis sunt materia. Quocirca bitumine nutritur, licèt sulphur ignis pabulum aliquos scripsisse, in aquis explicabimus. Fomes ignis illud est, ardet enim in aquis, earumq. humore pascitur; & Tacitus sub Nerone scribit in agro oppidi Vbiorũ ignem arua & villas combussisse, qui, quoniam materia erat bituminosa

Marga Sulphur Bitumen.

Ignis subterraneus Bitumine nutritur.

minosa, neque fluuijs, nec alio quouis humore poterat restingui. Quocircà qui ignes apparant admirabiles, quos in aquam coniectos extingui non videmus, semper aliquid bituminis aut pissasphalti admiscent, aut eorum quae ex bitumine constant; & lapides ad Ephestos Lyciae montes, in ipsis aquis ardentes, vt ait Plinius, bituminosos esse intelligimus. Negat tamen id Baccius, qui scribit nouã hanc esse Germanorũ opinionem, nam si ità esset, omnes essent calidi fontes bituminosi, & asseclas egererent flammas. Et sulphuri calorum materiã tribuit. Quae tamen in hoc loco nostra non est disputatio.

Lapides in aquis ardẽtes.

Sulphur.

In ardentibus semper locis sulphur reperies, quod pinguitudo terrae est, quam & ipsa vis caloris expressit, quae in monte Puteolano maxima cernitur. Ad Hasdam quoque pagum fons erupit, qui viciniam sulphuris foetore impleuit. In Islandia tres montes Heda, Crucis, Hegla ad coelum elati, fodinas sulphuris narrant, vnicum incolarum merçimonium, & vectigal insulae, ex qua mercatores onustas naues euehant. Mons ipse cùm furit, sulphur euomit, & ingentia saxa emittit. Tàm autem in bituminis tota temperatione quàm sulphurris, inest aër & ignis, ideòq. facilè concipiunt ignem. Poeticè philosophatus est Silius Italicus lib. 12.

Sulphur varijs in locis. Aquae sulphureae, Purgatorium dictæ in Pannonia. Feruẽtes lacus in Gothia, in Islanda. Campi ardẽtes in Caria, & Phrygia.

Ac iuxta caligante sita longumq per aeuum
Infernis pressas nebulis, pallente sub vmbra
Cymmerias tacuisse domos, noctemq. profundam
Tartareae narrant vrbis; tùm sulphure & igni
Semper anhelantes, coctoq. bitumine campos
Ostentant, tellus atro exundante vapore
Suspirans, vstisq. diù calefacta medullis
Aestuat, & stygius exhalat in aëre flatus.
Parturit, & tremulis metuendum exsibilat antris

Interdumq. cauas luctatus rumpere sedes
Antexire foras, sonitu lugubre minaci
Mulciber immugit, laceratąq. viscera terrae
Mandit, & exesos labefactat murmure montes.

THESAVRI PVTEOLANI.
Cap. XIIII.

IRVM quàm hominum opinionē ad sulphuris cauernas, ad ignium & scrobium diuerticula, thesaurorum excogitatio decipiat. Animam profectò habere diuitem non cogitant. Quid verò ad animam pecunia? Nunquam legerunt Alexidem,

Ψυχὴν ἔχειν δεῖ πλουσίαν. τὰ δὲ χρήματα
Ταῦτ' ἐστὶν ὄψις, παραπέτασμα τοῦ βίου.
Animam habere diuitem oportet. Pecuniae autem
Hae nihil quàm ostentatio sunt, & velamentum vitae.

Conueniunt ex tota Europa mendici. Magorum libros se habere iactant. semper tamen oleum & operam perdunt. *Thesaurorū inuentores delusi.* Vulgi ignari fabulis allecti in cryptis, & specubus auri dolia occlusa esse sibi persuadent. Algent, sudant inuestigando collium iuga, anfractibusq. petrarum latitant, signa in littorum scopulis, agrorumq. surculis, & arborum radicibus quaeritantes. In Vulcani Foro aurum nasci credunt. In Gauro monte, quem Barbarum dicunt, Reges esse ex auro dictitant carbunculis splēdidissimos, custodiri tamen laruis, spiritibusq. ideoq. aditum non patere. Se ipsos spectra videre asserunt, sed somniasse videntur cū renunciant. *Collonucius.* Decepit multos Collenucij historia qui Robertum Nortmannum captiui Sarraceni opera multos Puteolis thesauros euertisse scribit. Fabulosam eam narrationem ostendit statua è marmore, redimito capite, aenea vitta, in quam rem totam incisum carmen significaret. His similia carmi-

na & nugae coeteros alliciunt ignaros, Psello fidem adhibentes qui huiusmodi multa de daemonibus fabulatur. Illud maiori admiratione dignum, viros coeteroqui doctos, relligiosos, prudentes (si tamen vnquàm in huiusmodi hominibus prudentia possit inesse) ad eundem scopulum allidere solitos.

Auri sacra fames quid non mortalia cogis
Pectora? ———

Periere saepissimè thesaurorum cupidi, aut aquis submersi, aut corrupti aëris foetore exanimati, atque insanae auaritiae sic dederũt poenas. Petrus Salius vrbanus homo, ridiculo spectaculi genere Germanos aliquot Gallosq. in Puteolanis cryptis irrisit. In ea loca eos comitabatur; praemittebat tamen socios ad eas artes instructos. Dùm ipse characteribus signandis studebat (has technas moliebatur) prodibant personati clientes, ignibusq. arte excogitatis, & tumultu nimio metum afferentes, paratis fruebantur mensis, cùm thesaurorum inuentores fugientes, ne vultum quidem vertere auderent. Thesaurum tunc hospes inuenies, cũ sors ipsa obtulerit. Qui characteribus pecuniam inuenire conatus est, semper se carbones inuenisse affirmauit. Haec etiam insaniae species. Nec tamen negauerim aliqua saepè in agro Puteolano reperiri, quae magnarum rerum monumenta praeseferunt. Nuper colonus dùm foderet, ad x l. nummos argenteos aereosq. inuenit Antonini & Traiani, quos apud me seruo. Ad Cumas alius, anteriorem leonis pedem reperijt ex Agatide lapide, quem ad mille aureos aestimarunt, opere perpolito, quem Catherina Sunica & Sandoual Ferdinandi è Castro in hoc Regno Vicarij vxor coemit, atque in Hispaniam detulit, dignũ Rege munus. Thesaurorum tamen opinio interim neminem, rogo, fallat. Legito Francisci Petrarchae de inuento thesauro somnium in epistolis.

Petrus Salius.

Puteolis multa reperiuntur.

Lib. 7. ep. 7.

TVMVLTVS PVTEOLANI, & Comitiua. Cap. XV.

PPIDVM felicissima coeli regione collocatū, placidissimi maris vndis perfusum, fructuum vbertate inter Tyrrheni maris ciuitates notissimum, splendidissimis villis ornatum, vt loquitur Philo Iudaeus, quò Caligulam ex Vrbe sequutus fuerat, ab omnibus fuit maximè desideratum, quamobrem & cùm Dictatura L. Cornelius Sylla se abdicasset, eò ad bene & feliciter viuendum diuertit. Bellicis propterea motibus turbatum aliquandò.

De legatione ad Caium.

Annibal.

Annibal in Auernum lacum descendit per speciem sacrificandi (inquit Liuius) *reipsa, vt tentaret Puteolos, quiq. ibi praesidio erant.* Et paulò post; *Sacro indè perpetrato ad quod venerat, & dùm ibi moratur, peruastato agro Cumano vsque ad Miseni promontorium, Puteolos repentè agmen conuertit, ad opprimendum praesidium Romanum. Triduum ibi moratus Poenus, ab omni parte tentato praesidio. Deindè vt nihil procedebat, ad populandum agrum Neapolitanum, &c.*

Lib.4. dec.3.

Gotthi. Vandali.

Anno 406. cùm Imperij maiestas paulatim esset declinata, hostium quoq; temeritatem in se concitauit. Cum praecipuè Gotthi Alarico duce, & latè vagarentur, & Gallis bellum inferrent, maximis copijs Italiam adorti. Tunc à Stilicone Arcadij & Honorij Praefecto reiecti, Romā contendentes, Honorio tantùm imperante, & Pontifice Innocentio 1. Vrbem vi receperunt & diripuerunt. Mox triduò ibi cōmorati, Neapolim se recepere, maxima clade Campaniam afficientes, quam Puteoli haud euasere publicis priuatisq. aedificijs incensis.

Alarius.

Stilico.

Quam

Quam nec euadere potuerunt cùm Italiae fines Genſericus Rex Vandalorum ingreſſus, Campania vexata, Puteolanos concidit & perdidit anno 456. cùm tamen anteà Totilas per Galliam Ciſalpinã, Etruriam, Vmbriam, Marſoſq. Campania penetrata Beneuenti moenia diſiecit, Neapolim obſedit, & in ſuam poteſtatem redegit Cumas. Puteolanis vim facere conantibus, Gotthi ciuitatem populati ſunt, vaſtarunt agros, & moenia funditùs euerterunt, nihilq. fuit reliqui quod vaſtitatẽ, ſqualoremq. non oſtenderet. Decedente ex Italia Totila, vrbs Puteolana habitatores deſiderauit. Quòdq. prius oppidum Imperatorũ fuerat domicilium, & Romanorum deliciae, armentorum & reliqui pecoris ſordes ex parietinis eluere nequiuit. Lucrini lacus commodo piſcatores adductos vrbem inſtauraſſe ſcribunt, ijſq. adiumento fuiſſe Graecos qui ex Calabria ſoluentes, in hanc oram aduecti, regionis felicitate irretiti, cum piſcatoribus inita ſocietate, aedificia reſtituenda curarũt, & multis ex finitimis in ciues adſcitis, frequentem vrbem reddiderunt. Nouae innituntur opinioni.

Genſerius. *Totilas.* *Gotthi.* *Puteolana miſeria.* *Oppidum inſtauratur.*

Longobardi, Sarraceni, Maſſamuti, Nortmanni.

Longobardos maximas iniurias Puteolanis intuliſſe, ijſdem de cauſis credendum eſt, cùm praecipuè Cumis potiti fuerint. Sarracenos omnia vaſtaſſe crediderim, & de Puteolanis locis affirmat Eugipius; tùm anno 568. à barbaris foediſſima in Neapolim facta irruptione. Tunc Longobardi fracti viribus Ludouicum Imperatorem accerſiuerunt, tertio in Italiam aduentu, qui Puteolanis balneis vſus eſt vt ſcribit Leo Oſtienſis. Nortmannos item, conciliata ſibi volũtate Puteolanorum à Rainulpho qui cum Sergio Neapolitanorum Duce coniunctus erat. Quamobrem Pandolphus Capuae princeps, quocum Rainulphus bellum gerebat, hoſtilia ijſdem arma intulit. Atqui anno 1038. quòd cum

Longobardi Sarraceni. *Ludouicus Imperator in balneis Puteol.* *Lib.1.c.38.*

cum Archiepiſcopo Mediolanenſi Cōradus Imperator inimicitias exerceret, in Italiam ſe contulit. Allatoq. nuncio à Caſinenſium Monachorū iniuria Capuae Principem Rainulphum non abſtinuiſſe, auditis eorundem querimonijs, Principatu eum priuauit, ſuffectuſq. in eius locum Guaimarus Salerni Princeps, ad quem liberam detulit Puteolanorum ditionem, & Adenolphum Capuanum Archiepiſcopum à Principe in carceres detruſum liberauit. Anno

Lotarius. 1136. Cùm Lotarius Campania eſſet egreſſus, quòd Rinaldus Abas Caſinas Sanctum Germanum oppidum recepit, & ad Abatiam occupandam acceſſit, Guibaldus ad Lotarium ad petendum auxilium miſit, atq; haec ſcripſit; *Poſt profectionem à nobis veſtram, Sarraceni, Nortmanni, & Longobardi in Campaniam irrupere, & direptione incendio, ac caede omnia miſcuere &c. Noſtrorum verò dictorum ſunt ciuitates Puteolana, Allifana, & Teleſina, quae nihil aliud niſi olim ſe fuiſſe demonſtrant, & ſi quae ſuperſunt, ſolo aequantur, vt Capua, nam poſtquam fortunas & homines exhauſerunt, incendium ſubiecerunt.* Apud Sigebertum, Maſſamuti (quos & Moabitas dicunt) poſt vſurpatum Mauritaniae regnum, Regéq. patibulo affixum, etiam Regem Bulgiae occidentes, Regnum eius inuaſere, ipſam Siciliam, Romam quoque ſe inuaſuros minitantes anno 1151. Et anno 1154. Cùm Gulielmus Siciliae Regno potiretur, ijdem Puteolis in Italiam caſtrum ſpoliant, ſed Siculis perſequētibus profligati ſunt.

Chron. Caſſ. lib. 4. c. 127.

Moabitae.

Ioānes Neapol. Dux. In vita S. Seueri legitur, Ioannem Neapolitanorum Magiſtrum militum, & Campaniae Ducem annum circa 1014. eo tempore quo Henricus Conradi filius Romani Imperij coronam ab Apoſtolica ſede ſuſcepit, cum exercitu Puteolos inuaſiſſe, caſtriſq. poſitis oppidū expugnare conatum.

S. Seuerus. Atque tunc miraculo claruit Seuerus, nam Capuanus quidam ab oppidanis confoſſus oculum ſagitta, Seueri auxilio ſagittam extruſit, quod nulla medicamentorum genera efficere potuiſſent.

Rena-

Renatus. Alphonsus.

Maximum in re bellica hoc oppidum Alphonso cum Renato contendenti, negotium facessiuit, magisq. Puteolos quàm Neapolim post multos labores desiderauit; neque aliud hostile oppidum in Campania relictum fuerat. Cùm igitur recepta Auersana Arce, Caietam profectus esset, indè Capuam reuersus, in Puteolos impetum faciens, oppidanos terrore illato in deditionem compellere sperabat. At quoniam oppugnationem irritā loci natura faciebat, quòd scilicet & praecipiti rupe, & maris altitudine, & muro circumducto, & ponte per quem perangustus dabatur aditus, oppidum muniebatur, quamobrem nunquam se dedituros animaduertebat, hominum obsidionem, in vitium arborumq. concisionem transtulit. Quare ad oppugnandam Octauij Turrim ad Veseuum castra mouit. Multisq. cum Antonio Caudola peractis, Puteolos iterum tētare decreuit, quòd nunquam Renati fidem violare voluerant. Rostratis nauibus accersitis iussit vt maritimos cōmeatus impedirent. Ipse tormentis inuectis oppidanos perterrebat. Cùm diù restitissent, atque omnium rerum spes eos defecisset, re potissimum frumentaria interclusi, missis qui cum Rege de deditione agerent, acceptisq. vtrinque condicionibus, tandem portas Alphonso aperuere.

Arx Auersana.

Antonius Caudola.

Turcae.

Anno 1554. plurimùm Puteolanis detrimenti imminebat cùm Oenobarbus Solimanicae classis Ductor, vastata Inarime & Prochyta, iussit vt Salecco duce Turcarum cohortes è nauibus descenderent, & tormentis vrbem expugnarent. Petri tamen è Toleto prudentia, eorum furori celeriter occurrit. Qui mille equitibus nobilibus, proceribusq. Neapolitanis confestim conuocatis, multis praetereà cum peditū cohortibus Puteolos aduolans, Saleccum, Praefe-

Oenobarbus.

Saleccus.

Petrus è Toleto subuenit Puteolanis.

Iannettinus Auria. Praefectumq. terga vertere coegit, Iannettino Auria nouissimum classis agmen insequente, vt cùm sese occasio obtulisset, aliquid damni barbaris inferret. Obijt tunc Puteolis bombardae ictu strenuus Dux Saiauedra Hispanus, qui *Saiauedra.* maximos Puteolanis viuens faciebat animos, dùm summa vigilantia moenia perlustraret. Hanc Petri victoriam diligentissimè in sepulcro marmoreo sculpsit Ioannes Nolanus, quod i[n] Diui Iacobi Hispanorum aede integerrimè est positum.

Comitiua.

Plura Comitum genera habes in Notitia, & apud Iurisconsultos. Qui tamen ab Augustorũ comitatu nomen traxerunt, in quorum aula primi ordinis viri erant, ijq. forÂtasse Augustales. Hinc Comitiua domesticorum, sacrarum *Comites varij.* largitionum, rei priuatae, sacri patrimonij, sollemniorum, thesaurorum, horreorum, scholarum & huiusmodi. Ad aulicum quoque iudicium redacti, Comites Consistoriani, *Comites aulici.* de quibus Spartianus in Herodiano, *Cùm iudicaret, in consilio habuit non amicos suos, aut Comites solum, sed Iurisconsultos &c.* Maximè verò ad prouinciarum iudicium: Habes *Comites prouinciarum.* etiam apud Graecos τοπάρχους, & apud Francos Landgrauios. Capitolinus scribit eos Comites, confecto bello, Ve- *In vita Veri.* rùm Imp. distribuisse prouincijs regendis; & Orientis Comites à Marcellino commemorantur. Hi profectò cũ Praesidibus sub Praefecto Praetorio erant. Ideòq. Suetonius de Tiberio, *Caium* (inquit) *Orienti praepositũ, cùm visendi gratia traiecisset Sauum, alieniorem sibi sensit ex criminationibus M. Lollij Comitis & rectoris eius.* Sic etiã cùm in Praefecti Praetorio Illyricano, Thracias, Pontum, Dacias, Maesias, totamq. Graeciam legamus, legimus etiam apud Marcellinum, Comitem Thraciae Iulium, qui scilicet illius prouinciae Praefectus erat, quã alius Praetoriani regebat potestate Praefecti. Huiusmodi Comitiuam Neapolitanam facio apud Cassiodorum, *qua ciuilia negocia aequi trutinatores exami-*

examinarent, & gemmatum tribunal considerent. Transijt nomen ad Nortmannos, honorisq. fuit insigne, vt ait Gulielmus Apuliēsis, legimusq. Apuliae vel prouinciae, vt Apuliae Comites, vel ciuitatum vt Aquini, Fundorum, Auersae. Ad eum honoris gradum accesserūt Puteoli, iam tùm fortasse cùm Guaimaro oppidum delatum est, quod suprà retulimus. Anno igitur 1144. Salerni Diploma Rogerius Rex subsignat in quo hæc leguntur; *Confirmamus iam dicto Monasterio* (de S. Maria de Cappellis loquitur) *hortum qui vocatur de Iubenullo iuxta continētiam oblationis, quam per cartam Adenulphus quondam Comes Puteoli ei fecit.* Subscribunt etiam Comes Cupersani, & Comes Tricarici.

LITTVS, AER, CIVES, NOBILITAS, Lapides. Cap. XVI.

ROPTER mare, Auernum lacum, & aquam passim scaturiētem, Puteolanum aërem humidum esse quidam senserunt. Alij ob sulphureas mineras siccum praedicant. Ea tamen quae à Miseno monte ad oppidum ora protenditur, collibus & montibus ad orientem, Septentriones, & occidentem circumuallata, ad meridiem est peruia, vbi calidae aquae benignè passimq. manant, aut sulphureae, aut aluminosae, aut salsae, aut bituminosae, quarum plurimae partim conflagrationibus, partim terraemotu latent, cuius terra lutosa, pinguis, fertilis, arboribus refertissima, temperata dicenda est, atque idcircò praecociores fructus quàm aliae proximè regiones producunt. Morbi tamen incolis biliosi, breues, salubresq. quae optimam coeli temperiem patefaciunt. Viri colorem subflauum habent; ad contentiones procliues; quibus Romani remedium afferre coacti sunt;

Aër Puteolanus temperatus.

Morbi.

Color.

Contentiosi.

Clima. à ſocietate & cultu abhorrentes, agriculturae addicti. In Climate Dia Romes collocati, quod temperatius Auerroes & Galenus eſſe defendunt. Atq; ità (addo enim terrae viſcera igne repleta) Puteolanus aër calido citra primũ gradum exuberat, & in humido & ſicco eſt temperatus. Meridionalibus ventis perflatus, gelidorum ventorum iniurias propellit.

Corneole & lapides Puteolani. Littus, praeter aequoris theſauros, olera in arena producit, quae hortenſia alibi deſiderantur. Ad Dominicanorum aedem, furente maris aeſtu, varia lapillorum genera fluctus proijciunt, Corneolas praeſertim in quibus variae inciſae Imagines, antiquorum ſuperſtitionem referẽtes. Et quamuis Albertus ſcribat eas non ità facilè intelligi, niſi ab ijs qui Aſtrologiam & Magiam callent, & Thebitus adijciat imagines in lapidibus ſculptas, nunquam ornatus cauſa fuiſſe poſitas, ſed vt ab ijs gemmae virtutes aliquot ſortiantur; ea tamen chriſtianam pietatem minimè decent, quae iſthaec ludicra & puerilia contemnit. In Puteolanis lapillis, Mercurius, ſaepiſſimè inciſus cernitur, quo cum crumenam & gallum adpingunt, vt fortaſsè homines ad mercaturas exercendas, vigilantes impellerent. Quapropter & Formicam in ijs depictam arbitror, vt oſtenderent rerum prouidentiam omnibus cõuenire. Gallum quoque in Agatide inueni, quem ſi quis in annulo geſtaret, contra aëreos ſpiritus valere exiſtimabant. Haec etiam vulgò reperiuntur; Gallina, ad rerum copiam & prolis numerum. Aquila in chriſtallo, quae homines efficerent victores & eloquentes. Muſtella, vt febrim depelleret. Ciconia & Cancer, ad hoſtes propellendos. Noctua, vt doctos redderet viros. Rana, vt piſcatores. Lepus in Diaſpro, qui timorem depellit. Serpens in Onice, qui ventos reprimit. Vitis aut ſpicae, Principibus homines beneuolos reddunt. Hominis Imago in Chalcedonio, viae ſecuritatem. In lapillo haec leguntur, C V I V S. quae ad coercendum ſanguinis

Mercurius. Formica. Gallus. Gallina. Aquila. Muſtella. Ciconia. Cancer. Noctua. Lepus. Rana. Serpens.

guinis

guinis fluxum valere aiebant. In alio, ΕΥΔΗΜΙΑ; *Bona popularitas*, ad popularium animos ſibi alliciendos. Et ſi ἐυθιμίαν, ſcriptum quoq; arbitrarer, quae animi hilaritatem & ſecuritatem ſignificat. In Sardonio qui in eodem littore repertus eſt imago virilis quaedam ad cuius dexteram legitur, ΔΙΑCΤΡΙ. ad ſiniſtram, ΑΡΤΑΤΕΙC. ſub pedibus, ΑΑΤ. in altera facie, bouis caput ſculptum, ſuprà quod Iouis fulmen cernitur ad renum dolores conferre dictitabant. In quodam Diaſpro, imago Terminali ferè ſimilis, quae tamen ad foemora alas habet cum his notis, ΒΥΔΑΙΒΩΘ. In alio, ex vna facie quodã tropheum in Iouis fulmine collocatum; ex altera hi characteres, ΑΒΡΑCΑΞ. Multa item ſimilia quae longũ eſſet recenſere. Pollubra argentea quoque inuenta ſcimus praeter auri ſcobes. Eius artis officinas ibi fuiſſe conſtitutas nemo eſt quin iudicet, vt potiſſimam Emporij partem.

Nobilitas.

Nobilitatem Puteolis profitentur Conſtantij, Boſſi, Ruſſi, Aquilerij, Capomatij, Frangipanes, Adamiani, Piſces, Cioffi, Arcani, Berrilli, Cõpoſtae, Bonhomi. Anno 1255. Auguſto menſe, die Bartholomaeo Apoſtolo dicato, naualem pugnam deſcribit Matthaeus è Iuuenatio, quatuor nauium, quarũ vna Simonis Vintimilij Siculi erat, alia Paulonis Donurſi, tertia Henrici Spatinfacciae Conſtantij, quae in nauim Anconitanã impetum fecerant, cùm ad rem frumentariam comparandam Barolum appuliſſet. Proculi etiam Venati mentio fit, qui cum Ioſepho Dominomarino, & Sergio Maſtroiudice Surrentinis, captiuus in ea naui ductus eſt.

Puteolanae familiae nobiles.

Venatl.

CONSTANTIOS ex Germania cum Federico I. anno 1154. Puteolos aduenisse quis dubitat? Neapolim deindè ſedes tranſtulere, in qua ea familia omnibus nobilitatis ſplendoribus, Regum familiaritate, Magiſtratuum de-

Conſtantij ex Germania.

core, titulorum amplitudine emicuit. Cui tamen maximè addidit lumina Fuluius Constantius, in quo Neapolitana ciuitas omnia gloriae ornamenta collocauit, & qui praeclaro virtutis & comitatis encomio omnium in se ora conuertit, Philippis II. & III. charus, supremo Neapoli Magistratu, & Marchionatus titulo insignitus.

Fuluius Constantius.

BOFFAM familiam Puteolanam, Marinus ille apud Ioannam Reginam Magni Cãcellarij officio functus (quod ei munus delatum est anno 1415. dùm Regina Regno potita esset) illustrauit, cuius deindè successores à Ioannella Extendarda quã vxorem acceperat, Extendardi dicti sunt. Procuratorem primo Francisci Sfortiae fuisse asserit Aelius Marchesius. Deindè Iurisconsultum. Eius matrimonij caussa multa sibi oppida comparauit. Apud Facium, Alphonsus Rex castra in Nolanum mouens, inducias per aliquot dies fecit cum Marino Boffa, qui Vallem Caudinam occupauerat. Quem tamen ad Arpaiam Castris positis, scalis admotis, propugnatoribus reiectis, vsus naualibus socijs quòd in oppugnationibus eos perutiles esse arbitrabatur, captiuum duxit. Cumq. Argentium Regi dedisset, veniam impetrauit. Tanta cum Boffa & Renato Rege intercesserat necessitudo, vt dissidij inter Alphonsum & Ioannam, Boffam existiment fuisse auctorem.

Marinus Boffa.

Lib 5. de reb. gest. Alph.

EX CIOFFIS, Ioannes Andreas Praeses Regiae Camerae fuit sub Regibus Aragoneis. Paschalis verò apud Ioannam II. à Secretis fuit. Is cum Antonio Malitia Carrafa ad Pontificem Legato, calamitoso Reginae tempore, collega missus est. Qui ex Lygurino portu Florentiam, vbi Pontifex erat, profecti, cùm auxilium frustrà petijssent, aliud sibi consilium ineundum statuerunt. Alphonsus Aragonum Rex cõparata classe Cyrnum insulam quae in Genuensium erat potestate, aggredi decreuit. Et accersitum Garsiam Cabalinium Valentinianum equitem, Legatum quoque ad Pontificem misit, qui belli causas aperiret, ne

animo à se abalienato eum Põtifex iudicaret. Cum hoc loquuti Carrafa & Cioffus, & in Sardiniam Regem adeuntes, Reginae calamitate exposita, Regni Neapolitani proposita felicitate, ad opem Reginae ferẽdam à coeteris bellicis apparatibus eum reuocarũt. Cioffus ex Sardinia Neapolim, indè in Populoniam vbi eum Malitia expectabat, septem dierum nauigatione appulit. Ad Regem in Sardiniam redire, & adoptionis voluntate patefacta negocium confefecerũt. Sed dùm Cioffus praemittitur, vt omnia quae gesta fuerant Reginae & Neapolitanis nunciaret, ad Palaeopolim ab Aloisio Andegauensi qui Neapolim cum classe contendebat, captiuus factus est.

Ex coeteris familijs nihil certi habui, neque hoc tempore seruandae memoriae homines student cùm praecipuè scriptores nacti fuerint. Aliquorum praetereà Puteolanorum memoriam non praetereundam censui. Stephanus cognomento Partiuinacia, multa obtulit Ioanni Abati monasterij Sanctorum Anastasij, & Basilij (quod in Regione Neapolitana ad Melia situm erat) quod sub Basilio Magno, & Constantino eius fratre coniunctum erat monasterio Beatae Mariae quae ad Cappellam dicitur. Eius rei scripta ibidem seruantur. Marcum Pulicem, non parentum origo, sed virtutis gloria nobilitauit. Singulari certamine (praeter multa praeclarè gesta) inspectante Andrea Auria se accerrimum pugnatorem ostendit. Gabriel à Fraia Ferdinando I. Regi M. & D. aureos mutuatus est. Brundusinae arci idcircò praefectus. Et post eius obitum, Manfredoniae arci Bartholomaeum filium praefecit, qui à Magno Consaluo, restituta pecunia, arcem Aragoneis restituit. *Afflict. decis. 375.*

ECCLE-

ECCLESIA PVTEOLANA.
Cap. XVII.

EMPLVM Augusto dicatum, à Christianis D. PROCVLO Martyri, Puteolanae Ecclesiae Diacono, sacrum, & maior Basilica cõstitutum est sub Diocletiano. Proculi ibidem seruatur corpus. Vrbis Patronũ Puteolani maximo cultu venerantur. Hũc antea cum Eutichete & Acutio ciues transtulerãt in Praetorium Falcidij ad triuium quod S. Stephani cõiungitur aedi, vbi martyrio sunt coronati. D. CELSI, Petri Apostoli discipuli in eodem templo corpus colunt ex traditione. Tradunt ibidem esse corpora S. NICEAE Proculi matris de qua Petrus de Natalibus in Catalogo, *Proculus & Nicea mater eius, ipso die in ciuitate Puteoli martyrij palmam percipiunt.* Tùm etiam corpus PATROBAE Puteolani Episcopi, vnius ex LXXII. discipulis cuius meminit Paulus ad Romanos, & cuius & Philologi natalis pridiè nonas Nouembris celebratur. Citat Dorotheum in Synopsi Illustriss. Baronius, qui Neapoli praefectum Episcopum tradit, licèt Hyppolitus martyr, testetur fuisse creatum Episcopum Puteolanum. Non rectè de ONESIMO Pauli discipulo senserunt, qui Ephesiorum Episcopus creatus est post Timotheum. Romae lapidibus martyrium pertulit, ibiq. sepultus; indè Ephesum delatus. Qui QVARTVM Episcopum numerant (hinc ad Quartum locus & aedes) nescio cur ità diuinarint. Illud profectò maximae Puteolanorum laudi tribuitur, quòd inter primos CHRISTI fide fuerint initiati, cùm D. Paulus Rhegio discedens, Puteolos profectus, ibi septem diebus fuerit commoratus; *Et cùm venissemus Syracusam, mansimus ibi triduò. Indè circumlegentes deuenimus Rhegium; & post vnum diem flante Austro, secunda die*

Lib. 11. c. vlt.

In Martyrol.

Lib. de 72. discip.

Act. Apost. cap. 28.

venimus

venimus Puteolos, vbi inuentis fratribus rogati sumus, manere apud eos dies septem. & sic venimus Romam. Catenis vinctum Paulum Puteoli viderũt, qui doctrinae eloquio omnia antiquae legis aenigmata esset soluturus.

Audiuit Paulum praedicãtem (quo enim pacto linguae & cordis facundiã praedicator eximius septem diebus continuisset?) oppidum Puteolanum, cuius antra nobiliora oracula quàm fatidicae mulierculae responsa resonarunt. O beatos Puteolos, quibus quicquid Paulo Adrumeto per Asiam, per Aegeum, per Italiam nauiganti contigit, septem dierũ consuetudine audiuere. Vidisse Augustos, praeclarum fuit, at augustissimum Christianae relligionis principem habuisse omnem excedit amplitudinis opinionem.

S. Athemas.

A Petro quodam qui ad Stephanum Praesulem Ecclesiae Puteolanae huiusmodi scribit, *Venerabili Patri & sanctae Puteolanae Ecclesiae inclito Praesuli Domino Stephano, Petrus* & quae sequũtur, Arthemae scribitur passio quam incompositè editam prius asserit, & Stephani hortatu al cultiorem ab ipso stilo redactam, veluti Ambrosius S. Agnetis, & Aupertus S. Fortunatae gesta puriori ecclesiastico dogmate conscripserunt. Seruantur manuscripta Longobardis literis à Bartholomaeo Chioccarello. Hic Arthemas nobili genere natus, Cathigentae saecularium litterarum praeceptoris auditor, cùm coeteris pueris ob singularem indolem à praeceptore praepositus esset ea docturus quae ipse didicerat, non tantùm docebat quae à Christianis parentibus ipse audiebat, sanctissimae praecipuè Trinitatis mysterium, quo puerorum animos imbuere laborabat. Et cùm Cathigenta à Christiana relligione eum reuocare nequiret, & ad Praesidem id detulisset, eo sic iubente, graphijs (gladij ferrei sunt quibus scribendo vtebantur) puerum alij pueri occiderunt. Ex cuius martyrij constantia, multi

multi ex Puteolanis ad fidem conuersi sunt. Martyrio coronatus est VII. Calend. Februarij. Haec inter alia leguntur à Petro addita,

Ergo benigne Pater, quia claro dogmate fulges,
Martyrium sacrum praefati martyris almi
Sume sagax placidè grates referendo tonanti,
Atque sacrae plebi studiosè tradere cura,
Gaudeat vt semper de vero dogmate sacro,
Ac domino CHRISTO *laudem decantet ouanter.*

Quae & similia huiusmodi refero, vt nisi sancta probauerit Ecclesia, improba sunto. Libet tamen aliquandò quae ad aliorum fortasse manus non peruenerunt in medium afferre ad sanctorum gloriam.

Episcopi.

Nulla ex nostris vicinis Ecclesijs Episcoporũ seriem seruauit. Ideoq. nec sacrarum rerum historiam contexere possumus. Aliquos eo pacto quo licuit in numerum digerere studui ex tota Campania, veluti Puteolanos hosce in hunc ordinem compuli.

IVLIANVS, sub Leone Pontifice, & Theodosio & Valentiniano Imperatoribus, cùm Leo Theodosium reprehendisset qui ex toto orbe Episcopos Ephesum conuenire iusserat, nec digna videbatur causa qua Synodus Oecumenica esset celebranda, & tamen ab ea sententia eum dimouere non potuisset, constituit Sanctus Pontifex, vt Eutichetem eiusq. fautores in sua haeresi refrenaret, è latere Legatos mittere Ephesum ad Concilium, atque eisdem ad Flauianum Constantinopolitanum epistolas dare, qui cùm vniuersa Synodo veritatẽ de Verbi Incarnatione decernerent. Ad tantam rem obeundam missi Iulianus Episcopus Puteolanus, Renatus Cardinalis tituli S. Clementis, & Hilarius Diaconus Cardinalis. (lis:

THEODORVS, ijsdem ferè tẽporibus. Lapis Puteo-

HIC

HIC REQVIESCIT S. THEODORVS EPISCOPVS QVI DEPOSITVS EST III. ID. MAIAS CONS. THEODOSI XV. ET VALENTINIANI IIII.

Miſenatem hunc Epiſcopum plerique arbitrati ſunt. Lapis tamen Puteolis eſt, & mortuo Leonardo Vairo à ſordidis indoctiſq. viris ad focum appoſitum, fractum, combuſtumq. reperi, à qua calamitate in haec ſcripta vindicaui.

STEPHANVS. Hic ille eſt ad quem ſcripſit Petrus.

CLAVDIVS, ſub Hilario in Romano Concilio, anno 471.

AVCVPIVS, cuius mentio fit in Concilio ſub Symmacho, & cum eo ſubſcribunt Stephanus Epiſcopus Neapolitanus, Adeodatus Formienſis, & Roſarius Surrentinus, anno 517.

MATTHAEVS. Huic Epiſcopo, à Carolo I. Neapolitanorũ Rege praecipitur, vt decimae ſoluãtur anno 1274.

A. EPISCOPVS. Sic legitur in eiuſdem Actis anno 1284. *Venerabilis Pater I. Epiſcopus Inſulae Caprearum, & Dominus A. Epiſcopus Puteolanus.*

IOANNES Brito. In ijſdem Actis anno 1288. *Die Dominico 14. Aprilis. Iſta die fuit conſecratus Dominus Ioannes Brito Epiſcopus Puteoli, & comederunt cum domino Rege, dominus Cancellarius, & plures alij Praelati & Clerici.*

NICOLAVS Sconditus. In Choro Baſilicae Puteolanae,

.... IACET CORPVS REVER. DNI DNI NICOLAI SCONDITI DEI ET APOSTOLICAE ...... PVTEOLANI QVI OBIIT AN. D. M. CCC. VIII. ... MENSIS SEPTEMBRIS.

G. EPISCOPVS. Sic in Actis; anno 1314. *Ioanni Manenti de Sallone, venerabilis P. fratris G. Puteolani Epiſcopi, Sanciae Reginae Confeſſoris, annua penſio vnciarũ 20. conceditur.*

Anno 1327. Ludouico Bauariae Duci Regnum Neapolitanum inuaſuro, Epiſcopus & Capitulum Puteolanum opem tulerunt.

LAVRENTIVS. Anno 1410. in Statutis Collegij Theologorũ Neap. vrbis, institutis sub Ladislao Rege, editis à Nicolao Muczapede Aquilano Regni Siciliae Cãcellario, & confirmatis ab Leonardo de Afflicto eiusdem quoq; Regni Cancellario, inter alios Episcopos, Magister Laurẽtius de Neapoli est ordinis Heremitarum S. August. Puteolanus Episcopus, deindè Tricaricensis.

ALOISIVS de Constantio.

ANTONIVS Iaconia. In eadem Basilica eius memoriae lapis dicatus est,

ANTONIVS IACONIA LICIENSIS EPS PVTEOL. MAIORQ. REGINALIS CAPPELLANVS LXX. ANNIS CVM OMNI VITAE INEGRITATE VIXIT SVAM PONTIFICIAM DIGNITATEM XX. ANNOS OFFICIOSE GESSIT VITAE MVNERE DEFVNCTVS M.D.XV. CHRISTI .... ANNO VERO III. SANCTISS. PAPAE LEONIS CONDITVR TAMEN HIC SIBI TVMVLVS VBI SVOS INSIGNES SVARVM VIRTVTVM TITVLOS ETIAM POST FVNERA SERVAT OMNES HIC IN CHRISTO LEGENTES VALETE ET PRO EO SEMPER IPSVM ORATE.

SIMON de Vernaculis, anno 1519.

I. MATTHAEVS Castaldus, xlIIII. annos Ecclesiae Puteolanae praefuit ex familia Oliuetana monachus. Antè Basilicae fores iacet epigramma.

TEMPLVM IOVIA CALPVRNIO L. F. PRIVS
DEINDE D. PROCVLO DICATVM
MIRABILI TERRAEMOTV AC MEMORABILI
INCENDIO PENE COLLAPSVM ANNO D.
M. D. XXXVIII.
IOANNES MATTHAEVS CASTALDVS
PVTEOLANVS ANTISTES INSTAVRAVIT.

LEONARDVS Vairus, Beneuentanus Canonicus Regu-

Regularis, inter Collegij Neapolitani Theologos adſcriptus anno 1570. Philippo II. Regi cui aliquot annos in Hiſpania ſacra fecit, ob ſingulares animi dotes, maximè acceptus. Eccleſiam Puteolanā ornamentis, relligione, redditu plurimùm auxit, cùm nunquam Epiſcopatus iura diminui paſſus fuerit, quamobrem cum Neapolitano Archiepiſcopo acerrimè contendit, & victor euaſit. Scripſit de Faſcino libros tres in quibus & ſtili cultus, & doctrinae veritas elucet. Obijt anno 1603. pridiè nonas Decembris.

DE LVCRINO LACV, ET PORTV Iulio. Cap. XVIII.

Oſtrea.

VCRINVS Lacus Oſtreorum piſcatione celeberrimus; τῶν ὀστρέων δὲ θήραν ἔχων ἀφθονωτάτην, inquit Strabo. Ideoq. Varro, in nuptijs eos commendat,

Tunc nuptiae videbant Oſtreas Lucrinas.

Et ad omnem voluptatem Martialis,

Oſtrea tu ſumis ſtagno ſaturata Lucrino.

Idemq. *Puella ſenior, dulcior mihi Cygnis,*
Agna Galeſi mollior Phalantini,
Concha Lucrini delicatior ſtagni.

& alibi, *Non omnis laudem pretiumq. Aurata meretur,*
Sed cuius erit Concha Lucrina cibus.

Et quāuis Clemens Alexandrinus, Oſtrea Abydena guloſis exprobret, & Licinius Mutianus ſic multa genera laudet, *Cyzicena maiora Lucrinis, dulciora Brittannis, ſuauiora Edulis, acriora Lepticis, pleniora Lucenſibus, ſicciora Coryphantenis, teneriora Iſtricis, candidiora Circeienſibus*; & Plinius palmam tributam dicat ijs Oſtreis quae ſuprà Rhodani oſtia in

Oſtrea varijs in locis.

Lib.22. c.6.

lacu στομαλίμνης appellato naſcũtur; & Catullus laudet quae ſunt in Helleſponto,

—— colit ora
Helleſpontiaca, coeteris oſtreoſior oris;

Et Lucanus quæ in Chalcedone,

—— oſtriferum dirimat Chalcedone curſu;

Dialogus Aſellij Sabini. Lucrina tamen omnibus antecelluiſſe, Romani luxus magnificentia demonſtrauit. Suetonius Tiberium, ait, Aſellio Sabino donaſſe CC HS pro Dialogo in quo Boleti, Ficedulae, Oſtreae & Turdi certamen induxerat, quae omnia menſarum erant praecipua condimenta. *Lib. 1. epig. 137.* Laſciuum idcircò lacum appellat Martialis,

Dùm nos blanda tenent laſciui ſtagna Lucrlni.

Portus Iulius.

Plinius à Lucrino Tyrrhenum mare ſecluſum ait, quod inter Italiae miracula collocat. Id quidem PORTV IVLIO factum eſt, cuius adhuc antè Lucrinum veſtigia extant, adhuc conſpiciuntur ſaxa quae ad molem muniendam iaciebantur. Errantq. proculdubio qui ad Miſenum Portum Iulium fuiſſe contendunt. Quid enim Virgilij verba innuunt?

—— Lucrinoq. addita clauſtra?
Atque indignatum magnis ſtridoribus aequor?
Iulia quà ponto longè ſonat vnda refuſo
Tyrrhenuſq. fretis immittitur aeſtus Auernis.

Vbi Seruius ait; *In Baiano ſinu Campaniae contrà Puteolam ciuitatem Lacus ſunt duo, Anernus & Lucrinus, qui olim propter copiam piſcium vectigalia magna praeſtabant. Sed cùm maris impetus plerumque perrumpens exindè piſces excluderet, & Redemptores grauia damna paterentur, ſupplicauerunt Senatui. Et profectus Caeſar, ductis brachijs, excluſit partem maris, quae* *Portus Iulius à quo aedificatus.* *anteà infeſta eſſe conſueuerat, reliquitq. breue ſpacium per Auernum, quo & copia piſcium poſſet intrare, & fluctus nõ eſſent moleſti, quod opus Iulium dictum eſt.* Reprehenditur à Beroaldo quòd Iulium Caeſarem Dictatorem intellexit. Reprehenditur à Suetonio qui de Auguſto ait; *Viginti ſeruorum millibus*

bus manumissis, & ad remum datis, Portum Iulium apud Baias immisso in Lucrinum & Auernum Lacum mari, effecit. Iuuenalis sic describit, cùm anteà dixisset,

—— —— tùm gratus Iulo &c.
Tandem intrat positas inclusa per aequora moles
Tyrrhenamq. Pharon, porrectaq. brachia rursum
Quae pelago currunt medio, longèq. relinquunt
Italiam; non sic igitur mirabere portus
Quos natura dedit ——

Lib. 4. Saty. 12.

Miror Ioannem Brittanicum, portum hunc Hostiensem intelligere magnis molibus à Claudio extructum, quem à Diuo Iulio saepiùs destinatum scribit Suetonius, cùm subdat Iuuenalis,

Hostiensis portus.

—— —— sed trunca puppe magister
Interiora petit Baianae peruia cymbae
Tuti stagna sinus ——

Portum natura factum fortasse intelligens, quem ad Misenum parauit Agrippa, quem in medijs vndis aedificando laude superauit Augustus. Phari in eorum altero brachio vestigia conspiciuntur. Et Iulium appellasse existimarem, maternum genus respicientem. Sic enim Sextus Aurelius; *Octauianus patre Octauio Senatore genitus, maternum genus ab Aenea Iuliam familiam sortitus.* Vel quoniam à Iulio Caesare fuerat excogitatus vt ait Lambinus in illud Horatij in Poetica,

Iulius à genere materno.

—— —— siue receptus
Terra Neptunus classes Aquilonibus arcet
Regis opus, sterilisuè diu palus aptaq. remis
Vicinas vrbes alit —— ——

Petrarcha in Itinerario scribit à Iulio conditum, ab Augusto immutatum. Strabo verò, ὁ δὲ Λοκρῖνος κόλπος πλατύνεται μέχρι Βαΐων, χώματι εἰργόμενος ἀπὸ τῆς ἔξω θαλάττης ὀκτασταδίῳ τὸ μῆκος, πλάτος δὲ ἀμαξιτοῦ πλατείας, ὅ φασιν Ηρακλέα διαχῶσαι, τὰς βοῦς ἐλαύνοντα τὰς Γηρυόνος δεχόμενον δ' ἐπιπολῆς τὸ κῦμα τοῖς χειμῶσιν ὥστε μὴ πεζεύεσθαι ῥαδίως, Αγρίππας ἐπεσκεύασεν. εἴσπλουν δ' ἔχει πλοίοις ἐλαφροῖς, ἐνορμίσασθαι μὲν ἄχρηστος, τῶν ὀστρέων δὲ θήραν ἔχων ἀφθονωτάτην.

Ἔνιοι

Ἔνιοι δὲ τοῦτον αὐτὸν, τὴν λίμνην εἶναι τὴν Ἀχερουσίαν φασίν. *Porrò Lucrinus sinus in latum producitur vsque ad Baias, interclusus ab extremo mari aggere longo stadia* VIII. *tanta latitudine, quantam lati currus orbita occupat, Eum aggerem aiunt ab Hercule factum dùm in Geryonis boues ageret. Cùm autem tempestatibus mare agitantibus vndas multis locis admitteret, & difficulter terrestri itinere posset peragrari, ab Agrippa est quod deerat structurae additum. Naues admittit leues, stationi inutilis, sed capturam ostreorum habet copiosissimam.* Nihil de portu Strabo scribit, sed de stagno tãtum, à quo ad Baias ab Hercule ad littus via producta fuerat, quam Agrippa instaurauit. Quod iter his verbis commemorat Silius Italicus, qui & Cocytum appellatum fuisse à veteribus Lucrinum scribit;

Lib. 12.

Cocytus dictus est Lucrinus.

Ast hìc Lucrino mansisse vocabula quondam
Cocyti memorat, medioq. in gurgite ponti
Herculeum commendat iter, quà dispulit aequor
Amphityoniades armenti victor Iberi.

Lucrinus boni nominis omen.

Lib. 1. de nat. Deor.

Lycophron in Cassandra, Lucrini mentionem facit. Hoc tamen non praetereundum, tàm boni nominis Lucrinum lacum apud Romanos fuisse, vt primus nominaretur in vectigalibus, veluti vt primus miles fieret bono nomine obseruabant Consules, vt ait Cicero. Et Festus; *Lacus Lucrinus in vectigalibus publicis primus locatur eruendus, ominis boni gratia, vt in dilectu censuùe primi nominãtur Valerius, Saluius, Statorius.* Huius lacus diuitias vnà cùm Tripergulae, vel Trispoti delicijs, quo in loco arx, thermae, & aedificia plurima erant, cinerei montis subita exhalatio miserrimè contumulauit. Perijt quoque pauperum praesidium quippè Xenodochium ibi conditum fuerat à Carolo Illustri anno 1307. quod D. Marthae dicatum, agri Cumani partem praeter coetera possidebat. In vita Placidi scribit Gordianus, à Tertullo Romae patricio dimidiam lacus Lucrini partem, & insulam Caprariam (vt ipse loquitur, Capreas autem intelligit) in salo Neapolitano, B. Benedicto dono datas cũ eum ad Cassinum inuisisset. Sic enim Surius, mẽse Octobri 522. A lucro, Lucrinum dictum esse, cum coeteris

Trispotum.

Xenodochiũ.

Lucrini pars D. Benedicto data.

ris confirmat Ioannes Boccacius ; *Lucrinus lacus est Campaniae inter Misenum Baiarumq. caput, & Euboicas Cumas. Lucrinus vt veteres dicunt, à lucro dictus, nam cùm in eodem multitudo magna piscium caperetur, ex quibus maximum mercatores consequebantur lucrum, Lucrinus dictus est.* *Lib.9 cap.8.*

Delphini amor.

Quae Plinius de Delphino in hoc lacu pueri amasio narrat, quē ex Baiano Puteolos in ludū litterarium dorso ferebat, quòd eum Simonem appellauerit, & panis fragmento, allexerit, & hoc nomine appellatum in Gallia Narbonensi quasi in hominū societatem adscitum, saepenumerò piscari asserit Plinius, qui voluerint credāt. Moecenatis, Flauiani, & Flauij Alsij testimonio illud cōprobat. Appionem eius rei testem citat Agellius, & aliquot seculis antè apud Naupactum Theophrasti auctoritate Delphinos amatores fuisse cognitos scribit. *Lib.7. cap.8.* Appion vero ex Aegyptiacorum libro 5. narrat historiam cui est initium, περὶ Δικαιαρχείαν δελφῖνα ἐρῶντα παιδὸς, καὶ πρὸς παιδικὴν ἐπιονμένον φωνὴν, & quae sequuntur cōtra Aristotelis opinionem qui lib. 4. Historiarum nullum esse piscem dicit qui habeat φωνὴν sed tantùm ψόφον quendam aut τρισμὸν, *strepitum & stridorem*. Et quamuis linguam habeat, non tamen ita soluta & articulata est, vt vocem edere possit. Atque adijcit rem non minus mirandam, puero mortuo, neque ad littus accedente, eius obitum animaduertisse Delphinum, atque esse exanimatum, & in sui pueri sepulcro humatum. Solinus per multos annos tandiù gestum esse puerum narrat, donec assiduo spectaculo desineret miraculum esse quod gerebatur. Haec quidem est illa φιλοπαιδία apud multos auctores, ideoq. amasij, venerei, lasciuientes dicuntur. Fabulā scripsisse Herodotum de Arione idem Agellius ait. Et vt fabulam cōmentus est Ouidius, *Herodot. lib. 1.*

Indè (fide maius) terga Delphina recuruo
Se memorant oneri supposuisse nouo.

Ille

Ille sedet cytharamq. tenet, pretiumq. vehendi
Cantat, & aequoreas carmine mulcet aquas.
Dij pia facta vident; astris Delphina recepit
Iuppiter, & stellas iussit habere nouem.

Et fabulam narrare mihi visus est Pausanias, qui Delphinum Melicertae cadauer extulisse in littus, & Phalantum in Italiam transuehisse scribit. Et tamen audacter hoc commemorat in Laconicis se vidisse, Τὸν ἐν Προσελλωὴ δελφῖνα τῷ παιδὶ σῶστρα ἀποδιδόντα, ὅτι συγκοπέντα ὑπὸ ἁλιέων αὐτὸν ἰάσατο, τοῦτον τὸν δελφῖνα εἶδον, καὶ καλοῦντι τῷ παιδὶ ὑπακούοντα, καὶ φέροντα ὁπότε ἐποχεῖσθαί οἱ βούλοιτο; *Ego sanè in Proselene delphinum vidi, qui puero à quo sanatus fuerat cùm à piscatoribus vulnus accepisset quasi mercedem curationis penderet, dicto se audientem praebebat, & eundem quocunque ille iussisset dorso transuehebat.* Quid si in hac re Graecus fuit Pausanias? Ad easdem nugas accessit Aristoteles qui mortuum Delphinum ab alijs in summa pelagi dorso euectum scribit, ne ab aliqua marina bellua deuoraretur. Et Aelianus lib. 16. c. 6. eos pisces mortuorum memoriam non abijcere contendit, & ad summam eos aquam alleuare, vt hominibus sepeliendos tradant. Quasi vero cũ piscibus loquutus, eorum didicerit ritus. Quid de puero Iasense somniant? Quid de Leucothea ad Corinthum à Delphino exposita? Quod monstrum de Caerano narrat, & de naui quae naufragium fecit Plutarchus? Et de Palaemone Delphino insistente? Oppianus in Halieuticis pro parricida & impio eum habet qui Delphinũ occiderit, hominem enim ab eo pisce obseruari existimabant. Ideòque Epigrammatarius.

Pausanias de Delphino.

De Delphino, varia.

—— ἔστεφον εὐσεβέες

Quare idem Oppianus fabulatus est homines à Dionysio in pisces mutatos esse. Ab hominum tamen eum piscem consuetudine non abhorrere, quotidiana nos docet experientia, quandò naues atque cymbas videntur comitari, & ferè cum nauigantibus colloqui.

NOVI

NOVI MONTIS ERVPTIO.

Cap. XIX.

NTIQVARVM rerum monumenta Puteolis, eam habent admirationem, quam quae Romae sunt reliqua, quae maximum animo & oculis afferũt stuporem. At verò quae in ijs locis aut ignes, aut thermae, aut montes obijciunt, omnem superare admirationem facilè videntur. Quid admirabilius monte illo cinereo, qui vnius diei noctisq. spacio, tantùm creuit, vt cum alijs circùm montibus contendat? Anno siquidem 1538. cùm anteà biennio Puteolana regio maximis terraemotibus fuisset agitata, cùmq. viginti perpetuis diebus loci adiacentes, atque ità vt domus nulla superesset, integra, & quae proximam non minaretur ruinam; pridiè Cal. Octobois, qui dies Michaeli Archangelo sacer est, prima noctis vigilia (vt Antonius à Falconibus, & Simon Portius scribunt) terrae cumulus erectus est, cùm prius mare CC. passibus recessisset, accolis piscium copiam capientibus, & dulcium aquarum scaturigine erumpente, nascentis subitò montis figuram imitatus. Aperto deindè veluti ore miros euomit ignes, lapides, tantùmq. foedi cineris, & pumicum, vt obruerint aedificia, & frugibus atque arboribus ad VI. vsque lapidem funestã iacturam intulerint, pendentemq. vindemiam verterint in cinerem, dùm necata iumenta passim iacerent, & Puteolani cum liberis & vxoribus, nudi, squalidi, lugentes, calamitatem detestantes Neapolim se reciperent. Barbarorum maximas Puteolani iniurias pertulere; hanc autem quam natura ipsa intulit, & perferre coacti sunt, obliuioni nunquam tradent, & iniuriae testem coram oculis montem ipsum quotidiè contemplantur.

tur. Hieronymus Borgius in carmine ad Paulum III. sic deplorauit.

Quis fumus turpat niger ora nitentia Solis?
Sulphureis tenebrosa palus effusa cauernis
Fluctuat Aetneis eructans altiùs ignes.
Nunquid Auernales Phlegeton prorupit in vndas
Terribiles fluctus & saxa sonantia torquens?
BAIANAE reboant vndae simul agmen aquarum
Dulce fluit, celeri fugiens contraria cursu.
Excidit è tremula Miseno buccina dextra
Rauca sonans, metuit rursus Procbyta aegra ruinam.
Eruta visceribus fumantis murmura terrae
Horrificis complent piceas mugitibus auras.
Tristis ab occasu facies, & torua minatur,
Vndè lues Latias infecit tetrior vrbes,
Tùm quae saxa furens ingentia saepè sub altum
Spiritus emittit coelum ceù Circinus orbem
Amphitheatralem struxere ad multa repentè
Millia, saxosos reuomente voragine fluctus.

Voragineum appellat Porcius cinerem illum & siccum, sed longè lutosum & humidum cecidisse scribit, ad lx. ferè passuum millia; illudq. superare omnem admirationem, montem circum eam voraginem ex pumicibus & cinere M. passuum & eo amplius altitudine vna nocte esse cõgestum, & ex multis quae in eo inerant spiramenta, duo eius aetate superfuisse alterum iuxtà littus ad Auernum procurrens, alterum in ipso montis medio, atque durare ad eam vsquè diem incendium, quod tamen intermitteretur aliquandò. Deindè rem physicam considerans, multa profert quae ad Meteorologica, & ad Astrologiam pertinent, illudq. potissimùm, quòd cum porosum littus illud fuerit, & cauernosum, facilè exhalationes motu velocissimo raptae, materiam in ea regione bituminosam atque perustam inflammarunt, & propulsam eiecerunt hiatum illum efficientes. Quòd autem mare recesserit, exhalationibus tribuendum,

quae

quae exire volentes, terram rarefecerunt, & veluti sitiens aquam per rimulas hausit. Ardebatq. materia bituminis, propterea quòd quae iuxtà scatebãt aquae, calidae erant, & exhalationum impetu, incendio robur est additum. Idem contigisse scribit Aristoteles in Ponto Heracleae. Magnos quoque eructauit ignes Vesuuius sub Tito. In Arime quoque Insula L. Martio & Sex. Iulio Coss. in Epomeo, apertum incendium maxima voragine.

Georgius Agricola ait, manifesta montium incendia, si perpetua sint, intelligere nos nullam esse obstructionẽ viarum per quas modò quasi fluuium quendam ignis, modò flammas, nunc verò tantùm fumum euomunt. Sin per temporum interualla increscunt, internis vijs occlusis, eius viscera nihilominus ardere; superioris autem partis incendia propter fomitis inopiam nonnihil ad tempus remittere. At vbi spiritus vehemẽtior rursus reclusis vijs ijsdem, vel alijs, è carcere magna vi erumpit, cineres, arenam, sulphur, pumices, massas, quae ferri habent speciem, saxa, aliasq. materias foras eijcere; cuius exemplum mõtis Aetnae incendium, & multò maximum, mõs nouus ad Auernum. Idem motũ nullo hiatu facto, molem egerere dicit; qui ipse quidem proprio caret nomine, sed opus ἀναφύσημα Graeci nominant, quòd ipsi inflato sint plerunq; spiracula, quomodo tumulus propè Troezena ortus est, & hic mons nouus, multaeq. Insulae enatae (vt arbitrantur) Delos, Rhodus, Anaphe, Nea, Thera, Theresia, Aenaria. Asserit montem spiraculis fuisse plenum iam tùm cùm enatus est. intus flagrare & fremere, fumumq. multis in locis emittere, in quibusdam etiam riuulos effundere calidissimos, & descendere in craterem nonnullos tentasse, qui misere perierunt. Hoc tempore crater hortus est. Sic autem philosophatur, Lucretius, *Lib. 6*

Scire igitur licet innumeras vastasq. cauernas
Sub terris esse, atque illic quandoque creari

Ingentes ventos: qui dùm crudelia miſcent
Proelia, concutiunt terram, nimioq. furore
Congreſſi euertunt totis cum moenib. vrbes.
Donec parte aliqua erumpunt facto agmine, & auras
Diffuſi in vacuas non longa pace quieſcunt.
Gignuntur verò hi venti telluris in aluo
Ex fumis, quos vicina trahit ignis ab vnda.
Quippe ignes in ſe multos magnoſq. perenni
Tempore nutrit humus (dictu mirabile) ſed non
Falſa tamen refero; credet qui viderit Aetnam,
Qui latebras calidarum vſquam ſpectarit aquarum;

Qui nempe Puteolos viderit, multis anfractibus cauernoſos, venis & poris peruios, vbi ſpiritus vehemẽtes aquarum concurſum motumq. concitant; vbiq. colliſi inter ſaxa venti efferueſcunt, igneſq. incendunt maximos. Et miror profectò cur in ea regione huiuſmodi montes ſaepiùs non exiliant. Virgilius grandiloquo ſuo more loquutus eã ignis vim ſic exprimit,

—— ſed horrificis iuxta tonat antra ruinis,
Interdumq. atram prorumpit ad aethera nubem
Turbine fumantem piceo, & candente fauilla,
Attollitq. globos flammarum, & ſidera lambit,
Interdum ſcopulos, auulſaq. viſcera montis
Erigit eructans, liquefactaq. ſaxa ſub auras
Cum gemitu glomerat ————

Silius verborum & ſententiarum magnitudine, proximè videtur accedere,

———— tellus atro exundante vapore
Suſpirans, vſtiſq. diù calefacta medullis
Aeſtuat, & Stygios exhalat in aëra flatus.
Parturit, & tremulis metuendum exſibilat antris,
Interdumq. cauas luctatus rumpere ſedes
Ante xire foras, ſonitu lugubre minaci
Mulciber immugit, lacerataq. viſcera terrae
Mandit, & exeſos labefactat murmure montes.

DE AVERNO LACV.

Cap. XX.

VERNVS, Ἄορνος, καὶ Ἄορνις dicitur Tzetzis auctoritate. Sinui huic mari propè ipſum littus profundo, faucibus commodè ad recipiendas naues instructo, à Lucrino prohiberi portus vſum, ſcribit Strabo; ἐστὶ δ᾽ ὁ μὲν Ἄορνος κόλπος ἀγχιβαθὴς καὶ ἀρτίστομος λιμένος καὶ μέγεθος καὶ λιμένος φύσιν ἔχων, χρείαν δ᾽ οὐ παρεχόμενος λιμένος, διὰ τὸ προκεῖσθαι τὸν Λοκρῖνον κόλπον προσβραχὺ (vel προσβραχῆ) καὶ πολύν; *Est autem Auernus ſinus maris profundus, plano oſtio, magnus, & portus naturam habens. Portus verò vſum non praebet ſinus Lucrinus, qui antè illũ iacet praelongus & altus.* Paludem laqueo circunductã vocat Lycophron ἀμφιτορνωτὴν βρόχῳ, *quoniã rotunda figura circumducitur.* Locum quem Ditis oſtium eſſe credebãt veteres ſuperſtitioſi, Auernum vocabant. Quamobrem multa Auerna commemorat Lucretius;

Lib. 5.

Lib. 6.

Nunc

Nunc age Auerna quae ſint loca cunque lacuſq.
Expediam, quali natura praedita conſtent

Et Virgilius, ——— *& Auerna per alta*
Lib. 6. *Congreſſus* ———

Et Ariſtoteles lib. περὶ θαυμας ἀκουσμ. quandam Auernam paludem deſcribit, non longè ab Inſulis Electridibus, fluuioq. Eridano in Epiro cuius aquae calidae odorem exhalant grauem & tetrum; in qua nec animal vllum bibat, neque auis volet; quod ſi volare conata fuerit, continuò in eam decidat & intereat. Hinc, Αορνα, *ſine auibus.*

Virgilius, *Quam ſuper haud vllae poterant impunè volantes*
Tendere iter pennis, talis ſe halitus atris
Faucibus effundens ſupera ad conuexa ferebat
Vnde locum Graij dixerunt nomine Auernum.

Dixerat quoque anteà Lucretius,
Lib. 6.
Principio quod Auerna vocantur, nomen id ab re,
Impoſitum'ſt, quia ſunt auibus contraria cunctis
E' regione ea, quòd loca cum aduenere volanteis
Remigij oblitae pennarum vela remittunt,
Praecipiteſq. cadunt, molli ceruice profuſae
In terram, ſi fortè ita fert natura locorum,
Aut in aquam, ſi fortè lacus ſubſtratus Auerno'ſt.

Tzetzes ait aliquos ſcripſiſſe, Auernum calidum eſſe lacum ramoſum, ibiq. eſſe quae ad Phaetontem pertinent, & Electrum naſci. Alios in Alexandri geſtis, montem feciſſe Auernum qui XIIII. ſtadiorum altitudinem contineret, à quo ob frigiditatem aues abhorrebant. Sotionem, Agathoſthenem, Dionem, coeteroſq. hiſtoricos, non lacum, neque montem, ſed Os quoddam dixiſſe apud Diabenem Meſopotamiae & Syriae regionem propè Aſphaltitidem lacum. Quaſi verò ex eo Naphtha emanaret. Et Pauſanias in his quae de Thracio Orpheo ſcribit, ait credidiſſe aliquos illum ad Auernum Theſprotiae mortua vxore veniſſe, quòd ibi peruetus eſſet oraculum per vmbrarum euocatio-

nem

nem, ibiq. Eurydicis animam ſequutum, & deceptum, ſibi ipſi mortem conſciuiſſe. Quis diuinare poterit, an hac de cauſa Laberius apud Agellium lib. 11. cap. 5. in lacu Auerno dixerit pro amante muliere, *Amorabundam?*

Necya.

Ea propter cuique Auerno Necromantia cum maximo humanae prudētiae dedecore applicarunt. Et de noſtro loquens Strabo; ἐμύθευον ἐν τῷ Αόρνῳ τὰ περὶ τὴν νεκυίαν τὴν Ὁμηρικήν; quandò aiebant mortuos ibi reſponſa dare, ideòq. Vlyſſem eò aduenisse. Vlyſſis verò Auernum apud Cimmerios ad Boſphorum Cimmerium, ad Septentrionem deſcribit Homerus, ad cuius imitationem Virgilius hunc Auernum Aeneae explicauit. Quod verò deteſtabilis Magiae genus ab Homero narratur? quaenam fabulae? quid à Christiana relligione magis abhorrens?

Cimmerij Septentrionales.

Homeri necya.

Ἀμφ' αὐτῷ δὲ χοὰς χέομεν &c. *Odyſſ. 11.*
Scrobem fodi cubitalem quoquo verſus;
Circà eam autem libamina fundebamus omnib. Manibus
Primum mulſo, poſtea vero dulci vino,
Tertium vero aqua, inſuper farinam albam commiſcui.
Multum autem precatus ſum mortuorum infirma capita etc.

Et ſi alij addiderint lac, oleum, ſpumam Canum, Lyncis viſcera, oculos Draconum. Quae veluti placentae in ignem conijciebātur. Euripides de placenta & Scrobe Menelaum loquentem inducit,

Σὲ τὴν ὄρυγμα δεινὸν ἠμιλλημένην
Τύμβου καλῶ καὶ δ' ἐμπόρους τ' ὀρθοστατάς.
Μεῖνον τί φεύγεις; ————
Te feſtinantem ad terribilem foſſam
Sepulcri, & ad ſacras placentas in ignem coniectas voco.
Mane. Quid fugis?

Nigrarum deindè pecudū ſanguine foſſa implebatur, quae Herois enſe fodiebatur; & horum ſuffitu corporibus iungi

animas

animas credebant, futura hoc pacto praedicentes. ſic enim ibidem de Tireſia,

Αἵματος ὄφρα πίω, καί τοι νημερτέα εἴπω.

Sanguinem at bibam, & tibi vera dicam.

Idcirò Ψυχομαντεῖον in hoc Auerni lacu fuiſſe ſcribit Cicero; Appiuſq. νεκρομαντεῖα illic facere ſolebat. Eam Virgilio cauſam fuiſſe, inquit Turnebus, fingendi Aeneam per Auernum ad inferos deſcendiſſe, quòd eſſe crederentur illic Plutonis ſpiracula animas remittentia Magico miniſterio, & retrò recipientia. Sed in ea parte Italiae (inquit Max. Tyrius ſerm. 6.) quae Magna Graecia dicitur, apud Lacum cognomine Auernum, diuinatorium antrum fuit, antriq. ipſius Sacerdotes ductores animarum ab ipſa re denominati; quò qui oraculi cauſa veniſſet, praecatione in primis facta, victimis caeſis, liquoribuſq. effuſis, vel patris, vel amici cuiuſpiam animam excitabat ab inferis. Hinc Aeneae quoq; cum Sibylla ad eum Lacum cõgreſſus, hinc etiam Scrophae diuinatio, quam à Lacu Auerno dimiſſam, ſcribit Meſſala Coruinus lib. de Auguſti progenie, condendae Vrbis locum demonſtraturam. Quae ad ripam Tybridis conſedit, & Scrophae vexillum tunc elatum, de quo Virgilius,

2. Tuſ.

Platonis ſpiracula.

Vide age, & ingentem factis fer ad aethera Troiam.

Quam vanitatem coarguit Auguſtus exciſis ſiluis, quae caliginoſum & obſcurum reddebant locum. Quod Agrippae opera factũ ſcribit Dio; idemq. refert tunc ſupra Auernum ſimulacrum quoddam ſudore tãquam humano repletum inuentum eſſe. Id CALIPSVS fuiſſe exiſtimant cui ſacrum locum illum eſſe dicebant, quamquam & Terminalem quoq; Deũ ibi conſtituat Lycophron, qui de Auerno loquens ſubdidit, in Caſſandra,

Lib. 48.

Simulacrum Calipſus.

Terminalis Deus.

——— ἔνθα Τερμιεὺς
Ὁρκωμότους ἔτευξεν ἀφθίτοις ἕδρας

——— *vbi Terminalis*
Iuſiurandi conſtituit Dijs ſedes ———

Termi-

Terminalis ſiquidem Iuppiter dicitur, ὡς ἀρχὴ καὶ τέρμα πάντων. Ad eas ſuperſtitiones obeundas, Annibal quoque ad Auernum hunc acceſſit vt ſacrificaret, quod ſcribit Liuius. Tunc ſanè truculentior ne atq; horridior fuerit barbari viri, an Auerni aſpectus, ignoro. Ad eum tamen tunc quinque iuuenes nobiles Tarento venerunt ad Thraſimenũ & Cannas capti, & maxima comitate ad domos ſunt dimiſſi. Diti ſacrum fuiſſe locum hac de cauſa idem Strabo ait, & Orci ibi oſtium eſſe credebant. Cicero 1. Tuſculana è vetere poeta,

Annibal ad Auernum. *Lib. 4. De. 3.*

Orci oſtium.

Indè in vicinia noſtra Auerni lacus
Vndè animae excitantur obſcura vmbra, aperto oſtio
Alti Acherontis ———

Quod Manalem quoq; lapidem fuiſſe appellatum ait Feſtus. Et, Manium poſtem, etiam dictum reperi. In locis peſtilentibus oſtium Orci eſſe dicebant. Plautus Trinummo,

Manalis Lapis.

Acherontis oſtium in noſtro eſt agro. *Lib. 6.*

& Lucretius, *Ianua nec puteis Orci regionibus illis*
Credatur ———

& licet Virg dicat, —— *quando hic inferni ianua Ditis* *Lib. 6.*
Dicitur ———

Non tamen illud intelligebat, hunc tantùm Auernum inferni fuiſſe ianuam. Nam cum animas omnes ad inferos deſcendere putarent, multis in locis Orci oſtium eſſe credebant, quibuſuis ſcilicet locis peſtilentibus, vt quae ſpiracula erant quae foeditate, & grauitate animam extorquerent. Arnobius, ſcribit Protumnum quendam ignominioſum Dei amatorem, Ianuam Ditis, atque Acheruſiae aditum pollicitum eſſe indicaturum Libero Semeleio, ſi ſibi facilis ille Deus morem gereret.

Lib. 5. contra gentes.

Sed quae à Latinis Oſtia Ditis nominantur, ea Graeci Πλουτώνεια, & χαρώνεια dicunt. Plinius, *In Sinueſſano agro & Puteolano Spiracula vocant, alij Charoneas Scrobes mortiferum ſpiritus exhalantes.* Et Cicero, *Non videmus, quàm ſunt varia terrarum genera, ex quibus mortifera quaedam pars eſt, vt &*

Lib. 2. c 93. *Lib 1 de Diu.*

Problem. Pyriphlegeton

Ampſancti & in Aſia Plutonia quae videmus. Ariſtoteles totum illum tractum quondam Pyriphlegetontem appellari ſolitum ſcribit, qui deindè haec de Auerno noſtro; Περὶ τὴν Κύμην περὶ Ἰταλίαν λίμνη ἐστὶν ἡ προσαγορευομένη Ἄορνος. ἀεικελίως γάρ λέγουσι περὶ αὐτὴν λόφους κύκλῳ τὸ ὕψος οὐκ ἔλαττον τριῶν σταδίων, καὶ αὐτὴν εἶναι τῷ σχήματι κυκλοτερῆ, τὸ βάθος ἔχουσαν ἀνυπέρβλητον; *Apud Italas Cumas Lacus eſt Auernus appellatus forma circulari, profunditate immẽſa tumulis vndique ſeptus, trium ad minus ſtadiorum altitudine.* Subdidit nihil habere admiratione dignum. Hoc tamen ibi eſſe mirandum, quòd denſiſſimis circumpoſitis arboribus nullum in lacu cernitur natans folium. Aquarum puritati illud videtur tribuere. Eundem vocat Αορνεῖτον Antigonus, apud quem vide elegantem Timei locum. Pyriphlegetontem etiam in Auerno cum Oraculo cõmemorant alij (quapropter Apollinis templum ibi collocant) ex aquis calidis Acheruſiae vicinis, & vicinum aquae potabilis fontem, à qua omnes abſtinebant Stygis aquam putantes. In Epiro locus Aornus quoque dicitur qui peſtilenti exhalatione inſignis, non ſinit volucres coelo frui libero. In India nõ procul à Nyſa, Saxum, eſt Aornum. Et quaedam exhalationes & ſi terra nullos habeat ſpecus, animantes ſolent necare, vt Lepores Ithaca, Noctuas Creta, Canes Sigarus, Scorpiones Galata circa Africam.

Aorni varij.

Lucretij locus de Auerno.

Lib. 6.

Cùm de Auerno loquutus eſt Lucretius,

Is locus eſt Cumas apud, Etruſcos & montes
Pompeij calidis vbi fumant fontibus aucti,

locum corruptum exiſtimat Turnebus, quid enim Auerno cum Etruria? atque legit,

Aduerſ. lib. 22. cap. 19.

—— *Cumas apud Ocris Vipera montis;*

Quae lectio Sibyllae interpretatione & Oraculo indiget. Neq; huiuſmodi loquutus eſt Lucretius vt Oſcam linguam redoleret, vt Ocris, montẽ confragoſum ſignificaret, & Vipera exitioſum & peſtilẽtem locum. Rectius aliqui legunt,

Cumas

—— Cumas apud montemq. Misenum
vel, *—— montemq. Veseuum,*

propterea quòd Pompeios deindè videtur commemorare. Antiquam ipse lectionem retinerem, vt Etruscus mons sulphureus appelletur, à Gigantum parte quae in Etruriam in Phlegrea illa pugna eiecta est. Audi Pomponium Laetum,

Huc quicunq; venis stupefactus ad ossa Gigantum,
Disce cur Etrusco sint tumulata solo, etc.

Acheron.

Acherontem quoque Auernum appellatum dixere, quòd in eum Acherusia palus, quae ad Cumas est, influeret per subterraneos meatus, quamuis & Acherusiam in Lucania commemoret Eutropius. Eandem, & in Epiro alteram memorat Liuius dum scribit, Alexandrum Epiri Regem, vt caueret Acherusiam aquam, & Pandosiam vrbem ex oraculo Iouis Dodonaei, quae vrbs, & qui amnis in Epiro sunt, ociùs transmisisse in Italiam, vt quàm maximè abesset ab Epiro. Qui tamen propè eam vrbem atque amnem occisus est ab exule Lucano. Amnem in Epiro Acherõtem ex Molosside fluẽtem in stagna inferna accipit Thesprotius sinus, vt apud eundem Liuium. Et arborem albae populi reperit Hercules ad amnem Acherontem in Thesprotide, ex cuius lignis victimarum femora Ioui Olympio cremabat. Seruius ex aestuarijs Acherontis, vel Acherusiae, vel Acheruntiae, Auernum nasci scribit. Ad quod allusit Silius lib. 12.

Acherusia in Lucania

In Breuiario.

Dec. 1. lib. 8.

Acheron in Epiro.

Hinc vicina palus, fama est, Acherontis ad vndas
Pandere iter cauas stagnante voragine fauces
Laxat, & horrendos aperit telluris biatus,
Interdumq. nouo perturbat lumine Manes.

Et Petrarcha in Itinerario, *Ea autem huiuscemodi apta loca, quod ibi sint Auernus atque Acheron tartarea nomina, ibi Ditis ostia limen irremeabile, & ille facilis descensus Auerni.* De Acherusia, Cumis aliqua scripsimus.

Stygia palus. Cimmerij.

Stygiam quoque paludem fuisse dictum Auernum, idem Silius scribit;

Ille olim populis dictum Styga, nomine verso
Stagna inter celebrem nunc mitia monstrat Auernum.
Tum tristi nemore, atque vmbris nigrantibus horrens
Et formidatus volucri, letale vomebat
Suffuso virus coelo, Stygiasq. per vrbes
Relligione sacer saeuum retinebat honorem.

& Lycophron in Alexandra,

Λίμνην τ' Ἄορνον ἀμφιτορνωτὴν βρόχῳ
Καὶ χεῦμα Κωκυτοῖο λαβρωθὲν σκότῳ
Στυγὸς κελαινῆς νασμὸν ————
Paludemq. Auernam laqueo circunductam
Et Cocyti fluuium tenebris absortum
Nigrae Stygis riuum ————

Ex ea obscuritate Cimmerios ibi habitasse crediderunt. De quibus Strabo dùm loquitur, ait includere Auernum supercilia, rectà sursum enata, & vndique praeterquàm in aditu imminentia, silua olim magnarum arborum inaccessa. Quam posteà cùm ipsius Strabonis aetate caecidisset Agrippa, & loca aedificijs essent occupata, & actus infrà Auernum Cumas vsque cuniculus, omnia haec Cimmeriorum fabulam deleuerunt, vt ipse innuit Ephorum reprehendens, qui Cimmerijs locum illum dicans, scripsit eos in subterraneis aedificijs habitasse quae Argillas vocabant. Idcircò deludere videtur antiquos, qui lacum non nauigabant, nisi priùs Genios Manes in tenebris illis placassent, Sacerdotibus ad id constitutis. Sed Cicero Acad. quaest. l.2. *Cimmerij populi* (inquit) *in Italia ad Baianum & Auernum sinum, incolentes vallem ingenti iugo circunductam, quae neque matutino, neq; vespertino Sole contegitur. vndè prouerbium Cimmeriae tenebrae.* Lycophron vero,

Lib.5. *Argillae.*

Kai

Καὶ Κιμμέρων ἔπαυλα κ᾽ Ἀχαιρουσίαν. &c,

—— ὀβριμοῦς τ᾽ ἄλσος οὐδαίας κόρης

Πυριφλεγές τε ῥεῖθρον, ἔνθα δύσβατος

Τείνει πρὸς αἴθραν κρᾶτα πολυδέγμων λόφος.

Et Cimmeriorum domicilia, Acheruſiamq.

—— Proſerpinaeq. nemus infernae puellae,

Et Pyriphlegetontem fluuium, vbi inuius

Tollit in coelum verticem capax collis.

Ergo nemus illud Proſerpinae dicatũ erat. Haec in Baijs cõmemorauit. Eorum habitationes ad Boſphorum deſcripſit Homerus. Indè ad omnia loca obſcura ſignificatio emanauit. Eorum domum, ignaui ſomni penetralia appellauit Ouidius. Et triſtes noctis tenebras, Homerus. Et quemadmodũ Auerni locus, ſic & Cimmerij aliundè huc ſunt trãſlati. Vltrà.n.Oceanũ Cimmerios ſummus Poetarum poſuit, *Odyſſ.* 11.

Ἡ δ᾽ ἐς πείραθ᾽ ἵκανε βαθυῤῥόου Ὠκεανοῖο

Ἔνθα δὲ Κιμμερίων ἀνδρῶν δημός τε πόλις τε.

Illa ad fines peruenit profundi Oceani,

Hic verò Cimmeriorum erat virorum populuſq ciuitaſq.

Idq. credula obſeruauit antiquitas quippè conſtitutis ab Hercule Colũnis, indicante nullum praetereà inueniri poſſe littus, vltrà illas inferos conſtituerunt vbi Sol diù non lucet, ſed fulguris in modum praeteruehitur, vt ſcribit Iſacius. Quamobrem Claudianus, *1. in Eutrop.*

Eſt locus extremum pandit qua Gallia littus

Oceani praetentus aquis, quà fertur Vlyſſes

Sanguine libato populum mouiſſe ſilentum.

Illic vmbrarum tenui ſtridore volantum

Flebilis auditur queſtus, ſimulacra coloni

Pallida, defunctaſq. vident migrare figuras.

Omnem lacum Auernum, trium ſtadiorũ altitudine circundari ſcribit Ariſtoteles, ſalſis vndis, nigroq. colore ob profunditatem, ſulphur oluiſſe, & denſam foetidam caliginem, quoniam obſcœnum ſacrum humano ſanguine conficiebatur. Sulphuris odorem occidiſſe aues ſcribit Seruius.

Vibius

Lib. de flum. Vibius Sequester immēsam aquis altitudinem tribuit, quae tamen ducentas vlnas non excedit. Pisces paucos gignere eosq. paruos atque nigros, nec humano vsui commodos, scribit Ioannes Boccacius.

Antrum Sibyllae.

Quod vulgus antrum Sibyllae ad Auernũ nominant, haud vereor antri faucem fuisse quod Cumis ad Auernum du-
Lib. 5. ctum erat, vt testatur Strabo, qui montem excisum à Cocceio ob Cimmerios affirmat; ἀπὸ δὲ τοῦ Ἀόρνου διώρυγος ὑπονόμου τμηθείσης μέχρι Κύμης; *Actusq infra Auernum Cumas vsque cuniculus.* Quamobrem cùm Sibyllae antrum Cumis fuisse non sit dubitandum, ad oracula & sacrificia, ad Auernum se contulisse affirmarem. Cellam in hoc cuniculo vermiculatam, coeruleoq. colore depictam, balneum, non Sibyllae habitationem omnes affirment necesse est; nam calorem illum & tenebras, quis perferre habitando potuisset? E regione magni aedificij vestigia supersunt. Apollinis tẽplo tribuunt. Alij thermas existimarunt. Extat hoc tempore Balneum Subcellarium.

FOSSA

FOSSA NERONIS. MONS CHRISTI *Mons Gaurus.* *Cap.* XXI.

AGISTRIS & machinatoribus Seuero & Celere vtebatur Nero, quibus ingenium & audacia erat etiam quae natura denegauisset per artem tentare, & viribus Principis illudere, vt scribit Cornelius Tacitus. *Lib. 5.* Ab his cognitũ Neronis ingenium. Aedificiorum delectabatur luxu, vt etiam in vestibulis Colossos centum viginti pedũ posuerit, porticus triplices milliarias aedificauerit, cuncta gemmis & vnionum conchis distincta, & auro lita ornanda iusserit, vt etiam ex coenationibus vnguenta spargerentur & flores. Exquiliarum mons totus aureus aurea domo visus est. Ideòq. ab lacu Auerno nauigabilem fossam vsque ad Ostia Tyberina depressuros promiserant squalenti littore, aut per montes aduersos. Suetonius huiusmodi nauigationem describit, vt *In Ner. c. 31.* nauibus, nec tamen mari iretur, longitudinis per clx. milliaria, latitudinis qua cõtrariae quinqueremes cõmearent. Ad quod opus perficiendum sontes qui morte plectendi essent, damnati sunt; & quicunque in carceribus deuincti essent toto Romano Imperij orbe, in Italiam deportati. Id enim apud Suetonium significat, *Quod vbiq; esset custodiae;* quicunque custodiebantur. Et Custodias, vinctos ipsos appellant Iurisconsulti. Sed quae nam Imperatoris insania? praeter Imperij vires, nitebatur thesauris. Vecordem sanè hominem, ea tantum vanitas ostentauit. Antiquissimam Didonis gazam ex Tyro aduectam, eques Romanus pollicitus est. At ipse pecuniarum, animae, corporis, ingenij profusor, adhibuit fidem. Mox, quòd eum spes fefellit, rapinis se totum dedit. Opus praeclarum, sed quod absolui nunquam potuisset. Licolam vulgò, dicunt.

Ad

Ad Auernum etiam, Mons CHRISTI est. Miror doctos viros in dubium reuocare, an CHRISTVS Saluator, ad Auernum resurrexerit in hoc mõte, & ab Auerno Puteolano praedã tulerit, nam poeta quem Eustasium falsò dicunt,

Est locus Australis quo portam CHRISTVS *Auerni*
Fregit, & eduxit mortuos indè suos.
Haec domus est triplex, hinc iure Tripergula dicta,
Vna capit vestes, altera seruat aquam, etc.

Et Alcadinus apud eosdẽ eandem ignorantiam sequutus,

Est locus effregit quo portas CHRISTVS *Auerni,*
Et sanctos traxit lucidus indè Patres;

Cùm sciamus Redẽptorem operatum esse salutem in medio terrae. Quid Hierusalem cum Puteolis? Quid Auerno lacui, cum Sepulcro illo celeberrimo, in quo iam Sanctarum mulierum redolent aromata? An Angelos in monte CHRISTI fuisse dicemus eos, qui in Sepulcro Hierosolymis dixerunt, *Surrexit non est hic?* Quasi vero Auerno lacu opus fuerit summo illi conditori, & fabulosum locum ipsa veritas ad sui ipsius gloriae monumenta declaranda elegerit, Auernum verò pro Inferno acceptum Theologis quoque exprimit D. Ambrosius qui in hymno cecinit,

Auernus pro Inferno.

Ne foeda sit vel lubrica
Compago nostri corporis
Per quam Auerni ignibus
Ipsi crememur acriùs.

Quemadmodum Prudentius in Hymno ad omnes horas, tartarum dixit,

Quia ipsum (ne salutis Inferi expertes forent)
Tartarum benignus intrat ——

Et Sedulius grauissimus auctor tartarum, erebum, & chaos appellauit.

Quod ad GAVRVM pertinet, tres hoc nomine montes appellatos reperio. Primus is est qui ad Massicum propè Minturnas Suessamq. surgit. De quo Cicero, *Hac lege Tribunicia Decemuiri vendent agrum Campanum. Accedit & mons Gaurus, accedunt*

2. Agraria.

accedunt filleta ad Minturnas. Adiungitur & illa via vendibilis Herculanea multarum diuiciarũ & magnae pecuniae. Et Liuius; *Consules ambo cum duobus ab Vrbe exercitibus profecti, Valerius in Campaniam, Cornelius in Samnium; ille ad montem Gaurum, hic ad Suticulam castra ponũt.* Massico sic coniungit Statius, in Via Domitiana, Lib.7.Dec.1. Lib.4. Silu.

Atque Echo simul hinc & indè fractam
Gauro Massicus vuifer remittit.
Miratur sonitum quieta Cyme
Et Linterna palus, pigerq. Sauo.

Quòd vitibus plenus erat, idem Statius Icarium appellat, Silu. 1.

—— *Icario nemorosus palmite Gaurus.*

Icarus Oebali Laconum Regis filius accepto à Libero patre vino, rusticis distribuit, qui toxicum accepisse arbitrati, eum interfecerunt. Frondẽtem vitibus, & Nisaeum appellat Silius, Lib.8.

——— *& frondentia laeto*
Palmite deuastat Nysaea cacumina Gauri.

Quippè in Nysa vrbe Arabiae quae Agypto contermina est, Bacchus à Nymphis fertur educatus. Per Falernos Gauranosq. saltus Fabium sic macerasse Hannibalem scribit Iornandes, vt qui frangi virtute non poterat, mora comminueretur. Lib. 1. de Regn.ac tẽp. succ.

Secundus, qui Stabijs imminet. Silius, Lib.12.

Illic Nuceria & Gaurus naualibus apta.

A quo Gauranum oppidum ad Stabias appellatum confirmant indigetae, Surrentinis collibus & Nucerino nauali conterminus. Tertius, qui Puteolis est ad Auernum, quem Barbarum nominant, de quo Lucanus, Lib. 2.

——— *vel si conuulso vertice Gaurus*
Decidat in fundum penitus stagnantis Auerni.

Et Iuuenalis Satyra 9.

Te Trifolinus ager foecundis vitibus implet,
Suspectumq. iugum Cumis, & Gaurus inanis,

Quo epitheto vel montem significat ad agriculturam ineptum,

eptum, nullo arbore consitum, sed nudum, quare non credendum vitibus fuisse abundantem, & cùm de vino loquimur, Gauranum propè Massicum intelligamus necesse est; vel inanem dicit, nam cauernis olim abundabat. Sulphureum dici ab Ausonio arbitrati sunt,

Idyll. 9.

Tales Cumano despectat in aequore ludos
Liber, sulphurei per iuga consita Gauri
Perq. vaporiferi graditur vineta Veseui,

Quem tamen de primo Gauro loquutũ affirmo & ob scrobes Suessanas Gaurum qui imminet, sulphureum dixisse. At Sidonius Apollinaris de Puteolano cecinit,

Inter delicias mollirent corpora Baiae,
Et se Lucrinus quà vergit Gaurus in vndas.

In hoc monte quàm variè Diabolus inuentoribus thesaurorum illudit? Quantam sibi in eius visceribus carbunculorum copiam proponunt? Ridiculum profectò, & homine indignum.

BAIAE.

BAIAE. Cap. XXII.

SINVM illum celebrem Baiarum, non quòd Aristobolus Romam proficiscens est admiratus, sed quòd ipse saepius eò contendens, Romani animi fragmenta quae reliqua sunt summa cum admiratione cõspexi, cum aliqua Romanae vrbis maiestate comparare ausim & thermarum copia, & amplitudine templorum, & terrae solo calidis aquis irriguo, quas tùm ad luxum, tùm ad morborum sanationem idoneas appellauit Strabo, & Dio vitae hominis & valetudini aptissimas, ideoq. magnificas ibi & sumptuosas aedes extructas, visus est in vita Augusti magnopere laudare. Sic à Blondo describitur; *Terram ambit omnium Italiae pulcherrimam, in qua Baiae fuerunt ciuitas opulenta. Idq. omne solum & si quinis, vt diximus, productum est millibus, latitudine tamen parum variata, duo alicubi, & minus alibi millia explet, vt digiti vnius speciem praeseferat. Quo in terrarum, vt ità dixerim, digito tàm multa cernuntur partim integra in subterraneis, partim superius*

Lib. 5.

In Ital. illust.

semiruta, partim in ruinas collapsa veterum operum monumenta, vt extrà vrbis Romae moenia nihil illo toto orbe terrarum aedificiorum magnitudine ac pulcritudine par credam existimemq. fuis-
1. epist. 17. *se, vt non iniuria dixerit Horatius,*

Nullus in orbe locus Baijs praelucet amoenis.

Lib. 6. Volaterranus; *Apud Baias amoenitas illa praedicata, & seces-*
Lib. 8. *sus Romanorum.* Situm & nomen his verbis cõiungit Silius Italicus,

——— illic quos sulphure pingues
Phlegraei legere sinus, Misenus, & ardens
Ore giganteo sedes Ithacesia Baij.

nam à Baio Vlyssis socio ibi sepulto, sic appellatas dicunt. De quo cùm dixisset Lycophron de Gigantibus loquutus,

Βαΐου δ' ἀμείψας τοῦ κυβερνήτου τάφον.

addidit Interpres, Baium hunc nauis Vlyssis gubernatorem fuisse, & ad Siciliam sepultum. à quo dicunt vocari Baias insulas & ciuitates, & Baianum lacum propè Auernũ Italiae. Plerique à baiulandis mercibus sic dictas existimant. insulsè. Neque praetermittam apud Aegyptios, B A I, animam significare, vt scribit Orus Apollo, si νεκύα tribuimus. Et B A I O N, genus esse compositionis medicum, apud
Lib. 18. c. 14. Trallianum, si thermas consideremus. Iosephus paruam fuisse ciuitatem scribit, cùm loquitur de Fortunato Agrippae seruo, qui Herodem subsequutus, Caesari litteras erat redditurus, quem apud Baias consequutus est. Imperatorum tamen habitationes magnificè aedificatas, principum villas, thermasq. maximè laudat.

Baianarum aquarum luxus.

Quamuis Baianis aquis plurimùm tribuamus, Horatius tamen ab Antonio Musa medico edoctus, ad voluptatem dumtaxat comparandam eas valere scribit, ad bonam vero valetudinem inutiles esse, epist. 1. ad Nummonium Valam,

——— nam mihi Baias
Musa superuacuas Antonius; & tamen illis

Me

Me facit inuisum gelida cùm perluor vnda
Per medium frigus ———

Et Suetonius Augustum scribit quia calida fomenta non proderant, frigidis curari coactum esse. Medici hoc tempore (sed quis medicus? qui Galeni tantùm methodum legerit? qui impunè homines occidit?) cùm nihil reliqui habeant medendis corporibus, vel cùm reipsa ignorent quo morbi genere aegri sint affecti, ad aquas Baianas eos reijciunt, quas nemini vnquam prodesse cognoui. Noui tamen stolidos nostrae aetatis homines, qui si caeci eò proficiscantur, iàm se videre coeciores indè reuersi contendunt. Nihil praetereà accedentes faciunt, quàm quod idem Horatius ait,

Ad mare cùm veni generosum & lene lequiro
Quod curas abigat, quòd cum spe diuite manet
In venas, animumq. meum, quod verba ministret,
Quod me Lucanae iuuenem commendet amicae.
Tractus vter plures lepores, vter educet apros,
Vtra magis pisces & echinos aequora celent.

Ad quod allusit Pontanus lib. 1. Baiarum,

Salaces refugis, Marine, Baias
Et fontes nimium libidinosos.
Quid mirum? senibus nocet libido
At non ò Tomacelle vina prosunt?
Et prodest senibus liquor Falernus?
Et prosunt latices Thyoniani?
An non & senibus Marine, somnus
Et prodest requies? soporq. prodest?
Baijs somniculosiùs quid ipsis?
Quid thermae, nisi molle, lene, mite
Rorantes cyathos merumq poscunt?

Alibi balneas inducit loquentes, quae hoc etiam tempore eadem obloqui possent, quandò Venus in balneis cupit impleri,

Nostrum

Nostrum si titulum puella nescis,
Hic est; Praegrauida recede aluo
Quae venit vacua; hoc habet tabella.
Quod verò officium tuum meumq.
Quae partes, moneam; Virum ipsa tecum
Adducas validum, ioci peritum,
Cui telum viride, & virens iuuenta,
Nec tu defueris comes iocanti

Martialis innuit saepè Penelopes, Helenas in balneis euasisse;

Casta nec antiquis cedens Laeuina Sabinis
Et quamuis tetrico tristior ipsa viro.
Dummodo Lucrino, modo se permittit Auerno,
Et dum Baianis saepè fouetur aquis,
Incidit in flammas, iuuenemq. sequuta relicto
Coniuge, Penelope venit, abit Helene.

Vtilia docet in Pedagogi lib. 3. cap. 5. Clemens Alexandrinus, qui ait Viris & feminis communia aperta esse balnea, atque ibi exui ad intemperantiam perindè ac si sit eis pudor in lauacris obrutus. Athletas praetereà viros nudos se ostendere erubescentes, dùm certamen peragebant accinctis subligaculis seruasse verecundiam; mulieres autem simul cum tunica pudorem exuere. Ideoq. Hesiodum *Corpus femineo non exilarare lauacro,* suadere.

Idcircò tepentes fontibus Baias, Lucrinum, & Auernum, quaedam maris ocia dixit. Eius loci vitia sic describit Seneca; *Nũquam Canopum eliget. ne Baias quidem. Diuersorium vitiorum esse coeperunt. Illic sibi plurimum luxuria permittit. Ibi tanquã aliqua licentia debeatur loco, magis soluitur. Non tantùm corpori, sed etiam moribus salubrem locum eligere debemus. Quemadmodum inter tortores habitare nolim, sic nec inter popinas quidem. Videre ebrios per littora errantes, & comessationes nauigantium, & Symphoniarum cantibus perstrepentes lacus, & alia quae velut soluta legibus luxuria, non tantùm peccat, sed publicat.* Et paulò post; *Habitaturum tu putas vnquam fuisse in Vtica Catonem vt praeternauigantes adulteras dinumeraret, & aspiceret*

Epist. 51.

ret tot genera cymbarum varijs coloribus picta, & fluitantem toto lacu rosam, & audiret canentium nocturna conuicia? non ne manere ille intrà vallum maluisset, quàm vnam noctem inter talia duxisse? Quae Cicero in oratione pro Coelio breuiùs complectitur, *Accusatores quidem libidines, amores, adulteria, Baijs acta cõuiuia; comessationes, cantus, symphonias, nauigia iactant.* Et paulò post; *Quae haberet palam decretum semper aliquem, cuius in hortos, domum, Baias, iure suo libidines omnes commearent.* Ammianus Marcellinus dùm nimium delicatorum hominum vitia notat, reprehendit eos qui si agros visuri processerint longiùs, Alexandri itinera se putant aequiparasse, vel Caesaris; aut si à lacu Auerno lẽbis inuecti fuerint Puteolos, aut Caietam, si inter aurata flabella lacinijs sericis insiderint muscae, vel per foramen vmbraculi pensilis radiolus irruperit solis, quaeruntur quòd nõ sunt apud Cimmerios nati. Ex quibus delicatas Baiano littore conijcimus aduectiones. Hinc per excellentiam, Baiana cymba. Iuuenalis,

Interiora petit Baianae peruia cymbae

Quae omnia ad Pausilypanum littus hoc tempore traducta cernimus, vt semper hominum mentes ijsdem illecebris irretitas fuisse cognoscamus. Ioannes Albinus eum luxum sic expressit,

Tu qui Baianum venisti liber ad vndas;
Aligeri fies praeda cruenta Dei.
Miscuit his ardens Circe letale venenum,
Dulichium sperans detinuisse Ducem.
Iuppiter Europam falso sub nomine tauri
Littore ab Herculeo per mare vexit amans.
Tristior Alcides siluis errauit Auerni,
Ereptumq. diù nomina clamat Hylam.
Hìc formam Actaeon mutauit, Myrrha nefando
Concubitu in ramos brachia moesta dedit.
Tindaris hic rapitur Troiani causa laboris,
Hic tua Cidippe spicula iecit Amor.
Occurrit pallens nigro Sophonisba veneno

Cuius

Cuius morte gemit quicquid habet lacrimas.
Hic coluit Medea furens, fratremq. peremit,
Vt fugeret patris mox ſcelerata manus.
Phillida ſuſpenſum Gaurus miratur, & illum
Inter aquas tantùm cui ſua forma placet.

Quos tamen verſus ita claudit,

Omne nefas, atque omne malum his emerſit ab vndis,
Deſidiae & lacrimis aptior ille locus.
Ergo Cumanum quiuis fuge littus & vndas,
Si qua fides monitis carminibuſq. meis

Eleg. 2. lib. 1. Ad hoc facit illud Propertij,

Tu modo quamprimùm corruptas deſere Baias,
Multis iſta dabunt littora diſſidiam.
Littora quae fuerunt caſtis inimica puellis,
Ah pereant Baiae crimen amoris aquae.

Lib. 5. ep. 4. Franciſcus Petrarcha, nullam amoeniorem, nullam frequentiorem quàm Baiarum ſtationem eſſe dicit, quòd & ſcriptorum illius aeui fidem, & ingentes murorũ relliquias teſtari aſſerit. Subdidit praetereà hoc humanae voluptati magis, quàm Romanae ſeueritati dignum fuiſſe domicilium, ideòq. Marium natura virum aſperiorem, & Pompeium, & Caeſarem humanis moribus altiores, in montibus aedificaſſe, vndè, quod decuit, non immerſi, ſed ſubducti effeminantibus animos munditijs, nauticum ſtrepitum, & Baianas ex alto deſpicerent voluptates. Quas verò dicimus Baijs laſciuias, eaſdem ex libertate emanaſſe dicemus, Iuuenalis,

Qui vertere ſolum, Baias, & ad Oſtia currant.

Et Annibalem Campaniae ſoles (quis crederet?) & tepentes fontibus Baiae ſubegerunt, inquit L. Florus lib. 2. cap. 6. itaque inuictus Alpibus, indomitus armis, in ijs locis elanguit.

Laudauit tamen ciues Cicero eadem oratione; *Equidem multos vidi in hac ciuitate, & audiui non modo qui primoribus labris guſtaſſēt genus hoc vitae, & extremis (vt dicitur) attigiſſent,* *ſed*

ſed qui totam adoleſcentiam voluptatibus dediſſent, emerſiſſe aliquando, & ſe ad frugem bonam (vt dicitur) recepiſſe, graueſq. homines atq; illuſtres fuiſſe. Laudat ſic Martialis ſinum,

Littus beatae Veneris aureum, Baias,
Baias ſuperbae dona naturae,
Vt mille laudem, Flacce, verſibus Baias,
Laudabo dignè non ſatis tamen Baias.

Horatius ſplendida aedificia & ſuperba,

Tu ſecanda marmora
Locas ſub ipſum funus, & ſepulchri
Immemor ſtruis domos,
Mariſq. Baijs obſtrepentis vrges
Submouere littora
Parum locuples continente ripa.

Hoc eſt, terra continente non contentus, in mari aedificas, & mari littus adimere videris. Toto illo ſinu aedificia littus occupant. Hac de cauſa faciliùs crederem Baias mari ſubmerſas, quàm à Longobardis, vel Sarracenis dirutas. Quod etiam via ſilice ſtrata pelago demerſa oſtẽdit, & Leo Baptiſta in Architectura confirmat, & mutari littora cùm pleraſque alibi alias vrbes, tùm in Italia Baias mari immerſas, teſtari aſſerit; & apud Aegyptum Pharum, quae prius mari fuerat circundata, quae nunc veluti Cherſoneſus ad continentem haeret. Idem de Tyro, & Clazomenis ſcribit Strabo. Squalet nunc ſinus ille, vepribus, ſerpentibuſque plenus; & aër qui ſaluberrimus erat, inclemens nimium factus eſt. Humanarum rerum viciſſitudo in ijs locis maximè cognoſcitur. In lunato receſſu portum habet celebrem, quem noua tuetur Arx in qua ad xxx. milites ſtipendium merent, & ruinarum proſpectu potius quàm victu & cultus commodo fruuntur. Arcem aedificandam curauit Petrus è Toleto. Quae tamen ruinae in intimo Baiano ſinu magnae conſpiciuntur, Thermas fuiſſe ſtructura ipſa docet, tubiq. per quos pluuiales aquae in Thermarum piſcinas immittebantur.

Lib. 4. c. 2.

Ciuitates ſubmerſae.

Lib. 13.

Ambubaiae.

Baiarum libidinem arguunt Ambubaiae, famosae mulieres, de quibus Horatius,

Satyr.2.

Ambubaiarum collegia ———

Non tantùm inter vrbis scorta coenitasse Neronem, scribit Suetonius, sed quoties Baianum sinum praeternauigaret, per littora & ripas diuersorias tabernas dispositas fuisse insignes ganeae, & matronarum institorio copas imitantium, atque hinc indè orantium vt appelleret. Institorias operas, pro Institorio copas, vulgati codices habent. Institorem Iurisconsulti vocant qui negotio agendo, qualecunque fuerit, instat. Institorem Cauponae dixit Vlpianus. Ambubaiae siquidem dicebantur, quoniam circà Baias versarentur, vt, Ambarualia. Ambu enim pro an, quod est circùm, veteres dixisse, notat Turnebus in Aduersarijs, qui etiã ab ἀμφὶ, ambu deduci posse existimat. Quamobrem vel quoniam Romam quoque id genus mulierum impudicarum secessit Baijs, vel quoniam quaelibet scorta Ambubaiae possunt appellari, earum ministeria Neroni Suetonius exprobrat. Ambubaias in specubus illis Baianis habitasse dicerem cùm subterraneis locis vterentur mulieres quae meretricium quaestum faciebant à quibus χαμαιτυπεῖα nominabantur. Et ganeas ἀπὸ τῆς γᾶς, quòd essent in terra putat dici Terẽtij interpres. Huiusmodi cellae Romae fuerunt sub Circo Maximo, vocat fortasse Cicero tenebras & integumenta cùm meretricias libidines Clodiae exprobrat in oratione pro M. Coelio; *Nihil Baiae denique ipsae loquuntur? Illae verò non loquuntur solum, verùm etiam personant; hoc vnius mulieris libidinem esse prolapsam, vt ea non modo solitudinem, & tenebras atque haec flagitiorum integumenta non quaerat, sed in turpissimis rebus frequentissima celebritate & clarissima luce laetetur*. Et paulò post meretriciam vitam Baijs collocat.

Institores Cauponae.

Integumẽta.

Villae

Villae Baianae.

Inter Baianos luxus Villæ adnumerantur, quae non tantùm piſcinis, ſed etiam balneorum frequenti vſu erant admirabiles. At cùm innumeras crediderim ibi eſſe extructas, omnis enim Romana eò confluebat nobilitas, aliquarum tamen auctores meminere.

IVLIAE MAMMEAE, cui & matri, & affinibus Alexander Seuerus vt pietatem oſtenderet in Baiano illuſtria aedificia, & ſtagna immiſſo mari facienda iuſſit, vt ſcribit Lampridius.

C. IVLII CAESARIS; cuius villa fuit in monte qui Baijs imminet. Tacitus ſcribit, Agrippinam occiſo Nerone tãdem domeſticorum cura leuem accepiſſe tumulum, viam Miſeni propter, & Villam Caeſaris Dictatoris, quae ſubiectos ſinus editiſſima proſpectabat. Statuam ibi repertam ſcribunt cum inſcriptione, GEN. C. IVL. CAES. Qui viderunt, teſtimonium faciant. In hac fortaſſe Villa Marcellus à Liuia veneno ſublatus eſt, cũ ex Seruio & alijs in Baiano eum obijſſe cõſtet licet in Stabiano dicat Propertius. Eius mortis cauſam affert Dio, αἰτίαν μὲν οὖν ἡ λιβία τοῦ θανάτου τοῦ Μαρκέλλου εἶχεν, ὅτι τῶν υἱέων αὐτῆς προετετίμητο, *Cauſam Mortis Marcelli Liuia habuit, quod is eius filijs anteponeretur.*

Lib. 14.

Lib. 44.

POMPEII, MARII. Inter Auernum & Sudatorium Trituli Villam Magni Pompeij conſtituunt. Aliae in his collibus Villae. Seneca; *C. Marius, & Cn. Pompeius, & Caeſar extruxerunt quidem villas in regione Baiana, ſed illas impoſuerunt ſummis iugis montium. Videbatur boc magis militare ex edito ſpeculari longè lateq. ſubiecta. Aſpice quam poſitionem elegerunt, quibus aedificia excitauerũt locis, & qualia. Scias non villas eſſe, ſed caſtra.* Petrarcha domicilium illud magis humanae voluptati quàm Romanae ſeueritati dignum dicit, ideòq. Marium natura virum aſperiorem, & Pompeium, & Caeſarem, humanis moribus altiores in montibus aedificaſſe, nauticum ſtrepitum, & Baianas ex alto deſpicientes

Epiſt. 51.

P 2 volupta-

voluptates. Vt mirum nobis non videatur, si operum maximas moles in ijs locis conspiciamus.

DOMITIANI CAESARIS, Piscinas ibi narrat fuisse Plinius, in quibus pisces vocati ad manum venire solebant. Quare docet pisces auditum habere, sed praecipuè Mugilem, Salpam, Chromidem, Lupum. In ijs piscari fas erat. Martialis,

Pisces vocati ad manum.

Lib. 5. ep. 4.

Piscator fuge ne nocens recedas;
Sacris piscibus hae natantur vndae,
Qui norunt dominum, manumq. lambunt,
Illam qua nihil est in orbe maius.
Quid? quod nomen habent? & ad magistri
Vocem quisque sui venit citatus.

HIRRII, Villam nobilem Muraenis laudat Varro.

Lib. 5. An.

PISONIS. Apud Baias Pisonis villam Tacitus, ponit, in qua de coniuratione in Neronem actum est. Eò diuertere Nero solebat, & epulas, & balneas inire; *Coniurationis tamen metu proditionis placitum maturare caedem apud Baias in villa Pisonis, cuius amoenitate captus Caesar crebrò ventitabat, balneasq. & epulas inibat omissis excubijs, & fortunae suae mole. In ea enim villa Volusius Proculus per Epicharim mulierem occidendi Neronis cōsilium cum coniuratis inierat. Quod abnuit Piso, inuidiam praetendens, si sacra mensae dijq. hospitales caede qualiscunque Principis cruentarentur.* Thermarum vestigia haud procul à Tritulis absunt.

Lib. 13.

DOMITIAE quoque villam Neronis amitae in Baiano ostendit idem auctor dum his verbis loquentem Agrippinam inducit; *Nunc per concubinum Atimetum, & histrionem Paridem quasi seruae fabulas componit. Baiarum suarum piscinas excolebat, cum meis consilijs adoptio, & proconsulare ius, & designatio consulatus, & coetera adipiscendo praepararētur.* Dio quoque scribit, Neronem amitae Domitiae veneno sublatae, bona possessionesq. quae Baijs & ad mare Rauennas habebat, inuasisse.

Lib. 54.

IVLIAE MAMMEAE. Lampridius; *In matrem Mammeam* (de Seuero loquitur) *vnicè pius fuit* &c. *Et in*

Baiano

Baiano palatium cum ſtagno, quod Mammeae nomine hodieq. cenſetur. Fecit & alia in Baiano opera magnifica in honorem affinium ſuorum, & ſtagna admiſſo mari.

Templa Baiana.

VENERIS templum in Baiano littore fuit. Martialis,

Littus beatae Veneris aureum ——

Cur tamen Caeſari opus tribuant, & Veneri Genitrici, haud ſcio. Huic Numini templum Romae à Caeſare dicatum, *Quòd eo nomine fuit mater, à Venere Iulij, cuius gentis familia eſt noſtra, vt ipſe laudauit pro Roſtris*, Suetonius, Appianus, Dio, Plinius ſcribunt, qui etiã Thoracem ex margaritis Britannicis, Veneri Genitrici dicaſſe affirmat.

DIANAE ibidem templum oſtenditur, non ex Inſcriptione quam ſomniarunt, ſed ex Propertij auctoritate

Ecquid te medijs ceſſantem Cinthia Baijs
Quae iacet Herculeis ſemita littoribus?

& ex animalium ſimulacris quae in eius templi aliquot lapidibus inſculpta vidimus, Canes ſcilicet & Ceruos, Mulloſq. quos venatores appellarunt veteres quippe qui leporem marinũ inſequuntur. Sed Plato in Phaone apud Athenaeum aliam affert cauſam, *Mullus Dianae ſacer.* *Lib. 4.*

Τρίγλη δ᾽ οὐκ ἐθέλειν ἔυρων ἐπιήρανος εἶναι
Παρθένου Αρτέμιδος γὰρ ἔφυ, καὶ σύματα μιλεῖ;
Dedignatur mullus, nec amat virilia,
Eſt enim Dianae ſacer, proptereaq. arrectum pudendum odit.

Apud eundem Hecati Mullus ob affinitatem nominis tribuitur, Triotidim enim, Triuiam & Τρίγληνον eam appellant, ac ei trigeſimo cuiuſq; menſis die menſam apponunt. Melãthius libro de myſterijs Eleuſinis, ei Triglam ſcribit immolari, quoniam etiam marina eſt Hecate. Et Athenis Trigla, locus eſt in quo viſitur Hecates Triglantinae ſtatua. Hinc Chariclades, *Dianae nomina.*

Δέσποιν᾽ Εκάτη Τριοδῖτη, Τρίμορφε
Τριπρόσωπε, Τρίγλαις κηλευμένη;

O hera,

O bera, Reginaq. Hecate, triuiorum praesens, triformis
Triplici facie spectabilis, quae Mullis propitiaris.

Ceruus Dianae sacer. Ceruus Dianae addictus est sacer. Ελαφηβόλος, idcircò cognominata. Et apud Festum, quòd ἐλαφηβόλια dicebatur, Ceruus erat placenta ex farina, melle, & sesamo, teste Athenaeo. Baijs numismata reperta, in quibus Dianae caput.

Pisces Baiani.

Baiana maximè laudabantur Ostrea. Ausonius ep. 7.

Ostrea Baianis certantia, quae Medolorum
Dulcibus in stagnis reflui maris testas opimat,
Accepi dilecte Theon, memorabile munus.

In Numismate Baiano Ostreum, & hordei spica cernitur, veluti & in Cumanis.

Lib. 9. cap. 8. *Lib. 3. cap. 8.* Sergium Oratam primum in Baiano inuenisse Ostreorum viuaria scribit Plinius; quem etiam Oratam dictum, quòd Auratam piscem plurimi fecit, ait Macrobius; *Sergius Orata cognominatus est, quòd ei pisces qui Auratae nominantur, carissimi fuerint. Hic est Sergius Orata qui primus balneas pensiles habuit, primus Ostrearia in Baiano locauit, primus Ostreis Lucrinis optimum saporem adiudicauit,*

Lib. 3. de re rust. Quid verò de Baianis Muraenis dicam, cum scribat Varro; Hirriũ circùm piscinas suas ex aedificijs duodena millia sextertia capere, vt eam omnem mercedem escis quas dabat piscibus consumeret, & hunc Caesari duomillia Muraenarum mutua dedisse in pondus, & propter pisciũ multitudinem

titudinem quadragies ſextertio villam emiſſe? Et cũ ſcribat Plinius hunc eundem Hirrium coenis triumphalibus Caeſaris Dictatoris ſexmillia numero Muraenarum mutuò appendiſſe, cum noluiſſet permutare pretio, aliaue merce? Quicquid Muraenarum pelagus habebat, in Pauſilypanum & Baianum ſinum ad gulam erat admiſſum. Ibi Pollio non ad gulam, ſed ad crudelitatem alebat, humana enim carne eas veſci docuerat. Et coenante apud eũ Auguſto, puer qui erat ad cyathos, fracto vaſe chryſtallino, in piſcinam Muraenis erat obijciendus, quem dimittendum Auguſtus iuſſit, & quicquid apud Pollionem eſſet chryſtallinorum, perfringendum. Quis verò hic piſcium luxus apud Varronem in quo luxuria propagauit leporaria, ac piſcinas protulit ad mare, & in eas pelagios greges piſcium reuocauit, nam propter hoc appellati Sergius Orata, & Lucius Muraena? Quis enim propter nobilitatem ignorat piſcinas Philippi, Hortenſij, Lucullorum? Pagros etiam eius loci laudat Sannazarius,

Lib.9.c.55.

Lib.3. de re ruſt.

Dat Rhombos Sinueſſa, Dicarchi littora Pagros,
Herculeae Mullum, rupes Synodontas Amalphis.

Hiſtoria.

Adrianus ad Baias obijt anno Imperij 21. menſe 10. & die 20. aetatis, ſexageſimo & altero anno, Paulus Diaconus. Iulius Capitolinus, ait, abſumpto Baijs Adriano cùm Pius ad vehendas eius relliquias eſſet profectus, relictum Romae auo iuſta impleuiſſe. Viuens tamen Adrianus, audito, Sarmatarum, & Alanorum tumultu, praemiſſis exercitibus, Moetiam petijt (inquit Spartianus) cùmq. praefeciſſet Martium Turbonem Pannoniae, cum Rege Alanorum compoſita pace, cùm Nigrini inſidias quas ille ſacrificanti Imperatori parauerat, euaſiſſet, Palma Terracinae, Celſus Baijs, Nigrinus Fauentiae, Luſius in itinere, iubente Senatu, occiſi ſunt. Cùm Antonius Libonis familia-

res

res admonuiſſet vt eum è Sicilia vocarent, in itinere Libo ad inſulam Pithecuſas appulit, ad quam vt Liboni litteras fidei mitteret populus Caeſarē orabat. Vbi vero Libo animaduertit inimicos remiſſiùs agere, ipſorum Ducum colloquium poſtulauit, vt arbitratu ſuo rem componerent. Et poſtquàm id quoque maximis precibus obtinuit populus, profecti ſunt Baias Caeſar & Antonius. Tunc Pompeius è Sardinia ſoluens Puteolos ſuperbè praeternauigauit, circà veſperam, hoſtibus inſpectātibus. Illud vero dignum viſu, quòd primo mane defixis in mari palis, interuallo modico pōtes inſtrati ſunt deſuper, in quorum alterum terrae continentem Caeſar proceſſit cum Antonio, Pompeius & Libo in alterum canali diremptum, atque ità vt niſi clara voce loquentes non audirentur inuicem. Re tamen infecta, diſceſſum eſt. Coetera per amicos internuncios tractata, varias condiciones vtrinque ferentes tandem inſtāte Murcia, matre, & Iulia vxore, rurſum tres conuenerunt, Caeſar, Antonius, & Pompeius in veterem quendam aggerem mari cinctum vndique, collocatis in ſtatione nauibus. Ibi condiciones pacis latae. Quae diffuſiùs narrat Appianus. Vidit hic ſinus maximos Imperatores, audiuitq. de maximis Reip. rebus diſceptantes. Nobiliora profectò Imperatorum conſilia, Baiani ſpecus reſonarunt. Quem tamen parua & fortunata inſula gloriae titulum ſuſtinebit, in qua tria belli fulmina coruſcarunt? Cedat aggeri Tarpeius & Capitoliū, qui vno die tres maximos accepit triumphatores. Nūquàm maris aeſtus nobiliſſimum ſcopulum debuit obruere.

Tres ſimul Imperatores.

Fiſtulas plumbeas inter Baianas ruinas mirae craſsitudinis, ſua memoria, inuentas ſcribit Pontanus, in quibus Claudij Auguſti nomen ſcriptum erat. Ex Pompeij praeternauigatione ad Dicaearchiam Lazius Praetoriū Puteolis extorquet, nam à Principe nomen habere dicit, *loco iuſtitiae adminiſtrandae ſiue iuris dicundi, hoc eſt Praetorio quod Puteolis fuerat.* At cur non in mentem venit Dicaearchiam vetu-

De Magnific.

Lib.12.Reip.

vetustissimum esse Vrbis nomen, & à iusta Republica, non Praetorio sic appellatam? Huic auctori Dicaearchia ab inclinante Imperio, non ab aedificio dicitur.

Bullas aureas quibus Tiberius à Pompeia Sex. Pompeij sorore in Sicilia donatus est, eius aetate durare, & ostendi Baijs, scribit Suetonius. Bullas verò clauorum capita intelligit quae ad ornatum cingulis militaribus apponebantur. Id siquidem cum chlamide & fibula rectiùs conuenit. Virgilius, 1. Tiber. c. 6

—— *pulcras Rhamnutis, & aurea Bullis* Lib. 9.
Cingula ————

& extremo libro 12.

—— *notis fulxerunt cingula Bullis.*

Christiana relligio.

Christianos Baias incoluisse dicerem ex Concilio Carthaginense primo sub Iulio I. Pontifice (non Siluestro) à quo Felix Episcopus Baianensis adducitur, nisi in hac voce asteriscus notaretur, & in margine legeretur, Byzacinẽsis. Quod ad Felicem pertinet, in illo Prouinciali Concilio, coeterorum Episcoporum sententijs suam addidit; *Nullum debere collegae suo facere iniuriam.* Montis Grilli ad Baias ager, ad Archiepiscopum Neapolitanum pertinet.

BAVLI. Cap. XXIII.

NTERIACENT Misenum & Baias Bauli. Herculis ibi Boauli templum à Geryonis bobus, cùm bouum pompam duxisset Iberorum, vt loquitur Martianus. Quo tẽpore illud memorabile est, Italiam dictam quasi Vitaliam, à Vitulo qui ab armento resiliens profugerat & totam illam oram peragrauerat, vt scribit Hellanicus Lesbius apud Halicarnasseum, & Silius lib. 2.

—— & Herculeos videt ipso in littore Baulos.

Boaula, Caula bouum appellata; mox Baulum, vt dulciùs auribus sonaret;

—— corrupta Boalia, Baulos
Nuncupat haec aetas ————

inquit Symmachus. Pausanias in Eliacis in vrbe Pylo spelũcam describit in qua Nestoris & Nelei bouum stabulum fuisse dicit. Vtq. Boauli nomen exprimeret, huiusmodi diuisit;

Bauli & Boaula.

uisit. Βοῦς δὲ ἐνταῦθα τὰς Νέςορος, καὶ ἔτι πρότερον Νηλέως φασὶν αὐλί- *Lia. 1.*
ξεσθαι. *Ibi bouum Nestoris, & anteà Nelei stabulum fuisse dicunt.* Et quemadmodum Iphicli boues Neleus expetiuit, sic Eurysteus imperauit Herculi vt eximia specie boues ad se abigeret. Bobus quidem inprimis priscos delectatos fuisse, ostendit Homerus in Iliade, qui Iphidamantem Antenoris filium boues centum nuptiarum munus socero dedisse scribit.

Agrippina.

Agrippinae calamitate locus celebris est. Quae cùm in magnam Neronis inuidiam adducta esset, non tãtum omni honore & potestate priuata est, abducta militum & Germanorum statione (vt ait Suetonius) sed etiam contubernio & Palatió expulsa. *Cap. 34.* Ter venenum tentauit, & frustrà. Semper enim antidotis illa erat praemunita. Lacunaria parauit, vt super dormientem deciderent, ipsa tamen consilij particeps effecta, sibi cauit. Tandem Baias eam euocauit, data naui solutili & machinosa, quae repentè corrueret in medijs aquis. Corruit illa quidem, sed ipsa enatauit ad littus incolumis. Narrat Tacitus in littora obuium matri factum Neronem (nam Antio aduentabat) manu & complexu eam excepisse, & duxisse Baulos, villam (quae Hortensij anteà fuerat) quae inter Misenum, & Baianũ flexo mari alluitur. *Lib. 4. Ann.* Ibi conuiuio & blandè habita. Et quoniam Baias ad Quinquatruum festos dies allexerat, imposuit eam naui quam Anicetus eius libertus, classis apud Misenum praefectus, pueritiae eiusdem educator, Agrippinae mutuis odijs inuisus, aedificari posse aiebat, cuius pars in ipso mari per artem soluta, effunderet matrem ignaram. Comitabantur eam Crepereius Gallus, & Aceronia liberta. *Nauis solutilis.* Dato signo, tectum nauis plumbo graue corruit, pressusq. Crepereius exanimatus obijt. Agrippina & Aceronia protectae sunt. Tunc visum remigibus in vnum latus nauem inclinare, atque ità eam submergere. Sed alijs eius consilij ignaris,

 ris,

ris, contrà nitentibus, factum eſt vt leniter Agrippina & Aceronia in mare praecipitarent. Clamabat Aceronia vt Agrippinae opem ferrent, Principis matri, quam ſe ipſam faciebat vt mortem euaderet. At remiges Agrippinam rati, contis & remis Aceroniam interfecere, quae cum Crepereio ſceleris participe meritas poenas ſoluerunt. Saepèque vſu venit vt in proditionis gnaros primùm à diuina vindicta animaduertatur. *Aceronia remis occiditur.* Agrippina ſilens, vno tantùm in humeris accepto vulnere, nando, lembi occurſu ad villam quae in Lucrino habebat, vehitur. Quod cum Neroni nunciaſſet Agerinus (Lagenus Suetonio, Lagerinus, vel L. Agerinus alijs codicibus) per quem dicebat vt ἐυαγγέλια ſibi mitteret quòd ſalua eſſet, interfectus ab ipſo eſt, ſubmiſſo celeriter Aniceto percuſſore. Qui Herculeo & Oloarito cẽturione claſſiario adhibitis ſocijs, circumſiſtentes lectum, prior trierarchus fuſti caput eius afflixit. *Agrippina occiditur.* Quae Centurioni ferrum diſtringenti protẽdens vterum dixit, *Ventrem feri.* Id dictum Aniceto ſcribit Dio, Παῖε ταύτην Ανίκητε, παῖε, ὅτι Νέρωνα ἔτεκεν; *Hunc percute Anicete, percute, quoniam Neronem peperit.* Multiſq. vulneribus confecta eſt. Idem Tacitus crematam eadem nocte Agrippinam dicit, conuiuali lecto & exequijs vilibus. Conuiuale autem lectum ſic deſcribit *Lib. 9. Dec. 4.* Liuius; *P. Licinij funeris cauſa viſceratio data, & gladiatores cxx. pugnarunt, & ludi funebres per triduum facti; poſt ludos epulum, in quo cùm toto foro ſtrata triclinia eſſent, tempeſtas cum magnis procellis coorta, coegere pleroſque tabernacula ſtatuere in foro.* At tantum honoris Agrippinae non fuit exhibitus. Quin dùm rerum potiebatur Nero, non congeſtã aut clauſam humo ſcribunt. Mox domeſticorum cura leuem tumulum accepiſſe viam Miſeni propter, & villam Caeſaris Dictatoris, quae ſubiectos ſinus editiſſima proſpectabat. Accenſo rogo, libertus eius Mneſter cognomento ferro ſibi mortem conſciuit; incertum charitate in patronam, an metu exitij. Domus Baulis Agrippinae oſtenditur, quam ſepulcrum vocant. In fornicibus cruſtae, in quibus Sphinges

&

& Gryphes, aliaq. his similia depicta; quas tamen imagines fumus in dies perdit, ex luminibus quibus accedentes vtuntur.

Piscinae Hortensij.

In eo littore Q. Hortensij oratoris villa est, cuius ruinae aut mari teguntur, aut littore proiectae iacent. Piscinas & stagna ibidem habuisse, dicteria Ciceronis declarant, qui Tritonem, & beatum piscinarium illum appellare solebat, idq. tribus de causis. Quòd pisces cicures ad manum venire solebant vocati. Quòd Murenae mortem fleuit. Et quòd *Murenae.* amico petenti duos mullos, duos mulos lecticae qua vehebatur dixit se libentiùs daturum. Hāc Villam Antonia Neronis Drusi mater possedit, quae amatae sibi Murenae inaures addidit, vt ait Plinius, quamobrem visendi Baulos, *Lib. 9. c. 55.* multos cupido inuasit. Varro; *Q. Hortensius familiaris noster,* *Lib. 3.* *cū piscinas haberet magna pecunia aedificatas ad Baulos, itá saepè cum eo ad villam fui, vt illum sciam semper in coenas pisces Puteolos mittere emptum solitum, neque satis erat eum non pasci piscinis, nisi eos ipse pasceret vltrò.*

Circus.

Ad Baulos maximi aedificij ruinae cernuntur, quas Mercatum Sabati vulgus appellat. Alij censuere Circum ibi fuisse; eòq. matrem Neronem accersisse ad Quinquatriorum festum. Quid verò Baulis Circus, si Baias euocauit ad sollemnia Quinquatrium simul celebranda, inquit Suetonius? & si ex Taciti verbis cognouimus Baulos primum aduectam matrem, misisse deinde Baias cum naui solutili? Quo circa Baijs Circum constituemus. Quodcumq; tamen *Quinquatria* hoc aedificium fuerit, ad Quinquatria accedamus. Erant *festum Mi-* dies festi Mineruae. Quinquatrus propriè appellandos con- *neruae.* tendit Lambinus, cùm Cicero dicat ad Coelium; *Itá tumultuosae canciones, itá molestae Quinquatrus afferebantur.* Non *Lib. 2.* Quinquatria.

—— *puer vt festis Quinquatribus olim.*

Ede-

Edebantur in Albana villa Cal. Martij. Romae, in monte Coelio, Mineruae captae VIII. Cal. Martias. Quinquatria tamen, & Quinquatrus lego. De Albanis Suetonius in Domitiano; *Celebrata & in Albano quotannis Quinquatria Mineruae, cui collegium instituerat.* De Romanis Liuius; *Legati ex Macedonia Quinquatribus vltimis adeò expectati venerunt, vt nisi vesper esset, extemplò Senatum vocaturi Consules fuerint.* De eorum origine, Ouidius,

Lib.4.Dec.5.

Lib.3. Fest.

Vna dies media est, & fiunt sacra Mineruae
Nomina quae à iunctis quinque diebus habent.
Sanguine prima vacat, nec fas concurrere ferro,
Causa quòd est illa nata Minerua die.
Altera, tresq. super strata celebrantur arena
Ensibus exertis bella Dea laeta est.

Quod autem prima dies sanguine vacauerit, ità existimant aliqui, vt pugnarent quidem sed rudibus, non ferro. Aliqui quòd primo die fiebant sacrificia, & vacabant sanguine, hoc est humano. Alexander ab Alex. Quinquennales ludos, malè cum Quinquatribus confundit. In his festis ex Tranquillo in vita Domitiani intelligitur, praeter venationes, & scenicos ludos, Oratorum quoque & Poetarum fuisse certamina. Eodem etiam tempore, quod tectatur D. Hieronymus, Munus Mineruał appellatum, pueri quando vacabant, magistro offerebant. Sed ita appellatum Varro refert, vicinorum populorum exemplo, qui dies post sextum, & septimum Iduum, sexatrum, & septimatrum appellarunt. Paulatim tamen nominis errore consuetudinem irrepsisse, vt quinque dies crederentur.

Lib.5. de ling. Lat.

Sinus Euxinius.

Inter Misenum & Auernum sinus Euxinius interpositus est, de quo haec leguntur apud Aurelium Victorem; *Addunt praeterea quidam Aeneam in eo littore Euxini in cuiusdam Comitis matrem vltimo aetatis affectam circà stagnum quod est inter Misenum Auernumq. extulisse, atq; indè loco nomen inditum, qui etiam nunc Euxinius sinus dicitur.*

De origine Vrbis.

MISENI PROMONTORIVM.
Cap. XXIIII.

NTER promontoria quae in maria procurrunt, atque habentur rerum magnitudine illuſtria, Miſenum nobiliſſimum exiſtimãdum arbitror, proptereaquòd coeli clementia, villarum nobilitate, antiquarum rerum monumentis, ciuitatis quae in eo condita fuerat antiqua & noua relligione, cum vicinis vrbibus facilè contendere potuit. Summorum Imperatorum conſuetudine praeclarum piſcinis, portu, Romana claſſe, admirabili aedificiorum mole nobilitatum. Eo tamen nobilius, quòd indè veluti è ſpecula in Cratere illo nobiliſſimo, perpetuo littoris ambitu, aedificia quae iacent, vnam ferè tantum ciuitatem oculi admirantur. Neronis oblectamẽtum & deliciae vt ſcribit Tacitus, quippe Lib. 15.

Et te mirantem Theſproto ſubdita regno
Proxima Miſenis aequora nobilibus.

vt

vt ait Propertius, Habebatur tamen infame ob naufragia.

Miſeno nomen inditum à Miſeno Aeneae tubicine ibi
Lib. 1. mortuo ſic enim Dionyſius Halicarnaſſeus in Aeneae Itinerario, *Illinc verò delati in pulcriorẽ profundum in Opicis portum extincto ibi quoque Miſeno quodam viro nobili ab eo portum Miſenum nominarunt*; vel ad Auernum immolato, & ibi ſepulto. Immortale nomen locus retinuit, Virg.

Lib. 6. *Imponit ſuaq. arma viro remumq. tubamq.*
Mōte ſub aërio; qui nunc Miſenus ab illo
Dicitur ————————

idcircò Statius, ——— *lituoq. remoq. notatus*
Collis ———

Aërium dicit, vel quia è littore vbi Miſeni tumulus erat, mons videtur in magnam altitudinem protendi; vel quia ſpeluncis plenus, penſilis videatur. Sepulcrum nobile exi-
Lib. 8. ſtimat Silius nam Troiana nomina continebat,

Nec non Miſenum ſeruantem Idaea Sepulcro
Nomina ————

Strabo Cumis vicinum eſſe promontorium ſcribit, ijſq. interpoſitam Acheruſiam paludem, & coenoſam quandam maris effuſionem. Vltrà Miſenum ſub ipſo promontorio paludem dicit eſſe (λίμνη ἐυθὶς ὑπὸ τῇ ἄκρᾳ) quae abſque dubio erat, vbi nunc mare immiſſum, quod Mortuum appellant.

Portus Agrippae.

Lib. 48. Portus atque ſinus Puteolani littoris, ſic deſcribit Diò; ἐν τῇ Κύμῃ τῇ Καμπανίδι χωρίον τὶ μεταξὺ Μισηνοῦ καὶ Ποντεόλων μηνοειδές ἐστιν. ὄρεσί τε γὰρ σμικροῖς καὶ ψιλοῖς πλὴν βραχέων περιέλιπται, καὶ θάλασσαν τριπλῆν κολπώδει ἔχει ἡ μὲν γὰρ ἔξω τε καὶ πρὸς ταῖς πόλεσιν ἐστὶν, ἡ δ' ὀλίγη διαφυῇ ἀπ' αὐτῆς διείργεται. ἄλλη ἐν αὐτῷ τῷ μυχῷ λιμνώδης ὁρᾶται, καὶ καλεῖται αὕτη μὲν Αουερνὶς, ἡ δὲ μέση Λουκρινὶς. ἡ γὰρ ἔξω τοῦ Τυρσινικοῦ οὖσα, ἐς ἐκεῖνο καὶ τὴν ἐπωνυμίαν τελεῖ. ἐν ταύτῃ δὴ τῇ θαλάσσῃ τῇ ἐντὸς ἑκατέρας στενοῖς τότε εἴσπλοις τὸ διεῖργον τὴν Λουκρινίδα ἀπὸ τοῦ πελάγους ἐπ' ἀμφότερα παρ' αὐτὴν τὴν ἤπειρον ὁ Αγρίππας συντρήσας λιμένας ναυλοχωτάτους ἀπέδειξεν; *Cumae, vrbs est Campaniae, ibiq. locus quidam*

in lunae formam curuatus inter Misenum & Puteolos. is enim ferè totus montibus paruis ac nudis circundatur, habentq. tres sinus maris quorum vnus extrà, propè ipsas vrbes est, Tyrrhenum vocant, quòd ad mare Tyrrhenum pertinet. Secundus, exigua intercapedine à priore dirimitur, Lucrino nomen est. Tertius in ipso recessu interiori, Stagni in morem, extat Auerni nomine. Proinde Agrippa in ea maris parte propter ipsam continentem, ad interstitium quod Lucrinum lacum vtrinq; à mari dirimebat, angustis faucibus, per quas naues introire possent apertis, perfodit, efficitq; portus nauium stationi aptissimos.

Quibus ex verbis liquet portum ad Misenum ab Agrippa excogitatum, in quo faucibus tantùm apertis, & immisso mari, portus perbellè fuit accommodatus. Neque antè ea tempora eius continentis partes portum habebant. Et cùm Caesar apparatu bellico in Pōpeium nauibus comparandis intrà & extrà Italiam maximè studeret, opus Agrippa ad eam rem missus perfecit. Nummus ei cusus est, in quo Neptunus sinistra delphinum, dextra tridendem tenebat cum hoc epigrammate, M. AGRIPPA. L. F. PRAEF. ORAE. MARIT. ET CLASSIS. Huic portui natura facto, Portum Iulium praeponit Iuuenalis *Nummus Agrippae.* *Lib. 4. Satyr. 12.*

—— non sic igitur mirabere portus
Quos natura dedit ————

In hoc portu deinde Augustus classem, alteram Rauennae ad tutelam superioris & inferi maris collocauit, vt ait Suetonius. Idemq. factum à Tiberio Caesare meminit Tacitus; *Italiam vtroque mari duae classes Misenū apud & Rauennam proximumq. Galliae littus rostratae naues praesidebāt, quas Actica victoria captas Augustus in oppidum Foroiuliēsem miserat valido cum remige, & quae sequùntur.* Vegetius scribit apud Misenum & Rauēnam singulas legiones cum classibus fuisse ne longiùs à tutela vrbis abscederent, & cum ratio postulasset, sine mora, sine circuitu ad omnes mundi partes peruenirent. Nam Misenatium classis Galliam, Hispaniam, Mauritaniam, Africam, Aegyptum, Sardiniam, atq; Siciliam proximas habebat. Rauēnatium verò, Epirum, Ma- *In Tib. c. 49.* *Lib. 4.* *Lib. 4.*

cedoniam, Achaiam, Propontidem, Pontum, Orientem, Cretam, Cyprum. Chiliarchus Neronis aetate nominatur Volusius Proculus. Sub Tito, Plinius, conflagrante Vesuuio. Sub Vitellio ea classis defecit cùm antea è classicis Rauennatibus legionariam militiam poscētibus, ad copias quas ducebat Siluanus, post fractum exercitum Vitellij à Vespasiano, adscitus esset optimus quisque. Varij lapides in ea re classica illam oram decorarunt. In quibus & Praefectorum, & militum, & ipsarum nauium extant nomina.

TI. CLAVDIO. ILO. PRAF. CLASSIS. PRAETORIAE. MISENI. PVB. PROC. LVDI. MAGNI. PROC. CLAVDII. DACII. PROCOS. XX. HEREDITALIVM. PRAEF. VEHICVLORVM. PROC. CLAVDIA. ALEXANDRIN. PRAEF. TRIB. TRIB. LEG. VII. CLAVDIAE. PIAE. FIDEL. PRAEF. CON. II. GALLORVM. PRAEF. CON. II. BOSPHORANORVM.

Aliud,

L. SEMPRONIVS. PROCVLVS. VETERANVS. EX CLASSE. MISENIS. MIL. AN. XXVI. SIBI. ET CONIVGI. SVAE. ET. LIBERTIS. LIBERTABVSQ. POSTERISQ. EORVM.

Item,

D. M.

L. SELFVCIVS. NAT. SVLFICIENSIS. MILES CLAS. PR. MISENATIVM. MILIT. AN. XXX. SCENICVS. PRINCIPALIS. VIX. AN. L. ANTONIA THEODOTE. SOROR F.

Praetereà,

D. M.

C. SENIO. SEVERO. MANIPLARIO. EX. III. FIDE NAT. BASSVS. VIXIT. AN. LVI. MILIT. AN. XXVI. M. AEMILIVS. DOLENS. HERES. B. M. FECIT.

Ibidem,

D. M.

TI. PETRONI..... CELERIS NAT. ALEX. EX. III.

ISIDE. VIX. AN. XL. MILIT. AN. XVII. TITIVS AQVILINVS. EPIDIVS. PANSA. III. ISID. N.B.M FECERVNT.

Aliud,

D. M.
C. IVLIO. QVARTO
VET. EX. PRAET. N. GALLO
CAECILIVS. FELIX. S. ICONIA. HERACLIA
S. ET. S.

In quibus, Fides, Isis, Gallus, nauium sunt nomina. A Xenophonte commemoratur Paralus nauis apud Athenienses. Talamegum reperies apud Aegyptios. E in Thucidice, Δελφινόφορον, in qua Delphinus erat ex aere. Πήγασος etiam apud Graecos. Ταύρος apud Pollucem. Quamobrem nauibus nomina imponere, antiquum. Praefectum Vehiculorum, Veteranum, & Maniplarium notabimus. Praefectus Vehiculorum, intelligendus est is quem alio nomine Magistrum nuncupabant. Ea verò non Vehicula publica erant, de quibus Appianus de Pomponio loquutus, ἵνα μὴ γνωσθείη πρὸς ἑτέρου, καὶ παρὰ ταῖς πύλαις ὀχημάτων τε δημοσίων ἐπέβη; *Ne agnosceretur ab alijs, & ad portam conscenso Vehiculo publico;* atq; haec quidem à Praefecto Praetorio, sumptu publico Augustorum populiq. Romani alebantur. Sed Vehicula in exercitu, quorum Praefecto & Magistro vectores & aurigae obtemperabant. Veteranus, inquit Suidas, à Romanis dicitur militia dimissus. In xx. autem annos merebant. Idcircò in Codice Iustiniani, Veterani definiuntur, qui post vicesima stipendia honestam vel causariam missionem sunt consequuti. Causaria tamen missio post expleta stipendia non datur. Soluebantur post emerita stipendia omni munere militiae, sed non pugnae in hostem. Nec iam sub signis aut Aquilis erant vt alij milites, sed sub vno Vexillo habebantur seorsim, & dicebantur Veterani, & Exauthorati. Ideoq. Miseni quoque,

Lib. 2. de hist. Graec.

Lib. 4. de bello Ciuil.

Vehicula.

Veterani.

Missiones.

L. ATILIO. L. F. CRESCENTI. ET. AVG. MISSO HONESTA. MISSIONE. EX. CON. VI. PRET. L. ATILIVS. TROPHIMVS. ET. L. ATILIVS. EVTHYCHVS. LIB. ET. HEREDES. PATRONO. OPTIMO. ET. B. D. S. M. FECERVNT. ET. SIBI. ET SVIS. LIBERTIS. LIBERTABVSQ. POSTERISQ. EORVM. H. M. EX. TEST. NON. SEQVETVR. NEC HERES. MONVMENTVM.

Augusti aeuo duplex haec missio facta est, vt plena missio in Colonias &domū deduceret. Exauthoratio, vt quamuis immunes à vigilijs & excubijs redderet milites, non tamen exciperet à pugna in hostem. Tiberius rarissimas Veteranorum fecit, vt inquit Suetonius, ex senio mortem, ex morte compendium captans. Et emeritus, dicebatur ἔντιμος κατὰ στρατιωτικοὺς καμάτους, quo circa immunes erāt, & operum vacui.

Quatuor tamen missiones numerat Lipsius. Honestam, confectis stipendijs. Causariam, ob vitium vel morbum. Gratiosam, per gratiam ab Imperatoribus impetratam. Et Ignominiosam, qua criminum causa quis militia soluebatur. In pedite, xx. annorum conficiebatur stipendium. In equite, x. In Nauticis, xxv. Maniplarius is est, quem Graeci Αρχηγὸν ὄχλου dicebant. Atq; ita habetur in Glossis, & si, λόχου legendum plerique existimant. Erat is manipuli ductor, qui tribus vexillis constabat.

Aedificia.

TRACONARIA piscina inter varia Miseni aedificia cernitur Graecam vocem retinens, τρακὼν enim meatus aquarum significat, quorum causa à Nerone fuisse inchoatam scribit Suetonius, *Praeterea inchoatam piscinam à Miseno ad Auernum lacum contectam,* Porticibusq. habent manu scripti *conlusam, quò quicquid totis Baijs calidarum esset committeretur.*

Cap 3.

Spectabile aquarum Castellum, in quod per fistulas aquae pluuiarum ex promontorio defluebant, in altum ad pedes

xx.

xx. exurgens. Longitudinem, & latitudinem collapsae testitudines oppleuerunt. Medium eius spacium patet inter duos parietes in latitudinē pedes cc. in latitudinē xviii. In vtroque latere medij transitus per portas quatuor aditus patet in cellas amplas quaternas, quarū testudines decussatim fornicibus iunctae parietibus intermedijs impositae sunt.

Piscina quam MIRABILEM vocant, admiratione profectò digna est. Opus illud Regium, concameratione, pilis xlviii. innixa, pedes ternos vndique crassis. Quae quatuor ordinibus numero quaternario distributae, symmetriā quinctuplicis porticus per elegantem longitudinem efficiunt. Longa, passus ccl. lata, clx. Lateritia ac solida structura, crasso muro, parietibus diligentissimo tectorio vestitis. Quod durissimum factum existimarem, quoniam diutissimè aquas retinuit. Foramina in testudine, vnde hauriebantur aquae. Per scalas lapideas ex duobus lateribus graduum xl. eò descendebant. Alteram hoc tempore obstructam conspicimus. Pauimentum summa industria constipatum, adhuc pluuiales aquas retinet. Luculli opus hāc piscinā arbitrati sunt propter eius villae vicinitatem, quam in sinu illo habuisse scribit Varro; *In Baiano autem tanta ardebat cura, vt Architecto promiserit vt suam pecuniam consumeret, dummodo perduceret specus è piscinis in mare, obiectaculo quo actus bis quotidie ab exorta Luna ad proximam nouam introire, ac redire rursus in mare posset & refrigerare piscinas.* Agrippae opus tribuo, vt aquis quoque classi consuleret. Quò etiam fluminis aquas quae è Serino emanant per aquaeductus fuisse immissas scribit Bocaccius libro de Fluminibus. Aliquot eius operis extant vestigia ad Neapolim, quae per Hermitem & vicina loca, per Puteolos, Misenum deducebantur. Vallem Sebethi appellabant accolae petras vndè scatebant, deinde Sabatum dixere immixtum fluuio Beneuentano. Anno 1593. cum ipse in Irpinis ad rem frumentariam comparandam Neapolitanae vrbi, cōmorarer,

Lib 3 de re rust. Cap. 7.

Vallis Sebethi.

eiusdem

eiusdem ciuitatis vsui eandem aquam deducendam Magistratus decreuerunt, & missi machinatores qui ad libellam exigerent, duce Ioanne Simone Moccia equite Neapolitano, vt ad ciuitatem ducta aqua, moles frumentarias constituerent, fontesq. eminētioribus ciuitatis locis aperirent. Hominum tandem opinio refrixit. Ad aquas Luculli seruandas aliud Castellum aedificatum fuisse, quod centum cellas appellant, arbitrati sunt. Id faciliùs do.

Villae.

In Tib. c.75. *Lib. 6.* In villa Luculliana obijsse Tiberium, scribunt Suetonius & Cornelius Tacitus. Quorum alter; *Repetere Capreas quodammodo distinauit, non temerè quicquam nisi ex tuto ausurus. Sed & tēpestatibus, & ingrauescente vi morbi retentus paulò post obijt in villa Luculliana*; Alter verò; *Tandē apud promontorium Miseni consedit in villa cui Lucullus quondā dominus*. Dio lib. 58. ἔφθασε γὰρ ἐν Μισηνῷ μεταλλάξας πρίν τι αὐτῶν μαθεῖν; *Miseni mortuus est antequàm de ijs causis resciret. Dum Caius eius mortem acceleraret.*

Haùd longiùs C. MARII villa. Hanc Plutarchus in eius vita ad Misenum ponit, magnifica domo, sumptusiore &delicatiore quàm tanto Imperatori militiae alumno conueniret. A Cornelia ccc. sextertijs empta, pro qua postea L. Lucullus centies sextertium expendit; & miratur tam breui spatio adeò sumptum excreuisse, tertiam enim pretij parrem Lucullus superauit, si sextertiorum rationem animaduertemus. Cùm verò Marius militia se abdicasset, adductusq. esset in concionem à Sulpitio Tribuno plebis vt contra Mithridatem bellum gereret, populus in diuersas partes abijt, alijs Marium probantibus, alijs Syllam vocātibus, & Marium ad Baias ire vt corpus senio confectum ibi curaret, iubentibus. Plinius; *Posuit in Misenesi villam C. Marius* VII. *Consuli, sed peritia castrametandi sic vt comparatos ei coeteros etiam Sylla felix caecos fuisse diceret.* Eos deindè hortos coemit, & coluit. Valerius Asiaticus qui bis Consul

Lib. 18. c. 6.

ſul fraude tandem Meſſallinae & Vitellij euerſus eſt. Tantum vero hiſce hortis ſtuduit, vt *inbiantem* dicat Cornelius Tacitus; *Hortis inhians quos ille à Lucullo emptos inſigni magnificētia extollebat. Claudius Caeſar qui eum perdere cupiebat, cum militibus tanquam opprimendo bello Criſpinum praetorij praefectum miſit; à quo repertus eſt apud Baias, vincliſq; inditis ad vrbem raptus.*

Cornelia.

C. Gracchus, eius Gracchi frater qui legem Agrariam tulerat, cùm eadem de cauſa acerbiſſimas in Rep. ſeditiones excitaſſet, cùmq. duo Flacci pater & filius qui ex aede Lunae in priuatam quandam domum deſiluerant, confoſſi eſſent, occiſus eſt, & caput allatum Conſuli, corpus verò ad Corneliam matrem Miſenum oppidum deuectum eſt. Quae Cornelia Africani maioris filia, Miſenũ prioris filij obitus cauſa deceſſerat, vt ſcribit Paulus Diaconus lib. 1.

Echini.

Miſenates Echinos laudat Horatius. *Satyr. 4. Lib. 2.*

Murice Baiano melior Lucrina, Peloris
Oſtrea Circaeis, Miſeno oriuntur Echini.

Eccleſia Miſenas.

Miſenatem Eccleſiam Cumanae coniunctam fuiſſe, in Cumana dicemus. Zoſimus ſub Diocletiano, Eleutherius Epiſcopus, & Antia mater ſub Adriano, martyres Miſeni celebrantur. Licet in annotationibus in Martyrologium, Illuſtriſsimus Baronius ſcribat hallucinatos eſſe, qui eos Miſeni martyres conſtituunt, veluti & eos qui, Miſſenij, & Meſſanae. arbitratur enim, Meſſapiae eſſe legendum. Quòdq. Rhegino monachus qui floruit anno 919. apud Tritemium ſcribat, apud Meſenam in Apulia, erroris arguitur, collocato Miſeno in Campania. *Martyres.*

Miſeni S. SOSIVS (ἀπὸ τοῦ σώσαι, à ſeruando dictus) Leuiti-

Leuiticum miniſterium exercuit; qui trigeſimum annum agens, martyrium cum S. Ianuario Epiſcopo ſuſcepit IX. Calen. Octobris anno 289. Habet eius corpus Neapolis in aede S. Seuerini. De quo ſic Martyrologium; *In Campania commemoratio B. Soſij Diaconi Miſenatis, quem S. Epiſcopus Ianuarius cùm illius capite Euangelium in Eccleſia legẽtis flammam videret exurgere, martyrem futurum pronunciauit. Et non poſt multos dies, cum ipſe eſſet annorum xxx. martyrium cum eodem Epiſcopo capitis detruncatione ſuſcepit.*

Eius translationem in eius vita deſcribit Eugipius. Cùm enim Longobardorũ perſequutio crudelitatis flammam in toto orbe terrarũ, & praeſertim in Campania accendiſſet, Chriſtianorum parietes in Miſenati oppido potiſsimũ lambere ad ruinam videbatur. Auidiùs illud oppidum petiere, ob Sibyllae Vatis ſepulcrum quod indè haud longiùs aberat. Conſcius factus fuerat Sicardus eius gentis princeps, Soſij corpus, qui cum Ianuario & ſocijs, Puteolis martyrium paſſus fuerat, Miſeni à ciuibus ſepulcro ſeruatum templo eidem condito. Quamobrem cum diù fodiſſet, corpus inuenire non potuit. Miſsis deindè ab Abate S. Seuerini, Athanaſio monacho, & Petro ſubdiacono corpus inuentum eſt, & Neapolim translatum, permittente Stephano Neapolitano Epiſcopo, & annuente Ioanne Epiſcopo Cumano. Sexaginta annos poſt Soſij mortem, à Sarracenis oppidum Miſenum demolitum fuiſſe affirmãt, & ſolo aequatum.

EPISCOPI. BENENATVS cui Cumanae Eccleſiae Viſitatori, mortuo Liberio eius ciuitatis Epiſcopo, eandem Eccleſiam commendat B. Gregorius his verbis; *Quoniam Cummae Eccleſiae Liberius quondam Antiſtes de hac luce migraſſe cognoſcitur, propterea viſitationis deſtitutae Eccleſiae Fraterntati tuae operam ſollemniter delegamus, etc.* Illud etiam adijciens vt nullum de alia eccleſia eligi permittat ibi Epiſcopũ, niſi fortè inter Cumanos clericos vllus eſſet, quem ad Epiſcopatus onera euehi poſſe ſibi perſuaderet. Ne praeterea

Lib. 2. ep. 19.

terea laico cuipiam, eam dignitatem aemulari permitteret. Hunc Benenatum Misenatem fuisse Episcopum idem Gregorius exprimit ad Anthemium Subdiaconorum scribens; *Comperimus Benenatum Misenatem facinus quod de se per scripturam manu prius professus est, abnegare. Et ideo quia huius sceleris negatio sicuti maiore discussione, ità & maiore indiget vltione.* Videtur deindè Pontifex eidem Episcopo pecuniã dedisse qua Miseni castrum extrueret, cuius partem apud se Benenatus retinuit, & tunc priuatus Episcopatu cernitur. Sic enim ait; *Peruenit ad nos quòdam Benenatum Messenatem Episcopũ pro costruendo illic castro solidos accepisse. Et quia pars eorum solidorum apud eum dicitur remansisse, experientia tua subtili indagatione perquirat, & si quid manifestè de ipsis solidis cognouerit remansisse, Comitatio Comiti praedictae ciuitatis sub de suscepti illud pagina contradat, atque immineat, vt in constructione eiusdem loci sicut sunt dati, Deo adiuuante proficiant; quia ratio nulla permittit, vt proprijs cuiusdam vsibus applicetur, quod pro communi vtilitate datum esse cognoscitur.* Idem Pontifex lib.7. epist.25. Eandem ecclesiam Fortunato Episcopo Neapolitano commendat, & Visitatorem eundem illi iniungit; *Cognoscentes Messenatem Ecclesiam sacerdotis regimine destitutam visitationem eiusdẽ Ecclesiae Fraternitati tuae operam sollemniter delegamus etc.* ijsdem verbis vsus quibus ad Benenatum scripserat. Miseni montis partes tres possidet Archiepiscopus Neapolitanus, aliosq. agros qui ad mare moruum procurrunt.

Lib.11.ep.30

Epist.36.

Comitiua.

Ex superioribus Gregorij verbis, Comitiuam cognoscimus Misenatem, eiusq. Comitem Comitatium iam indè ab anno 590. quo ad Pontificatus apicem Gregorius est euectus. Cuius etiã aetate Puteolanum Comitem notauimus. Vectanum etiam Comitem commemorat idem Põtifex ad Maurentium Ducem Neapolitanorũ scribens, & tunc Fortunatum Neapolis habebat Antistitem.

CVMAE. Cap. XXV.

NON Cumanas describimus Insulas propè Cubagas & Terarequas ad Septentriones in quibus cōchas margaritarum vrinatores expiscantur vt ait Bembus. nō Cumanam regionem Perù littoralem, in qua homines parum vident, cùm nebulae in eorum oculis generentur, vt ait Cardanus; non Cumanos, Cumaniae populos, Vngaris finitimos, qui desciuerant ad Tartaros, vt ait Bonfinius,

Lib. 6. Hist.
Lib. 4. hist.
De rer. var. lib. 1. c. 4.

Sed CVMAS exiguum oppidum at munitissimum & nō facile expugnatu, vt ait Agathias (qui πόλισμα Ιταλικὸν illud appellat) quodq. plurimorum Ducum virtuti obstitit, paulò post annum octuagesimum belli Troiani absoluti vt placet Paterculo, anno salutis 4113. vt Eusebio, Chalcidenses aedificatum. Chalcidensibus & Cumaeis tribuit Strabo, Χαλκιδαίων καὶ Κυμαίων παλαιότατον κτίσμα. Eretriensibus, & Chalcidensibus Dionisius Halicarnasseus. Andrijs & Chal-

Lib. 8. Dec. 2.
Lia. 1.
Lib. 5.
Lib. 6.

Chalcidensibus aliqui, Plutarchi auctoritate in Quaestionibus Graecis freti, simul enim Colonias deduxere. Euboeensibus Solinus, & Virgilius, *Lib. 6.*

Et tandem Euboicis Cumarum allabitur oris.

Qui tamen ijdem sunt, nam Chalcis Euboeae ciuitas est. *Lib 8.* Liuius; *Cumani ab Chalcide Euboica originem trahunt*. Atque *Dec. 1.* in eo loco Silij Italici. *Lib. 12.*

——— regressus ad altos
Inde Pherecyadum muros ——

docti viri aiunt Cumanos & Neapolitanos Pherecyades dici, à Pherecyde eorum duce. Eusebius in Chronicis scribit; *Mycena condita in Italia, quae nunc Cumae.* Opus est oraculo.

Situs.

Dionysius in Opicis illud collocat, qui secũda pars Campaniae erant. Sed Opici ab Oscis, Osci à Chalcidensibus, Chalcidenses à Tuscis eiecti. Erat autem Campania sic distributa, vt vnam partem Ausones, Aurunci, Sidicini, & Capuani incolerent. Aliam, Cumani & Opici. Tertiã Nucerini. Prima ad mare clarissimis oppidis Sinuessa & Vulturno; intus vero, Gauro, Massico, Falerno montibus, Stellate campo, Suessa Aurunca, Calibus, Casino, Theano Sidicino, Venafro, Calatia, Callicula, Trebula, Casilino, Silua Gallinaria, & capite regionis Capua. Secunda, ad mare, Linternum oppidum cum flumine habuit, Cumas, Misenum, Baias, sinum Lucrinum, Auernum, Puteolos, Neapolim, Heracleam, omniaq. in sinu qui Crater dicitur. intus, Atellam, Abellam, Suessulam, Acerras, montem Vesuuium, Nolam, Pompeios. Tertia, ad mare, Stabias, Surrentum, Mineruae promontorium; in mediterraneis, Salernum, & Nuceriam. Produxerant enim Campaniam à Liri amne ad Vulturnum, à Vulturno ad Sarnum, indè ad Silarim, qui hoc tẽpore aliam constituit regionem. Situm ait esse oppidũ Agathias arduo & difficilem aditum

Campaniae diuisio.

Cumarum situs. habente colle, & veluti specula maris Tyrrheni. Imminet enim littori collis, vt ad eius pedes fluctus illisi frangantur. Editiore loco valle cinctum, turribusq. & propugnaculis validissimae structurae.

Antiquitas.

Lib. 5. Παλαιότατον, appellat Strabo, quod omnibus Italicis, Siculis, Graecisq. Colonijs deductis antiquitate antecelleret. Et vt nomen originemq. ostenderet, duos classis ductores nominat, Hippoclem Cumaeum, & Megasthenem Chalcidensem inter se qui ità conuenere, vt alterius esset Colonia, alterius Coloniae appellatio. Atque ità Chalcidensibus Colonia debetur, nomen verò Hippocli. Eosdem Cumanos anteà in Siciliam appulisse, & condidisse Zanclam scribit Eusebius ducibus Periere Cumano, & Crataemene Chalcidense. Quae cum ijs quae scripsit Pausanias in Messenicis non conueniunt; Ζάγκλην δὲ τὸ μὲν ἐξ ἀρχῆς κατέλαβον λῃσταὶ, καὶ ἐν ἐρήμῳ τῇ γῇ τειχίσαντες ὅσον περὶ τὸν λιμένα ὁρμητηρίῳ πρὸς τὰς καταδρομὰς καὶ ἐς τοὺς ἐπίπλους ἐχρῶντο, ἡγεμόνε δὲ ἦσαν αὐτῶν Κραταιμένης Σάμιος, καὶ Περιήρης ἐκ Χαλκίδος; *Zanclam ab initio praedones tenuere, castellum enim deserto loco circà portum, & excursionum maritimarum receptum quo ex alto appellerent, munierunt. Eorum duces fuere Crataemenes Samius, & Chalcidensis Perieres.* Aut enim antè Messeniorum bellum Zancle aedificata fuerat, aut duo illi duces non Cumanos, sed Messenios duxerunt. Strabo primam opinionem ex Antiocho refert. Est autem Cuma Aeolica vrbs in agro Locrensi, Aeolicarum vrbium maxima. Hesiodi poetae, & Ephori historici Isocratis discipuli patria, & fortasse Homeri vt innuit Strabo,
Cap. 13. & Aretinus in libello de mirabilibus Puteolanis, à Cumaeis Homeros, coecos esse dictos asserit ab Herodoto mutuatus in libello de vita Homeri; ἐντεῦθεν δὲ καὶ τοὔνομα Ὅμηρος ἐπεκράτησε τῷ Μελησιγενεῖ ἀπὸ τῆς συμφορῆς. Οἱ γὰρ Κυμαῖοι τοὺς τυφλοὺς, ὁμήρους λέγουσιν; *Atque hic primum Homeri nomen Melisigeni inditum; à caecitatis videlicet calamitate. Nam Cumani caecos, Homeros dicunt.*

dirunt. Cumam Sami ſociam facit Appianus in Syriacis, meminitq. Thucidides. Sic autem dicta à Cyme Amazone, vt ait Stephanus, qui contrà Lesbum eam deſcribit; *Lib. 3.*
ἐκαλῖτο δὲ Ἀμαζόνιον. Et Pōponius Mela; *Cymen nominauit (pulſis qui habitabant) Dux Amazonum Cyme.* Sed paulò poſt Stephanus eiuſdem nominis vrbem in Italia ponit; ἐςὶ δὲ καὶ ἑτέρα Ἰταλίας, ταύτης τὸ ἐθνικὸν Κυμεύς. Alias etiam in Pamphilia, in Phryconitide, & in Elide collocat. Inſulam praetereà hoc nomine appellat ad Siciliam. Originis vetuſtatem ab antiquiſſima Euboeae Cyme propoſui. Quare Statius, Cymen *Silu. lib. 3.*
Cumas dixit.

—— *Auſonij pridem laris hoſpita Cyme.*

Felicitas.

Fortunatā vrbem initio fuiſſe Cumas Strabo ſcribit, nec alia de cauſa in Phlegraeis campis Gigātum ortam eſſe fabulam, quàm ob agri fertilitatem, coeliq. amoenitatem, quibus certatim ſibi locum vindicare multi conati ſunt. Eius verba haec ſunt; Πρότερον μὲν οὖν ηὐτύχει καὶ τὸ φλέγραιν καλούμενον πεδίον ἐκ τοῦ περιμάχητον τὴν γῆν εἶναι διὰ ἀρετὴν; *Atque ab initio quidem vrbs ea fortunata fuit; & quae de Phlegraeis campis fabulantur ac re ibi cum Gigantibus geſta, non aliundè videntur orta, quàm quod eam regionem ob ſoli virtutem multi ſibi certatim vindicarunt.* Tantae felicitati obfuerunt Campanorum & peſtis iniuriae & calamitates. A Campanis multis contumelijs affecti ſunt Cumani. Haud multò poſt maxima ſunt peſte afflictati, quo circà alias ſedes querere coacti ſunt.

Nomen.

Ab augurio grauidae mulieris, quam dormientem inuenerunt cùm primùm ex Pithecuſis diſcedentes vbi poſt varias nauigationes conſtiterant, Cumas eſſe dictas putant, κύειν, enim vterum ferre ſignificat, quod κυοφορεῖν etiam dixit Lucianus. Et κύμα, pro κύημα, per craſim id ſignificat quod in vtero geſtatur. Alijs, ἀπὸ τῶν κυμάτων, ab vndis;

ὀνομᾶσθαι δ' ἔνιοι Κύμην ἀπὸ τῶν κυμάτων φασί. ῥαχιώδης προσεχὴς ὁ πλήσιον αἰγιαλός; Sunt qui à fluctibus (hi enim Graecis *κύματα*) *factum vrbi nomen putent. Est enim vicinum littus scopulosi instar dorsi mari obiectum*. Quod ab Agathia supra dictum retulimus. Seruius lib. 3. Aeneid. ibi,

Hic ibi delatus Cumaeam accesseris vrbem,

vtramque amplectitur opinionem. *Eubaea* (inquit) *insula est, ex cuius ciuitate Chalcide Coloni profecti sunt ad nouas sedes quaerendas, & haud longè à Baijs (qui locus à socio Vlyssis Baio illic sepulto nomen accepit) inuenerunt vacuum littus, vbi visa muliere grauida (quod illi foecũditatis augurium interpetrabantur) ciuitatem condiderunt, quam Cumas appellauerunt ἀπὸ τῆ κύοντος, hoc est à praegnante; siue ab vndis quas Graeci κύματα appellant.* Quod si quis Chalcidensium nauigationi tribuendum existimauerit, non displiceret, Cumas quietem significare, cùm post tot maris labores in eo tandem colle quieuerint. *κυματίζειν* enim, idem quod vndis agitari. Et Ephorus qui in rerum gestarum enumeratione cùm nihil haberet quod à suis diceret gestum, & tamen patriae vellet mentionem facere, acclamauit, *Κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν καιρὸν Κυμαῖοι τὰς ἡσυχίας ἦγον; Eo tempore quieti erant Cumani*. Quibus tamen reiectis, nomen ad antiquam Cymen refero.

Strab. lib. 13

C V-

CVMAE TYRANNIDE OCCVPATAE. Cap. XXVI.

T. Geganio Macerino, & P. Minutio Coss. cùm grauior annona Romanam vrbem inuasisset, à Senatu in Etruriam, Campaniam, agrumque Pomptinum Legati ad quam maximã frumenti copiam coemendam, missi sunt. Quibusque dominabantur oppidis Tyranni. At in Sicilia Gelo Denomenis filius, Cumis vero Aristodemus cui cognomen Malacho, quòd effeminato esset animo. Effeminatum verò, & eum qui muliebria patitur, μάλακον, dicebant. Is ad tyrannidem huiusmodi euectus est. Inuidebant Etrusci, Vmbri, Daunijq. Cumanorum felicitati tribus de causis. Quòd diuitijs & potentia coeteris Italis praestarent. Quòd Campaniae felicissimam partem possiderent. Et quòd propè Misenũ munitissimos portus haberent. Quamobrem eius vrbis euer- *Anno 322. apud Liu.*

tendae

tendae desiderio accensi, comparatis ijs omnibus quae ad profectionem pertinerent, cum quingentis equitum, & decem & octo peditum millibus, obsidionem parant. Castris non longè positis, inaudito prodigio Vulturnus & Glanis flumina à naturali cursu ab ostijs ad fontes sunt reuocata. Quae res tantos Cumanis fecit animos, vt nec timore, nec hostium copijs perterriti, & quòd homines inimico animo ab iniuria & maleficio non temperaturos existimabant, nihil sibi antiquiùs quàm fortiter pugnare sibi persuaserint. Tripliciq. acie instructa, quarum vna vrbis, alia nauium praesidio relicta est; tertia quae ad moenia hostem exciperet. Vbi proelium Barbarorum clamore indici Cumani animaduertunt, (barbaros qui Graeci non erant appellabant) tanto impetu hostium phalanges quae tumultuarijs signis accedebant, adorti sunt, vt & virium robore freti, & iniquitate loci quae inter vallis angustias ijs erāt impedimento, manus tàm acriter conseruere, vt paucis militibus ingentem barbarorū numerum profligarint. Accedit eo quòd Graecis coelum ipsum fragore & tonitrib. imbribusq. opem tulisse visum est, vt victoria eos potituros significaret. Inter proeliātes Aristodemus summa virtute enituit, qui cum parato animo hostium impetum sustinuisset, ipsum Etruscorum Ducem aliosq. quamplurimos interemit.

Prodigium in fluminibus.

Parta igitur victoria, sollēnibus sacrificijs factis, iustisq. pro ijs qui in pugna ceciderant persolutis, inter Cumanos disceptatum, cui nam victoriae gloria esset deferenda. Senatus, Hippomedonti Equitum magistro, plebs Aristodemo fauebat. Sed ne ciuilis discordiae ambitione ducti arma caperent, Aristodemum plebi praefecerunt, qui & dicendi facultate qua plurimum poterat, & largitionibus quibus omnium beneuolentiam consectabatur, plebis animos quae his artibus facilè capitur, maximè sibi conciliarat.

Cumq. Aricini à Cumanis contrà Etrusos auxilium peterent, quorum Rex Porsena Aruntem filium cum copijs miserat,

miserat, vt Imperium sibi quaereret, Optimates occasionem nacti vt Aristodemum perderent, duobus millibus militum praeficiundum curarunt, sic enim illum posse occumbere arbitrabantur. Qui tamen selecta Cumanorum manu socijs victoriam adeptus est, multaq. ex ea pugna praeclara praedae monuměta reportauit. Indè odium sibi apud suos est concitatum. Sed vt omnem fortunam superaret, conuocari Senatum iussit, vt quae gesta essent explicaret, & coniurationis socijs adhibitis, cum primùm de Republica & bello agi coeptum est, irrupere sicarij, qui Optimates ad vnum iugularunt. Tunc solutis ex vinculis ijs qui capite damnati erant, & Etruscis iuuenibus captiuis ad sui corporis custodiam constitutis, habita ad populum concione, de diuidendis agris, & de soluendo aere alieno primum egit, quibus popularium animos est aucupatus, atque huiusmodi annuentibus ijs, principem ciuitatis locum obtinuit. Arma in Deorum templis deponi hortatur & persuadet, facilè indè posse ea repeti si quandò opus esset. Quòd si quid armorum aliquis occuleret, in eo scelere contrà edictum comprehensus, illicò interficiebatur. Comparato igitur ex perditissimis ciuibus, & seruis dominorũ caede pollutis satellitio, duobus quoque militum millibus mercede conductis, Tyrannidem confirmauit, bona interfectorum inter sceleris ministros diuisit, filios eorundem vrbe excedere iussit, coniuges interemptorum seruis nubere compulit. Qui tamen deinceps sceleribus, sordidis moribus, & crudelitate Principatum dedecoris infamia deturpauit, & Gymnasia, armorumq. exercitationes quibus florebant Ephebi, sustulit. Cincinnis, reticulisq. iuuenum capillos religari (quos Coronistas appellatos ait Plutarchus) calamistris componi, cerussa purpurissari, talaribusq. pictis togis indui iussit, vt more virginum Cumana pubes in vmbra degeret, saltatorum & tibicinum illecebris detineretur, & vteretur balneis & vnguentis; & feminae abraso capite, deposito

Aristodemi luxuries.

Opusc. de mul. virtute.

capillorum ornamẽto, breuibus suprà crura tunicis se amicirent, flagrarent odoribus, omnem porrò virilem cultum corrumpens. Quo circà in tantam omnium inuidiã raptus est, quòd ipsa scelera scelestos odio habere cõsueuerunt, vt tandem aliquãdò graues Dijs hominibusq. iam senex poenas dederit, cum XIIII. annos Tyrannidem obtinuisset. Regiam exules qui Cumis degebant aggressi, vel potius filij ab ipso caesorum qui Capuae erant, & Hippomedontis Magistri equitum filij cum multis cohortibus sequuti, somno vinoq. sepultos custodes inuẽtos, omnes more pecudum obtruncarunt. Et ad Optimates res Cumana redijt.

Xenocrita.

Alij Xenocritae factum tribuunt. Haec mulier quam ardebat Aristodemus, aegrè ferens à Tyranno non vtili opere, sed vt ciues aerumnis & labore con ficeret, agrum Cumanum perpetuis operibus vexari, & fossis cingi; patriae libertati studens, cùm discedente aliquandò Aristodemo vultum deflexisset, & alij adolescentes operi tyrannico occupati, percunctati essent, Quid malum Aristodemo tantùm oculos & vultum aperiret? respondit; Propterea quòd vnus inter Cumanos Aristodemus vir est. Vos pecora, an mulierculas appellem? Quid malum vos effeminato animo, truculenti hominis mores ferre potestis? Haeccine Cumanorum audacia? Quibus verbis cõmotos ad libertatem recuperandam eos vehementer inflammauit, & coniurationis principem Timotelem ad eum opprimẽdum iuuit, cùm Regiae foribus ab ipsa noctu patefactis, cum cõiuratis manus ipsa quoque in Tyrannum iniecisset. Cui cùm magnos honores & dona ciues pollicerentur quoniam Cumas in libertatem pristinam vindicauerat, repudiatis omnibus, hoc tantùm petijt, vt corpus Aristodemi per ciuitatẽ sibi efferre liceret recuperatae libertatis Trophoeum. Quod licuit, & in Cereris Sacerdotem eam elegerunt.

Aristodemi caedes.

Exules. Tarquinius.

Viuebant ea aetate exules qui cum Tarquinio Rege Roma profugerant Cumas. Hi ad suppliciũ Legatos frumentarios vocarunt, detentis nauibus. Vtq. Tyrannus annueret, miris modis petiere. Sed infecta re postularunt vt saltem sibi liceret pignoris loco eorum corpora detinere, donec ab vrbe Roma quae eos miserat bona reciperent, quae à populo Romano iniustè publicata dicebant, ipsumq. Tyrannum litis iudicem constituerunt. Negantes Legati sese publicae causae agendae potestatem vllam habere, & ab Senatu ad frumentum comparandum tantummodò missos asserentes, cùm animaduerterent Tyrannum esse in exules propensiorem, dùm ad dicendam causam tempus esset erogatum, Cumis aufugerunt. Ibi Tarquinius obijt. Petrarcha in Itinerario; *Ad laeuam cuius humili colle Sibyllae patriam videbis, vbi Tarquinius Superbus regno pulsus, tandemq. Tuscorum & Latinorum destitutus auxilijs, exul obijt.* Pleriq. Comi ad Mediolanum vocis similitudine decepti asserebant. Eutropius tamen, tertio anno post Reges exactos cùm Tarquinius suscipi non posset in Regnum neq; ei Porsenna qui pacem cum Romanis fecerat, auxilium praestaret, Tusculum se contulisse scribit, ibiq. per XIIII. annos priuatum cum vxore consenuisse. Lapidem Tarquinij Collatini Cumis repertum seruat Neapoli Marcellus Girardus.

Tarquinius obit Cumis.

D. M.

COLLATINVS. TARQ. DVLCISSIMAE MEAE CONIVGI. ET. INCOMPARABILI. LVCRETIAE. PVDORIS. AC. MVLIERVM. GLORIAE QVAE. VIX. AN. XXII. M. V. D. XVI.

CVMANORVM HOSTES.
Cap. XXVII.

Foedus Etruscorũ & Cumanorum.

AVD diù post Tirannidem eiectam, Cumanis ocium fuit. Athenis enim Acestoride, Romae Caesone Fabio, & T. Virginio Coss. Etrusci (ijdem & Tyrrheni) Phoenicum coloni, inito cum Poenis foedere, aduersus Cumanos terra mariq. bellum concitarunt. Et cùm ij eorum impetum substinere non posse considerent, ad Hieronem Syracusanum Legatos miserunt, qui ab eo impensè peterent, vt opem atque auxilium calamitoso tempore afferrent. Is confestim paratam classem cõtrà hostes misit. Consertoq. certamine, Syracusani victores euaserunt. Atque ità Tyrrhenis partim caesis iuxtà Himeram flumen, partim fusis submersisq. Siculi Cumanos ab hostium crudelitate eripuerũt. Florere rursus res Cumana coeperat, cùm nouum illis cum Campanis bellum oritur, quos dominandi libido incesserat. Et anno ab v.c. 335. quo tribunitia primum Comitia habita sunt, creatiq. cum Consulari potestate patricij L. Quinctius Cincinnatus tertium, Sex. Furius Medullinus iterùm, M. Manlius, & A. Sempronius Atratinus, inter bellorum difficultates, à Campanis Cumae, quam Graeci tùm vrbem tenebant, captae sunt, vt ait Liuius. Multa in eos iniuriarum exempla Campani ediderunt, qui odio Vatiniano eos insequebantur. illud vero praecipuum existimo, quod tamen liberalis animus abhorret, quòd γυναιξὶν αὐτῶν συνῴκησαν αὐτοὶ, vt ait Strabo; *Rem cum eorum vxoribus habuerunt*. Indignum facinus; quod nec latronum, aut praedonum saeuitiae conuenit.

Cãpanorum iniuriae in Cumanos.

Lib. 5.

Anno deinde 539. antè CHRISTVM natum 213. Cumanorum constantia Campanos impulit ad eos solicitandos

dos, vt à Romanis deficerent. Arbitrabãtur enim hoc sceleris genere maiorem calamitatem, quam aliorũ bello consequuturos. Quod cùm ij non sibi esse faciendum decreuissent, dolum compararunt (vt Liuiani verbis vtar) quem huiusmodi commenti sunt. Consueuere Campani statis anni temporibus ad Hamas siluam, quam Gallinariam dicunt, fruticosis virgultis frequentem & arboribus, indigentem aquis, in qua Sex. Pompeij Praefecti nauigia aedificarant, cùm Sicilia à Romanorum Imperio desciuisset, sacrificia persoluere. Nunciarunt Cumanis in eum locum Senatum Campanum venturum, rogantes vt etiam Cumanus conueniret, & vnà decernerent vt eosdem vterque populus socios hostesque haberet. Armatos praetereà ibi futuros ne quid noui Romani molirentur. Ad Linternum interim T. Sempronius Gracchus Romanus Consul castra posuerat. Legationem Campanorum Romano Consuli Cumani patefecerunt. Is Cumanis iussit vt intrà moenia se continerent, & quae in agris bona dispersa habebant, in oppidum comportarent. Copias ipse Cumas ducit. Campani ad Hamas confertim accedũt, in quam se abdiderat cum XIIII. millibus militum Marius Alfius qui summus Magistratus Campanis erat. Cùm sacra nocturna fierent, silenti profectus agmine Gracchus ad Hamas nocte intempesta peruenit. Castra Campana à militibus relicta inuadit. Hos quidem somno stratos, hos verò inermes obtruncat. Ad duo millia hominum, & eò ampliùs, cum ipso duce Alfio caesæ. Castris hostium potitus, Cumas continuò se recepit, Annibalem metuens qui ad Tifatã cum exercitu consederat. Nec eum prouida fefellit opinio, quandò Annibal celeriter ad Hamas castra mouerat, Consulem ibi Romanum opperiri ratus. Profectus cùm in eam siluam nequicquam esset, aliorum monitis & precibus impulsus, postridiè eius diei oppugnaturus oppidũ, Cumas proficiscitur. In Agrum Cumanum Paeni exarsit ira, quo vastato, operibus & obsidione

Legatio Campanorum.

Cumae recipiuntur.

Obsidio Cumana.

ſidione Gracchum oppugnabat, qui tamẽ hoc pacto victor euaſit, quo Liuius narrat; *Aduerſus ligneam ingentem turrim admotam vrbi, aliam turrim ex ipſo muro excitauit aliquantò altiorem; quia muro ſatis per ſe alto ſubiectis validis ſublicis pro ſolo vſus erat. Indè primùm ſaxis ſudibuſq. & coeteris miſſilibus propugnatores vrbem ac moenia tuebantur. Poſtremò vbi promouendo adiunctam viderunt turrim, facibus ardentibus plurimum ſimul ignem coniecerunt. Quo incendio trepida armatorum multitudo, cũ de turri ſeſe praecipitaret, eruptio ex oppido ſimul duabus portis facta, ſtationes hoſtium fudit, fugauitq. in caſtra; vt eo die obſeſſo quàm obſidenti ſimilior eſſet Poenus.* Cumae obſidione liberatae. Protendiſſe hanc victoriam ſcribit Iulius Obſequens, mare quod arſit, & bouem qui equuleum peperit ad Sinueſſam.

Lib. 3. Dec. 3.

Poſt ea tempora Cumanos cum Senatu Campano conueniſſe aliqui arbitrantur, nam in eorũ portu claſſem Campanam receperunt. Erat in foro Campanae vrbis olim lapis, deindè ſublatus, in quo haec legebantur,

L. MAGIO. L. F. CAMPANO
ALIGERO. XII. LEGIONIS. FRETENSIS.

quibus milites qui in freto verſabantur maritima claſſe notari docti viri ſibi perſuaſerunt. Nec illud in mentem venit, Fretenſem Legionem inter xxv. Legiones eſſe numeratam, quae ab Auguſto per Romani Imperij fines fuerãt conſtitutae; & milites Fretenſes à Fortia Sarmatiae vrbe eſſe nominatos, qui Fretenſes, Eufratenſes, & Fratenſes dicti ſunt. Apud Marcellinum, Tricoſimani, Decimaniq. Fortenſes.

Legio Fretenſis.

Poeni.

Poenorum aliàs furorem Cumanos fuiſſe expertos Polybius videtur innuere. Cum enim Siciliae loca Amilcar occupaſſet, quam Carthaginenſes claſſi praefecerant, maritimam Italiae oram ad Cumarum regionem vaſtauit; Πρῶτον μὲν γὰρ ἐντεῦθεν ὁρμώμενος κατὰ θάλατταν, τὴν παραλίαν τῆς Ιταλίας ἐπόρθει μέχρι τῆς Κυμαίων χώρας; *Nam & mari ſaepè ab eo loco delatus*

Lib. 1.

latus in maritimam Italiae oram Cumas vsque populatus est.

Gotthi.

In hoc oppidum veluti munitissimum Totilam & Teiam Gotthorum Reges quicquid praetiosae supellectilis habebant, reposuisse scribit Agathias, ijsq. praefectum Aligernum cum Herodiano anno C. 552. alij quoque scriptores prodiderūt. Quapropter Narses quam maximis potuit itineribus Cumas contendit, vt Regijs thesauris occupatis, Italiam praecipua Gotthorum sede deuastata, miseria liberaret. Aligernus autem Teiae qui iam bello ceciderat minimus natu frater, quamuis labefactatam Gotthorū potentiam esse intelligeret, tanto tamen animi robore, tantoq. militari conatu cum reliquis Gotthis oppidum tutatus est, vt Romanus de victoria iam desperans, in Florentinos, Centumcellanos, & Volaterranos vires intenderit, paucis ad Cumas in obsidione relictis. In qua illud memorabile notatur, quòd Aligernus Palladium qui apud Narsetem ob corporis vires plurimum poterat, dùm audacter murum conscendisset, lorica indutum, cum ipso etiam scuto transuerberauit; tantum sibi virtutis Aligernus arcu comparauerat. Agathias inter coetera in ea obsidione haec describit; Narsetem suos adhortatum, exercitum oppido admouisse. Illos verò cùm in editiorem collem maximo labore conscendisset, & ad propugnaculum accessissent, contorquendis iaculis in eos qui ad pinnas murorum consistebant omnibus viribus incubuisse, funditores petrarum tempestatem excitasse, & machinas omnes quae oppugnationi vsui esse solent, muros fuisse admotas. Aligerni verò milites è muris ad intermedia turriū spacia confertim nihilo segniùs iacula & tela retorquentes propugnasse, saxorum moles in subeuntes proiecisse, securibus, contibusq. acriter vulnerasse, nihilq. omnino quod ad hostium violentiam propulsandam valeret, omisisse. Tūc Aligerni iactus maximè fuisse co-

Lib. 1.

Narses Cumas cōtendit.

Romani Cumis repelluntur.

Aligernus Palladium occidit.

ſe cognitos, quandò ſagittarum ſtridore & immani velocitate, coeteris eum viribus praeſtare omnes praedicabant. Difficilis idcircò obſidio reddita eſt. Turpe Romanis videbatur poſt tot labores oppidum in ſuam poteſtatem non redegiſſe. Turpe Gotthis deditionem facere. Ex antro igitur Sibyllae cui pars murorum nitebatur, in ſpem venit oppido potiturum. Exſciſſo antri conuexo, & erectis tignis in ordinem ſubſtitutis quae muri pondus ſuſtinerent, ne reſoluta compages corrueret, atq; milites opprimeret, foliorum aridorum ſtrue adhibita, & immiſſo igne, ex antro exceſſerunt. Excitata flamma, ſuſtentacula conflagrauit. Quae cum ceſſiſſent ponderi, murus quoq; deiectus eſt. At Gotthi corporibus mutuo murum ſtruentes, ſeſe tanto impetu obiecerunt hoſtibus, vt potiundi oppidi ſpe abiecta, ad Florentiam, vt diximus, caſtra mouerint. Francorum tamen in Italiam aduentu Aligernus commotus, Romanos obſidentes monuit, optare vt ſibi ad Narſetē aditus pateret. Quod cùm Narſes reſciſſet, libentiſſimè annuit, propterea quòd illud vnum maximè optabat, vt in Romanorum poteſtatem oppidum redigeretur. In agrum Rauennatem tunc profectus eſt, & ad Claſſes (locus in eo agro eſt) Narſetem nactus, Cumarum claues illi tradidit. Benignè & liberaliter ab eo acceptus eſt. Pars copiarum Cumas introducta. pars, ad vicos & caſtella ſeceſſit. Cùm Neapolim Totilas obſediſſet, cui erat praeſidio Conon, partem exercitus Cumas miſit in qua ciuitate mulieres ex nobilitate Romana cepit, liberaſq. parentibus & viris remiſit. Nauclerus Gener. 19.

Longobardi.

Romoaldus II. & IX. Dux Beneuētanorum anno 715. vt ſui Imperij fines propagaret, arcem Cumanam aggreſſus, arce & oppido potitus eſt. Mox à Ioanne Neapolitanorum Duce, & Theodimo Subdiacono & Correctore (vt appellat Anaſtaſius Bibliothecarius) oppidum receptum & Longobardi

gobardi penè c c c. cum eorum Castaldeo occisi. Scribitq. Paulus Diaconus, Gregorium V. Pontficem Max. vt eam arcem recuperaret, auri libras exoluisse, quas hac de causa Neapolitanis pollicitus fuerat. Saeuientibus in Puteolos Nortmannis, in Cumanos quoque saeuitum esse, credendum est.

Neapolitani.

A Neapolitanis hoc pacto euersas Cumas scripsere. Cum anno 1207. Theuthonorum latrocinia atq; iniuriae totam ferè Campaniam vexarent, atq; ità vt nauigatio conquiesceret & agricultura desereretur, idq; plurimum Neapolitanis displiceret, inito inter eos consilio, tandem decretum est vt milites per pagos, vicosq; distribuerentur, qui ab eorum maleficio Neapolim & Campaniam defenderent. Quamobrem opem quoq; ex toto Regno proceres Neapolitanis tulerunt. Cùmque Goffridus è Montefusculo viribus animi & corporis pollens, nobilitate clarus, & affinitate Neapolitanis equitibus conuinctus, qui ad eam rem incumbebat Cumas noctu cum lecta militum manu aduenisset, ab Auersano Episcopo in cuius potestate oppidum tūc erat, in arce hospitio liberaliter acceptus est. Auersani calamitoso, ac suspicionis pleno tempore permoti, quòd nobilem virum & factiosum ab Episcopo noctu introductum sibi persuaserant, secreti alicuius consilij conscium, vt aliquid ipsis detrimenti afferret, Cumas armatos miserunt, ciues qui non tantū dicerent se valdè mirari Goffridum Neapolitanum in arcem inconsultis ipsis fuisse receptum, sed etiam arcem huiusmodi tuerentur, vt nullo pacto potuisset à Goffrido occupari. At Goffridus nouitate rei perculsus, ab Episcopo per proditionem se circūmuentum esse existimans, Auersanos ab ipso accersitos arbitrabatur. Quamobrem ne opprimeretur illicò ex arce in aliam se recepit domum in qua cum ijs qui cum eo venerant prouidè se continuit

Goffridus è Mōtefusculo.

Auersanus Episcopus.

nuit, misso celeriter nuncio qui auxilium peteret suis. Cùm rumor percrebuisset Comes Petrus è Lictera Goffridi affinis comparatis copijs in Iulianum pagum contendit, vbi alij milites praesidio erãt atque ijs simul iunctis Cumas aduolauit. Quorum aduentu laetatus Goffridus sacramento milites adegit vt capta turri homines & fortunas in eius manus deuenire paterentur. Tùm illud quoque inter ipsos decretum, vt capta ciuitate eam funditus euerterent vt maleficij asylum auferretur, qua de re saepiùs cum ipsis Auersanis sacramento adhibito actum est, nec vnquam negocium conficere potuerunt. Mox arcem aggressi in quam Auersani & Episcopus se receperant, monitis prius vt indè decederent, & veluti inter se conuenerant deuastarẽt, cùm sibi illud non esse faciundum Auersani dictitarent, tandem adhibitis ignibus alijsque machinis quae ea ferebant tempora, cùm vix Episcopus ignes subterfugisset, arce potiti sunt, relictisque ibi militibus qui ciuitatem diruerent, Goffridus, Petrusque summa cum laetitia victores Neapolim rediere. Atque ità munitissimum oppidum, antiquitate praeclarum, & Gotthorum firmissimum praesidiũ, quodque cum Campanis militari studio illustribus saepius contendit, miserrimè intetijt. Et veluti Gotthorum tesauros Romani, Narsete duce, indè extulerunt, sic etiam Neapolitani sanctarum reliquiarũ tesauros veluti victoriae pompam Neapolim reportarunt. Quod infrà dicemus.

Petrus è Lectera.

Quòd ad viros illos illustres attinet, Goffridum, Innocentius Pontifex nobilem virum appellat, & semper profecto familia è Montefusculo Neapoli nobilissimè vixit. Petrus vero è familia Lictera, quae & Licteria, & Locteria à ciuitate quae non longè à Vesuuio dicta, is est Comes cui Federicus Imperator dùm Neapolitano regno potiretur, ad aedem Carmelitanã Neapoli in qua familiae antiqua monumenta cernuntur, agrum dono dedit quem hac quoque aetate Comitis hortum dicũt. Letterensis ciuitatis domini fuere.

Ad Abbatem S. Mariae de Ferraria.

fuere. Meminit Marinus Freccia dum de Letterensi Episcopo loquitur. Meminere etiam Collenuccius, Carrafa, Constantius in historijs. *Lib. de Subs.*

Romani, Paludes.

Fuerant anteà Cumae Romana potentia & amplitudine oppressae, idcircò in obscuros creuere vicos, maximè cùm Campania Romanorum principum villis luxuriaret. Tùm Cumae quasi vacuae, ad secessum tenuiorum, & plebeiorum ciuium patebant. *Cumae vacuae.* Iuuenalis, Cumas vacuas dicit, & Baiarum ianuam, dùm Vmbricij sui discessum ab vrbe dolet,

Quamuis digressu veteris confusus amici,
Laudo tamen, vacuis quòd sedem figere Cumis
Destinet, atque vnum ciuem donare Sibyllae,
Ianua Baiarum est, & gratum littus amoeni
Secessus ———

Ergo Neruae temporibus quibus Iuuenalis viuebat, vacuas Cumas cognoscimus; etsi deinceps ob loci munitionem Gotthis frequentes iterum sint redditae. Infrequentes redditas esse arbitror, quòd palustribus littoribus contineretur,

——— *& loca foeta palustribus vndis*
Littora Cumarum ———

Quod etiam Strabo affirmat lib. 5. Πλησίον δὲ τῆς Κύμης, τὸ Μισηνὸν ἀκρωτήριον καὶ ἐν τῷ μεταξὺ Ἀχερουσία λίμνη, τῆς θαλάσσης ἀνάχυσίς τις τεναγώδης; *Cumis vicinum est Misenum promontorium, ijsq. interposita Acherusia palus, coenosa quaedam maris effusio, vt indè paludes ortae videantur.* In Cumano numismate Rana

est, palustria loca significans, cùm tamen & Conchylia, & Paguros alia referãt, cum Conchylio hordei granum pulcherrimè depictum cernitur in eo quod seruat Ioannes Baptista Macedonius totius antiquitatis arbiter, qui me in Neapolitana historia conscribenda plurimum iuuit. Goltzius pro Conchylio depinxit. Terrae marisq. vbertatem significarunt. Sunt qui non Conchylia, sed Purpuram arbitrentur. Pagurus tamen Dianae sacer est, quoniam inter venatores testaceos numeratur, aiũtq. eum praecipuè vim Lunae sentire, qua crescente succulentior fiat, & melior. Aliqui Apollini sacrum faciunt, quoniam musica delectatur. Apud Mystas prudentiam Pagurus significabat, ideò Dianae Ephesiae collo fuit suspensum, & apud Brutios Dianae caput Paguro ornabatur. Prudentiam ea de causa illi tribuunt, quòd cùm crustam exuit, veluti armis spoliatus latet, viribusq. diffisus nullos aggreditur, donec nouam recuperauerit. At Cumarum ruinas sic deplorat Sannazarius,

Pagurus Dianae sacer.

Hic vbi Cumaeae surgebant inclita famaè
Moenia, Tyrrheni gloria prima maris,
Longinquis quò saepè hospes properabat ab oris
Visurus Tripodas Delie magne tuos;
Et vagus antiquos intrabat nauita portus
Quaerens Dedaleae conscia signa fugae,
(Credere quis quondam potuit dum fata manebant?)
Nunc silua agrestes occulit alta feras.
Atque vbi fatidicae latuere arcana Sibyllae,
Nunc claudit saturas vespere pastor oues.

Quaeq.

Quaeq. prius sanctos cogebat Curia Patres,
Serpentum facta est alituumq. domus.
Plenaq. tot passim generosis atria ceris
Ipsa sua tandem subruta mole iacet.
Calcanturq. olim sacris onerata tropboeis
Limina, distractos & tegit herba Deos.
Tot decora, artificumq. manus, tot nota sepulcra,
Totq. pios cineres vna ruina premit.

CVMAE COLONIA, MVNICIPIVM, *Praefectura.* *Cap.* XXVIII.

OST victum ad Actium promontorium Antonium, & praeclaram pacem orbi terrarũ partam, duodetriginta Colonias deductas ab Augusto scribit Suetonius; *Vrbanisq. rebus administratis, duodetriginta Coloniarum numero à se deductarum Italiam frequentauit.* Inter quas, CVMAE. Earum nomina duodecim recẽset Frontinus, Soram, Theanum, Sidicinum, Puteolos, Acerras, Aletrium, Atellam, Caudium, Beneuentum, Cumas, Ariminum. Cùm de Cumis loquitur, ait; *Cumae muro ducta Colonia, ab Augusto deducta. Iter populo debetur pedes* LXXX. *Ager eius in iugeribus veteranis pro merito est assignatus iussu Claudij Caesaris.* Quod declarat Dio, cùm ait Caesarem Romam reuersum ad Rempub. constituendam, militibus, alijsq. pecuniam distribuisse, ijs vero qui sub se perpetuò stipendia fecerant, agros etiam assignasse, & populis qui Antoniũ sequuti fuerant deletis, oppida & agros eorum militibus condonasse. Miror tamen id Cumanis accidisse, vt vrbe & agris pulsi fuerint, nulla fidei habita ratione, cum neque Annibali adhaeserint, & Romanos bello Marsico sociorum fide iuuerint. Et tamen anno ab v. C. 415. inter Municipia antè bellum Italicum siue Marsicum (quod

Duodetriginta Colonide.

Lib. 4.

(quod Sociale item appellatum eſt) conſtituta, Campanis equitibus honoris cauſa quia cum Latinis rebellare noluiſſent, ciuitas ſine ſuffragio data eſt; Cumanoſq. & Sueſſulanos eiuſdem iuris conditioniſq. cuius Capuam eſſe placuit, vt ad Liuianam accedamus ſententiam, cùm Velleius Campanis & Sãnitibus ſine ſnffragio ciuitatem datam dicat Sp. Poſtumio, & T. Veturio Coſſ. Quo munere perfunctos lapis ibi oſtendit,

Cumani & Sueſſulani.

PILVMO. SANCTISSIMO. GENIO. MVNICIPI SACRVM. P. IVBENTIVS. ACHARIVS. II. VIR.

confirmat Liuius; *Itẽ vt municipes Cumani eſſent, pridiè quàm populus Campanus à populo Romano defeciſſet. Maximè vt hoc ferretur mouerat, quòd quorum hominum eſſent ſcire ſe ipſi negabant, vetere patria relicta, in eam in quam redierant non dũ adſciti.*

Lib. 3. Dec. 3.

De Praefectura Feſtus ait duo eius genera fuiſſe, vnum in quas Praefecti irent à populo Romano creati, Capuam, Cumas, Caſilinum, Vulturnum, Linternum, Puteolos, Acerras, Sueſſalam, Atellam, Calatiam. alterum, in quas proficiſcerentur quos Praetor vrbanus mitteret, Fundos, Formias, Cere, Venafrum, Allifas, Priuernum, Anagnium, Fruſinonem, Reate, Saturniam, Nurſiam, Arpinum, aliaq. oppida quamplura. Quae hac de cauſa Praefecturas incõmodiſſimo iure ſenſerũt, quòd Annibalem armis defendiſſent. Idcircò Cumanorum Praefecturam ſum admiratus.

Praefecturae duo genera.

A N-

ANTRVM SIBYLLAE. Cap. XXIX.

D Occidentalem oppidi plagam Agathias antrum Sibyllae deſcribit inſtar barathri his verbis; ἐνταῦθα δὴ πάλαι φασὶ τὴν Σίβυλλαν τὴν πάνυ τὴν Ἰταλὴν ἐνδιαιτωμένην, φοιβολήπτόν τε εἶναι καὶ ἔνθουν, καὶ προαγορεύειν τὰ ἐσόμενα τοῖς πυνθανομένοις. λέγεται δὲ καὶ Αἰνείαν ποτὲ τὸν Ἀγχίσου αὐτοῦ ἀφικόμενον ἅπαντα οἱ τὴν Σίβυλλαν φάναι τὰ ὕστερον ξυνενεχθέντα; *Hic aiunt habitaſſe olim Sibyllam numine afflatam diuino, & ſciſcitantibus futura praedixiſſe. Aiunt etiam Aeneae Anchiſae filio, cum eò veniſſet, Sibyllam quae deinde acciderunt praedixiſſe.* Sed antrum omni ex parte tectum dicit, valdèq. cauum quod adyta quaedam natiua haberet, & ſinum ingentem ac profundum καὶ βαραθρῶδες. Rupem appellat Virgilius,

Inſanam vatem aſpicies, quae rupe ſub ima
Fata canit ———

Locum ſic deſcribit Iuſtinus martyr, ne ad Aueruum eam habitaſſe arbitremur; ἐθεασάμεθα δὲ ἐν τῇ πόλει γενόμενοι καὶ τινα τόπον, ἐν ᾧ βασιλικὴν μεγίστην ἐξ ἑνὸς ἐξεσμένην λίθου ἔγνωμεν, πρᾶγμα μέγιστον

γιστον καὶ παντὸς θαύμματος ἄξιον, ἔνθα τοὺς χρησμοὺς αὐτὴν ἀπαγγέλλειν οἱ ὡς τὰ πάτρια παρειληφότες παρὰ τῶν ἑαυτῶν προγόνων ἔφασκον; *Vidimus sanè in ea vrbe cum essemus locum quendam vbi Basilicam ingentem vno fabrefactã saxo conspeximus, rem profectò maximam & admiratione dignissimam, vbi Oracula eam edidisse qui res patrias à maioribus suis quasi per manus traditas affirmabant.* Addidit etiam in media Basilica incolas sibi ostendisse tria Solia ex eodem excisa lapide, quibus aqua repletis iacuisse ibi Sibyllam, & stola sumpta in penitissimam se Basilicae aedem abdere, atque in media aede super sublimiori gradu & throno considere solitam, & eo pacto sortes promulgasse. Ibi quoque Apollinis Fatidici templum fuit, nam Virgilius ait,

Templum Sibyllae.

—— arces quibus altus Apollo
Preasidet, horrendaeq. procul secreta Sibyllae
Antrum immane petit ——————

Et de Sibyllae loco, *Excisum Euboicae latus ingens rupis in antrum.* Daedalus autem Cumani templi conditor. Ausonius in Mosella Idyll. 9.

Non hoc spernet opus Gortynius aliger aedis
Conditor Euboicae, casus quem fingere in auro
Conantem Icarios, patrij pepulere dolores.

Apollo lugens.

In eo Apollinis tēplo quatriduò simulacrum fleuisse narrat Augustinus lib. 3. de Ciuit. Dei cap. 11. hac historia. Attalus Asiae Rex testamēto populum Rom. haeredem fecerat Regni. Id Aristonicus Eumenis Attali fratris filius ex concubina genitus, praeoccupauit. Hinc bellum ei est indictum. Missus eò Licinius Crassus Coss. & Pontifex max. victus est ab Aristonico. M. Perpenna Consul insequentis anni, audita Crassi fortuna, magnis itineribus in Asiam venit, victumq. acie Aristonicum, fame domitum in deditionem Stratonicae, quò post proelium confugerat cepit. Eo bello Apollinis simulacrum Cumis quatriduò fleuisse nun-

nunciatum est; quo prodigio Aruspices territi, cùm id simulacrum in mare putauissent esse proijciendum, Cumani senes intercesserunt, atque retulerunt tale prodigium, & Antiochi Syriae Regis quem L. Scipio vicit, & Persae Macedonum Regis bello, in eodem apparuisse figmento; & quia Romanis feliciter prouenisset, ex Senatusconsulto eidem Apollini, sua dona esse missa testati sunt. Peritiores acciti Aruspices responderunt, simulacri Apollinis fletum ideò prosperum esse Romanis, quoniam Cumae Colonia Graeca esset, suisq. terris vndè accitus esset, idest, ipsi Graeciae luctum & cladem Apollinem significasse plorantem.

Apud Liuiũ anno ab v. C. 584. Q. Marcio Philippo II. & Cn. Seruilio Cepione Coss. Cumis Apollinis statua per tres dies luxit. Apollo Cumaeus hic dictus est. Apollinem autem Comaeum cuius meminit Ammianus, ex vrbe Seleucia opus ambitiosum fuisse scribit Nicanoris Seleuci, Romamq. perlatum, & in aede Apollinis Palatini à sacerdotibus positum.

Lib. 45.

Lib. 23.

SIBYLLARVM NOMINA, NVMERVS, patriae, vaticinia. Cap. XXX.

A QVIBVSDAM vna tantum Sibylla, à quibusdam duae, ab alijs tres aut quatuor, aut decem, aut plures commemorantur. Quidam tot Sibyllas quot Cupidines Herculesue, aut Ioues (vt fabulosae Graeciae moris est) describere sunt conati. Qui de vna loquuti sunt, aut Apollinis & Lamiae, aut Aristocratis & Hydoles, aut Crinagorae, aut Theodori filiam faciunt. Sed varia de patria protulerunt. Erythraeam, Sardinicam, Rhodiam, Lybicam, Leucanam, Samiam, Gergithicam denique dixere. Dùm Erythraeam

Sibyllae cuius filiae fuerunt.

nomino, non eam intelligo, quã etiam Phaellonis (Σιβύλλης εἶναι λεγομένῳ τῆς Ερυθραίας ἢ φαελλοῦς τῆς Ηπειρώτιδος) commemorat Zoſimus, quam non aliarum numero adſcribere videtur, ſed quòd afflata numine quaedam oracula ediderit, quibus fretus Nicomedes Pruſiae filius, hortatu Attali, Pruſiae patri bellum intulit. De Gergithica, ait Stephanus in dictione Γέργις, fatidicam fuiſſe, & cum Sphinge in Gergithicorum moneta expreſſam ex Phlegonis auctoritate in prima Olympiade, & in Gergithij Apollinis templo fuiſſe ſepultam. Qui de duabus loquuti ſunt, Erophylem Troianam nominant, eandemq. eſſe cum Phrygia & Cumaea contendunt; & Symmachiam, quae quamuis Erythre orta fuerit, Cumis tamen vaticinatam eſſe ſcribunt. Ex Plinio tres Sybillas colligimus quarum vnius in foro Romano Pacuuius Taurus Aedilis plebis, aliarum duarum ſtatuas M. Valerius Meſſala Augur conſecrauit. Ex his verò vna Cumana habita eſt, quae Cumis Olympiade. L. floruit; & quae libros Tarquinio obtulit; altera Delphica, quae antè Troiana tempora vixit; tertia Erythrea, Herpilis appellata, quae poſt Troiam euerſam vixit. Quod ad tres pertinet, Ariſtophanis Scholiaſtes in Auibus ait, tres fuiſſe Sibyllas, quarum prima ſe Apollinis ſororem ſuis verſibus dixit; ſecunda Erythraea; tertia Sardiana nominatur. Aelianus quatuor nominat, Erythraeam, Samiam, Aegyptiam, & Sardianam. Sunt qui Iudaeam, & Cumaeam adiungant. Varro tamen qui citatur à Lactantio eas decem celebrat, Delphicam, Erythraeam, Cimmeriam, Samiam, Cumanam, Helleſponticam, Libycam, Perſicam, Phrygiam, Tiburtinam.

Lib. 2. hiſt.

Sphyns, & Sibylla.

Sibyllae ſtatua.

Ex his omnibus, noſtram de qua loquimur Cimmeriam rectiùs appellari quàm Cumaeam ſcribit Onuphrius Panuinius, de qua aſſerit ſcripſiſſe Naeuium in libris quos de primo bello Punico ſcriptos reliquit, & L. Piſonem Cenſorium in Annalibus. Ariſtoteles verò hæc ſcribit libro

περὶ θαυμασ. ἀκουσμ. Ἐν τῇ Κύμῃ τῇ περὶ τὴν Ἰταλίαν δείκνυται τις ὡς ἔοικε θάλαμος κατάγειος Σιβύλλης τῆς χρησμολόγου, ἣν πολυχρονιωτάτην γινομένην παρθένον διαμεῖναί φασιν, οὖσαν μὲν Ἐρυθραίαν, ὑπό τινων δὲ τὴν Ἰταλίαν κατοικούντων Κυμαίαν ὑπὸ δέ τινων μελάγχραιναν καλουμένην. Hanc eandem in agro Troiano natam censet Martianus Capella, & Varro in Cimmerio Campaniae oppido. Quae Cumana dicitur, nomine fuit Amalthea, vel Herophile, vel Demophile, quae nouem, vel vt alijs placet, tres libros Oraculorum ad Tarquinium detulit, cuius sepulcrũ in Sicilia sua aetate fuisse reliquum, scribit Solinus. Quamobrem vna Cumaea dicitur, quòd Cumis vaticinata fuit, quamuis alibi fortasse orta, ad quam diuertit Aeneas & Δημώ appellatam scribit Pausanias in Phocicis ab Hyperoco scriptore Cumano lib. 10. quem & Cumanos ostendere Vrnulam in Apollinis Vrna lapideam in qua dictitabant esse ossa Sibyllae, idẽ Pausanias testatur; altera, Cumana quae Cumis oriunda, longo tempore post vixit, de qua Solinus plura scribit. Sunt qui sibi persuaserũt Cumis plures mulieres fuisse vaticinatas, & omnes Sibyllae nomine fuisse insignitas. *Polybist. c. 11.*

Earum Vaticinia.

Quid Sibylla profiteretur, indicat Virgilius, *Lib 3.*

——— quae rupe sub ima
Fata canit, folijsq. notas & nomina mandat.
Quaecunque in folijs descripsit carmina Virgo
Digerit in numerum, atque antro seclusa relinquit.
Illa manent immota locis, neque ab ordine cedunt.
Verum eadem, verso tenuis cum cardine ventus
Impulit, & tenues turbauit ianua frondes,
Nunquam deindè cauo volitantia prendere saxo,
Nec reuocare situs, aut iungere carmina cura.
Inconsulti abeunt, sedemq. odere Sibyllae.

Idq. pertinebat ad scriptum. Voce etiam oracula pronunciabat.

Horrendas canit ambages, antroq. remugit
Obſcuris vera inuoluens ———

Scripto, voce, & ſignis praedicebant. Et Signis, qualia in Obeliſco Romae videri ſcribit Seruius. Et ſi nec illud diſpliceret, ſi notas litterarum intelligamus, vt vno charactere multa ſignificarent. Sed voce & ſcripto tantùm praedixiſſe contrà Seruij opinionem contendit Naſcimbenius. Scripta, in folijs Palmarum exercebantur. ſic aſſerit Varro. Et Donatus in illud Virgilianum,

—— *ſedemq. odere Sibyllae,*

Morem dixit Sibyllae, & in quo loco ſit, & quo ordine ſingulorum deſiderijs reſpondeat. Sumit folia. Illic reſponſa conſcribit, ordinat, & dimittit. Veniunt homines, conſiderant folia, & futura cognoſcũt. Sed hoc habet mos ipſe contrarium. Quippe ſi ventus implerit fores, & ordinationem foliorum turbauerit, pereunt conſulta, & dubij remeant qui inſtructi fuerant redituri. Ea de cauſa Sibyllae folia in prouerbium abiere, quando rem indubitatam ſignificarent. Ariſtophanes in Pace,

οὐ μετέχω τούτων, οὐ γὰρ ταῦτ' εἶπε Σίβυλλα.

Haud equidem agnoſco, neque enim canit iſta Sibylla.

& Iuuenalis, *Credite me vobis folium recitare Sibyllae*

Sibylla, Iouis ſententia. Quae omnia ſecretiora diuinitatis arcana oſtendere, nomen Sibyllae ſignificat, quòd σιοῦ βουλὴν, *Iouis ſententiam notat.* Et, νὴ τὼ σιώ, iurabant Lacedemonij, Caſtorem & Pollucem intelligentes, & Apollinẽ, de quo ſic loquitur Ammianus; *Sol mens mundi, noſtras mentes ex ſeſe veluti ſcintillas diffundens, cum eas vehementiùs incenderit, futuri conſcias reddit, vndè Sibyllae crebrò praedicunt ardore torrente, & vi magna flammarum multa ſignificant. Vndè quaſi Sibulae dictae.* Et Hieronymus contrà Iouinianum ait Aeolico ſermonis genere Sibyllas θεοβούλας appellari. Et Suidas, Romana voce *Prophetiſſam,* hoc eſt *vatem,* interpretari poſſe ſcribit. Quocircà aliqui ex Platonicis arbitrati ſunt, humanũ animum remota corporis memoria poſſe aliquando ad immortalem tranſire naturam, & quodam ſopore detentum futura diuinare. *Multi poſſunt diuinare.* Hinc Sibylla & Bacchides. Hinc μανία, & μαντική. Hinc etiam

etiam Sibyllas eſſe dixerunt Manthonem Tyreſiae Thebani filiam, Caſſandram, Elyſſam, Faunam, vel Fatuam, Sabam Beroſi filiam, & Carmentam, quam Θεσπιῳδὸν Graeci dixerunt, vt ſcribit Halicarnaſſeus, nam ᾠδὰς Romani carmina vocant. Themin quoque appellarunt. Et ſic fatidicam puellam Chorus in Helena commemorat apud Euripidem, *Lib. 1. antiq.*

Ηκουσα τᾶς θεσπιῳδοῦ κόρας

Audiui ex fatidica puella.

Fatidicaſq. ex tripode ceciniſſe ſcribit in Ione

Θάσσει δὲ γυνὴ τρίποδα ζάθεον
Δελφὶς, ἀείδους Ἕλλησι βοάς
Ἃς ἂν Ἀπόλλων κελαδήσῃ.
Mulier verò ſedet ſuprà ſacrum tripodem
Delphica canens Graecis oracula
Quae Apollo illi dictat

Quin etiam omnes Delphicas mulieres fatidicas fuiſſe innuit ibidem, *Mulieres Delphicae.*

—— τρίποδος ἀρχαῖον νόμον
Σώζουσα, πασῶν Δελφίδων ἐξαίρετος
—— *ſeruationem tripodis*
Seruans electa ex omnibus Delphicis mulieribus.

Inter has numerantur Brutides mulieres à Suida, & Thara Iudicum Hebraeorũ aetate. Georgius Cedrenus & Glycas in Annalibus, Reginam Sabam à Graecis Sibyllam appellatam ſcribit, & Samonaeam cùm viueret Ioſias. Sphragitides Nymphas Plutarchus celebrat in Ariſtide, quae in Citheronis vertice oracula reddebant, & multos ibi furore correptos, Νυμφολήπτους eſſe dictos. Euſtathius Homeri Scholiaſtes Arrianum ſcripſiſſe teſtatur, Dardanum cùm ex Samothracia veniſſet, Teucri Regis filias ſibi deſponſaſſe, Neſon, & Batram dictas, & Neſon filiam eſſe natam Sibyllam Vatem, à qua quotquot mulieres fatidicae fuerunt, Sibyllae dicebantur. Hermias 2. lib. Scholiorum in Platonis *Alia Sibyllae.* *Nymphae Sibyllae.*

tonis Phaedrum, de Sibylla adeò miranda narrari ſcribit, vt fabulae videri queant. Multas certè Sibyllas fuiſſe, omnes diuinandi artem amplexas,& ob aliquam fortè cauſam commune nomen Sibyllae aſſumpſiſſe. Pauſanias in Phocicis poſt Demò in fatidicarum numerum Sabam ſcripſiſſe Hebraeos ait qui ſupra Palaeſtinam ſunt,quā patre Beroſo, matre Erymante genitam tradunt. Hāc alios Babyloniam, alios Aegyptiā vocaſſe. Phaennem praetereà apud Chaones, & Peleam apud Dodonaeos diuinaſſe, ſed non fuiſſe Sibyllas vocatas, at Columbas. Peleadas quoque propheticos verſus decantaſſe. Recenſet quoque viros fatidicos Euclum Cyprium, Muſaeum Athenienſem, Lycum Pandionis filium, & Bacim ex Baeotia, quem Nympharum inſtinctu diuinaſſe aſſerebant. idemq. Pauſanias eorum vaticinia praeterquàm Lyci ſe legiſſe affirmat. Pſeudoſibyllae inter has numerari poſſunt,cùm apud Dionem, miſſo Germanico ad bellum Dalmaticum ab Auguſto,quaedam mulier litteris aliquibus in brachium inciſis, quaſi diuino afflatu mota, vaticinia promulgauit. Quam cùm ipſe optimè noſſet, non numine correptam, ſed compoſito ea dicere, fidem tamen eius dictis ſe habere ſimulauit, ne magis ad iram populum concitaret. Huc accedit Germanorum conſuetudo, vt matres familias eorum ſortibus, & vaticinationibus declararent, vtrum praelium committi ex vſu eſſet nec ne; eas ità dicere, *Non eſſe fas Germanos ſuperare,ſi antè nouam Lunam proelio contendiſſent*; vt ſcribit Caeſar.Ijdemq. ituri in proelica canebant (vt ſcribit Cornelius Tacitus) & eorum carminum relatu quem Barditum vocabant, accendi animos credebāt, & futurae pugnae fortunam augurari.

Demò & Saba.

Viri fatidici.

Lib.55.

Germani fatidici.

Lib.1. de bell. Gall.

De morib.German.

Accedit etiam mos Poenorum, qui ſuas Sibyllas habent, quas furore percitas bacchanteſq. multa loquentes, capillis ſparſis, ad terram decidentes obſeruant ad varios rerum euentus. Caput miris illae modis agitant.Quod Statius in Thiodamante lib.10. Thebaid. obſeruat,

—— acies

——— acies huc errat & illuc
Sertaq. mixta comis sparsa ceruice flagellat.

Et Tibullus lib. 2. Eleg. 6.

Iactauit fusas & caput antè comas.

Et Seneca Oedipo,

Incipit lethaea vates spargere horrentes comas
Et pati commota Phoebum ———

Et Virgilius lib. 6.

——— non vultus, non color vnus,
Non comptae mansere comae ———

Mentem deindè recipiunt, & ἐνθουσιασμὸς ille quiescit.

Quod ad Palmarum folia attinet, ad Apollinis radios ea plerique referunt, vt quae ardore torrente praedicit, in ijs quoque praedicat quae cum Solis igne conueniunt. In numerum digerere, Pythagoricum sapit, vt numeris quoque rerum inuolucra notentur. Coeterum tùm ventus folia dissipauit, atq; ordinem turbauit, cùm Spiritus Paracleti aduentu & flamine, Sibyllarum oracula euanuerunt. *Palmarum folia.*

Inter veras & pseudosibyllas Herophyle illa est quae Oracula canere Delphi consueuit, & cognomine Sibyllae dicebatur; licet aliam antiquiorem primum omnium mulierum vaticinatam Lamiam Neptuno genitam scribat Pausanias, & ab Afris Sibyllam nominatam, & Delios reminisci Herophylis hymnorum, quibus se Dianam vocat, & Apollinis sororem, vxorem, & filiam. Alibi immortali matre, eaq. vna ex Idaeis Nymphis, & patre homine Theodoro pastore, se natam praedicat,

Εἰμὶ δ' ἐγὼ γεγαυῖα θνητοῦ τε θεᾶς τε
Νύμφης δ' ἀθανάτης, πατρὸς δ' αὖ κητοφάγοιο
Μητρόθεν Ἰδογενής, πατρὶς δέ μοι ἐστὶν ἐρυθρὴ
Μάρπησσος, μητρὸς ἱερὴ, ποταμὸς δ' Αἰδωνεὺς;

Partim ego Cetiuoro mortali patre creata,
Partim immortali Nympha; me fontibus Idae
Eduxit vitreis, tenuis, glebaq. rubente;
Marpessus matri patria est, fluuiusq. Aidoneus.

Hanc

Hanc Alexandrini Apollinis Sminthei fuisse aedituam dicebant, & Hecubae somnium interpetratam. Sami diutiùs commorata est, & Clari, quae Colophoniorum vrbs est. Eius sepulcrum in Sminthei luco cum hoc epigrammate; Latinum referam,

Sibyllae sepulcrum.

Illa ego sum Phoebi interpres non vana Sibylla,
Hic quae marmoreo contineor tumulo.
Vocalis quondam, aeternum nunc muta puella
Heu nimis hac fati compede pressa graui.
Mercurio tamen & Nymphis sociata quiesco,
Phebo quod fuerim grata ferens precium.

Quo ordine praedixerint.

Nihil tamen Sibyllae ex Oraculis intelligebant. Plato, ὅταν κατορθῶσι λέγοντες πολλὰ καὶ μεγάλα πράγματα, μηδὲν εἰδότες ὧν λέγουσι; *Cum multas magnasq. res rectè & verè dicant, nihil eorum quae loquuntur intelligētes* Quo circà Iustinus martyr in Admonitorio ad Graecos scribit, rectam relligionem ex parte aliqua, & ea quae proximè ad Prophetarum accedant doctrinam à veteri Sibylla ex afflatu quodam mirifico per sortes ac responsa eos docente, posse percipere. Illud quoque verum esse, non fuisse in Sibyllis sicuti poetis etiā postquàm poemata scripsere, facultatem corrigendi atque expoliendi responsa iuxtà numerorum & dimēsionum in carminibus rationem; sed in ipso afflatus tempore sortes illas suas explicuisse, & euanescente instinctu ipso, simul quoq; dictorum memoria euanuisse; ἀλλ' ἐν μὲν τῷ τῆς ἐπιπνοίας καιρῷ τὰ τῆς προφητείας ἐπλήρου. παυσαμένης δὲ ἀπιπνοίας, ἐπέπαυτο καὶ ἡ τῶν εἰρημένων μνήμη. Id quidem diù me dubitantem retinuit. Non enim persuadere mihi poteram ità compositè, ornatè, potuisse sua oracula Sibyllas edere, atque huiusmodi distincta Acrostichis, historiarum serie, multisq. alijs quae diù cogitando vix possent rectè accommodari. Cùm sese mihi obtulit Cicero meā opinionem confirmans; *Non esse autem illud carmen furentis, cùm poema declarat, est enim magis artis*

Sibyllae non intelligebant quae dicerēt.

Lib. 2. de Diuin.

&

& diligentiae quàm concitationis motus; tùm verò ea quae Ακροστιχὶς *dicitur, cum deinceps ex primis versus litteris aliquid connectitur, vt in quibusdam Ennianis quae Ennius fecit; id certè magis est attenti animi quàm furentis; atque in Sibyllinis ex primo versu vniuscuiusque sententiae primis litteris illius sententiae carmen omne praetexitur. hoc scriptoris est, non furentis; adbibentis diligentiam, non insani.* Quamobrem, aut non omnes octo libros illos qui circumferuntur à Sibyllis conscriptos asserere libuit, aut aliquem eos cõposuisse, additis aliquibus carminibus quae ex Sibyllinis supererant. At verò ex Prophetarum dictis aliqua similia eliciens, qui litterarum notis, ijsdemq. Acrostichis multa pronunciabant, vt in vocibus *iauò. silò, velò; Donec veniat qui mittendus est,* vbi Messiae nomen interpetrãtur Cabalistae, qui sexcenta huiusmodi mysteria in sacris patefaciũt, à mea & Ciceronis, qui illa ignorabat, opinione discedens, illud affirmare non vereor, ità compositè atque ornatè Sibyllas sua carmina esse vaticinatas. Quod si quis negare ausus fuerit, negabit quoque, IESV Saluatoris nomen à Sibyllis editum non fuisse, neque ab ijsdem quae ad eius vitam, mortem, & resurrectionem pertinent explicata, quibus tamen Iustinus Martyr, Lactantius Firmianus, D. Augustinus qui ea apud Flauianum Proconsulem è Graeca in Latinam linguam translata legisse testatur, ad relligionis propagationem, ad Catholicae fidei veritatem, osseruarunt. *Cabalistae.*

Nec tamen negauerim aliquando non ità numerosa legi oracula; quamuis Virgilius dixerit in numerum à Sibyllis carmina fuisse digesta. Idq. aut quoniam (vt ait Iustinus Martyr) euanescebat aliquando Vati dictorum memoria; aut quoniam qui oracula scripto mandabant, propter imperitiam, in obseruatione numerorũ errabant, & hoc scribit se audiuisse cùm esset Cumis, ab ijs quos eorum locorum indices habebat. Idcircò hortatur Graecos, vt relicta carminum exquisita ratione, ad dicta Sibyllarum animaduertentes, non numeros sed relligionem sectentur. Suidas

 nume-

numerorum imperfectionem notarijs tribuit; ὅτι δὲ οἱ στίχοι αὐτῆς ἀτελεῖς καὶ ἄμετροι εὑρίσκονται, οὐ τῆς προφήτιδος ἐστιν ἡ αἰτία, ἀλλὰ τῶν ταχυγράφων.

Vaticinum.

At quo pacto oracula promulgarint, Clemens Alexandrinus ab Heraclito ſcriptum tradit nõ ex humanitate, ſed ex diuinitate res futuras oſtendiſſe. Et Agathias, ſpiritu diuino inſtinctas. Neque verò Erythraea de Beata Virgine tàm illuſtria canere potuiſſet, ſi hominem tantùm cenſuerimus. Quae autem idem Clemens ſcribit Graecos dictitaſſe Sibyllam in Helicone à Muſis educatam, & cùm obijſſet, è corpore in terrã coniecto herbam prodijſſe quam pecudes depaſcẽtes mortalibus in viſceribus certam rerum praemõſtraſſe ſignificationem, Graecorum ſanè inuentum explodit. Iamblicus in Porphyrium ſcribit, Sibyllam Delphis duplici ratione ſuſcipere ſolitã. Aut enim per tenuem ſpiritũ & ignem qui alicubi ex ore quodam antri prorumpebat; aut ipſam etiam in adyto ſedentem ſuper aeneam ſellam quae tripes, vel quadrupes eſſet, numiniq. dicata, diuino illo ſpiritu actam vaticinia fudiſſe. Cicero quidem;
Lib. 1. de diuin. *Cum duobus modis animi ſine ratione & ſcientia motu ipſi ſuo ſoluto & libero incitarentur, vno furente, altero ſomniante; furoris diuinationem Sibyllinis maximè verſibus contineri arbitrati, eorum decem Interpetres delectos ex ciuitate eſſe voluerunt.* Atq; ità per furorem vaticiniatos aſſerit Bacchidem, Boeotium, Epimenidem, & Sibyllam Erithraeam. Ouidius,

—— tandemq. Deo furibunda recepto
Magna petis, dixit ——

& Virg. *Deus ecce Deus ——*

Lib. 7. c. 33. & Plinius, *Diuinitas & quaedam coelitum ſocietas nobiliſſima ex feminis in Sibylla fuit; ex viris in Melampode apud Graecos, apud Romanos in Marcio.* Ambroſius contrà; *Spiritus mundi hic eſt, per quem arripiuntur fanatici, qui ſine Deo ſunt. Eſt enim inter mundanos ſpiritus potior; vndè ſolet coniecturis quae mundi ſunt diuinare, quem Pythonem appellant. Hic eſt qui per veri-*

Epiſt. 1. ad Chor. cap 2.

verisimilia fallitur & fallit. Hic est qui per Sibyllam loquutus est, sensum nostrorum sequutus, locum volens inter coelestes habere.

Furorem in Sibyllis multa attulisse beneficia scribit Plato in Phaedro; νῦν δὲ τὰ μέγιστα τῶν ἀγαθῶν ἡμῖν γίγνεται διὰ μανίας θείᾳ μὲν τοι δόσει διδομένης; *Nunc verò maxima bona nobis contingunt per furorem diuino quodam munere concessum.* Addit quoque, Vatem quae Delphis erat, & Sacerdotes quae in Dodona, furore correptas multis beneficijs publicè & priuatim Graeciam affecisse; quandò & mentis compotes nulla beneficia tribuerunt. ibidemq. περὶ τῆς Μανικῆς multa differit quae ad Sibyllarum furorem faciunt. Vates appellandos Sibyllam, Bacim, & Amphiltum idem asserit in Theage. Aristoteles, ait multos propterea quòd calor sedi mentis in vicino est, morbis vesaniae implicari, aut instinctu Lymphatico inferuescere, ex quo Sibyllae efficiuntur, & Bacchae, & omnes qui diuino spiraculo instigari credũtur, cùm scilicet id non morbo, sed naturali intemperie accidit. *Probl. sect. 30. cap. 1.*

Interpretes.

Quaenam in Sibyllinis carminibus obseruarentur, praeter ea quae ab historicis scribuntur, Duumuiris primum, deindè Decemuiris, postremò Quindecim viris librorum custodiam esse traditam, nihilq. Romanos (vt ait Firmianus) sanctiùs custodisse, Flauius Vopiscus in Aureliano patefacit his verbis; *Consulenda Sibyllae decreta, vtendum Apollinis beneficijs.* Et paulò post; *Agite igitur Põtifices, quà puri, quà mundi, quà sancti, quà vestitu animisq sacris commodi, templum ascendite, subsellia laureata constituite, veteranis manibus libros euoluite, fata Reip. quae sunt aeterna perquirite, patrimis matrimisq. pueris carmen indicite. Nos sumptum sacris, nos apparatum sacrificijs, nos aris Ambaruualia indicemus* Deindè epistolam Aureliani subnectit; *Miror vos patres sancti tandiù de aperiendis Sibyllinis dubitasse libris, perindè quasi in Christianorum Ecclesia non in templo Deorum omnium tractaretis. Agite igitur & castimonia Pontificum, ceremonijsq sollemnibus iuuate Principem necessitate publica laborantem. Inspiciantur libri, quae* *Sibyllinorum religio.*

facienda fuerint celebrentur, quemlibet ſumptum, cuiuslibet gentis captiuos, quaelibet animalia Regia non abnuo, ſed libens offero. Neq; enim indecorū eſt Dijs iuuantibus vincere; ſic apud maiores noſtros finita ſunt bella, ſic coepta. Tarquinius libris Sibyllinis coemptis, ex illuſtrioribus patricijs duos viros creauit quibus eorum cuſtodiam demandauit. Et II. viri ſacris faciũdis appellati ſunt. Ex quibus M. Atilium quòd Petronio Sabino deſcribendos dediſſet, culeo inſutũ, in mare proijci iuſſit. Sacrificia quae Sibyllinorum oraculorum cauſa peragebantur, Ioui, Iunoni, Apollini, Latonae, Dianae, Parcis, Lucinis, Cereri, Diti patri, & Proſerpinae vouebantur. Zoſimus lib. 2. Hiſt. explicat; & adiungit; τῇ δὲ πρώτῃ τῶν θεοριῶν νυκτὶ δευτέρας ὥρας ὁ αὐτοκράτωρ ἐπὶ τὴν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ τριῶν παρασκευασθέντων βωμῶν τρεῖς ἄρνας θύει μετὰ τῶν δεκαπέντε ἀνδρῶν; *Prima nocte ſpectaculorum, ad horam ſecundam, tribus aris in ripa fluminis conſtitutis, Imperator cum* XV. *viris tres agnos caedit.* Chaldaeos ſacrificulos & Sibyllinorum oraculorum interpretes coniungit Plutarchus in Mario. Dio Caeſarem ſcribit libros Sibyllinos qui iã vetuſtate exoleſcebant, Pontificibus deſcribendos dediſſe, vt ſua manu deſcriberent, ne quis alius eos legeret; & omnibus qui quadringẽta ſextertia poſſiderent, ac magiſtratus gerere per leges poſſent, eorum petendorum poteſtatem dediſſe. In Tiberij imperio, cùm ſtatua Iani cecidiſſet, timorem omnibus auxit, tùm praecipuè quòd quaedam oracula pro Sibyllinis canebantur, quae ad ſua potius tempora accommodari poſſe ſcribit Dionis epithomator, haec ſcilicet,

Τρὶς δὲ τριηκοσίων περιτελλομένων ἐνιαυτῶν
Ῥωμαίους ἔμφυλος ὀλεῖ στάσις, ἀ Συβαρῖτις
Ἀφροσύνα ———

Aſt ter tercentum reuolutis protinus annis
Roma inteſtina perdetur ſeditione
Et furor exitium Sybariticus afferet vrbi.

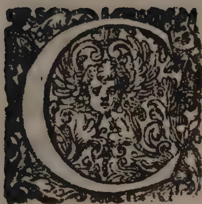
Haec Tiberius vt falſa calumniari coepit, libroſq. omnes ſcriptos de vaticinijs inſpici ex quibus eos qui inutiles

les esse videbantur damnari atque reijci, coeteros reponi & retineri iussit.

QVAE MEMORATV CVMIS DIGNA.

Cap. XXXI.

Naufragium.

ERTVM ad diem in Campaniam redire Classem Nero iusserat (ait Tacitus) non exceptis maris casibus. Ergo Gubernatores quamuis saeuiente pelago à Formijs mouere, & graui Africo, dùm promontorium Miseni superare contendunt, Cumarum littoribus impacti, triremium plerasque, & minora nauigia partim amiserunt.

Bellum nauale.

Cùm discordiae inter Pompeium, Caesaremq. intercederent, atque Antonius Brundusium ex Graecia se contulisset vt Caesarem adiret qui in Etruria erat, & lupi prodigio perterritus reuersus esset in Graeciam; cùmq. Pompeius dictitaret Antonium Caesaris causam non probare, atq; indè maiora orta essent dissidia, tandem in Italiam adnauigauit, atque in continentem ingressus hostibus multa damna intulit, multaq. ab ipsis accepit. Tũc à Menecrate Pompeiano, & Caluisio Sabino Caesariano, classium Praefectis, naualis pugna ad Cumas commissa est, in qua Menecrates à Mena occisus est, sed Caesar multarum nauium iacturam fecit. Pompeiani & morte Menecratis perculsi, & veriti ne Caesar in Siciliam transfretaret, Cumis discesserunt. Dio lib. 48.

Ludi.

Ludi.

Decimo Idyllio Ausonius ludorum meminit qui in Cumano fiebant littore. Naumachia.

Haec quoque quàm dulces celebrant spectacula pompas
Remipedes medio certant cum flumine lembi,
Et varios ineunt flexus, viridesq. per oras
Stringunt attunsis pubentia germina pratis.
Puppibus & proris alacres gestire magistros,
Impubemq. manum super amnica terga vagantem
Dùm spectat, transire diem, sua seria ludo
Posthabet, excludi veteres noua gratia curas.
Tales Cumano despectat in aequore ludos
Liber Sulphurei cum per iuga consita Gauri
Perq. vaporiferi graditur vineta Vesevi,
Cum Venus Actiacis Augusti laeta triumphis
Ludere lasciuos fera proelia iussit Amores.
Qualis Niliacae classes Latiaeq. triremes
Subter Apollineae gesserunt Leucados arces,
Aut Pompeiani Mylasena pericula belli
Euboicae referunt per Auerna sonantia Cymbae
Innocuos ratium pulsus, pugnasq. iocantes
Naumachiae ———

Vasa Cumana.

Lib. 1. Horatij locum in Odis,

Graeca quod ipse testa
Conditum leui ———

interpetrantur, Vas Cumanum, quòd Cumani qui Pithecusas incoluerunt figlinam exercebant. Quamobrem Varro apud Nonnium, Calices Cumanos recenset; *Dolia atq; apothecas triclinares, Melicas, Calenas, Obbas, & Cumanos calices.* Confirmat Martialis, Lib. 4. ep. 114

Hanc tibi Cumano rubicundo puluere testam
Municipem misit casta Sibylla suam.

Lib. 2. eleg. 6. & Tibullus, ——— *Samiae conuiuia testae*

Fictaq.

Fictaq. Cumana lubrica terra rota.

Esset ne putidum Cumanos cum Milesijs, Scythis, Abydenis, Ephesijs, Aetolis, Curetibus, Campanis luxuria & popinis nobilitatis connumerare?

Pisces. Cimae. Linum.

Glaucum piscem Cumanum, & Surrentinum laudat Ennius in Phageticis,

Surrenti fac emas Glaucum, & Cumas apud.

Cimas verò laudat Columella lib. 10. de cultu Hortorũ,

Frigoribus caules, & veri cimata amittit
Quae pariunt veteres cesposo littore Cumae

Puteolanae nunc laudantur. Inter Lini genera ad Hispanicum Tarraconẽse mira tenuitate accedere ait Cumanum Sabellicus lib. 1. En. 1. sed praecipuè ad casses & plagas.

Dentes Apri Erymanthij.

Cumanos in Opicis dentes monstrasse in Apollinis templo suspensos quos Apri Erymanthij esse dicerent, scribit Pausanias in Arcadicis. Quod tamen fabulosum existimare videtur, quippe nihil omnino satis probabile ad fidem faciendam afferebant.

Petronius

Cumis obijt Petronius Neronis familiaris. Tacitus; Tigellini inuidia qui crudelitatem Principis in eum concitauit amicitiam Sceuini ei obiectans, nouo mortis genere; Neque tamen (inquit) praeceps vitam expulit, sed incisas venas vt libitum obligatas aperire rursum, & alloqui amicos non per seria, aut quibus constantiae gloriam peteret. *Lib. 16. Hist.*

Nummus Cumis repertus est cum Petronij Triumuiri nomine. Refert quoque Fuluius Vrsinus in Petronia familia, aitq. ad Cumanam Coloniam ab Augusto deductam, & ad Neapolim ab eodem instauratam referri. *Nummus Petronij.*

HY-

Hyperocus, Melanopus, Heraclides, Stratonicus, ſcriptores Cumani, Celbidas.

Pauſanias in Phocicis de Cumana Sibylla loquens, quae Cumis in Opicis erat, ait eam eſſe appellatam Δημώ, ab Hyperoco Cumano. Poſt Olenem Lycium quem hymnum in Achaeiam feciſſe ſcribit idem Pauſanias in Eliacis, aſſerit Menalopum Cumanum canticum in Opin & Hecaërgem decantaſſe, quas ab Hyperboreis veniſſe teſtabatur. Heraclidem Cumanum lib. 4. commemorat Athenaeus, quem Perſica conſcripſiſſe dicit, & librum praecipuè Παρασκευαστικῶν. Stratonicum, qui Sibyllina carmina compilauit, Cumanum quoque fuiſſe tradunt, alij verò Epiſcopum Cumanum fuiſſe ſcribunt. Tritiae vrbis in Achaia conditorem aiebant Celbidam, illumq. è Cumis Opicae terrae veniſſe. Idem Pauſanias in Achaicis.

Prodigia.

Anno ab V. C. 542. cum murus turreſque & quaedam alia Cumis fulminibus icta fuiſſent, & penitus decuſſa (ſic ſcribit Iulius Obſequens) Annibal proditione Tarentũ cepit. Samnitium agros Romani vaſtarunt. Capua à Romanis obſeſſa & capta. Publius & Cneus Scipiones in Hiſpania occiſi ſunt. Cùm deindè ibidem anno 552. Solis orbis minui viſus fuiſſet, Claudius Conſul naufragium fecit. Incendia ſunt excitata. Q. Fabius Maximus obijt. Vermina

Siphacis

Siphacis filius à Romanis profligatus eſt. Anno 585. in arce Cumana Apollo tres dies noctesq. lacrimauit vti diximus. Perſeus Rex in Thracia eo anno feliciter pugnauit victis Dardanis. Ad aquas Cumanas Cornelius membris captus ex Albano monte rediens mortuus eſt. Anno 539. Mare arſit, & bouem equuleus peperit ad Sinueſſam. Anno 610. Sanguis è terra emanauit.

Onobatis. Phylactae.

Mulierem in adulterio deprehenſam Cumani in forum trahebant. Ibi in ſaxo quod ab omnibus inſpiceretur eam locabant, indè Aſino imponebant, ac toto oppido circumuectam, eodem conſiſtere ſaxo cogebant. Quapropter reliquam vitã infamem ducebat, & Ονοβάτις dicebatur. Ea vox apud Graecos, eum qui Aſinum conſcendit, ſignificat. Refert id Plutarchus in Quaeſtionibus cẽturiatis Graecis. Quo etiam loco Phylactae magiſtratus meminit. Qui cùm magiſtratum obtinuiſſet, carceris deindè cuſtodiae tradebatur. Sed Senatum in concilio nocturno ingrediebatur, ac reges manu educebat detinebatq. dũ de ijs malè meriti nec ne eſſent cognoſcebat, in occulto ſententiam dicens. *Mulieres in adulterio.*

ECCLESIA CVMANA.

Cap. XXXII.

E Cumana Eccleſia haec leguntur in Decreto, vt duos Epiſcopatus in vnum redigi cognoſcamus; Et temporis qualitas, & vicinitas nos locorum inuitat, vt Cumanam atque Miſenatem (ſic in vetuſto codice B. Gregorij, ſed in vulgatis & apud Gratianũ legitur, Muſitanam) vnire debeamus Eccleſias, *Decr. p. 1. cauſ. 6. que. 1. cap. 8.*

quoniam nec longo itineris ſpacio à ſe ſeiunctae ſunt, nec (peccatis facientibus) tanta populi multitudo eſt, vt ſingulos, ſicut olim fuit habere debeāt Sacerdotes. Quia igitur Cumani caſtri Sacerdos curſum vitae huius expleuit, vtraſque nos Eccleſias praeſentis auctoritatis pagina vniſſe, tibiq. commiſiſſe cognoſce, propriumq. vtrarumq. Eccleſiarum ſcito te eſſe Pontificem. Illuſtriſs. Baronius Annal. tom.8. exponit impenſam curam quam egit Gregorius vacantium Eccleſiarum donec eligerentur Epiſcopi, Nepeſinae, Liparitanae, Cumanae (cui Miſenatem coniunxit) Liſitanae, Tauritanae, Crotonienſis, Velinae, Vxentinae, Blanderanae, Triumtabernarum.

Epiſcopi.

LIBERIVS, quo mortuo, Fortunato Epiſcopo Neapolitano Cumanae Eccleſiae viſitatio demandatur.

RAINALDVS. Hunc aliqui Cumanum Epiſcopum eſſe contendunt, ad quem à Gregorio extat epiſtola qua eum videtur plurimi facere, hortaturq. vt Romam veniat, tùm cauſa conciliandae pacis cum Henrico Rege, tùm pro cauſa Epiſcoporum Lombardorum. Id effecit vt hanc opinionem improbarem, & non Cumarum, ſed Comi in Gallia Ciſalpina Epiſcopum cenſeam. Cùm etiam apud Luitprandum, cùm Berengarius è Sueuia in Italiam veniſſet, cumq. Manaſſe Arelatenſe Epiſcopo inimicitias haberet, Manaſſes Adelardum quendam accerſiuit, promiſitq. eum donaturum Epiſcopatus Cumani dignitate, ſi quid contrà Berengarium moliretur. Deindè non Adelardum, ſed Valdonem quendam Mediolanenſis Epiſcopatus gratia, Epiſcopum Cumanum conſtituit. Et tamen Cumanos Epiſcopos ſimplici nomine, & aliquandò, cum adiectione Campaniae, reperio. Quod autem ad Comum ſpectat, dum in Concilio Lateranenſi ſub Iulio II. legitur, Reuerendus P. Dominus SCARAMVZZA Epiſcopus Cumanus, Cumanae

manae nostrae Ecclesiae Antistes esse non potuit, cum ea tempestate Cumae desijssent.

ADEODATVS. In Romano Cōcilio sub Hilario fit mentio Soteri Neapolitani Episcopi, Tiburtij Capuani, & Adeodati Cumani. Sic vicini Episcopi coniunguntur. *Soterus Neapol. Episc.*

BARBATVS, in Concilio Lateranensi sub Martino Quincto.

PETRVS, in sexta Synodo Constantinopolitana sub Agathone; *Petrus Episcopus Sanctae Cumanae Ecclesiae prouinciae Campaniae.*

MAXENTIVS. In actis S. Maximi Cumani martyris, cuius corpus Neapoli conditum est. Sub Valerio & Diocletiano.

IOANNES. eius mentio fit anno 920. in inuentione corporis S. Sossij, Missenis.

LEO. meminere acta S. Iulianae virginis & martyris, quem postremum Episcopum Cumanum existimant, propterea quòd eius aetate propter habitātium malitiam ciuitatem Cumanam dirutam, eiusdem acta confirmant, viuente Anselmo Episcopo Neapolitano. *Anselmus Neap. Episc.*

MISENVS, vel MENSENVS. In secunda Synodo Romae sub Symmacho. In aedibus Episcopi Puteolani hunc lapidem vidi, & notaui,

HIC. REQVIESCIT. IN. PACE. MISENVS. EPISCOPVS....... P. M. 2. XXVI. DEPOS. III. ID. IANVAR. FL. FELICIS. V. C. ET. SEDIT. ANN. ..... M. X. D. VI.

IOANNES. Anno 1134. & sexto Principatus secundi Roberti, filij secundi Iordani gloriosissimi Principis (sic in diplomate) Capuae, & Comitis Auersae subscribitur, Ioannes Cumanus Episcopus. Illud autem erat huiusmodi; *Gulielmus de Piroldo filius quondam Alexandri eiusdem cognominis qui sum vnus ex Baronibus ciuitatis Auersae, pro anima eiusdem & parentum suorum, concedit & confirmat domino*

Petro venerabili Abati monasterij quae dicitur ad Cappellam, quae est sita foris ciuitatem Neapolis, integram Ecclesiam vocabulo Sācti Petri quae dicitur ad pertusum, regione Bugense, quae esse videtur in territorio castri noui Cumarum, & quae sequuntur. Inter coeteros subscribit, *Ioannes venerabilis Cumanus Episcopus.*

Anno 1141. anno sexto quo Rogerius Rex Siciliae, Capuae Principatu potitus est. IOANNES II. Episcopus S. Ecclesiae Cumanae, cum cōsilio cleri & populi eiusdem ciuitatis concedit & confirmat Rogerio Abati monasterij S. Mariae de Pasitano, Ecclesiam S. Martini, in agro Cumano. Petitq. ab eo vt nummos aliquot singulis annis soluat. & inter alia, vt in S. Maximi natali, & in Coena Domini, praesbyterum ad officium diuinum perficiendum mittat. *Signum Crucis manus praenotati Secundi Ioannis Cumani Episcopi. Marcus presbyter & canonicus Sancti Maximi, &c.* Cumanam Ecclesiam Neapolitana possidet, Alexandri Carrafae Archiepiscopi aetate; & decimam ibi accipit, ex omnibus ijs quae ibidem Fiscus possidet. Non huius Ecclesiae meminerunt Honorius III. in C. *Cumana Ecclesia de electione*, & Innocentius III. in C. *Cum ad sedem de Restitutione spoliatorum*; sed eius quae Comi est.

Ecclesiae in agro Cumano.

Martyres Cumani.

ABVNDIVM Cumanum Episcopū qui scripsit martyrium sub Valeriano passum, & in eadem ciuitate martyrio quoque fuisse coronatum Sanctum FIDELEM, legat necesse est Martyrologium, atque discat non Cumas, sed Comum ijs martyribus esse celebrandum, quamuis in tipographia veteris Martyrologij legatur; *Cumae Campaniae ciuitas in sinu Baiarum. Hic Abundius Episcopus migrat.*

IVLIANA. XIII. Cal. Martij Cumis in Campania translatio facta est Iulianae virginis & martyris quae Nicomediae sub Maximiano Imperatore primùm à patre suo Africano grauiter caesa, deindè ab Euilasio Praefecto cui nubere recusarat, variè cruciata, & in carcerem coniecta vbi

S. Iuliana martyr.

vbi palàm cum diabolo conflixit. Demum ignes & ollam feruentem ſuperans, capitis amputatione martyrium conſummauit. Eius translationem ſic celebrat officium ſacrarum Virginum quae Diuae Mariae Donnaromatae ſunt dicatae.

Lectio prima;

Anno igitur ab Incarnatione 1207. Cal. Martij, cùm Ciuitas Cumana propter malitiam inhabitantium deſtrueretur, venerabilis pater Anſelmus Neapolitanus Pontifex, ac relligioſa domina Bienna Eccleſiae S. Mariae Donnaromata Abatiſſa, quae huius Virginis relliquias flagitabat habere, ſedulò requiſitus pro deferēdis eiſdem, Leonem Epiſcopum Cumanum cum pluribus Abatibus & militibus de Neapoli Cumas ſollicitè deſtinauit, qui de Cathedrali Eccleſia B. Maximi glorioſum corpus effodientes, vndè odor nimius exhalauit, & hymnis & canticis ad Eccleſiam Dei genitricis B. Mariae de Pedicrypta detulerunt.

Lectio ſecunda;

Quo audito venerabilis Abatiſſa cum ſodalibus Virginibus ſuis & multitudine nobilium Dominarum illuc concita properauit. Et cùm omnes in terram proſtratae benedixiſſent Dominum, ſurgens ab oratione relligioſa Abatiſſa, locellum ſanctarum Relliquiarum amplectens, ſtringenſq. cum lacrimis dixit; Obſecro te, Virgo ſanctiſſima, per eūdem pro quo ſanguinem tuum fudiſti, ne deſpicias tuam ancillulam. Pro te veni anxia. diù eſt quod te optaueram. Supplico ne deſpicias noſtram manſiunculam. Credimus ſanctiſſima vt per te fiat ampliſſima te nobis concedere diuina potentia. Deindè tota nocte vigilantes cum pſalmis & hymnis Deo ſeruientes.

Lectio tertia;

Manè verò ſurgens praedictus Leo Cumanus Epiſcopus, ſimul cum his quos tu miſiſti pater ſanctiſſime, deducentes eas, honorificè obuiantes ei Sacerdotes & milites de regione Nili, ſimul cum magna plebe portantes ramos Oliuae in manibus, cantantes, O ſanna in altiſſimis Deo; deindè adorantes cūctas relliquias, praeibant canentes & dicentes; Benedicta quae venit in nomine Domini. Et ſic canēdo peruenerunt ad Eceleſiam B. Nicolai CHRSITI *Confeſſoris de Caſtro Lucullano, ſitam propè moenia ciuitatis.*

Lectio quarta;

Quo adueniens tu pater beatiſſime cum proceſſione magna totius cleri & populi ciuitatis, mulierum quoq; & infantum turba ad locum

cum vbi ſanctae Relliquiae erant, ſatis deuotè atque humiliter acceſſiſti, quibus cum maxima reuerentia & deuotione ſuſceptis, humeriſq. impoſitis tuis & Epiſcopi Cumani, aliaq. caſula in qua erãt Relliquiae S. Virginis & Martyris Iulianae, ac duobus praesbyteris Cardinalibus, ſuſcepta quae praecedebat Icona ipſius S. Virginis pulcra nimis cum hymnis & laudibus, cereiſq. incenſis, cum maximo iubilo & exultatione, Te Deum laudamus, canora voce cantando, ciuitatem intraſti, & cum honore & laetitia maxima ad Eccleſiam B. Dei genitricis, & Virginis Maria de Donnaromata properaſti.

Lectio quinta;

Vbi relliquias S. Virginis & Martyris Iulianae quas proprijs manibus baiulabas, ſatis honorificè reponere ſtuduiſti, oratione ibi in Dei laudibus celebrata.

Lectio ſexta;

Deindè aliàs ſanctas Relliquias, Martyris videlicet & Leuitae quae cum eo repoſitae fuerant, cum honore & laetitia maxima ad maiorem Eccleſiam B. Ianuarij Martyris ſatis honorificè collocaſti.

Quibus ex verbis elicimus Cathedralem Cumis Baſilicam, S. Maximi nomine decoratã fuiſſe. Anſelmum, Neapolitanum Epiſcopum, Leonem, Cumanum. Eo tempore Cumas antiquatas. Cardinales appellatos tunc Canonicos, quod Pontificum praeſentia cõtigerat. Regiones fuiſſe appellatas eas quas nũc Sedilia Neapoli dicimus; & Milites, quos nunc Equites appellamus. Nili regionem, non Nidi, ob Nili fluminis ſtatuam ibi repertã, eſſe dicendam, eamq. antiquiſſimam. Eccleſiam praeterea Monialium eam fuiſſe quae cum Sedili coniuncta ſaecularium habitatio ab hinc xxx. annos facta eſt ab Antonino Caſtaldo. Dùm ipſe puer ibi litteris operam darem, paruam aedem recolo, in qua Diuae Iulianae hiſtoria depicta erat, & D. Iulianae erat aedi nomen. De eadem Virgine multa in Salernitano Breuiario habentur die 16. Februarij, quae ad eius faciunt hiſtoriam. Aliqua tamen ſunt quae à verò longè aliena eſſe videntur. Qui enim fieri potuit vt inualeſcente perſequutione in ciuitate Nicomediorum, Eleuſius Senator Maximini

mini Imperatoris habuerit Iulianam ſponſam, quae Virgo celebratur ab Eccleſia?

MAXIMVS. Inuenimus Sanctorum geſta quorum nulla à Martyrologio mentio facta eſt quae ex Longobardorum ſcriptis excerpta, non pigebit afferre. Cumas acerrimus Chriſtiani nominis hoſtis à Diocletiano & Maximiano miſſus eſt Fabianus Conſul qui omni conatu Chriſtianos ab eorum cultu & relligione reuocaret. Erat ibi Maximus eius Eccleſiae Diaconus, CHRISTI fortiſſimus athleta, quem cum nec minae deterrerent, nec mouerent premia, plumbeis ictibus primùm caeſus, in vincula coniectus, conſumptus inedia, equuleum paſſus, tandem capite ad martyrij coronam in loco qui Caballaria dicebatur, mulctatus eſt; vbi eius corpus ſepultum à XVIII. militibus. Hi cum admirabilia in eius afflictione vidiſſent, Idolorum cultum reijcientes, fidem Chriſtianam amplecti libentiſſimè voluerunt. Sanctus martyr aliquot poſt annos relligioſiſſimae cuidam feminae, cui nomẽ Iulianae, in ſomnis imperauit vt corpus ab agro in templum transferret, pollicituſq. eſt, dùm corpus perquirerent, Crucis ſignum ibi appariturum. Mox femina, populus, clerus ad Caballariam profecti, perſpecta Cruce, ſumma cum laetitia corpus integrum extulere, & Cumis in templo eius nomini dicato condiderunt. Hic Maximus ille eſt, qui in maiori Baſilica Neapolitana ſeruatur, & cui ſollemnia ſacerdotes annua celebrant.

Fabianus Conſul.

Puer, trium menſium, coràm Fabiano, Maximi ſanctitatem diuinitus teſtatus eſt. Mẽbratim idcircò diſcerptus, & martyrio Maximum anteceſſit.

Maxentius, latitabat tunc Cumanus Epiſcopus, Fabiani crudelitatem extimeſcens. Sed cum Maximus eſſet in carceribus, vbi milites ad fidem conuerſi detinebantur, & baptizari cuperent, oraſſetq. Dominum vt opem ei tunc ad illud praeclarum opus ferret, à Domino Maxẽtius excitatus

Maxentius Cumanus.

tus est vt ad Maximum pergeret. Et cùm illuc peruenisset, carceribus ab Angelo reseratis, Baptismate Neophytos abluit, deindè ad easdem latebras secessit. Ex vita litteris Longobardis scripta, haec decerpsit Breuiarium Capuanum III. Calen. Nouemb.

Lectio prima;

Sub Diocletiano & Maximiano Imperatoribus facta est ingens persequutio Christianorum, ità vt circà domos, circà plateas, circà lymphas Idola erigerentur, vt si quis vellet emere aliquid aut vendere, aut aquam de fontibus haurire, Idolis primitus immolaret. In tantum enim rabies diaboli exacuerat, vt CHRISTI *fidem de omnibus terris expellere sese posse consideret. Trahebantur etiam viri ac mulieres, & diuersis supplicijs pro* CHRISTI *nomine macerabantur.*

Lectio secunda;

Interea directus est Fabianus Praeses in Campaniam ciuitatem (Cumas habet vita) *vt ibi omnes ad sacrilegium prouocaret. Cumq. veniret & pro Tribunali sederet, iussit omnem populum ad se congregari, & ità ad eos loquutus est dicens; Sciatis omnes quia inuictissimi Imperatores Diocletianus & Maximianus, me direxerunt in hanc ciuitatem, vt Deos immortales adoretis; quòd si nolueritis, diuersis poenis afflicti moriemini. Audiens haec vniuersus populus procidentes in terram, adorabant Idola surda & muta, & Deum viuum derelinquebant.*

Lectio tertia;

Erat igitur in eadem ciuitate vir sanctus, Deo dignus, nomine Maximus, genere clarus, relligione pius, & castitate pudicus. Hic igitur trophaeo Crucis armans frontem, in faciem Praesulis se obtulit dicens; Audi Praeses verba mea, qui non effugies iudicium Dei. Quid prouocas homines adorare Idola surda & muta quae penitus in nullo possunt adiuuare cultores suos? Cũq. ad haec iratus Fabianus diuersa diceret, & audiret, iussit latera eius plumbatis tundi, & eum indè in carcerem recludi. Post haec cum carbones ardentes, equuleum, suspendium inuerso capite, lampades accensus atq; flagella CHRISTI *virtute superasset, & sacrificare nollet, nouissimè capite caesus est* III. *Cal. Nouemb.*

PALVS ACHERVSIA, ET VILLA Seruilij Vaciae. Cap. XXXIII.

NTER Cumas & Misenum Acherusiae palus est. Καὶ ἐν τῷ μεταξὺ Ἀχερουσία λίμνη, inquit Strabo. Plinius item lib.3. c.5. *Acherusia palus Cumis vicina.* Acheruntiam, Acheruntem, & Acherontem quoque appellarunt. Lib.5.

Ferrugineis & squalentibus aquis, coenosa maris effusio. Lacum Colutij accolae vocant, maturandis linis apprimè cõmodum. Sunt qui contendant per hanc paludem Auernum intelligi, cùm dicat Virgilius, Lacus Colutij.

Vnum oro, quandò hic inferni ianua Ditis
Dicitur, & tenebrosa palus Acheronte refuso.

Et Strabo ipse paulò post, scribit Artemidorum putasse Auernum Acherusiam paludem, & nonnullos alios, Lacum Lucrinum; ἔνιοι δὲ τοῦτον αὐτὸν λίμνην εἶναι τὴν Ἀχερουσίαν φασίν; Ἀρτεμίδωρος δὲ αὐτὸν τὸν Ἄορνον. Quae tamen sic coniunguntur, vt intelligamus Acherusiam in Auernum per subterraneos meatus refundi. Hinc Silius lib.12. *Auernus & Acherusia.*

Hinc vicina palus fama est Acherontis ad vndas
Pandere iter, caecas stagnante voragine fauces
Laxat, & horrendos aperit telluris hiatus,
Interdùmq. nouo perturbat lumine manes.

Ideòq. Seruius de aestuarijs Acherontis, Auernum nasci scribit. Pausanias in Laconicis ait à tergo Chthoniae areas tres describi, vnam Clymeni, Plutonis alteram, tertiam Paludem Acherusiam. Est & Acheron fluuius Epiri, de quo Plinius; & Brutiorum, de quo idem, vbi Alexander Molossorum Rex trucidatus est. Ianus Parrhasius in Claudianum scribit flumen ad Heracleam sic etiam appel- Lib.3.c.5. Lib.4.c.1.

 lari,

lari, ab Acheronte Maryandinorum Rege, quod etiam Saonantes dicitur.

Seruilius Vacia. Ad Acherusiam, Villa est Seruilij. Hic P. ille Seruilius Vacia, qui posteà Isaurius est appellatus. Consul cum Appio Claudio Ann. ab V. C. 674. bellum in Cilicia cum Piratis gessit, deq. ijs triumphauit capto Corico, Olympo, Phaselide, Isauro. anno 679. Censor cum L. Aurelio anno 689. Valerius lib. 8. tit. 5. Cicero, Verrina 5. Eutropius lib. 6. Decessit eo anno quo Caesar. anno 700. Diues per excellentiam dictus. Seneca eius villae sic meminit; *Epist. 56.* *Ideò diutiùs vehi perseueraui inuitâte ipso littore, quod inter Cumas & Seruilij Vaciae villam curuatur, & hinc mari, illinc lacu, velut angustum intercluditur.* Et paulò post; *In hac villa Praetorius diues nulla alia re quàm ocio natus consenuit, & ob hoc vnum felix habebatur.* De se ipso, refert idem, solitum iocando dicere; *Hic situs est Vacia*; quòd ibi ocio contabuerit. Vitauerat ob Tiberij crudelitatem, Romam, eòq. diuerterat, vt omnes exclamarent; *O Vacia, solus scis viuere.* Inter illas ruinas aliquot reperta sunt epigrammata.

T. IVLIVS. BALBIVS. FRATER
VNA. CVM. FILIIS. SVIS
ET. COHEREDIBVS
SORORI. DVLCISSIMAE.

Aliud,

HIC. EST. POSITA. ALBVCIA. BLESILLA
PARI. EXEMPLO. FEMINA
QVAE. VIX. ANN. XXX. M. VI. D. XIX.
DVLCISSIMAE. CONIVGI. FECIT.

Item,

D. M.
ANTIGONVS. GERMANICVS. QVI. VIX. AN. XVI
C. LAECANVS. EQ. SING. CAES. ARGENTARIVS
HERES. PIENTISSIMO. AMICO. TITVLVM. FECIT.

Praetereà,

T. ANNIVS. CLAVDIVS. V. F. SIBI. ET. FAVSTI-

NAE. CASSIAE. PATRONAE. ET. POMPEIAE.
CALPHVRNIAE. LIB. CONIVGI. CHARISS.

Aliud,

SOLI. INVICTO
ET. LVNAE. AETERNAE
Q. MINVC. . . . . PARAT. DED.

&

INVI. VICTORI. TREBONIVS. GALLVS
COS. PORTICVM. EX. VOTO. FECIT
DEDICAVIT. X. K. MAIAS. APPIC. ANNIO
M. ATI. . . . COS.

CRYPTA NEAPOLITANA Pausilypus. Cap. XXXIIII.

T nihil huic desit historiae, Crypta quoque Pausilypana addenda est quà Puteolos itur. Nec Puteolos se vidisse fatebitur qui Cryptam minimè viderit. Maximum & celeberrimum profectò opus, quam sic describit Seneca; *Cùm Baijs deberem Neapolim repetere, facilè credidi tempestatem esse ne iterum nauem experirer. Sed tantum luti tota via fuit, vt possem videri nihilominus nauigasse. Totum Athletarum fatum illo die perpetiendum fuit. Aceromate nos haphe excepit in Crypta Neapolitana. Nihil illo carcere longiùs, nihil illis faucibus obscurius, quae nobis praestant non vt per tenebras videamus, sed vt ipsas. Coeterum, etiam si locus haberet lucem, puluis auferret. In aperto quoque res grauis & molesta. Quid illic vbi se volutatur, & cùm sine vllo spiramento sit inclusus in ipsos à quibus incitatus est decidet? Duo incommoda inter se contraria simul pertulimus, eadem via, eodem die, & luto & puluere laborauimus. Aliquid tamen illa obscuritas quid cogitarem dedit.*

Epist. 58.

Cryptae obscuritas.

Hoc in statu Crypta erat ea qua Seneca viuebat aetate, vt hoc tempore viam Puteolanam, Cryptae commodita-

Cryptae claritas.

tem, & lumen admiremur. Silice ſtratum iter, puluerem lutumq. remouet. Ampliſſimae fauces, quae lucem veluti in aperto admittunt. Et locus qui carcer anteà nuncupabatur, habetur iàm in delicijs. Aliqui aniles ſequuti fabulas, à Virgilio magicis artibus perfoſſam tradiderunt, id quod & de ouo Luculliano ſomniarunt. Quid tamen Magia cum ferro? Audi Petrarcham. *In Itinerario* *Inter Falernum & mare mons eſt ſaxeus, manibus hominum confoſſus, quod opus inſulſum vulgus à Virgilio magicis cantaminibus factũ putat. De quo cùm olim me Robertus Regno clarus, & ingenio ac literis praeclarus, quid ſentirem, multis adſtantibus, percunctatus eſſet, humanitate Regia fretus iocans nuſquam me legiſſe Magicum fuiſſe Virgilium dixi. Quod ille ſereniſſimae frontis nutu approbans, non illic Magici, ſed ferri veſtigia confeſſus eſt.*

Aliqui Baſſo cuidam opus illud tribuunt, cuius ſanè nemo meminit. *Lib. 5.* Strabo fabuloſè dictum exiſtimat à maioribus, Cimmerios iuxtà Baias, Lucrinum, & Auernum habitaſſe (aſſerit tamen eos antiquiſſimos fuiſſe Campaniae populos; & furtis deditos ſcribit Põtanus) & cauernis qui- *Cimmerij.* buſdam inter ſe cõmeantes metalla effodiſſe, placatis prius per ſacrificia Genijs Manibus, & in ſpeluncis profundis ſuas diuinationes exercuiſſe. Addidit tamen Graecos qui regionem illam deinceps incoluerunt, Cimmeriorum fodinas ad hypocauſta, thermas, viaſq. & alios vſus accommodaſſe, & Romanos Graecorum exemplo vt eos in magnis operibus ſuperarent, ſubterranea illa loca plurimum auxiſſe, cùm ibidem aedificia exſtruerent, & Puteolanae arenae virtutem ad ſtructuras firmandas cognouiſſent.
Quamobrem Cocceium aſſerit, Cimmeriorum fortè fabulam ſequutum, ab Auerno Cumas vſque cuniculum duxiſſe alterumq. ad Neapolim ex Dicaearchia, viam optimè per foſſas duci ratum. Cuius tamen verba aliqua ex parte corrupta eſſe non vereor, cũ dicat; Νῦν δὲ τῆς μὲν ὕλης τῆς περὶ τὸ Αορνον κοπείσης ὑπὸ Αγρίππα, τῶν δὲ χωρίων κατοικοδομηθέντον, ἀπὸ δὲ τοῦ Αόρνου διώρυχος ὑπωνόμου τμηθείσης μέχρι Κύμης, ἅπαντ' ἐκεῖνα ἐφάνη-

μύθος

μῦθος, τοῦ Κοκκηΐου τοῦ ποιήσαντος τὴν διώρυγα ἐκείνην τε, καὶ ἐπὶ Νέαν πόλιν ἐκ Δικαιαρχείας ἐπὶ ταῖς Βαΐαις ἐπακολουθήσαντός πως τῷ περὶ τῶν Κιμμερίων ἀρτίως λεχθέντι λόγῳ, τυχὸν ἴσως καὶ πάτριον νομίσαντος τῷ τόπῳ τούτῳ δι' ὀρυγμάτων εἶναι τὰς ὁδούς; *Nostra vero tempestate cùm siluam quae circà Auernum fuit caecidisset Agrippa, & loca aedificijs occupata essent, actusq. infrà Auernum Cumas vsque cuniculus, omnia ista fabulas esse liquidò apparuit, cùm quidam Cocceius, qui cuniculum istum duxit, & alium à Puteolis ad Neapolim suprà Baias tendentem, ferè sequutus sit fabulam istam de Cimmerijs modò relatam, ac fortasse etiam loco huic antiqua consuetudine putauerit conuenire, vt per fossas viae ducantur.* Quid illa, *à Puteolis ad Neapolim suprà Baias?* At quo pacto à Puteolis ad Neapolim suprà Baias cuniculus aliquis tendere potuisset? Quare corruptè legi cuique patebit.

Pontanus nescio quàm feliciter Cocceium Neruae auum introducat; *Refertur ad M. Cocceium (nescio an is fuerit M. Cocceius Neruae Augusti auus, qui Romae aquarum curam habuit, tulitq. maximam Architecturae laudem) refertur, inquam, ad hunc, siuè ad alium Cocceium crypta Neapolitana*, & quae sequuntur. Aliam in Pausilypana commemorat Seiani cryptam, ea parte qua mons in mare protenditur, quam rupium casus occuparũt. Alij Cocceio Puteolani templi Architecto adscribunt. Quod omninò reijcio, cùm antè Augustum multos annos Strabonis Cocceium fuisse sciamus.

De Magnif. cap. 10.

Crypta Seiani.

Nullo pacto Luculli opus dicendum. Licet enim Varro dicat; *Contrà Neapolim L. Lucullus posteaquàm perfodisset montẽ, ac maritima flumina immisisset in piscinas quae reciprocè fluerent, ipse Neptuno non cederet de piscatu*; ea tamen verba cryptae huic non conueniunt, quandò nec maririma in ea flumina immitti, nec reciproci maris fluctus excipi, nec piscationes exerceri potuissent; nec nisi ad itineris commoditatem factam, opus ipsum ostẽdit. Scimus praetereà omnem ferè oram Pausilypanam quae ad meridiem vergit, fuisse perfossam; inter se enim adhuc antra migrãt. Et Plutarchus Lucullianum hoc opus non praetermisisset, qui eius viri opera omnia diligentissimè describere conatus est.

Crypta Neap. nõ est Lucullo adscribenda.

Et

Et meminiſſet Strabo qui paulò poſt Lucullum ſuperuixit. Blondus Varronis verba ad eam Luculli villam refert, cuius ruinae Agnano Balneo ſupereminent. Quid ſi dicerem Cumanos eam excidiſſe, vt Neapolim commodiùs accederent, cùm nouae condendae vrbis rationem iniuerunt? Quid ſi Palaepolitanos, vt Puteolana balnea adirent? An cum Blondo dicam, *Quis autem id memorabile opus fecit, ignotum eſt nobis?*

Illud affirmare poſſumus, nullas Neronis aetate qua Seneca ſcripſit ſpeluncam habuiſſe luminũ feneſtras, aut ſpiracula. Obſtruxiſſe tamen luminibus vel terraemotus, vel aliud quidpiam credendum eſt, cùm Strabo qui ſub Auguſto floruit, varijs feneſtris per montis iugum eam lumen accepiſſe ſcribat, ne ſpiracula illa noua credamus. Petrus Razanus Siculus Lucerinus Epiſcopus, antè ſua tempora annos centum quinquaginta foramina nulla fuiſſe teſtatur, vt omnes ingreſſum perhorreſcerent, duriſſimis vepribus obſtructis faucibus. Tùm poſteà ab Alphonſo primo Rege viam complanatam (quod Pontanus anteà docuit) latiorem, & faucibus altioribus, lucidiorem eſſe redditam. Petrus è Toleto Regni Vicarius qui Puteolanos hortos voluptatis cauſa parauerat, adeò magnificè amplificatam ornauit, vt perpetuum octingentorũ, & eò amplius, paſſuum iter, claro vtrinque oſtiorum lumine, iucundum ac facilè ſit patefactum.

Quiſque verò memorabile illud opus auſus fuerit, immortali laude ab omnibus eſt afficiẽdus qui difficile & longum iter aegris auertit ad Puteolanas thermas proficiſcentibus; aduenis qui ex intimis orbis partibus eò ſe cõferunt; Puteolanis qui iumentis & carris quos duplices locus capit, fructuum varietatem Neapolitanis ſuppeditant; Neapolitanis ipſis qui ad rura diuertẽtes, magnam itineris partem abſque ſolis & pluuiarum moleſtijs conficiunt; vina, ligna importanda, lina in tepidis Agnani aquis maturanda curant.

curant. Et laudandus is eſt qui in medio ſpecu igne praelucet, vt Deiparae imagine recreentur iter facientes. Illudq. praecipuè animaduertimus, nunquam ibi aliquod ſcelus fuiſſe perpetratum, dixitq. Petrarcha in Itinerario, *Et nullis vnquam latrocinijs attentum patet.*

Pauſilypus.

Mons in quo crypta perforata cernitur, PAVSILYPVS eſt, nouus Muſarum Sannazarij domicilio, & Virgilij ſepulcro Parnaſſus, nouae deliciarum oblectamentis Baiae, vndè curarum moerores longiſſimè abiguntur. Idq. nomen inditum ἀπὸ τῆς παῦσιος τῆς λύπης. Ibi Bacchus λυσίπονος eſt quoniã λύει τοὺς πόνους. Ibiq. quando bibimus, Anacreonticum illud in memoriam venit,

ὅταν πίνω τὸν οἶνον
εὕδουσιν αἱ μέριμναι

Caeſaris gratiam aliquos aucupari voluiſſe ex antiquo lapide dictitant,

Pauſilypus noſter qui nunc dat nomina monti,
Sic dicta à magno Caeſare villa fuit;
Quod foret inſanis requies fidiſſima curis,
Et portum feſſae redderet ille rati.

Ad eius loci imaginem Virgilium effinxiſſe cãpos Eliſios ait Pontanus, cum inquit,

Secreti celant calles, & mirtea circùm
Silua tegit ———

Quamobrem ſic laudat M. Antonius Flaminius, Lib. 3.

O vtinam ille ſuo me ſiſtat numine ſancto
Ad fortunati numina Pauſilypi;
Littora diuino quondam celebrata Maroni,
Et patrio Minci flumine chara magis;
Littora quae toties viderunt Calliopeam
Dictantem Vati carmina docta ſuo.

Nihil Baianis ceſſiſſe videtur piſcinis Pauſilypus, quandò inter coeteras piſcinae Caeſaris muraenarum numero

collem

Lib. 9. c. 53. collem nobilitarint. De quibus ſic Plinius; *Pauſilypum villa eſt Campaniae haud procul Neapoli. In ea Caeſaris piſcinis à Pollione Vibio coniectum piſcem, ſexageſimum poſt annum expiraſſe ſcribit Annaeus Seneca, duobus alijs aequalibus eius ex eodem genere tùm viuentibus.* Ideò tamen piſcinae Caeſaris, nam Pollio Pauſilypanum Auguſto legauerat; Τελευτήσας δὲ Πωλίων τῷ Αυγούστῳ τὴν οἰκίαν, καὶ τὸν Παυσίλυπον χωρίον τὸ μεταξὺ Νέας τῆς πόλεως καὶ τῶν Πουτεόλων κατέλιπεν; *Moriens Pollio* (inquit Dio) *Auguſto domum & Pauſilypanum propè Neapolim & Puteolos reliquit.* Atque is erat Vibius ille, vel Vedius quem idem Dio ſcribit Muraenas in piſcinis habuiſſe, quas humana carne veſci docuerat, quibuſq. mancipia morti deſtinata obijciebat, quare non ad delicias ſed ad poenam eas paraſſe dicerem. Coenauit apud eum fortè Auguſtus. Et cùm puer qui erat ad cyathos vas chriſtallinum fregiſſet, in piſcinam Muraenis erat obijciendus. Obſecrauit puer Auguſtum ne eo mortis genere occideretur. Dimitti puerum Auguſtus iuſſit, & quicquid eſſet chryſtallinorum apud Pollionem afferri, & allata perfringi, & immitti in piſcinam. Fuit Caeſari ſic caſtigandus amicus (inquit Seneca) & benè vſus eſt viribus ſuis. Quis diuinaſſet fore vt Pauſilypanae muraenae deinceps delicatiſſimae eſſent exiſtimandae? Pollionis aedes poſt eius obitũ hac de cauſa funditùs euertit, & ex eius relliquijs circumducta porticu Romae, Liuiæ nomine exornauit. Arbitratus eſſem aliquandò eas piſcinas inter Neſidem & Pauſilypum fuiſſe poſitas quarum extant ruinae (Copinum, appellant) cruſtato adhuc pariete, oblongae, cymba nauigabiles, ad quas per gradus qui extant deſcendebant; niſi Lucullum maiora ibi feciſſe ſcirem, qui exhauſta infernè terra, vt ſcribit Plutarchus, colles penſiles efficiebat, curſuſq. in mari, piſcoſo tranſitu aedibus ſuis circumducto, habitationibus in mari extructis, quarum veſtigia ſexcenta in eo littore cernimus, quapropter à Tuberone Stoico, togatus Xerſes fuit appellatus. Maris tranſitus in pluribus locis cõſpiciuntur, & inter prae-

Pollio Pauſilypani Auguſtũ haeredem facit.

In Lucullo.

praeruptas speluncas ruinosi vtrinque aditus per cryptas reliqui. Notat Pollionis luxus Tacitus lib. 1. & aliorum quoque Varro; *Sic nostra aetas, inquam, luxuria propagauit leporaria, ac piscinas protulit ad mare, & in eos pelagios greges piscium reuocauit.* *Lib. 3. de re rust.*

Hic igitur celebris ille Pausilypus Romanorum quondam quies. In littore (Latus vocat Sannazarius

——— *dùm Pausilypi latus omne pererro*)

quae nam admiranda se offerunt? Dirutae antiquae artis Architectonicae relliquiae, quae iam non ab Heroicis viris, sed ab Ostreis, Cochleis, Echinisq. tenacissimè incoluntur. Quae quoniam in scopulos maxima cum vetustatis iactura immigrarunt, muscoso supellectili, & vdis silnarum densitatibus, dulces Muraenas, vt diximus, non conferendas cũ ijs quae intrà Siculi freti angustias capiuntur ab Apuleio celebratis, octopedales Congros, pilosos Paguros, turbinatas cuiusq. generis phalanges, vt etiã purpureos reddant scopulos dùm purpuram vomunt, captiosos Culices alunt.

Mare flauum manè conspicitur, coeruleum meridie, Fauonio nascente purpureum. A Sole verò & Luna collucet, albescit, & vibrat, & maxima cum voluptate conglobatur vndique aequaliter, neque redundat vnquam, neque molestiùs effunditur. Tepescit Zephyro agitatum, & vt suapte natura tranquillum, nec agitari, nec turbari, nec difficiliore aestu efferuescere potest. Piscatorum vestigijs arena continuò premitur, infelicemq. eius contactus ablegat podágram. Retia, grypos videas Cephalis saltantibus insidias parantes, Nassas, Labyrinthos pelago sepultos, Détrices armatos, rubeas Locustas allicientes; Thynnos, Pelamedesq. carceribus funeis detrusos, Βοώπιδας, Acus, Clupeas hamo captas; arundine, setisq. pisces passim deprehensos dùm lõgos desides piscatores amplectuntur Soles; Chelidona volãtem; Loliginum, Sepiarumq. nigro colore

vndas commiſceri; Polypos tenaciùs ſaxis admotos. Cochleas vndique eruas. Mytilos odorata ex arena colligas. Echinorum decies centenis millibus humidulas ciſtas inter marina folia impleas.

Sedentes interim frugalibus conuiuijs vacantes ſexcentos comperies, coeteroſq. palãtes, vel nudas genu mulieres cum criſpulis vndis quae ad littus vento compelluntur colludẽtes. Hinc frequentiùs lembis & mare legi; hinc multorũ in canendo certamine delectaberis. Heroes claſſe vehi dicas. Sinus grata Doride, Muſiſq. refertos ſaepius adeas neceſſe eſt. In exiguis vallibus ad littus decurrentibus, apricis Solis radijs quos inter verſicolores frondes emittit, tùm virgultorum quae ad opacanda loca patulis ſunt diffuſa ramis vmbra mirificè delectamur. Sed in tanta amoenitate locus luxu nimio maximo detrimẽto eſt Neapolitanis. Accedit ad Baianas comeſſationes Senecae improbatas. Qui ſaepiùs ea praternauigauit littora, aut in mortis ſcopulos immaturè alliſit, aut aeris alieni pelago miſerrimè ſubmerſus eſt.

Quod ſi iugum ſubieris, Lyaeum muſto madidum, aut pampinantem, aut liquantem meliora Falernis, Caecubiſq. generoſa vina purpurea & alba, Graeca item Veſuuinis ſuauiora reperies. Vina quidem Aminaea aliqui eſſe contendunt cùm dicat Plinius; *Poſt vina Gauri montis, vina quidem in collibus Neapolim vicinis oritur, Aminaeum nuncupatum, ſed tenue & aquoſum.* Eaq. vina idem affirmat magis eſſe generoſa quàm quae in Sicilia & Bithynia naſcũtur. Omnem gratiam commendat in hoc vino Andreas Baccius qui vinorum conſcripſit hiſtoriam. Commẽdamus nos qui quotidiè guſtamus. Sincerum, odoratum, ſapidum; ſub maximis caloribus ſtomacho gratum; facilè deſcendens, vrinas promouens, nec hepati nec renibus infeſtum, nec caput feriẽs. In vſu idcircò apud Romanos Principes, ſi quandiù ſeruetur tota aeſtate, eſt enim alterabile, & medio-

Vina aminaea.

cris

cris substantiae, vt non facilè maris patiatur labores, quod eius bonitatis praecipuè est argumentum.

Praeter vina hic Pomonam sapidissimos omniũ fructus in quasillis concinnantem videbis. Rem rusticam, & nobiliorem agriculturam in hortis pomorum vbertate, & varietate, maximè laudabis, quae aut cruda ex arboribus vellantur, aut cocta decidant, non tantùm gustatu, sed etiam odoratu & aspectu sunt valdè iucunda. Ficus fert Africas, Albulas, nigras, Calphurnianas, Cucurbitinas, Duricorias, Herculaneas, Numidicas, Tellanas, Atras, Biferas, Praecoces quas nostrates Gentiles vocant, quae inter omnia ficuum genera familiam ducunt. Vuas quoq; & terrae succo, & calore Solis augescentes, quae suauissimè dulcescuntur, Atruscas, Apicias, Bumammias, Duracinas, Malampsithyas, Maronias, Pilleolatas, Rhodias, Variolas, Pergulanas, sed Appianas in primis quas Moscatellam nuncupamus. Quòd si quandò ficus & vuas insolatas gustaueris, nihil sanè dulcius. Quicquid tandem ibi nascitur dulcius & delectabilius est quàm coetera quae in tota Campania nascuntur.

Doctissimè ibi accolae piscatoriam norunt. Mulieres agricultura exercentur, sed in colendo lino cuius optimi loca illa feracia sunt, nimis accuratae. Assurgunt hinc Pirus, indè turres, & Villarum culmina prominent, florumq. & herbarum stramina laetissima arbusta tegunt. Rupes passim sic littori adiacent, vt nihil arenae adimant venustatis, florumq. suauitatem redolẽtes cum alga Thetidi serta contexunt. Palumbium exercitus magnam cladem aucupio accipiunt. Aduenae coturnices in Accipitrum vngues retiaq. decidunt, lepores laqueorum metu in mare desiliunt, atque huiusmodi piscatu, aucupio, venatione, agricultura, habitatores felicissimè viuunt.

Virgilij ſepulcrum.

Pauſilypus montium pulcherrimus, pulcherrimam ciuitatum Neapolim, Pauſilypum verò & Neapolim tumulus qui Poëtarum principis Pauſilypanam cryptam ab oriente ingredientibus ſuprà rupem obijcitur, exornat. Quis neget omnem Neapolitanae vrbis gloriam mortuo Virgilio, in eo ſepulcro fuiſſe ſepultam? Et quis neget eos cineres, eas tumuli relliquias, Neapolitanam amplitudinem quotidiè ad vitam reuocare? Periere Neapoli Muſarũ cantus, Neapoli inquam quae Amorum & ſtudiorum mater habita eſt, cùm Muſae & ſtudia coeteras vrbes Nouercas habuerint; at verò Muſarum parentis & alumni memoria ibidem perpetuò viuet. Maiorem honoris gradum quàm Regni dignitatate quae maximum nomen apud exteras gentes illi vrbi comparauit, Virgilij cineribus eſt conſequuta. Mirum illud ſanè, & virtutis illud eſt trophoeum, quòd abſumptus in eo tumulo lapillus, quauis Regia clarior habetur. Loquitur de eo Petrarcha, locum deſignans quem non potuiſſe ab ipſis inueniri ſcribũt Blondus, & Razanus, his verbis; *Sub finem fuſci tramitis* (Puteolis diſceſſerat) *vbi primò videri coelum incipit, in aggere edito, ipſius Virgilij buſta viſuntur, peruetuſti operis, vndè haec forſan ab illo perforati mõtis fluxit opinio*. Id quidem maximè honoratum fuiſſe à Silio Italico ſcribit Plinius nepos ad Caninium Rufum, *Virgilij antè omnes, cuius natalem relligioſiùs quam ſuum colebat. Neapoli maximè, vbi monumentum eius adire, vt templum, ſolebat*. Et veluti templum veneratur Statius,

Lib. 3. Lib. 4. Silu.

——— & geniale ſequutus
Littus vbi Auſonio ſe condidit hoſpita portu
Parthenope, tenues ignaro pollice chordas
Pulſo, Maroneiq. ſedens in margine templi
Sumo animum, & magni tumulis adcanto magiſtri.

Lateribus ſtructura compoſita eſt, in cuius medio nouem columnas Vrnam ſuſtinentes fuiſſe tradidit Alphonſus Heredia

redia Arianensium Episcopus, ex Canonicorũ Regularium familia, qui bonas litteras viuens coluit. Vrnã marmoream cum disticho quod à Donato recolitur,

Mantua me genuit, Calabri rapuere, tenet nunc
Parthenope. cecini pascua, rura, duces,

Se vidisse scribit Petrus Stephanus qui ab hinc annos xl. opus de Neapolitanis templis edidit. Ioannes tamen Villanus, Vrnam cum cineribus Mantuanis petentibus Neapolitanos concessisse asserit. Inepti sanè fuissent. Aliqui, Longobardos Canonicos sustulisse fatentur. Idemq. Episcopus affirmabat, Vrnam, columnas, & parua quaedam simulacra à Cardinali Mantuano, Canonicorum patrono, ablata, ab eodemq. Genuae relicta, cùm ibi in itinere obijsset. Quòd si aut Genuae, aut Mantuae tanti viri relliquiae essent, quo pacto ab earum ostẽtatione abstinerent? Mantuae inquam, vbi in nummis Virgilij, veluti Lesbij Sapphus, & Chij Homeri, effigiem cudendam curarunt. Illud quidem admiratione dignum inter parietinas illas Laurum creuisse, summi poetarum encomium. In antiquis monumentis hoc Epigramma repertum ferunt,

SISTE. VIATOR. QVAESO. PAVCA. LEGITO. HIC. MARO. SITVS. EST.

In lapide hoc scupltum,

Quae Cineris tumulo haec vestigia? conditur olim
Ille hoc qui cecinit pascua, rura, duces.

Haec item fuerunt adscripta,

Quòd scissus tumulus, quòd fracta sit vrna, quid inde?
Sat celebris locus nomine Vatis erit

Anno ab V. C. 684. Idib. Octob. in pago Ande non procul à Mantua Vates natus est. hinc Silius, *Lib. 8.*

Mantua Musarum domus atque vbera cantu
Erecta Andino ———

sic enim legendum, non, *Achiuo*; Cremonae educatus, ad septimum aetatis annum Mediolanũ, indè Neapolim profectus

fectus, vbi cùm Graecis, Latinisq. litteris operam dedisset, Mathematicis tandem & Medicinae indulsit. Ibiq. suauissimè vixit, & obijt. Seruius sepultum fuisse scribit ad II. lapidem cryptam Pausilypanam versus. Vmbram per nemus illud Poetae cerni solitam, fabulosè aliqui crediderunt. M. Antonius Flaminius,

Tu ne sacrum felix aluisti terra Maronem?
Tu ne pias celas ossa beata sinu?
An ne etiam, vt fama est, Vatis placidissima saepè
Inter odoratum cernitur vmbra nemus?
Felices oculi, fortunatissima silua
Et quicquid sancto cernitur in nemore.
Cui non sit dulci patria tua dulcior ora?
Quis non te lucis praeferet Elysijs.

Ad quod allusit Hieronymus Fracastorius in Siphlili,

Parthenope placidusq. cauo Sebethus ab antro
Plauserunt, vmbraeq. sacri manesq. Maronis.

Et Pontanus in Hortis Hesperidum,

Floreat Vrna tui qua conditur Vrna Maronis.

Nemus ad mansuetiores Musas fuisse accommodatum, scripta ostendunt, ibi enim τὰ γεωργικά, & βουκολικά confecit. Locum à Silio Italico emptum innuit Martialis,

Silius haec magni celebrat monumenta Maronis
Iugera facundi qui Ciceronis habet.
Heredem, dominumq. sui tumuliq. larisq.
Non alium mallet nec Maro, nec Cicero.

Lib. 3. Plinius secundus, Neapolitanum Silij, appellatum scribit. Patulcidem quoque appellarunt quòd fortasse Patulci ibi essent aedificia, quae describit lapis ille celeberrimus in quo est agrorũ sententia, quem libro primo Neapolitanae historiae posui. Haec praeter alia leguntur, LOCI VERO SIVE AGRI QVEM ADIACENTEM AEDIFICIIS AELIVS ABASCANTVS PATER RVFINI AB HAEREDIBVS PATVLCI DIOCLETIS AEQVE MERCATVS

TVS

TVS EST. Vbi multa de Sepulcrorum ratione. Coeterùm tota illa ora Pausilypana sepulcris referta est, loculis in scopulis excauatis. quapropter totus ager sepulcris dicatus videbatur. Et cùm locus Antiniano colli sit proximus, Pontanus Patulcidem Nympham. Cum Antiniana Nympha poeticè coniungit,

——— tuq. ò mihi chara Patulcis
Prima adsis, primosq. mihi Dea collige flores,
Impleat vt socios tecum Antiniana quasillos.

Patrusculum montem vulgus appellat.

Sannazarij sepulcrum.

Quos locus, virtusq. coniunxit, disiungere nefas est. Ad Pausilypi radices Mergellinam veneramur. Villa est quam Federici Regis munere & liberalitate Iacobus Sãnazarius possidebat, in qua tùm alia, tùm lectissimas Eclogas piscatorias, dùm pisces mergerentur (hinc Mergellinae nomen) composuit. Doctorum quoque virorum opinio est sic dictam quòd contrà Megarim, veluti apud Megarenses scopulus Mineruae Aethyiae (quae vox Mergum apud Graecos significat) commemoratur à Pausania in Atticis, vt Graecos imitatus doctissimus poeta qui omnia studia Mineruae addixerat, celebrioribus eorum locis vti velle videretur. Est autem Megaris parua insula, quam Oui castrum dicunt. Turrim ex qua latissimè maris prospectus patebat, Philibertus Dux deturbandam iussit dùm ipse Vates Federicum Regem in Galliam fuerat sequutus, vbi dolore Aragoniae domus (vt ait Paulus Iouius) funditùs euersae, & odio in externos factus amarior aliquantò, condendae Satyrae, quàm pungendis heroicis aptior videbatur. Moerore itaque affectum hac de causa interijsse affirmant anno 1533. & antè mortem dixisse; *Excedam è vita hoc meo non inani voto laetus, postquàm barbarus Musarum hostis, vltore Marte, immanis iniuriae poenas persoluit.*

Tem-

Templũ ibi aedificauit Actius anno 1510. Virginis Partui dicatum cuius etiã laudes eximias cecinit ſuo illo poemate ex quo plurimum laudis ſibi comparaturum viuens exiſtimauit, cũ tamen mortuo vota non ſucceſſerint, quandò ex Arcadicis illis ludicris ſcriptis, quibus vulgus hominum cui ſeria diſplicent maximè eſt delectatum, poetae nomen doctiſſimo viro videtur eſſe acquiſitũ. Familiam Seruorum in id templum introduxit anno 1524. qui à Philippo Florentino medico Anachoreta fuerunt inſtituti. Eius ibi ſepulcrum nitidiore marmore quàm Parium, ſculpturae opus eximium profert. Ad viuum eius effìcta imago, ex cuius ore mella exuggere videntur apes. Apollinis & Mineruae ſigna quae tamen ſacro nomine mutarunt Iuditham & Dauidem appellantes, ne ſacer ille locus Ethnicorum ſimulacris videretur prophanari. Sculpſit Frater Ioannes Monturſulus Seruita, qui ad Florentiam in pago quodam ortus fuerat, Frãciſci Taddae ſocius qui in Carrarae montibus marmora diligentiſſimè ſcalpebat; atque indè opus perfectum Neapolim detulit. Duo etiam ſigna, alterum D. Iacobi Apoſtoli, alterum D. Nazari. Praeter tabulas pictas & Piſtorienſis cum Michaele Archangelo, & Theodori cum coena Dominica cum picturae maxima laude.

Familia Seruorum.

Ioannes Mõturſulus.

Petrus Bembus Cardinalis ampliſſimus doctiſſimuſq. tumulo hoc inſcripſit epigramma,

Da ſacro cineri flores. Hic ille Maroni
Vicinus Muſa, proximus vt tumulo.

VIXIT. AN. LXXII. A. D. M. D. XXX.

Viuens hoc diſtichum confecerat Sannazarius ipſe,

Actias hic ſitus eſt, cineres gaudete ſepulti,
Iam vaga poſt obitus vmbra dolore vacat.

Id quod poetico more dixit, non quòd à Chriſtiano cultu Chriſtianus eques abhorreret, vt obtrectatores & inuidi obiecerant. Huiuſmodi etiam in illo epigrammate loquutum ſcimus,

Poſt

Post obitum non vlla mihi charchesia ponet
Aeacus, infernis non viret vua iugis,

poetico lusu alios aemulatum. Quo pacto enim temerè loqui poterat, is qui de Verbo, Virgineq. tàm sincerè loquutus fuerat? Testatur id ipse verbis quae ad Clemẽtem VII. scripsit,

Magne parens, custosq. hominum cui ius datur vni
Claudere coelestes, & reserare fores;
Occurrunt si qua in nostris malè firma labellis,
Deleat errores aequa litura meos.
Imperijs, venerande, tuis submittimus illos,
Nam sine te recta non licet ire via.

Et Sixtus Senensis hoc encomio eum celebrat; *Vir ad illustrandam sacrosanctam Christianorum poesim felicissimo sidere natus.* Vt tandem sileant grammaticuli terrae filij. *Lib.4. Bibl.*

Hoc templum eo quem Sannazarius legauit redditu, familiam retinet. Auctum aedibus à Ioanne Camillo Mormili ipsius herede, auctũ praetereà à Ioanne Simone Moccia, qui viuens tantùm hereditatem sequitur, post multos annos moriens heredibus Antonij Mormilis concessurus.

In eius loci littore mare semper adeò tranquillum, vt domus, rupes, frondes, coelum ipsum in vndis splendidè iacentibus transpareant. Nec venti fremunt, nec aestu turbantur vndae. Pontanus in Hortis, *Lib. 2.*

Qualem praerupti sub vertice montis, adeso
Littore, secessu in molli, sub rupe cauata
Et Baccho felix, felix Amathuside Myrto
Frondenti, e Lauro Neptunia Mergelline
Laeta colit, non aestus eam, non frigora tentant.

Aquarum dulcium scaturigines in ipsa arena,

—— *& è terris occurrit dulcis amaro*
Nympha mari ——

Fontes quibus aquae pluuiae colliguntur in imbres, inter opaca citriorum nemora, varijs casibus, hydraulico sonitu prorumpunt in hortis Ioãnis Bernardini Longi medici

& philoſophi peritiſſimi, qui dùm haec ſcriberem in aeternas ſedes euolauit. Hortos alij penſiles aedificarunt. Antonij Sanſeuerini amoeniſsimos receſſus celebrat Bartholomaeus Maranta. Sed his verbis Flaminius,

In Luculi. quaeſt.

Si mihi poſt tantos terrae mariſq. labores
Contigerit veſtrae limina adire Deae,
Limina quae Vates ſpecula fundauit in alta
Actius Eois clarus & Heſperijs,
Hic ego pileolum figam, & calcaria, & enſem,
Et quaecunque vagus arma viator habet.

NESIS INSVLA ET EVPLOEA.
Cap. XXXV.

CCVRRIT Puteolos proficiſcentibus Neſis, quam non Inſulam, ſed continentem fuiſſe facilè arbitrarer, quin & Pauſilypi promontorium, niſi Ciceronis locus ex x. Philippica apertè inſulam oſtenderet, ſic enim de Bruto ait; *At hunc ipſis ludorum diebus videbam in inſula clariſſimi adoleſcentis Luculli propinqui ſui*. Et hanc, inſulam Neſidem fuiſſe ad Atticum ſcribens declarat; *Bruto tuae litterae gratae erant, fui enim apud illum multas horas in Neſide, cùm paulò antè tuas litteras accepiſſem.* Et epiſtola 3. eiuſdem libri; *Haec ego conſcendens è Pompeiano tribus actuariolis, decem ſcalmis Brutus erat in Neſide, etiam nunc Neapoli Caſſius*. Ecce tibi inſulam, & in Luculli poteſtate. Nomẽ idipſum declarat, νῆσις enim paruam inſulam ſignificat.

Lib.16. ep.17

Lib.19. c.8. Plinius Neſidis aſparagum laudat: Lucanus & Papinius
Lib.6. tetrum loco tribuunt aërem. Alter,

—— tali ſpiramine Neſis
Antraq. letiferi rabiem Typhonis anhelant.

Alter-

Alter verò, ——— *indè malignum* Silu. 3.
Aëra respirat pelago circumflua Nesis.

Et Nesis, non Nessus, legendum. quid enim Centauro cum insula, cùm praecipuè Inarimem adiungat? Vicina loca adhuc coeli grauitate occupantur. Insula tamen excisis siluis, sub clemēti coelo hac aetate videtur posita. Quam siluam commemorat Statius,

Siluaq. quae fixam pelago Nesida coronat.

Quidam tamen in Itinerario,

Post hanc asparagis plenam Nesida videmus,
Pars haec Pausilypi quondam, maris insula nunc est.
Multos ibi seruat furtiua Cuniculus antra,
Antra Typhoneos quondam spirantia fumos,
Et circà Eumenidum nebusolo tristia luco.

Locum fabulae dedit Sannazarius,

Te quoque formosa captum Nesidis amore
Pausilype irato compellat ab aequore quaestu.

Pontanus dùm Nympham describit, maris in quo posita est proprietates narrat,

Illum Nisa tenet deserti ad littoris algam
Nigra genu, croceisq. genis & lumine glauco.

Parua quidem insula, mille & quingentorũ passuum ambitu, Amalphitanorum Ducum habitatione nobilis. Ab Alphonso Piccolomineo primo loco tribus millibus & quingentis aureis coëmpta, in qua tamen grandis pecunia, celebrandis conuiuijs consumpta est. A Piccolomineis ad Scyllacensium Principem, à quo ad Neapolitanam ciuitatem, indè a Conchanorũ Principem, mox iterum ad Neapolitanam ciuitatem lite licet cohorta. Portu Pauone qui ad meridiem vergit, Cuniculorum copia, Phasianorum olim volatu, & oleis, & vinea, & fructibus, & piscatione illustris. Omnibus nauigantibus ob tutissimam nauium stationem cognita. Arx in ea rotunda est, quae vndique prospecta, speculatrix tota illa ora colitur. Nec displiceret si

quis dixerit hanc insulam Graecorum aetate Nisaeam appellatam fuisse, cùm longè Megaris quoque insula extet, cùmq. Athenienses eius nominis Insulas inter se proximas plurimum fecerint.

EVPLOEA, parua quoque insula (scopulus potius) inter Tyrrheni maris insulas meruit annumerari. Et quoniam ibi reconditus sinus est, ex quo maris aestus, & vndarum tempestates detruduntur, Gaiolam dixere. Gratissimus nauigantibus recessus. Nobilissimus itidem aedificiorum vestigijs quae ciuitatem referunt, & omnem antiquitatis gloriam redolent. *Felix omen* locum appellauit Statius in siluis, *Lib. 2. Silu.*

Indè vagis omen felix Euploea carinis

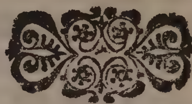
Et in Hercule Surrentino, *Numen,*

Et placidus Limon, Numenq. Euploea carinis.

Quae verba efficiunt vt credam, templum cuius aliquot ibi sunt ruinae, Euploeae numini marino fuisse dicatum. At verò Veneris Euploeae numen illud erat. Veneris enim aedem mari proximam Graeci venerabantur, veluti in Atticis scribit Pausanias, apud Gnidios praesertim, qui Venerem Doritidem, Acream, & Gnidiam colebant, & hanc ipsam ab ijsdem Gnidijs Euploeam appellatam affirmat, νεώτατον δὲ, ἣν Κνιδίαν οἱ πολλοὶ, Κνίδιοι δὲ αὐτοὶ καλοῦσιν Εὔπλοιαν. Sannazarius Nympham facit,

—— totidem vitreis Euploea sub vndis
Seruat, adhuc plures Nesis mihi seruat Echinos.

Vitreas illas vndas, & algarum cõfertissimos hortos, manu tractare ne pigeat dùm praeternauigaueris.

VNDIQ.

VNDIQVE PVTEOLOS GENTES conueniunt. Cap. XXXVI.

EVOCARVNT tandem ad ſeſe Puteoli ex toto orbe ſummos viros, qui miraculorum inſigni admiratione irretiti, in poſteros deindè eos vidēdi cupiditatem profunderent. Quid ergò recenſebimus antè Imperium Annibalem (Athenienſes Duces antè ea tempora praetereo) quo cum Poena quoque nobilitas & Hiſpana confluxit? Quid in Imperio maximorum Principum habitationem, exterorum ad eos quotidiè praeclaras legationes? Graecorum Imperatorum acceſſus, quis enim aut Conſtantinum, aut Conſtantem ab eorum locorum aſpectu reuocaſſet? Gotthorum, Longobardorum Reges, Duces, Exarchos nobiliſſimos illos viros Patricios, qui in Italiam venientes Puteolos maximo deſiderio inuiſerunt? Cui nam ex Gallia aduentanti dùm Gallorum res in hoc Regno maximè florerent, aut ex Germania, cum Regni quoque faſces Imperatores obtinerent, Puteolanae non patuerunt rupes, antra, parietinae, Balnea, ſulphura, ignes? Quis in eius littoris non conſedit alga? ex ea arena non collegit, non oſculatus eſt, non ſeruauit Conchylia, lapillos, numiſmata? Vt tunc ſe beatum aliquis exiſtimauerit, cùm Puteolis in patriam rude aliquod eius loci monumentum portauerit. Adhuc Germanos, Gallos, Belgas coeteroſq. omnes inuitant, vt ſingulis diebus ſummi Proceres, & vulgus omne cum primùm Neapolitanas delicias guſtauerint, nihil ſibi antiquiùs faciundum exiſtiment quàm Puteolos accedere, terra mariq. colles, antiquitates, littora perluſtrare. Locupletantur eorum pecunia locorum indices qui venientium obſer-

uatores

uatores, aliquandò Neapoli quoque excipiunt. Plurimum conmoditatis afferunt hoſpicio; oppidumq. frequentiſſimum reddunt. Quantum vtilitatis allatum Gallorũ & Aragoneorum domicilio, Regia ibi ferè ſemper conſtituta? Quantum ex Neapolitanorum Proregum conſuetudine, qui non tantùm ex Hiſpania eò primùm appulere, ſed delicias poſteà ea ſibi elegerunt loca in quibus nunquam Petri è Toleto praecipuè hortis, aedibus, fontibus, ſtatuis, fama erit interitura? Quantum Eduardi Fortunati Badẽſis Marchionis aduẽtu, Griſtani Ducis Saxoniae anno 1592. Maximiliani Ducis Bauariae anno 93. Ioãnis Comitis Gourrenſis ex Scotia, anno 96. Auguſtoiunioris Ducis Lininburgenſis anno 1600. Bruni Comitis Mansfeltij, Ioannis Federici Ducis Virtenbergẽſis, Aloyſij Ducis Anheltenſis anno 1601. Philippi Iulij Ducis Pomeraniae anno 1602. Ioãnis Comitis de Nellau, Henrici Domini de Bohan Gallorum Regis nepotis, & Henrici Marchionis Boniuitenſis anno 1604. Quantum denique Vincentij Gonzagae Mantuanorum Ducis praeſentia, quem auguſtiſſimũ Principem inter Auguſtos Baianae obſtrepentes vndae, Puteolana ardentia compita ſalutarunt dùm Neapoli eſſet accipiendus? Magni ſanè Puteoli. Sed cum Vincentio Gonzaga, Puteolis nihil maius, cum Gabriele Zinano vidimus.

Finis Puteolanae Hiſtoriae.

ADDITIONES.

Pagina 20. Cum de Neptuno loquimur. adde. Hunc lapidem ibi reperimus.

D. M. M. VALERIVS. DEXTER. LIB. NEPTVNO. MANIPVLARIS. C. CALBISIVS. CEREALIS. IIII. DACI. COHERES.

Pag. 45. in fine. Nicolaus de Ariano Puteolanus cum Capuae habitaret, primus in fluuio Castrimaris ad Vulturnum lintribus et scaphis Capuam versus nauigandi modum reperit; quamobrem à Ladislao Rege Consul donec viueret creatus est anno 1393.

Pag. 49. vers. 24. Arthemas nobili genere natus, in ipsa scilicet Puteol. ciuitate.

Pag. 74. ver. 32. Veteres scribebant vel stilis, vel calamis; quia autem σιδηροφορεῖν non licebat, & stilis, & calamis ad necem inferendam abutebantur. Sed illis frequentiùs. In historia Ecclesiastica & apud Prudentium multos martyres graphijs confossos animam Deo reddidisse legimus. Et apud Plutarchum in Gracchis perit Antyllus quidam, γραφείοις μεγάλοις κεντούμενος. Isidorus refert cautum aliquando Romae ne ferrea graphia quisquam haberet, sed ossea. Euagrius lib. 3. Stephanum Antiochiae Episcopum à pueris interemptum καλάμοις ἴσα δόρασιν ὀξυνθεῖσι.

Pag. 81. ver. 23. Angelus Episcopus Puteolanus, anno 1278. ex Archiuio S. Laurentij in Auersa vrbe.

Ibid. ver. 14. Puteolanus & Cumanus Episcopi, interfuere consecrationi Ecclesiae S. Gregorij Neapoli, à Sergio Neapolitano Archiepiscopo celebratae anno 1187.

Pag. 96. vers. 10. De scropha tamen, sic Aurelius victor; Quippe meminerat Venerem sibi aliquando praedixisse (de Aenea loquitur) cùm in externo littore esurie compulsi, sacratasq. mensas inuasissent, illum condendae sedis fatalem locum fore. Scropham etiam iacentem; quam cùm è naui produxissent vt eam immolarent, & se ministrorum manibus eripuisset, recordatum Aeneam quod aliquando ei responsum esset, vrbi condendae quadrupedem futurã Ducem. affert auctores Caesarem lib. 1 et Lucatium lib. 2.

Pag. 100. ver. 30. Aurelius victor aliquorum refert opinionem, qui dixere Aeneam ab Euxinio sinu inter Misenum & Auernum comperisse Sibyllam mortalibus futura praecinere in oppido quod vocabatur Cimbarionis, ibiq. de statu fortunarum suarum sciscitatum, aditisquè fatis vetitum ne is cognitam in Italia sepeliret

Prochytam

Prochytam cognatione sibi coniunctam. Volcacium, & Attilium Pisonem affert auctores.

Pag.121.ver.13. Gilbertus Mompenserius ex Borbonica familia à Carolo VIII. Dux creatus est qui primum Regij exercitus agmen duceret. Cũ Rege Neapolitano Regno potiundo interfuit, ibiq. Vicarius relictus est. Post aliquot menses cùm Aragonei Regnum recuperassent, Mompenserius cum reliquis Gallis Baias profectus est, vbi aëris inclementia percitus Dux obijt & ex Gallis qui ad quinque millia fuerãt, vix quingenti superfuere. Regni cupiditate ductus Ludouicus XII. anno 1501. Neapolim exercitum misit. inter coeteros, vnus ex Mompenserij filijs venit. Is Puteolos accedens vt Paternum sepulcrum inuiseret, summo dolore affectus, post multas lacrimas, mortuus in idem sepulcrum decidit. Guicciardinus lib.5.Hist.

Pag 128. ver.12. Sextus Aurelius Caesarem in Pontificalibus citat lib 1. Qui Misenum non gubernatorem sed tubicinem fuisse tradit, ideoq. Maronem vtramque opinionem sequutum dixisse,

——————— remumq. tubamq.

quamuis auctore Homero quidam asserant tubae vsum Troianis temporibus etiam tunc ignoratum. Misenon vrbem a Miseni sepulcro dictam.

Pag.136.vers.23. Maximus Episcopus Misenas in Concilio Romano sub Martino I. anno 650.

Ibid.ver.27. Concordius Episcopus Misenas in Concilio Romanõ sub Symmacho. Agnellus Episcopus Misenas subscripsit Epistolae synodali Agathonis Pontificis, hoc pacto; Agnellus Episcopus Ecclesiae Misenatae prouinciae Campaniae.

Pag. 180.ver.17. Destructa Cumana ciuitate, eius Ecclesia Neapolitanae cum omnibus iuribus fuit vnita, vt ex Actis Caroli I. qui singulis annis Neapolitano Archiepiscopo fructuum decimas quas Reges ex agro Cumano excipiebant, & ad Cumanam Ecclesiam anteà spectabant, exsolui iussit anno 1277. Ex Inuentario bonorum Ecclesiae Neapolitanae Regum iussu conscripto, cùm Alexander Carrafa Neap. Ecclesiae praeesset, hæc leguntur; Item tenet idem Archiespiscopus in Cumis Ecclesiam Cumanam cum infrascriptis iuribus & possessionibus, &c. Inter suffraganeos Neapolitanae Ecclesiae Episcopos, Cumanus quoque numeratur. Prouinciale omnium Ecclesiarum, quod à libro Cancellariae Apostolicae deductum est; quod confirmat Antonius Monchiacenus Democares lib.3.c.15. de sacrif. Missae.

BALNEARVM
QVAE
NEAPOLI, PVTEOLIS, BAIIS,
Pithecuſis extant, virtutes.

THERMARVM, ET BALNEARVM
apud antiquos ſtructurae, vſus, miniſteria.

Ad aegrorum commoda.

AD ILLVSTRISS. ET REVERENDISS.
Cardinalem
MONTELPARVM.

NEAPOLI,

Apud Conſtantinum Vitalem. MDCIV.

ILLVSTRISS. AC REVERENDISS.

GREGORIO PETROCHINO
S. R. E. CARDINALI AMPLISS.
PATRONO MAXIMO.

IVLIVS CAESAR CAPACIVS S.

VTEOLANA regio (Princeps Illustrissime) naturae diuitijs affluens, balnearum, thermarumq. copia ex quibus veluti ex promptuario corporum salus elicitur, felicissima habenda est. Quod cùm Salernitani medici, vt fama percrebuit labefactarunt, vltimam Puteolanis iniuriam intulere. Ea tamen non toleranda, quòd scriptorũ inopia earum aquarum virtutes prorsus ignoramus. Vetus auctor scripsit aliqua vt ea tempora tulerant, quae visa sunt coeteris lumen praetulisse. Dicauit ea Franciscus Aretinus Pio II. Summo Pontifici, quae ab Ioanne Elisio medico Neapolitano fuerunt repetita, licet anteà Matthaeus de Plantimone Salernitanus de ijsdem scripserit. Multa adnotauit Joannes Franciscus Lõbardus Neapolitanae Ecclesiae Canonicus in quo tùm linguarum, tùm disciplinarum lumina elucent. Addidit plura Baccius Romanus cuius laboribus cultiùs quã Ro-

manorũ opibus thermae ſunt exornatae. At verò ex ſcriptore ab Aretino in lucem reuocato quaſi ex capite à poſterioribus ſcriptoribus duos poetas, Alcadinũ Siculum, & Euſtaſium Materanum ſomniãdo deduxerunt, nunquam enim ea quae circumferuntur ab ijs ſcripta ſunt, ſed ab Ebolitano quodam (nõ Euboico) qui Federico Regi opus illud dicauerat, id quod apud me teſtatur manuſcriptus codex, quem Joannes Simeon Moccia totius antiquitatis arbiter, ex naufragio librorum Joannis Antonij Piſani celeberrimi noſtra aetate medici ſeruauit, & quem hoc libro typis mandandum curaui. Debent tamen aliquid Puteoli Michaeli Sauanarolae, Ugolino de Montecatino, & Mengo Fauentino aliquorum Jtaliae Principum medicis, qui pauca de eius loci balneis meminerunt, cũ coeterã Jtaliae balnea illuſtrauerint. Debent mihi aliquid, qui cõfragoſas earum rupes virtutum memoria, antiquitatis nobilitate, variarum gentium vſu conatus ſum exornare Tuo numini non balneas à quibus incolumitas te ſemper arceat, ſed hanc in tuam amplitudinem animi mei propenſionem dicare libuit, feruet enim vt in thermis amor in te meus & obſeruãtia, cuius neq; mors flammas reſtinguet. Dicare, inquam, me totum, liberos, domum libuit, vt ex tuae humanitatis candore hunc laudis fructum extorqueam, quòd abſens impenſa voluntate & memoria à me coli internoſcas. Vale Cardinalis ampliſſime, ſacri Senatus ſplendor, & Romanae exemplar Maieſtatis. Neap. Cal. Aug. 1604.

DE BALNEIS LIBER.

SACRAE BALNEAE. *Cap. I.*

QVAM rerum omnium originem Thales existimauit, quòd veluti Heraclitus in ignem corpora resolui, sic in humorem ipse pronunciauit. In vulgus ea dimanauit opinio atque ità vt poeticè canerent,

Ἄριστον μὲν ὕδωρ

Optima quidem aqua.

quae verba Pindarus praeter coeteros grandiloquus, veluti secretioris materiae titulum suo praeposuit poemati. Homerum quoq; ferè diuinum, aquas ideò plurimum alere cecinisse scribit Athenaeus. Hinc maxima veterum in aquis superstitio. Si quis enim corpus aqua abluisset, peccatorum quoque lue ablutum arbitrabantur, quod expressit Euripides, *In Olymp.* *Lib. I.*

Θάλασσα κλύζει πάντα τ' ἀνθρώπων κακά

Abstergit mare omnes hominum culpas.

quapropter & ῥυπτικοῦ ὕδατος, *Aspergentis aquae,* arbitror Homerum meminisse. Paulatim tantùm creuit opinio, vt lauacris inprimis vti optimum & relligiosum iudicarêt. Nollem intermiscere quae Mystae in aquis creationis initio, *super quas Spiritus Domini ferebatur*, praedicarunt. Id quod aliae traductiones patefecerunt quibus & *Fouere*, & *Incubare* Deum aquis, scripsere. Quod etiam ad Regenerationis lauacrum indè apud Christianos esse translatum nemo ambigit; quapropter flumen ex maceriae cauernis prorumpens, vberrimos latices in Caluarij fonte coegit, quibus Ecclesia irrigata, foecundas gloriae & maiestatis virtutes toto terrarum orbe diffudit. Atqui sacrarum rerum indagatores Hebraeorum mysteria quae ex aquis amanabant ostendere *Aquarum sacrarum mysteria.*

conati

conati ſunt in ampliſſimo illo Salomonis opere in quo Mare fuſile in rotundo labio quod XII. boues ſuſtinebant, & poſteriora celantes, abſconditas rerum cauſas aperire videbantur. Hinc aquarum elogium in quas proiectus eſt Moyſes diuina myſteria accepturus. Hinc & Virgae ſymbolum quae ex petra aquarum fluenta elicuit, qua corporis ſitim ſedarunt, quemadmodum ſpiritus ſitim gentes erant ſedaturae. Et Dei viuentis aquarum fontes & putei, ex quibus quòd abdita multa dedicerint, aquarum celebritates promulgarunt. Quid putas ineſſe virtutis in vtre illo Agarico, in Ciſterna Dauidica, in Rachelis puteo? At verò procul eſte prophani; earum aquarum ſanctitas cum balneis non eſt inſerenda. Haec innuere ſacrae balneae coegerunt.

Lib.3. eleg.x. Poetae ſacras quoque dixere. Tibullus,

Nunc autem ſacris Baiarum maxima lymphis.

Ariſtoteles ſua aetate celebre dictũ proponit, ***Sacras balneas***; qui tamen quae ad diuinorum rationem ſpectant cùm non intelligeret, dixit ea de cauſa ſacras appellari, quòd in defluxu fluminum flãmas & ſulphura elambunt. Et Plutarchus in Problematibus admirari ſe aít aquas calidas naſci, non autem mirari frigidum fontem; quamobrem aliquid ſacrum continere videntur. Idemq. arbitrati ſunt qui ob calorem terreſtrem aquis inſitum, Vulcanias dixerunt. Neptuno item ſacras fecere aquas, Nymphiſq. & quae ſulphur olent Mephiti, quod numen marem alij & connexum Leucotoae veluti Veneri Adonis, aut Dianae Virbius, alij feminam faciunt, & Iunonem eſſe aſſerunt. quae quoniam Aër eſt, corruptionem aëris, Mephitim dicunt & putorem, quod aquae genus vbiq; Puteolis reperitur. Apollo Thermites à Syracuſanis adorabatur, & Strabo de Thermophylis loquens, Καὶ Θερμοπύλας (inquit) ἐςὶ γὰρ καὶ θερμὰ πλησίον ὕδατα τιμώμενα ὡς Ηρακλέους ἱερὰ; *Ac Thermophylae à calidis lauacris quae vicina ſunt, & Herculi ſacra habentur.* Albulas in Italia Iciae ſacras legimus, Veronenſes Iunoni, Cluſinas Aeſculapio, Lati-

Cur aquae ſacrae.

Aquae Vulcaniae.

Mephitis.

Lib. 9.

Latinas Iuturnae, Auernas Plutoni, Cumanas Sibyllae.

Dicerem hanc aquarũ sanctitatem veteres Romanos esse veneratos quandò aquae calidae potus in coenis fuisse adhibitos docet Seneca; *Irascuntur boni viri pro suorum iniurijs; sed idem faciunt si calida non bene praebeatur, si vitrum fractum*, &c. & Martialis, *De ira. lib. 1. cap. 12.*

Caldam poscis aquam, sed nondum frigida venit,
Alget adhuc nudo clausa culina foco.

Sed praecipuè Paulus Iurisconsultus; *Nec multum refert inter cacabos & aënum quod suprà focum pendet. his aqua ad potandum calefit; in illis pulmentarium coquitur.* Doctissimus autem Varro lib. 4. scribit Calicem à caldo dici, quòd in eo calida puls apponebatur, & calidam eo bibebant. Plautus in Rudente Thermopolium appellare videtur cauponam in qua venibat calida. Et Caligula Cauponẽ interfecit quòd per dies funeris Drusillae calidam vendidisset. Quocircà voluptatis potum videtur innuere, idemq. confirmat Philo, qui aquam frigidam coeteris datam, calidam senioribus scribit. Et Tiberius, Biberius, Caldius, Mero dictus est, quòd aquae calidae potui nimis indulgeret. Qua de re plura collegit Lipsius in Electis. Hunc morem Iaponenses seruasse vidimus qui ad Gregorium XIII. Summum Pontificem Legati missi sunt, qui praeter voluptatem aliquid in ea superstitionis collocant. *Leg. 18. de instr. & inst. leg.* *De vita theoretica.*

BALNEARVM VSVS. Cap. II.

BALNEARVM vsum vetustissimum videtur innuere Homerus, qui earum delicias Vlyssi proponit, *Lib. 8. Odyss.*

Αἰεὶ δ' ἡμῖν τε φίλη κιθαρίς τε χοροί τε
Εἵματα, τ' ἐξημοιβά τε θερμὰ, καὶ εὐναί;

Semper à nobis conuiuiumq. gratum, citharaq. choriq.
Vestesq. mutatoriae, & lauacra calida, & cubilia.

Et

Lib.18.Odyss. Et Penelope Eurynomen alloquitur,

Ευρυνόμη, μὴ ταῦτα παραύδα κηδομένη περ
χρῶτ' ἀπονίπτεσθαι, καὶ ἐπιχρίεσθαι ἀλοιφῇ,
Eurynome, non haec loquere dolens, licet
Corpusq. lauare, & vngere vnguento.

Lib.1. Hinc Agamemnonias legimus Thermas, & Achilleas apud Cassiodorum. Et voluptati deditam vitam Pheacum scribit Athenaeus, qui & Mercurium Calipsus domicilium ob hasce illecebras fuisse admiratum affirmat. Apud eundem Eurypilus vulnera fouet, & perfundit aqua calida, quae dolorem mitigat, & placat cruciatus, & quãuis apud illum τὸ λιαρὸν comperies, quod tepidam aquam significat, idem tamen est quod θερμὸν, calida. Putat quoque Athenaeus tepidam esse, ex qua vapor igneus, fumusq. feruens exhalat.

Thucidides à Laconibus vsum balnearũ initium habuisse scribit, qui primi post luctarũ puluerem lauari coeperunt, cùm anteà ad ludos Olympicos linteo amictu succincti, in luctam descenderent, & Romae post gladiatoria munera Lib.1.Silu. obseruarunt. Et agonalibus laboribus vsui fuisse explicat Papinius,

—— Neronea qui modo lotus in vnda
Hic iterum sudare negat ————

Et Neronianae Thermae iuxtà Agonalem Circum erant. Ideo Thermarum amplitudinem cernimus post angustas illas & tenebricosas, quales ad Linternum Scipionis Africani Thermas describit Seneca ad Lucillum. Et Palaestrae ijs fuerunt adiunctae, veluti Neronianae Thermae ostendunt quae cum Theatro coniunguntur. Idq. deindè semper obseruatum, vt vbi Theatra, ibi quoque Thermae essent. Et dedicato Amphitheatro Vespasianus Thermas celeberrimas extruxit ad exercitationis commoditatem in ludis. Syris aliqui initium tribuunt, Medis alij, alij Aegyptijs, licet ad delicias quoque ab ijs balneas institutas constet,

ſtet, propterea quòd in Palaeſtina Balneas, Natatoria, Piſcinas, addo etiam conuiuia, coluerunt. Et Piſcinas ab Herode in Auguſti gratiam auguſtiſſimè conditas commemorat Ioſephus.

Quiſque tamen fuerit qui lauacra inuenit, eam poſteris opinionem reliquit, vt omnem curam omnemq. ornatum ijs adhibere voluerint, & Aedilitiae cognitionis erat Thermis conſulere, ne ſcilicet immundae eſſent, & ne nimis aeſtuarent. Tùm primis originibus cùm paucae eſſent Balneae & nullius cultus, vt loquitur Seneca, quid enim ornaretur res quadrantaria, à quadrante qui Balneatoribus dari ſolebat? & Romani raro lauarent, & brachia & crura tantùm labore fatigati abluerent, & toti in Nundinis lauarent; & quamuis haec ſcribat Athenaeus, προσφάτως δὲ καὶ τὰ Βαλανεῖα παρῆκτε, τὴν ἀρχὴν οὐδὲ ἔνδον τῆς πόλεως ἐώντων εἶναι αὐτά; *Nuper quidem Balnea in vſum venerunt, quae principio inter Vrbis pomoeria aedificari non ſinebant;* & Antiphanem teſtem adducat,

Epiſt. 86.

Lib. 1.

Εἰς μακαρίαν τὸ λουθρὸς ὡς διεδικέ με
Ἐφθὸν κομιδῇ πεποίηκ' ἀποκναίσειεν ἄν
Καὶ ὅς τις ὅῳ μοῦ λαβόμενος, τοῦ δέρματος,
Οὕτω στερεὸν πρᾶγμα θερμὸν ἐστ' ὕδωρ;
In rem malam aufer Balneas. Horum incendia
Sic elixarunt corporis mei cutem,
Vt vulſam quiuis poſſit abradere,
Adeò violenta res eſt aqua feruida,

Et Hermippum duo deteſtantem mala, inebriari, & calida lauari, quae virum probum nullo modo decent; poſt aliquot tamen aetates Balneas & Thermas quàm plurimas exaedificarunt puplicis, proprijs vſibus, magna mole & ſumptu, Alexandrino & Numidico marmore, latis ſpeculationibus, nobili coelatura & arte, quae plurimùm aduerſari videbantur obſcuris Balneis, & gregali tectorio inductis. Neque calidum videbatur antiquis niſi obſcurum. Nec vlla Romae regio erat quin priuatas publicaſq. Bal-

neas & Thermas contineret, vt ad octingentas P. Victor huiusmodi distribuerit.

Balneae & Thermae Romanae.

In prima regione Balineum Torquati, Vectij Bolani, Mamertini, Abascantiani, Antiochiani. Thermae, Seuerianae, Commodianae. Balineae priuatae lxxxII. In secunda, Balineae priuatae. In tertia, Traiani Caesaris, Philippi Caesaris Balinea. Balineae priuatae lxxx. In quarta, Balineum Daphnidis. Balineae priuatae lxxv. In quinta, Lauacrum Agrippinae, Thermae Olympiades; Balineae priuatae lxxv. In sexta, Thermae Diocletianae, Constantinianae. Balinea Pauli. Balineae priuatae lxxv. In septima, Balineae priuatae lxxv. In octaua, Balineae priuatae lxvI. In nona, Thermae Adriani, Neronianae, Agrippae. In decima, Balineae priuatae xvI. In vndecima, Balineae priuatae xv. In duodecima, Thermae Antonianae. Balineae priuatae xlIIII. In tertiadecima, Thermae Varianae. Balineae priuatae lxIIII. In decimaquarta, Balineum Ampelidis, Priscillianae. Balineae priuatae lxxxvI.

Alibi xII. Thermas scribit, Traiani, Titi, Agrippae, Syriacas, Commodianas, Seuerianas, Antonianas, Alexandrinas vel Neronianas, Diocletianas, Decianas, Constantinianas, Septimianas. De Titianis Iulius Capitolinus cùm maximum in Senatu loquentem inducit; *Quid enim opus est de restitutione templorum, de Basilicae ornatu, de Thermis Titianis, de exaedificatione Amphitheatri agere, cùm immineat Maximianus*, & quae sequuntur. De Antonini Caracallae Thermis sic Spartianus; *Opera Romae reliquit, Thermas nominis sui eximias, quarum cellam solearem Architecti negant posse vlla imitatione quae facta est fieri. Nam & ex aere vel cupro cancelli superpositi esse dicuntur quibus cameratio tota concredita est spacium, vt idipsum fieri negent potuisse docti Mechanici in vsu maximè Romanae plebis frequentatae*. De Gordia-

nis

nis, Iulius Capitolinus; *Opera Gordiani Romae nulla extant, praeter quaedam Nymphaea & Balneas.* Traianas commemorat lapis,

IVLIVS. FELIX. CAMPANIANAS. V. C.
PRAEFECTVS. VRBI. AD. AVGENDAM
THERMARVM. TRAIANARVM. GRATIAM
CONLOCAVIT.

Constantinus suas aedificauerat, quas tamen ferè deperditas Petronius Perpenna restituit

PETRONIVS. PERPENNA. MAGNVS. QVADRATIANVS. V. C. ET. INL. PRAEF. VRB. CONSTANTINIANAS. THERMAS. LONGA. INCVRIA. ET ABOLENDAE. CIVILIS. VEL. POTIVS. FERALIS. CLADIS. VASTATIONE. VEHEMENTER ADFLICTAS. ITA. VT. AGNITIONEM. SVI. EX OMNI. PARTE. PERDITA. DESPERATIONEM CVNCTIS. REPARATIONIS. ADFERRENT. DEPVTATO. AB. AMPLISSIMO ORDINE. PARVO SVMPTV. QVANTVM. PVBLICAE. PATIEBANTVR. ANGVSTIAE. AB EXTREMO. VINDICAVIT. OCCASV. ET. PROVISIONE. LARGISSIMA. IN. PRISTINAM. FACIEM. SPLENDOREMQ. RESTITVIT.

Alterum deindè Constantinum filium Rhenis Thermas ex Regio aerario desumpta pecunia liberaliter condidisse legimus in alio lapide,

IMP. CAESAR. FLAVIVS. CONSTANTINVS. MAX. AVG. SEMPITERN. DIVI. CONSTANTINI. AVG. F. TOTO. ORBE. VICTORIIS. SVIS. SEMPER AC. FELICITER. CELEBRANDVS. THERMAS FISCI. SVI. SVMPTV. A. FVNDAMENTIS. CAEPTAS. AC. PERACTAS. CIVITATI. SVAE. RHEMORVM. PRO. SOLITA. LIBERALITATE LARGITVS. EST.

Quam etiam liberalitatis speciem alij Romanorum Imperatores in huiusmodi operibus ostentarunt, nihilq. se Ro-

manis gratius facere arbitrati sunt quàm his Thermarum delicijs eos irretire. Quapropter in Thermis Maximianis,

CONSTANTIVS. ET. MAXIMIANVS. INVICTI AVG. SEVERVS. ET. MAXIMIANVS. CAESS. THERMAS. ORNAVERVNT. AC. ROMANIS SVIS. DEDICAVER.

De Felicibus Thermis Diocletianis,quas omni cultu perfectas maximè laudauit antiquitas, multa leguntur in Romano lapide. Constantius quoque & Iulianus Spoletinis Thermas igne consumptas sua largitate constituere. Meminerunt etiam lapides Thermarum Philippi Imperatoris,

L. RVBRIVS. GETA. CVR. P. CCC. XXIII.
D. N. PHILIPPI. AVG. THERM. . . . .

Multos quoque priuatas Balineas gratis aedificasse scimus, & pecuniam ad eam rem legasse. At quidem tantum abest vt Roma Balneis carere potuerit, vt Alexander Seuerus eas omnibus Romanis regionibus addixerit quae non habebant, vt scribit Lãpridius. Quare plures Balneas quàm priuata aedificia Romae conspicies. Vt autem Victorem intelligamus, scito, veteres Balineum & Balineas, Balneum & Balneas dixisse. At Balineum & Balneum, publicum lauacrum aliquod; Balineas & Balneas priuata significare. Balnea praetereà dici in quibus lauamur; Thermas verò siccas quasdam cryptas (vt in littore Baiano) calidi aëris plenas, nam θερμὴ calorem significat, cùm Balineum dicatur ἀπὸ τῶν βαλάνων, à glandiũ corticibus; vel ἀπὸ τοῦ ἀποβάλλειν τὰς ἀνίας, quia curas repellunt. Et in Thermis calor sufficit, in Balneo etiam lauacrum includitur, licet Laconicum Balneum dicamus in quo solùm sudabant.

IMPERATORVM LVXVS IN Balneis. Cap. III.

ERONEM inusitatae luxuriae & sumptuum fuisse indè arguit Eutropius, quòd exemplo C. Caligulae in calidis vnguentis loco calidarum aquarum lauaret, ἐνελούετο μὲν γὰρ μύροις θερμοῖς μὲν ἀντὶ θερμῶν ὑδάτων; tantumq. honoris Balneis tribuit, vt exilio mulctauerit Cecinam Tuscum qui lauisset in Balneo quod sibi venturo Alexandriam paratum fuerat. De Caligula, Suetonius ait, nepotinis sumptibus omnium prodigorum ingenia superasse, commentum nouum Balneorum vsum, & portentissima genera ciborum. Idem auctor Balineas Neronis marinis & Albulis fluētes aquis in domo illa aurea commemorat, quibus etiam Augustus (rarò tamen) vsus fuerat, de quo his verbis scribit; *Infirmitatem magna cura tuebatur, inprimis lauādi raritate. Vngebatur enim saepius, sudabat ad flammam deindè perfundebatur egelida aqua, vel Sole multo calefacta. At quoties neruorum causa marinis Albulisq. calidis vtēdum esset, contentus hoc erat, vt insidens ligneo solio, quod ipse Hispanico verbo, Duretam, vocabat, manus ac pedes alternis iactaret.* Apud Dionem, cùm Augustus Cōsul esset cum Calpurnio Pisone, morbo tàm graui decubuit, vt nulla salutis spes adesset. Antonius Musa medicus, quòd nihil Augustus eorum quae maximè ad valetudinem opus essent posset facere, lauacris frigidis, & frigidis potionibus sanitati eum restituit. Quamobrem praeter pecuniam & statuam ex aere propè signum Aesculapij, annuli quoque vsum accepit cùm esset libertus, idemq. omnibus medicis concessit. Albulae quidem in Tiburtino agro sunt, sed natura calidae, nam sulphureae. Martialis,

Neronis vsus in balneis. *C. Caligula.* *Augustus.* *Lib. 52.* *Antonius Musa.* *Medici annulum accipiunt.* *Albulæ aquæ.* *Lib. 1. epig. 13*

Itur ad Herculei gelidas qua Tiburis arces

Canaq.

Canaq. ſulphureis Albula fumat aquis.

Lib.1.Silu.3. & Statius, *Illic ſulphureos cupit Albula mergere crines.*

Et Albulis ità vtebatur calidis Auguſtus, vt Tibure aduectas in Balneis Romae calefaceret. De marino balneo, Lib.3.c.6. haec Plinius; *Medendi modus idem & marinis erit quae calefiunt ad neruorum dolores. Ferruminant & fracturas, oſſaq. contuſa, item corpora ſiccant. Qua de cauſa frigido mari vtuntur.*

Agrippa. Agrippam, ſcribit Dio, Balnea gratis per annum viris mulieribuſq. cõceſſiſſe, & praedia ad hoc Auguſto tribuiſſe, & vt populo placeret, clxx. Balnea ſiue lacus in prouinciarum formam Romae gratuita praebuiſſe, in quibus & ſi calida priùs abluerẽt, poſteà vt à Balneis corpora multa frigida ſtringerent conſtituit, nec priùs vngi quàm lauiſſent. Traianus. Traianus moribus conſulens edicto prohibuit ne ijſdem locis viri cum mulieribus lauarent ſimul. Xiphilinus in Adriano, Καὶ γὰρ λούεσθαι χωρὶς ἀλλήλων αὐτοῖς προσέτεξεν Et Spartianus, *Lauacra pro ſexibus ſeparauit*, Dixerat Martialis, Lib.7. epig. 34.

Sed nudi tecum iuueneſq. ſeneſq. lauamur.

Idem Adrianus, antè octauam, niſi valetudine laboraret, publicis Balneis admiſit, tempuſq. lauandi à meridie ad veſperam deſtinauit quo tẽpore proſtare meretricibus permiſſum. Obijciebatur aliquandò quòd publicè cum amicis Iulius Caeſar. lauaret. Iulium Caeſarem eandem horam prioribus ſaecuLib.13. ep. vltima. lis ſeruaſſe, obſeruauit Hieronymus Mercurialis, ex Cicecerone qui haec ſcribit; *Ille tertijs Saturnalibus apud Philippum ad horam ſeptimam, nec quemquam admiſit, rationes opinor cum Balbo; indè ambulauit in littore, poſt horam octauam in Bal*Veſpaſianus. *neum*. Titus Veſpaſianus plerumque in Thermis admixta Alexander Seuerus. plebe lauauit. Alexander Seuerus Balnea mixta exhiberi Heliogabalus prohibuit, quod antè prohibitum Heliogabalus permiſerat, qui nunquam in piſcinis lauabat, niſi croco & vnguentis eſſent infectae. Idem Thermis & ſuis, & veterum frequenter cum populo vſus eſt, & aeſtate maximè, balneari veſte ad palatium reuertens. Hoc tantùm habebat Imperatorium, quòd lacernam coccineam accipiebat. Idem ad-

didit

didit oleum luminibus Thermarum, cùm priùs non antè auroram paterent, & antè Solis occasum clauderentur. Subdit Lampridius; *Opera veterum Principum instaurauit, ipse noua multa constituit. In his, Thermas nominis sui iuxtà eas quae Neronianae fuerunt, aqua inducta quae Alexandrina nunc dicitur. Post lectionem operam Palestrae aut Sphæristerio, aut cursui, aut luctaminibus mollioribus dabat. Atque indè vnctus lauabatur, ità vt caldarijs vel nunquam, vel rarò, piscina semper vteretur, in eaq. propè vna hora maneret. Egressus Balneis, mulsum lactis & panis sumebat, oua, deindè mulsum. Atq; bis refectus aliquandò prandium inibat, aliquandò cibam vsque ad caenam differebat.* Heliogabalus Balneas multis locis fecit, ac semel lauit, statimq. destruxit ne ex vsu Balneas haberet. Semper in ijs cum mulieribus fuit, ità vt ipse eas psilothro (vnguentum depilatorium id erat) curaret. Antoninus Pius, Balneum quo vsus fuerat sine mercede populo exhibuit, vt scribit Iulius Capitolinus. Tacitus Imperator apud Vopiscum, Balneis rarò vsus est, idemq. validior fuit in senectute. Idem Thermas omnes antè lucernam claudi iussit, ne quid per noctem seditionis oriretur. Carinus ita frigidis vsus est, vt solent esse cellae suppositoriae, frigidarijs semper niualibus. Cùmq. hyemis tempore ad quẽdam locum venisset in quo fons erat aqua pertepida (vt anni tempus ferre solet) eaq. in piscina vsus esset, dixisse Balneatoribus fertur, *Aquam mihi muliebrem praeparatis.* In Plutarcho legimus antiquiores mollibus & moderatè calidis Balneis vsos vt Alexãder in lauacro etiam febriens, & Galatarum mulieres pultis ollas ferentes vnà cũ pueris lauarentur, & manducarent. Romanorum posteà tempestate maximè calidae in pretio habitae fuerunt, quales Neronianae. Martialis,

Psilothrum. *Antoninus.* *Tacitus.* *Carinus.* *Lib. 5.*

Si temperare Balneum cupis feruens
Faustinae, quod vix Iulianus intraret,
Roga lauetur rhetorem Sabineum,
Neronianas is refrigerat Thermas,

tanta is rhetor verborum & sententiarum frigiditate scatebat,

Galienus. bat, vt calidissimas Balneas potuisset frigidas reddere. Ga-
Constantius. lieni aetate vsqueadeò calidae non fuerunt. Malè Cõstantius Balneis vsus est, qui obtento totius Romani Imperij regimine, Crispum filium necari iussit, & Faustam vxorem in Balneas ardentes coniecit. Malè Getae hostes, qui eius Imperatoris partes sequutos in Balneo caenantes percusse-
Caracalla. runt. Thermas Caracallae dici Antonianas scribit Spar-
Commodus. tianus, & in vsu Romanae plebis frequentatas. Commodus tanto studio Balneas prosequutus est, vt septies atque
Gordianus. Gallienus. octies singulis diebus lauaret, quod de Gordiano & Gallieno proditum est, qui aestate quinquies, hieme bis in die
Lib. 1. lauabat. At Commodus cùm vel Balneis vel epulis operam daret (inquit Herodianus) nullum habebat praestitutum quieti tempus, οὐδένα καιρὸν εἶχεν εἰς ἀνάπαυσιν ὡρισμένον.

Diuersarum gentium ritus.

Carthaginenses. Craeci. Carthaginenses distinctas inter plebeios & patricios Balneas habuerunt. Graecis nulla distinctio, sed promiscui lauabant. Coeterùm tanta cuiusque hominum generis multitudo aliquandò in Balneas diuertebat, vt Balneatores iniectis carbonibus, grauis odoris odio pertaesos fugarent.
Germani. Germani lauabant in fluminibus, quare natandi peritissi-
Lib. 4. belli Gallici. mos fuisse scribit Herodianus. Caesar verò de Sueuis; *Atq; in eam se consuetudinem adduxerunt vt locis frigidissimis, neque vestitus praeter pellis habebant (quarum propter exiguitatem magna est pars corporis aperta) & lauentur in fluminibus. Si quandò tamen lauarent Balneis, calida abluebantur, & vescebantur lauti.*
Aethiopes. Aethiopes Macrobij fonte abluebantur, de quibus sic Herodotus in Thalia; θῶυμα δὲ ποιευμένων τῶν κατασκόπων περὶ τῶν ἐτέων, ἐπὶ κρήνην σφι ἡγήσασθαι ἀπ' ἧς λουόμενοι λιπαρώτεροι ἐγίνοντο, κατάπερ εἰή. ὄζειν δὲ ἀπ' αὐτῆς ὡσεὶ ἰών; *Et cùm exploratores de numero annorum mirarentur, ad fontem quendam eos adduxit in quo loti effi iuntur perindè atq; oleo inuncti, violam olentes.* Ma-
Lib. 3. crobium fontem appellat, quoniam longaeuos lauantes ef-
Celtiberi. ficit. Celtiberos narrat Strabo lotio diù seruato in Balneis lauasse

lauasse, & dentes ac gingiuas pumicasse. Aegyptiorum Sacerdotes interdiù ter, noctu bis frigida lauari, scribit Herodotus, & Dardanis & Illyrijs ter solùm lauare permissum, natali die, in nuptijs, & in obitu. Lusitanos, ait Strabo, ad Durium amnem incolentes, Laconica vsos vitae ratione, bis vnguento vtentes, & candentibus lapidibus calefacientes, & frigida lauantes. Spartanis lauari calida vetitum, quòd Apollonius Tyanaeus senectam hominum Balneas appellauerit. Philostratus in eius vita addidit Antiochenses in Balneis inclusos vitijs maximis indulgere solitos. Scythas, scribit Herodotus, nullo fonte lauasse, sed vxoribus aquam fundentibus, cupresso & cedro corpora confricasse. Thuris quoque ligno perfrictum corpus, cum intumuisset, medicamentis oblinire, scribit Ioannes Bohemus. Assyrij apud Strabonem, lauantur manè priusquàm aliquid attingant. At post coitum, & in morte praecipuè; vnguntur etiam Sesamo. Quinquies in die Sarraceni omnes orationibus vacant faciebus ad meridiem versis. Antequàm tamen id faciant, perfectissimam corporis mundiciem habere coguntur; anum, aures, os, brachia, nares, oculos, capillos, pedes lauare, praesertim post coitum & egestionem, nisi aegrotauerint, vel in itinere fuerint. Quod si aqua defuerit (id quod raro contingere poterit nam in omnibus ciuitatibus paratas ad hoc habent Balneas) pulueres mundae & recentis terrae adiumento perficiunt. Antè ablutionem cum nullo colloquuntur, & à nullo videri se aliquandò permittunt.

Aegyptij. *Dardani.* *Lusitani.* *Spartani.* *Antiochenses.* *Lib 4.* *Scythae.* *Lib. de morib. gent.* *Assyrij.* *Sarraceni.*

OPEROSA BALNEORVM Structura. Cap. IIII.

AVDAT Scipionis Africani mores Seneca quòd in eius villa ad Linternũ Balneolum reperit, in quo eximij viri gloria elucebat. Angustum illud erat & tenebricosum. Non pacata lauabatur aqua, sed saepè turbida, & cùm plueret vehementiùs penè lutulenta. Nec illud lotioni aliquid afferebat incommodi, proptereaquòd sudorem non vnguẽtum, & corpus rusticis laboribus fessum cupiebat abstergere. Quòd si quis illum appellauerit immundissimum nam coeno potius lauari videbatur; dicat etiam tantum virum, militiam, labores, triumphos, non incestuosum, ebriumq. aut pastillos oluisse. Erat inter vnguenta Caligula; at inter scortorum sordes hircum & libidinis fetorem olebat. Inter picturas Tiberius; at Spintriarum famosa luxuria verè caprineus. Ne Hostij portensosos concubitus, cum specillis adijciam.

Scipionis laus

Antiquae Balneae.

Rustico erant opere apud antiquos exstructae Balneae, cùm esset bona illa antiquitas nullo cultu cõtenta, vt etiam fides sine vllo fuco omnibus pulcherrima obijceretur, & laudis plurimum habebat is cui dicebat Plautus,

Vir antiqua fide ——

Balnearum luxus.

Coeperunt deindè parietes magnis & pretiosis orbibus fulgere, & marmora Alexandrina (sic Seneca loquitur) Numidicis crustis distingui, & variata picturae circumlitione contegi, in quibus obscoenae histrionum personae, & lubrici palaestritae, & lasciuae pugilum inuolutiones. Quantum praetereà, ait, statuarum, quantum columnarum est nihil sustinẽtium (videntur Romae in Thermis adhuc immanes columnae) sed in ornamẽtum positarum impensae

pensae

pensae causa ? Quantum aquarum per gradus cum fragore labentium ? Et illud maximè detestari videtur , quòd eò deliciarum peruentum fuerit, vt nisi gemmas homines calcare noluerint . Sidonius Apollinaris ad Domicium idem ferè his verbis , rusticam suam domum describens; *Iam si marmora inquiras, non illic quidem Paros, Charystos, Proconissos, Phryges, Numidae, Spartiatae, rupium variatarum posuere crustas; neque per scopulos Aethiopicos & abrupta purpurea gemino fucata Conchylio sparsa mihi saxa furfurem metiuntur.* Cùm superiùs dixisset; *Non hic per nudam pictorum corporum pulchritudinem turpis prostrat historia, quae sicut ornat artem, sic deuenustat artificem.* Nihil enim sceleratiùs excogitare inter alia potuerunt quàm varia illa Elephantidis impurissimi scriptoris simulacra , quibus Tiberius impurissimus in secessu Caprearum delectabatur. Sidonij tamen & Senecae descriptio , eadem cum Statij descriptione videtur esse quae ad Neapolitanum Balneum valdè superbum pertinet, *Ep.2. lib.2.* *Silu. lib.3.*

Vna tamen cunctis procul eminet vna Diaetis
Quae tibi Parthenopem directa limite ponti
Ingerit. hic Grais penitus desectu metallis
Saxa, quod Eoae respergit vena Syenes,
Synade quod moesta Phrygiæ fodere secures
Per Cybeles lugentis agros, vbi marmore picto
Candida purpureo distinguitur areagyro.

& quae sequuntur.

Accedit ad Balneorum structuram opus illud ab Antonino Caracalla excogitatū qui Thermas nominis sui eximias quas suprà cōmemorauimus, aedificauit quarū cellam Solarem Architecti negabāt posse vlla imitatione fieri. Accedunt & spacia Thermarum amplissima, vt quasdam vndecies millies pedum tota area cōtinuisse affirmet Leo Baptista in libris de Architectura; praeter membra quae centum habuisse partitiones in Diocletianis, patet. Vt verò antiquorum modestiam cognoscamus , per rimas tantùm Balneae solem diemq. admittebant, vt idem Seneca de eadem

Scipionis Balnea; *Rimae magis quàm fenestrae fuerunt, muro lapideo exsectae, vt sine iniuria munimenti lumen admitterent.* Factum posteà vt intrà Conclaue succensum (idem quod quod Hypocaustum) solidus dies, & abundantia lucis inclusae, verecundos quosque compellat se aliquid plus putare quàm nudos, ait Sidonius. Ideò Blattaria vocabantur Balnea quae totius diei Solem fenestris amplissimis non reciperent, & nisi ex Solio lauãtes agros & maria prospicerent. Blattae siquidem, Lucifugae Virgilio & Columellae, quae in Balneis largiter proueniunt. Plinius. *E contrario tenebrarum alumna Blattis vita. lucem eae fugiunt, in Balneis maximè humido vapore prognatae.* At Plinius nepos; *Quid Balneum illud, quod plurimus Sol implet, & circumit?* In triclinijs enim coeterisq. Conclauibus maximus erat vsus luminum. Statius de Balneo Etrusci,

Lib.3 Greg.
Lib.9. c. 7.
Lib.11. c.28.
Lib.1. ep.3.

Multos vbique dies, radijs vbi culmina totis
Perforat, atque alio Sol improbus vritur aestu.

Per ampla igitur specularia, & per cameras vitro absconditur (vt Seneca verbis vtar) solidus dies, atq; ità vt vel nubilo die Solis vicem redderet Hypocaustum, addita luce quae ex flammis Balnearibus emicabat.

Solia.

At nec Solia expetebantur in Balneis, quandò sufficere videbantur viuo sedilia saxo, antiquae simplicitatis symbolum apud summum Poetarum. Tùm apud posteros nullius pretij ea fuissent, nisi ex Solio omnia prospicerentur. Sella haec erat balnearis de qua Coelius Aurelianus, & Paulus Iurisconsultus. Festus Alueum appellat. Glossae veteres, ἔμβασιν. Cùmq. esset dimidiati rotundi forma, Hemisphaerium dicitur Vittruuio. Aliae Sellae erant in Sigmate, & tot erant quot sigma (quae mensa erat) capere poterant, quam sic describit Ditmarus lib.4. Chronic. *Solus ad mensam quasi semicirculũ factam, loco coeteris eminentiore*

Lib.1. cap.1. tardar. pass.
3 sent. tit.7.
Sella.
Sigma.

sedeba

sedebat. Capiebat autem Sigma septem vel octo. Martialis, *Lib. 14. epig. 87.*

Septem Sigma capit ————

& alibi, *Accipe lunata scriptum testudine Sigma*

Octo capit ————

Alterius generis Sellam his verbis describit Cassiodorus; *Lib. 2. ep. 39.* *Hic desuper Sella composita, quae humanis necessitatibus in obsidis speciem perforatur, aegros suscipit interno humore defluentes. Vbi dùm fessi nimio languore consederint, vaporis illius delectatione recreati, & lassa viscera reficiunt & humores noxia infusione laxatos vitali ariditate constringunt; vt quasi aliquo desiderabili cibo refecti, valentiores queant protinus inueniri.* Quibus non tantum ad voluptatem paratas Balneas, sed etiam ad medicamenta cognoscimus.

Partes.

Balnearum distributiones, cum ipsa simul magnificentia, sic proponunt Plinius secundus, & Sidonius Apollinaris. Alter, *Sed antè Piscina quae fenestris seruit ac subiacet, strepitu visuq. iucunda. Nam ex edito desiliens aqua, suscepta marmora albescit. In cubiculum hieme tepidissimum quia primo Sole perfunditur. Cohaeret Hypocauston, & si dies nubilus, immisso vapore Solis vicem supplet. Indè Apodyterium Balnei laxum, & hilare, excipit cella frigidaria, in qua Baptisterium amplum atque opacum. Si natare latiùs aut tepipiùs velis, in area piscina est in proximo puteus, ex quo possis rursus abstergi si poeniteat teporis. Frigidariae cellae connectitur media cui Sol benignissimè praestò est, Caldaria magis, prominet enim. In hac tres descensiones, due in Sole, tertia à Sole longiùs, non longiùs à luce Apodyterio suppositum est Sphaeristerium, quod plura genera exercitationis pluresq. circulos capit. Non procul à Balineo scalae, quae in Cryptoporticum ferunt prius ad Diaetas tres. Harum alia areolae illi in qua Platani quatuor, alia prato, alia vineis imminet, diuersasq. coeli partes ac prospectus habet.*

Alter verò ad Domitium; *Balneum ab Africo radicibus numerosae rupis adhaerescit, & si caedua per iugum silua truncetur, in ora fornacis lapsu velut spontaneo deciduis struibus impingitur. Hinc aquarum surgit cella coctilium, quae consequenti vnguentariae spacij parilitate conquadrat, excepto Solis capacis hemyciclo,* *Epist. 2. lib. 2.*

micyclo, vbi & vis feruentis vndae per parietem foraminatum fluxilis plumbi meatibus implicita singultat. Intrà Conclaue succensum, solidus dies. Hinc frigidaria dilatatur quae piscinas publicis operibus extructas non impudenter aemulatur. Primum tecti apice in conum cacuminato, cùm ab angulis quadrifariam concurrentia dorsa cistarum, tegulis interiacentibus imbricarentur, ipsa verò conuenientibus mensuris exactissima speciositate quadratur, ità vt ministeriorum sese non impediente famulatu, tot possit recipere sellas, quot Sigma personas, fenestras è regione conditor binas confinio camerae pendentis admouit, vt suscipientium vsui fabrefactum lacunar aperiret.

Succendebatur Conclaue Sidonio, Hypocaustum Plinio coeterisq. Fornaculam appellamus. Καίειν enim incendere est; cuius vapor, & vasaria superimposita, & locum ad sudationem calefaciebant. Eius os, Praefurnium. Tres deindè Cellae, Calidaria (*calidarum cella coctilium* Sidonio) Tepidaria quae & Vnguentaria, & quae altercatione Epicteti, Tepidaria Vnctuaria dicitur, Plinio Vnctorium, & Frigidaria quam piscinalem cellam nominat Apollinaris in carminibus, & Piscinam Plinius, quae vt Palladius docet in aestiuis Balneis lumen à Septētrione accipiat, & in Hiemalibus à meridie; Milliarium quoq; dicitur μιλιάριον Graecis, maximi aheni instar, ac testudinata ad circinum à mille librarum capacitate, Vas in quo seruabatur aqua. Galenus eas partes quatuor enumerat, Calidarium, calidam lauationem quam λοῦτρον vocat, Frigidam lauationem, & quartam in qua sudores detergerētur. In Frigidario aquae nullius mentio fit, quae in Frigida lauatione seruabatur. Neq; in Calidario (quod à Vittruuio & Celso Laconicum dicitur) aqua continebatur, sed erat ad prouocandum sudorem institutū, quare Calida Sudatio à nonnullis ea cella, à Cicerone & Celso, Assa nuncupatur. Clibanum quoq; concamerata sudatio haec erat, fornaculam habens, κλίβανον Graeci, κρίβανον Attici dicunt. Calidariū πυριατήριον Graeci dicunt. Tepidarium, βαπτιστήριον. Huiusmodi autem fiebat calida; *Vbi & vis feruentis vndae per parietem foraminatum*

flexilis

Calidarium. *Tepidarium.* *Frigidarium.* *Lib. 10. Methodi.* *Laconicum.* *Assa.*

flexilis plumbi meatibus &c. Sidonius. At Seneca; *Et impressos parietibus tubos, qui ima simul, & summa fouerent aequiter.* Idemq. ad eam rem efficiendam scribit vti solitos Draconibus, Milliarijs, & quamplurimis fornis in quibus aere tenui fistulas statuebant per decliuè circumdatas, vt saepè eundem ignem ambiens aqua per tantum flueret spacij, quantum efficiendo calori satis esset. Frigidam ità intrare; effluere calidam. Laconicus sudor in Vaporario eliciebatur, quod exactè describit Vitruuius, qui Laconici curuaturam ad circinum extruxit. De eo sic Dio inter Agrippae opera, τοῦτο δὲ τὸ πυραστήριον τὸ Λακωνικὸν κατεσκεύασε; *Sudatorium Laconicum fecit*. Idemq. Balneum idem auctor γυμνάσιον appellat, nam Lacedemonij nudari corpora, & inungi oleo praecipuè videbantur. Et quoniam vapore exhausti, mox peruncti frigida more Lacedemoniorum lauabantur, Laconicum est dictum. Martialis ad Oppianum, *Epist. 90.*

Ritus si placeant tibi Laconum
Contentus potes ariolo vapore
Cruda Virgine, Martiaq. mergi.

Alcibiadem in ea re Plutarchus damnat. Apodyterium, *Apodyterium* pro exercitatoribus spoliandis communis locus, qui cum Laconico coniunctus erat. Apodyterium & Tepidarium idem esse aliqui arbitrantur. In Sphaeristerio, plura exer- *Sphaeristeriũ* citationum genera, vbi sacella aequis vndique spacijs statuarum. Per Platanones patebat aditus ad natationem. *Platanones.* Xysti ex Platanis, id nominis addiderunt. Ibidem, Palaestrae, Porticus, Ephebea, Atria, Diaetae sic dictae quòd *Diaetae.* in ijs per diem edebatur, ait Varro; apud Iurisconsultos, habitationes amoenitatis causa in hortis exaedificatae. Diaetas tamen Hypocaustas dicebant ad aliarum differentiam, quibus hieme vtebantur. Quis numeret Corycea, Conisteria, Stadia, Theatridia & coetera id genus? adeas Andream Baccium, & Hieronymum Mercurialem. In La- *Labrum.* bro tamen quod sibi parari scribit ad vxorem Cicero lauabantur.

bantur. Pila quoque dicebatur, cuiusmodi Romae in Pantheo. Zethae, loca in aedibus erant ad omnem animi corporisq. voluptatem. Plinius iunior. *In capite Xysti deinceps Cryptoporticus horti Zeta est. Amores mei. reuera amores ipse posui. In hac Heliocaminus quidam, alia Xystum, alia mare, vtraque Solis, cubiculum autem valuis, Cryptoporticum fenestra prospicit, mare contrà parietem medium Zeta per quam eleganter recedit.* Idemq. alia epistola, *Contrà medium ferè porticum Zeta parum recedit. Cingit areolam quae quatuor platanis inumbratur. Inter has marmoreo labro aquae exundat circumiectasq. platanos, & subiecta platanis leni aspergine fouet. Est in hac Zeta dormitorium quod die clamorem somniumq excludit.* Et cùm idem auctor in descriptione villae Laurētianae laudet Balnei cellam frigidariam, duo Baptisteria, Vnctuarium, Hypocaustum, Piscinam calidam, Zetas, Heliocaminum, & Stibaidum, hoc sanè non praetermittemus. Est siquidem amoenitate vallatus locus, quem candido marmore Vite protegi idem scribit, & Vitem quatuor columellas Caristias subire, dùm è Stibadio aqua velut expressa cubantium pondere syphunculis effluebat. Cauato lapide susci-pi, gracili marmore contineri, àtque ità occultè temperari, vt implerit, nec redundarit. Στιβάδιον Graecis torulus ex herbis. & σιβαδοποιεῖν, ex gramine sibi lectum comparare. Quid igitur Balneis nobilius, magnificentius, voluptuosius? Nec ostia Balneorum praetereunda. Tertullianus libro de Idolatria, ostiorum Deos recensens, Cardeam à cardinibus, Forculum à foribus, Limentinum à Limine, Ianum à Ianua, & Apollinem θυραῖον, & Antelios daemones, ostiorum praesides, Balneorum quoque ostia adorari scribit, idemq. insculptos Genios & Lares.

Zethae.

Stibadium.

Balneorum ostia.

BAL-

BALNEARVM MINISTERIA. Cap. V.

SYCHROLVTES vocabatur qui frigida corpus abluebat. Seneca; *Ab hac fatigatione magis quàm exercitatione in frigidam descendi. Hoc apud me vocatur parum calida. Ille tantus Psychrolutes qui Calendis Ianuarijs in Eurypum saltabam, qui in anno nouo quemadmodum legere, scribere, dicere aliquid, suspicabar in Virginem desilire, primùm ad Tiberim transtuli castra, deindè ad hoc solium, quod cùm fortissimus sum, & omnia bona fide fiunt, Sol temperat. Non mihi multum ad Balneum superest.* *Psychrolutes. Epist. 83.*

FORNACATOR, Paulo Iurisconsulto, qui fornacem succendebat, cuius os Praefurnium Catoni. De fornace Vittruuius, Palladius, Constantinus & Sidonius. MANCIPIA lignorum, qui lignorum in thermas subuectionem curabant. In Codice Theodosiano, *Mancipia quae populo R. lauacris inseruiũt.* Et Symmachus lib. 1. ep. 13. *Quae vrenda lauacris ligna comportant.* Et ne lignorum strues ad eum vsum congesta subriperetur Praefectus Vrbis curabat. Quod ad ciuitatis gratiam acquirendam proponit Cassiodorus, *Si exhibitio salubriter accensa Thermarum rapinarum ardoribus non tepescat.* Dendrophoros hos diximus in Corporibus Puteolanis. ALIPTES, vnctor apud Coelium Aurelianum. Alipta, Ciceroni. PILICREPVS, qui pilas pice illitas in Vaporarium conijciebat vt incalesceret. In Isidori Glossis, Pilicrepus, Piliarius, Alipillus, qui alas depilabat. Papinius de Balneo Etrusci,

Fornacator. Lib. 5. c. 11. Lib. 1. tit. 40. Lib. 2. c. 3. Mancipia. Lib. 6. ep. 4.

Quid nunc strata solo referam tabulata, crepantis
Auditura pilas vbi languidus ignis inerrat
Aedibus, & tenuem voluunt Hypocausta vaporem?

AQVARII, qui aquam spargebant lauantium corporibus. Aquam argenteis Epistomijs saepè effundebant.

SVPPILONES, qui Strigilibus corpora distringebãt. AMPVLLA olearia, in qua oleum seruabatur quo se lauantes vngebant. Sic eam describit Apuleius, *Qui magno in coetu praedicauit, fabricatum semet sibi ampullam quoq; oleariam quam gestabat, lenticulari forma, tereti ambitu, pressula rotunditate*. GVTTVM, vel AMPVLLAM, ex osse Monocerotis habebant Imperatores, cùm alij haberent è vitro, vel bubali cornu. Fundebant ex his olea Roseum, Liliacenum, Crocinum, & vnguenta Myrrhinum, Gleacinum, Nardinum vel Spicarum, quod ad luxuriam potius quàm ad vtilitatem erat accommodatum. E floribus Populi, & oleo Sabino vnguentũ citrà astrictionem tenuissimum erat. Laudat id Galenus, veluti vnguenta è Solis floribus, vt Camaemelinum ad omnes lassitudines. Erant & Diapasmata, sicci pulueres, qui deterso sudore inijciebantur. Et Psilothrum, Vnguentum depilatorium. PATINA, instrumentum quoque Balinei apud Iuuenalem, qui de patina Domitiani ait,

Lib. 2. Floridorum.

——— sed ex hoc
Tempore iam Caesar figuli tua castra sequantur.

Velleius inter Tiberij sarcinas bello Germanico & Pannonico meminit, sed in vsum aegrotorum, non ad delicias Tiberij; *Iam medici* (ait) *iam apparatus, vbi iam in hoc solum importatum instrumentum Balinei, nullius non succurrit valetudini*. STRIGILES, quibus corpus fricabant. Quapropter semper simul Strigilis & Ampulla. Aristophanes à Suida citatus,

οὗ δὲ ἐστιν αὐτῇ στλεγγὶς, οὐδὲ λήκυθος.

Lib. 4. Et Iulius Pollux, Τοῖς δὲ παρασίτοις πρόσεστι καὶ στλεγγὶς καὶ λήκυθος; quasi vero parasitorum insignia fuerint qui ad Balneas, & conuiuia ventitabant. Strigiles aut è ferro, Plautus Sticho,

Rubiginosam Strigilem, Ampullam rubidam,
Parasitum inanem, quo recondas reliquias.

Lib. 12. Aut ex arundine; Καλαμίνας Plutarchus vocat in Laconicis, quibus vtebantur Lacedaemonij. Aut ex argento, quas

quas Aelianus Agrigentinis tribuit. Aut ex aere, aut ex ebore quorum meminit Strabo. SPONGIAE. Delicatiores Romanos Strigilum loco Spongijs fuisse vsos Plinius scribit, easq. purpura tingi solitas. Et Hippocrates libro de morbis acutis; Καὶ σπόγγοις χρέεσθαι ἀντὶ στλεγγίδος. LINTEA quibus abstergebantur. Petronius, *Video Gitona cum linteis & strigilibus parieti applicitũ, tristem confusumq.* TINTINNABVLVM; dictum quoque aes Thermarum, quo è Gymnasio lauaturi vocabantur ad Thermas, inquit Coelius Rhodiginus, Iuuenalis, Lib.12. Lib.25.

Tot pariter pelues, tot Tintinnabula dicas.

& Martialis; *Redde pilam, sonat aes Thermarum ludere pergis?*
Virgine vis sola lotus abire domum.

CAPSARIVS, qui seruandas in Balneis vestes suscipiebat. De quo Paulus Iurisconsultus in Digestis, de Praefecti Vigilum officio loquens; *Aduersus Capsarios quoque qui mercede seruanda vestimenta suscipiunt iudex est constitutus, vt si quid in seruandis vestimentis fraudulenter admiserint, ipse cognoscat.* QVADRANS, qui Balneatori soluebatur. Iuuenalis.

Caedere Siluano porcum, quadrante lauari.

& Horatius ——— *dum tu quadrante lauatum*
Rex ibis ———

Quamobrem apud Senecam, non, *Res Quadratoria*, sed *Quadrantaria*, legendum docet Rhodiginus. Sic Cicero in oratione pro M. Coelio; *Nisi fortè mulier potens quadrantaria illa permutatione familiaris facta erat Balneatori*; quaestum ferè meretricium exprobrans Claudiae quae pro quadrante cum Balneatore coiret. Et centum quadrantes, vel Sportulas diuidebant diuites clientibus qui vnà lauabantur. Quod sic expressit Martialis, *Res quadratoria.* *Clodia meretrix.* *Lib.1.ep.60.*

Dat Romana mihi quadrantes sportula centum;
Inter delicias quid facit ista fames?
Redde Lupi nobis tenebrosaque Balnea Grylli;
Tàm malè cùm coenem, cur benè Flacce lauor?

Lupus & Gryllus Balnea habebant meritoria, pauperibus accommodata. Et ſublatis ſportulis, idem doluit,

Centum miſelli iam valent quadrantes
Anteambulonis congiarium laſſi,
Quod diuidebat Balneator elixus,
Regis ſuperbi ſportulæ receſſerunt.

Baianam idem ſportulam, optimam intelligit lauationem. BALNEATORES, λουτροχόους appellat Xenophon, Hos non niſi ſeruos ſuos habuit Alexander Seuerus Perſas Reges in ea re imitatus. Eoſdem quoque aliquando fuiſſe Pancratiaſtas docet antiquus lapis in quo inter alia, ξυστάρχην κ̀ ἐπὶβαλανίων τοῦ Σεβαστοῦ, legimus, *Pontificem, & à Balneis Augusti.*

BALNEAE, THERMAE varijs in locis. Cap. VI.

N Iſthmo Methana oppidum. Indè ſtadia fermè x x x. calidarum aquarum Balneae. Aquas eas è ſcatebris primùm erupiſſe aiũt Antigono Demetrij filio in Macedonibus regnante, ac prius repentinis ignibus eum locum aeſtuaſſe ſcribit Pauſanias in Corinthiacis, & ſua aetate etiam manare calidas & vehementer ſalſas. Ibi qui lauerint frigidis perfundi non poſſunt, quoniam neque dulces vllae propè ſunt, neque poteſt quiſquam ſinè periculo ſe in proximũ mare natandi cauſa mittere, tùm propter alias belluas, tùm verò canes, quorum copiam pelagus illud gignit. Ad Thermopilas Lamiacus ſinus maximè coenoſus eſt propter aquas calidas, quae indè in mare influunt. Idem in Atticis. Modico à Marathonijs campis interuallo mons eſt Panis, in quo ſpecus, cuius eſt ingreſſus peranguſtus, vbi verò penetraueris, &

ris, & cellas videas, & lauacra. In Thermis Aetolicis comitia fuisse creãdis magistratibus patrio more, scribit Strabo. Suprà Amasenum agrum Thermae sunt Phazemonitarum admodum salubres. Idem. Sunt Astyra calidarum aquarum Balneae contrà Lesbum, in eo vico qui Atarneus appellatur. vbi aquam nigram etiam commemorat Pausanias in Messenicis. idemq. sua aetate ad Puteolos (quod Tyrrheni maris accolarum Dicaearchia Graecis dictum) scribit aquam existere tàm acuto calore efferuescentem, vt intrà paucos annos plumbeos per quos fluit tubos resoluerit. Lebidorum Balneae hominibus salubres, & admirandae. Sua sunt etiam Teijs lauacra in monte Macria, partim elaborata è cauernoso saxo erumpentibus aquis, partim ad opum ostentationem exornata. Habent quoque Clazomenij lauacra. Ad ea Agamemnon colitur, ibidemque antrum Nymphae quae Pyrrhi mater dicitur. In Erithraeis est Chalcitis regio à qua tertia ipsorum tribus nominatur. Porrigit se ex Chalcitide in pelagus promontorium, in quo marinarum aquarum scatebrae Balneas efficiunt omnium quae in Ionia sunt aegris maximè vtiles. Iuxta Genesat Stagnum, aquas esse calidas refert Iosephus. Athenaeus cùm multarum aquarum mentionem fecisset, & Aegis in Cilicia, & Tragasis ad Larissam, & Troadis circà Magnesiam, & eius quae in Melo, Lipara, & Prusa; & eius quae Olympo Mysiae adiacet, quam Regiam vocant, & eius quae in Asia circà Thralles quam dulcem scribit esse, tandem ait aquam quae ad Baias, Baianumque est sinum, bibi non posse. At verò cum infelices aquae sint ad Thermophilas quoniam maximè coenosae, & monstra varia gignunt; felicissimas aquas Baianas existimauerim, quippè nec vlla monstra generant, & dulcibus aquis quae erumpunt finitimae, & mari adeò puro, & tranquillo, vt nemo se in illud immittere, quamuis natãdi imperitus, non exoptet. Plinius aquis Satyellis in Liguria, & Sextijs in Narbo-

Lib. 10.

Lib. 12.

Lib. 18.

Narbonensi prouincia Baianas praestantiores esse affirmat. Cum Baianis aquis cōferunt aliqui Helaene Balneas apud Corinthios, in quibus aqua quae in mare è saxo multa fluit & salsa, nihilo calidior est quàm quae igni primùm intepuerit. Alias quoque passim Corinthios habere scribit Pausanias publica pecunia extructas, & quas impensa sua Adrianus Imperator aedificauit. Thermas quoque Brigenses aiunt his non inferiores quas celebrat Munstherus interceptas montibus & flumine Rhodano. Sulphurea aqua est, quae externas in corpore plagas ex corrosione sanat, surdis auribus, spasmo, tumori, scabiosis, vlcerosis, & sterilibus feminis prodest. Aprili, Maio, Septembri, & Octobri vtuntur. Caueant qui febre laborant, & qui debili sunt capite, quique renes calidos habent. Thermas item Badenses in Heluetia, ad mulierum foecunditatem, ad neruorum vim languidam, ad lethargiam, apoplexiam, ad viscerum tormina accommodatæ. Tùm autem ad lasciuiam, & amores, ad quos conciliandos superstitiosi, ignaui, nec Christiani homines ad eam confluunt; tantum diaboli valet industria, vt etiam in aquis medicatis venena infundat. Geppinenses quoque in Germania, quae hepatis obstructioni, & spleni medentur; hydropicos, & ictericos iuuant; tertianam expellunt. Aquae sunt amarae. Meminit Gregorius Nazyanzenus Balneorum Xausaridis quibus medicorum consilio sibi vtendum necesse erat, vt scribit ad Olympium. Meliorum Balneorum Galenus, apud quem etiam publica Balnea in vsu erant Antiochi Medici aetate. Et publicorum etiam dicebat curam habuisse Theodoritus Episcopus, ἐπεμελήθην τῶν λουτρῶν κοινῶν.

Epist. 77.

Balneae Italae.

Aquae Patauinae.

Quid verò Italicas commemorem Balneas, ne Puteolanas tantum in ijs gloriam habere dicamus? Patauinas proponimus, Ebani, S. Petri, Domus nouae, Montis Grotti, S.

ti, S. Bartholomaei, S. Helenae, montis Orthoni, Porrettae. Quae profectò salsae, & aliminosae, cum aliqua aliquandò sulphuris, & cineris parte, bituminosae, asphalti naturam redolentes. Romandiolas quoque, S. Mariae, vel de Turri apud Franciottum, De medio, Dominorum, sulphure, alumine, ferro, & aere participantes. Lucenses, de Corteno, Balneum rubeum, & de Villa, sulphureas, aluminosas, nitrosas, salgemmosas. Pisanas, S. Iuliani, vel Balneum vetus, Balneum sanorum, Balneum Reginae, Sauiae, Balneum magnum, aluminosas, vehementer sulphureas, frigidas & humidas aegritudines habẽtibus conferentes; in quibus macerrimus quidam propter debilitatem attractiuae virtutis, cum hemorroidum fluxu curatus est; alius ex fluxu stomatico, alius ex fluxu hepatico, multi vero ex podagra. Vulterranas, quas plurimas scribunt eadem minera participantes, multo scilicet alumine, & pauco sulphure, montis Groti aquis similes. Habet etiam ferreas, habetq. Lacones (lacus scilicet) in quibus maxima ebullitio cernitur, & maxima vaporum effusio, quibus ad superficiem corpuscula quaedam effunduutur, Aues praeteruolantes cadunt, atque illicò comburuntur. Senenses, in quibus Balneum de Petriolo, quod sulphuris emittit odorem. sulphurea in superficie adest spuma, & quodam vnctuosum, quòd in igne proiectum ardet, & alumine participat. Farinae, maximè calidum. De Cornetis, tepidum, remissumq. Caldenarum, ferreum & aluminosum, atque in sua caliditate temperatum. De Macerato, sulphureum maximè acutum. Rapolani, valde sulphureum. De Auinione, ferreum, aluminosum. S. Philippi, subtilioris substantiae. Aqua Borla Nitrosa, & solutiua. Viterbienses, quae decem praeclaris in Balneis existunt; De Grota, aurei coloris, aurique vim tenere contendunt. Vallis Chaim, vel Dominarum, calidissimae; à mulieribus facilius tolerantur. Cruciatorum, sulphureae,

Romãdiolae.

Lucenses.

Pisanae.

Vulterranae.

Senenses.

Viterbienses.

phureae, aluminosae. S. Mariae in Felice, sulphureae, ferreae; leuissimae dederunt aquae suauium nomen. Prati, potu suauissimae, nec tamen plurimùm sulphuris inest. Paganelli, nitrum, sal, & alumen habet. Asinellae, aeneae, non nimio sulphure participiantes. hydropi vehementer conferunt. Esculanas, non nimis calidas, Veronenses, quae Calderianae dicuntur, easq. sua aetate repertas scribit Menghus. clarae sunt, frigidaeque in triplici minera, ferri, aluminis, salis constitutae; ad fluxus hepaticos admirabiles. Vrbis veteris, quae ciuitas nouem quoque Balnea celebrat. Della terra, vim habet expultricem, ideòq. lapides arenulasque explodit. Calidaiae, maximè calidum Ad scabiem. S. Mariae valdè calidum, & siccum. Caldagnae, calidum quoque & siccum; aluminosum magis quàm ferreum. Ficuncellae, in caliditate temperatum. Grotae, ad lepram, scabiemq. S. Georgij, valdè siccum, vlcera antiqua consolidans. Poti, sudoris prouocatiuum. De Luto, ad crurium crassitiem tollendam. Accedunt Perusinae aquae, nigrae, & foetidae, in quibus sulphur, & asphaltum. Accedunt & Catinenses, quibus ad tamarisci paludem, ad podagram, & articulorum dolores rustici vtuntur. Aliae quoque, quae nouum Balneum dicuntur, Florentinorum vsui commodae. Ventrem soluunt, vomitum prouocant, renibus prosunt. Propè Aquas, quae ciuitas ad montem Ferratum posita est, duo sunt Balnea, articulorum dolorum vtilia. Ad Aquarium, quod Rhegio XXV. millia passuum abest, frigida scaturit aqua, odore suaui, quem ad Camphorae odorem accedere aiunt. nitrosa, & salsa. Carpensia praetereà Balnea à brutis aquam bibentibus inuenta. Aliquid habent sulphuris & aluminis, quae exiccant renibus prosunt, & calefactae tollunt humiditates. Et Aponianae Patauinae. Praeter alias quas Natura vbique peperit humanis necessitatibus consulens, vt cùm terrae quoque venas vario mi-

Esculanae. *Vrbis veteris.* *Perusinae.* *Catinenses.* *Aquae.* *Aquarium.* *Carpenses.* *Aponianae.*

rio minerarum pabulo enutrire voluerit, ex ijsdem saluberrima ad vitam propagandam medicamenta eliceret. Quaecunque tamen Thermae fuerint, quid cum Baianis?

Nec si Baianis veniat nouus hospes ab oris
Talia despiciat. fas sit componere magnis
Parua ——— Statius in Balneo Etrusci.

CVR CALIDAE AQVAE, *& medicatae. Cap. VII.*

QVAS calidas à Solis radijs calefieri plerique censent. Alij, à vento vehementiùs in terrae viscera impulso, & quasi in carcerē detruso, quo posteà in aquas incumbente, in ijsdem calorem excitari. Maximum, dicunt alij, terrae inesse calorem, in ijs locis in quibus calidae reperiuntur. Alij tandem materiam ipsam per quam fluunt aquae, ipsis inferre calorem. Quorum facilè opiniones refelluntur, cùm ignem tantùm, cuius vnius proprium est res in altissimo caloris gradu collocare, aquis calorem suppeditare dicemus. Quod Vittruuius expressit; *Neque enim calidae aquae est vlla proprietas. Sed frigida aqua cùm incidit percurrens in ardentem locum, efferuescit, & per calefacta egreditur per venas extrà terram. ideò diutiùs non potest permanere, sed breui spacio fit frigida; namque si naturaliter esset calida, non refrigeraretur calor eius.* Et Manilius in Astronomicis. Lib. 8. cap. 2.

Sunt autem cunctis permixti partibus ignes,
Qui grauidas habitant fabricantes fulmina nubes,
Et penetrant terras, Aetnamq. imitantur Olympo,
Et calidas reddunt ipsis in fontibus vndas.

Illud in dubium aliqui reuocarunt, vtrum subiectus ignis canalibus aquarum eos calefaciat, an in suo canales ipsi

contineant ignem alueo; quamobrem Empedocles sibi persuasit aquas subterraneas ignibus calescere si subsint solo per quod ipsae praeterlabuntur, veluti ahenis suppositis ignibus quotidiè aquas calescere experimur. At quidem cum terrae canales non ex metallis constent, sed ex saxis, & iàm planè cognitum igne saxa perfringi, aquas tot saeculis calorem retinere haud potuissent. Hinc factum est vt ab Empedoclis sententia docti viri discederent, atque statuerent, spiritum feruentem qui ex occultis terrae incendijs, venisque oritur, per saxorum rimulas in canales aquarum ingressum, interiores eorum parietes calefacere. Sed nunquam tantum caloris à feruenti spiritu accipient aquae, cùm ignis tantùm illud efficere queat. Affirmandum itaque canales ignem in alueo continere, aquis perpetuum calorem praebentem.

Saepiùs tamen, ait Baccius, Graecos scriptores, cùm Thermarum mentionem faciunt, spontè calidas nascentes intelligere. Atque has quidem vel actu & potentia esse calidas, veluti sulphureae, bituminosae & eiusmodi, quae tepentes sunt, calidae, & feruentes; vel calidas solùm potentia, frigidas actu ex terra promanare. alias contrà calidas actu scaturire, calefaciendi tamen nullam habere virtutem, quas etiam neque medicatas, neque mixtas appellandas esse assererem. Rarissimae enim aquae sunt quae calidae scaturientes, non etiam & mixtae sint, & medicatae, quemadmodum etiam & mixtae & medicatae à natura raró reperiuntur quae frigidae sint omnino. Quae si aliquae frigidae emergunt, id potiùs accidit quòd per longum terrae locum ferantur vbi non subsunt ignes, & à terrae frigiditate contrariam accipiunt qualitatem.

Aquae ex mineris accipiũt qualitates.

Aquas verò medicatas, & minerales, & metallicas eas intelligimus, quae ex metallorum primis mineris suas vires habent, quae illorum prima sunt origo, & quasi foetus recens editus, hoc est immaturum metallum cum substantia

ſtantia liquida non dùm obdurata, & perfecta per metallicam & corpoream coagulationem. Et huiuſmodi optima illa metalli pars quae ſubtilior eſt cum aquis illae permeātibus commiſcetur, & aquae dulces vim illam mineralem accipientes, iam ijs copulantur. Ideoq. has aquas in Balneis ſulphuris ſubſtantiam continere, argenteas, ferreas, bituminoſas, aluminoſas, nitroſas, ſalis partem habere dicimus. De quibus ſic Plinius; *Emicant benignè paſſimq. in plurimis terris medicatae aquae, alibi calidae, alibi frigidae, iunctaeque naturae è cunctis animalium, hominum tantùm cauſa erūpentes. Nuſquàm tamen largiùs, nec pluribus auxiliandi generibus, quam in Baiano ſinu. Aliae ſulphuris, aliae aluminis, aliae ſalis, aliae nitri, aliae bituminis, nonnullae item acida, variaque mixtura, & vapore quoque ipſo aliquae proficientes.* Erant haec ſanè loca plurima, quorum inſtaurationem Federico Regi Pontanus tribuit. Obruta tamen incendio & cinere. Quae ſuperſunt, ab Antonio Peronoto Cardinali aliqua ex parte reſtituta. Calorem huiuſmodi propoſuit Pontanus.

Lib. 31.

Aquae Baianae coeteris praeſtātiores.

Baiano ſed ne fumare in littore thermas
Mirere, aut liquidis fluitare incendia venis;
Vulcani fora ſulphureis incenſa caminis
Ipſa mouent, latè multum tellure ſub ima
Debacchari ignem, campoſque exurere opertos.
Indè fluit calidum referens ex igne vaporem
Vnda fugax, tectis feruent & balnea flammis.

BALNEAE VTRVM PROSINT an noceant. Cap. VIII.

Lib.3. c.9.

LEMENS Alexandrinus in Pedagogia, quatnor ob causas ad Balneas homines accedere asserit; ob mundiciem, ob calorem, ob sanitatem, postremò ob voluptatem. Voluptatis lauacrum reijciendum docet. Mundiciei, mulieribus tantùm conuenire. Caloris causa lauari putidum esse, cùm quod frigore horridum euaserit, possit aliter recreari. Quòd cùm sanitatis tantùm causa reliqua sit, neç eam amplectendam confirmat, quandò frequens earum vsus vires adimit, naturalem roboris vehementiam dissoluit, & saepae ad animi deliquium deducit. Ideoq. veteribus Balneas ἀνθρωπογναφείας, hoc est, *fullonicas hominum officinas* esse dictas, cùm antè tempus consenescere cogant. Adstipulatur Plinius, qui ad pridianas ingurgitationes concoquendas balneas introductas scribit, & ità obedientissimos homines efferri ad sepulcrum. Satyricus Aquinas,

Poena tamen praesens, cùm tu deponis amictus
Turgidus, & crudum pauonem in Balnea portas.
Hinc subitae mortes, atque intestata senectus
It noua, nec tristis per cuncta fabula coenes.
Ducitur iratis plaudendum funus amicis.

Et Columella; *Mox deindè vt apti veniamus ad ganeas quotidianam cruditatem Laconicis excoquimus.*

Hippocrates (quòd febri laborantibus vtilia esse Balnea aliqui contendebant) aliquibus assiduè vtendum, aliquibus non item persuadet, in libro de victus ratione in morbis acutis; λουτρὸν δὲ συχνοῖσι τῶν νουσημάτων ἀρήγοι ἂν χρωμένοισιν, ἐς τὰ μὲν ξυνεχέως ἐς τὰ δ' οὔ. Minùs aliquandò ijs esse vtendum subdidit, propterea quòd ad Balnea homines sunt imparati,

quandò

quandò non quaeque domus neceſſaria habet inſtrumenta, nec miniſtros ad eam rem neceſſarios. Quòd ſi quis non benè lauerit, detrimenti plurimum accipiet; tùm praecipuè ſi Medici Balneorum virtutes ignorauerint. Et ad benè lauandum, tugurio fumum non habente opus eſſe ſcribit, & aqua larga, & balneo multo, & non valdè largè effuſo. Defrictionem abeſſe. Si quis verò defricetur calido vtendum eſſe ipſo defrictorio medicamento; multa inſuper aqua & citò perfundendum. Breui quoque via ad Labrum opus eſſe, quò facilis deſcenſus pateat, faciliſque indè exitus. In eo qui lauatur, laudat moderationem & ſilentium, nihilq. ipſum operari iubet, at coeteros perfundere, & defricare; ſpongias item parari pro ſtrigili, & non valdè ſiccum corpus inungi. Tandem magnam lauationis partem aegro tribuit, ſi ſanus Balnei fuerit amans, & lauari adſuetus; tunc enim magis appetit, & lotus vtilitatis ſibi plurimum afferri ſentiet; ſin ſecus, laedetur. Peripneumonijs verò magis quàm ardentibus febribus conuenire affirmat, ἁρμόζει δ' ἐν περιπλευμονίῃσι μᾶλλον ἢ ἐν καύσοισι τοεπίπαν.

Eorum deindè vtilitatem eiuſmodi commemorat, vt dolorem lateris, pectoris, ac dorſi leniant, ſputum maturum faciant, & educant, ſpirationem facilem reddant, laſſitudioem expellant, dùm articulos, & cutis ſuperficiem molliunt; ſed vrinam etiam cient, capitis grauitatem ſoluunt, & nares humectant. Vt tamen rectè lauetur, caput reſiccatum expetit, vt ſpongia extergeatur; neque perfrigerari caput iubet, neque extremas partes. Neque Balneo adhibendum qui recens potum, aut ſorbitionem ſumpſerit; neque mox poſt Balneum ſorbendum, aut bibendum.

Minimè tempeſtiuè dicit eos lauare quibus aluus in morbis liquidior iuſto eſt; itemq. eos quibus plus iuſto adſtricta. Debilitatos quoque, & ex ciborum faſtidio nauſeantes, aut vomentes, aut bilioſum eructantes, vel eos quibus ſanguis è naribus erumpit. Eos qui Balneo delectantur,

tur, si bis in die lauerint, non peccare scribit, tum demùm si adfuerint signa quibus lauari conducat, lauare oportere.

Lib. 1. de muliebrib. affect. Idem Hippocrates scribit; cùm partus purgamenta non fuerint purgata, ex varijs affectionibus lumborum, vteri, foemorum, febres acutas fieri. Quod si ità fuerit, à Balneis esse abstinendum. Si verò febris adsit, Balneo esse curandam. Idem auctor quatuor Balneorum genera constituit, ὕδωρ πότιμον, ἁλμυρὸν λουτρὸν, θερμὰ λουτρὰ, & ψυχρὰ λουτρὰ. Addidit primùm Balneum, Aquam potabilem, humectare, & frigefacere, cùm exhibeat corporis humiditatem. Secundum, Salsum scilicet, calefacere, & siccare, nam naturà calidum à corpore humiditatem educit. Tertium, Calidum, ieiunum attenuare & frigefacere quandò per caliditatem à corpore humiditatem elicit, & κενουμένης τῆς σαρκὸς τοῦ ὑγροῦ ψύχεται τὸ σῶμα; *educta è carne humiditate corpus refrigeratur*. Post cibum, idem calefacere, & humectare affimat. At Balnea frigida, vacuo quidem corpore praebere quandam humidam frigiditatem, vbi cibus ingestus fuerit, ab humido existente detrâhere, & frigidum siccitate replere.

Lib. 2. de Diaeta.

2. primi. Auicenna Balnearum nocumenta sic exprimit, vt dicat eas superfluitates ad membra in quibus est debilitas facere, leuiter descendere, corpus laxare, impedire neruos, & resoluere calorem innatum, tùm comedendi desiderium deijcere, & coeundi debilitare virtutem. Et tertia eiusdem subdit, debilitare cor si multum morati fuerint, syncopen excitare, nauseam & quietos humores mouere, eosque ad putrefactionem praeparare, & cum ijs ad membrorum nobilium receptacula declinare; indèq. apostemata erumpere. Et prima quarti; *Facit descendere phlegma indigestum propter illud quod effunditur ad locum putredinis, & permiscet humorem malum cum putrido, & resoluit subtile, & facit remanere crassum.*

Cap. 2. tract. 1. lib. 10. Rasis, *Non vidi* (ait) *Balneum febricitantibus in aliqua dispositione esse vtile; maximè tamen ipsa vitare consulo in febribus putri-*

putridis quantum possibile est. Galenus ad Glauconem, ijs qui ex multitudine laborant, membra quamplurimùm fricare non oportere docet; à vino & cibis abstinendum, & Balneis etiam si febricitauerint. Quae ad putridas febres referuntur, idem quippe Galenus 10. lib. Therapeutices scribit eos qui hectica febre laborant, & qui iam marasmodo febriunt, modò ijs nulla febris, nec ex putrescente humore, nec ex phlegmone sit adiuncta, audacter esse lauandos. Ergò si ex putrescente humore fuerit, lauare ex eius sententia non expedit, cùm vires exhauriat Balneum sensibili caliditate, febrim, viscerumq. aestum intendat, humores agitet, abscessuum causa sit, frigiditate essentiali calorem naturalem perdat, humiditate etiam obstruat, augeatque putredinem.

Alij contrà Balneum paratum ex aqua potabili ad tuendam bonam valetudinem esse summum praesidium dixerunt, siue compositum, siue simplex. Et intemperiei absque materia calidae affirmarunt Balneum mederi sensibiliter frigidum, frigidae calidũ, Aneti, Camomeli & similium virtute recepta, siccae tepidum, humidae calidum, quae omnia in balneis reperiuntur. Dixerunt praetereà morbos declinare materiales, humores absumere, & destruere, & cohibitam transpirationem cutim reserantem, tollere. Et calidum praecipuè Balneum obstructionem reserare, fuliginosum, fumidum, atque acre excernere, crudum concoquere, idemque concoctum exhaurire. Quod si Galenus in febribus humore existente crudo interdicit Balneo; huiusmodi cruditatem dicunt habere gradus, eumque de maxima cruditate intelligere, quae Balnei caliditate concoqui non potest; & acerbiores succos Balneo ad maturitatem deduci posse, medico tuente sanitatem, idque dixisse ipsum Galenum lib. 3. de sanitate tuenda; *Si probe Balneum adbibeas, ipsum quoque apoterapbiae pars est, si quidem duras densasque partes emollit, excrementum putreq. si quod intus ad*

tus ad

tus ad cutem haeret. euocat. Idcircò aquarum qualitates eſſe animaduertendas, nam dulcium calefactarum aquarum, ſi media temperie fuerint, vis calida & humida eſt, ſi tepidiores, humida & frigida; ſi iuſto calidiores, calida quidem, ſed non perindè humida.

Dicebat itaque Ioannes Franciſcus Brancaleo Neapolitanus medicus in ea diſceptatione, quae coram Paulo III. Pontifice morbo affecto habita eſt, duo potiſſimum conſideranda ijs qui huiuſmodi affectionibus afferrent medicinam, percoctionem crudorum quas ante ſanguinis perfectionem fuerint, & eductionem acrium & mordaciũ quae ſecunda ſunt, & ſanguine poſteriora. Abſtinere eos conueniat ab omni valido motu, blãdè vnctos atque oleo perfrictos perfrictos perquàm ſuaui lauare Balneo; indè in ocio eſſe atque etiam ſomno ſi fieri poſſit. Et addit; *Cum igitur primo die experti an facile finita laſſitudo ſit. ſimiliter grauatum hominem cernimus, tùm mittendus in Balneum eſt etiam ſecundo die; tùm quiete, abſtinentiaq. habendus. atquè vero & ſi iterum & tertio oportere videris, itidem ieiunium lauabis quietem & ſomnum ipſis lauationibus interponens.* Atque vt antiquorum in Balneis vſum, praeter febres, laudaret, Hippocratis affert auctoritatem qui ſcribit dulcem aquam madefacere & refrigerare, cùm corpus humidum reddat; calida Balnea ieiunum emaciare, & non lauari nec vngi, humido conſumpto ſiccare. Et cùm Balnea varias morborum affectiones curauerint, non eſſe ſummum Imperatorum in Balneis ſtudium admirandum.

Cardanus diſtinguit Balneorum aquas in calidam, tepidam, temperatam, frigidam. Balnea è calida aqua benevalentibus nihil prodeſſe aſſerit, ne quiſquam cupiat elixari. Tepida diſſoluere vires ſcribit, & corpus labefactare. Frigida verò gratiora eſſe, eiuſque vſum antiquis illis qui more belluarum viuebant, peculiarem fuiſſe, quos iuuabat ſiccis frondibus ſe detergere, & mundioribus inuoluere. Cùm poſtea ad humaniorem cultum eſſent mortales redacti,

cti, Balneorum vſum adeo creuiſſe, vt nihil eſſe tota Italia Thermarum nomine vulgatius. Temperati Balnei commoda ex Galeno profert qui 8.lib. artis curandi ait, Balnea aperire poros, ſudorem prolicere, ſitim ſedare, ſomnum prouocare, mundare atque purgare cutim, ſordemq. omnem ex illa detergere, humectare corpus, adiuuare coctionem tertiam, corpus impinguare, gracilibus prodeſſe, & claram vocem efficere. Et praeter vſum quem praeſtant in morbis, de tuenda tantum ſanitate loquutus, ait iuuenem exercitatum iam parum, Balneo parum indigere, vt qui ex mediocri exercitatione & apotherapia omnia iam ſit conſequutus; ſi tamen commodè ipſum adhibeas, duras, tenſaſque partes mollire, excrementum, ſi quod erit, ad cutim reuocare. Et cùm commendaſſet Balneum tres ob cauſas, quòd os ſiccum humidum reddat, ſitim extinguat, & corpus calidum & arefactum temperet, mox quid obſit teſtatur. Inſuetis perſaepè grauiùs nocet. Et vt in fluxionibus ad ventrem eſt vtiliſſimum, ſic etiam ſanguinis fluxum grauiter irritat. Nocet Plethoricis, & crudis, & vterum ferentibus. Diſſoluit vires, effeminat homines, nocet inflammationi, eriſipelati; putredini obſtet, gignit, & auget. Neque lauari debent qui deſtillatione aut grauedine, aut capitis dolore ex ardore, neque ſyncope ex cruditatibus laborant.

Frigidam natationem idem ſcribit corpus corroborare, & caput, & calorem naturalem confirmare, ſitim ſedare, ciborum appetitum excitare, calorem externum tollere, renibus, & veſſicae conferre, refrigerare, & ſimul aut ſubſtantia aut facultate humectare. Ex accidenti verò calefacere, calorem intrò repulſo, & in vnum coacto, & propterea vehementiore facto quippe cutim adſtringit, ac denſat, & ſic periclitantem nimia exhalatione innati caloris ſubſtantiam reprimit, & vires adauget, nec ab eſtrinſecùs aduenientibus tam facilè laeditur. Sed antequàm quis frigi-

da lauerit cauere debet ne corpus plethoricũ, aut cacochimum ſit. In plethorico, humores crudos intus premit, & conculcat. In cachochimo, fuliginoſos vapores includit. Iuuenis praettereà ſit deſtillationibus non obnoxius, qui benè dormiat, nec angatur curis. At nec lauetur pleno ventriculo, nec poſt Venerem. Probare ait Galenum poſt calidum, Balneum frigidum iuuare. temperatè tamen frigidum, non niuem quam dicebat Hippocrates. Aeſtatis tempore, & ſub vmbra frigidam laudat lauationem. Quae omnia ad medicorum diligentiam reijcimus, dum tamen non aegros ad Balnea compellant, cum medicamentorum amiſerint diſciplinam.

BALNEAE NEAPOLITANAE,

Puteolanae, Baianae, Pithecuſanae. Cap. IX.

RIPLICI ordine has Balneas diſtinximus, vt Neapolitanas, praeter illas quas Strabo commemorat, aitque aquas non inferiores Neapolim habuiſſe Baianis, & Balnearum regiones in eadem ciuitate ſub Graecis Imperatoribus leguntur, eas intelligam, quae extra cryptam, Balneolum vſque continentur. Eas inquam quae in ijs locis reliquae extant. Puteolanas quae indè ad Tritulum. Baianas, quae Miſenum vſque reperiuntur. Ordo verò hic eſt; *Lib. 55.*

Sudatorium S. Germani.

Neapoli Puteolos diſcedentibus, poſt cryptam quae in Pauſilypano colle eſt, ad dexteram Agnanus lacus occurrit, circularis, collibus vndique concluſus. Per apertum ferro montem immẽſae maris vndae, exciſi rupiũ parietes,

cauiq.

cauiq. ſpecus ad piſcium ſtabula, atque receſſus facti, limo nunc & arenis oppleti. Ranis nunc & ſerpentibus domicilium, quorum globi verno tempore è ſummis rupibus in aquas prouoluuntur, aquaticis auibus eſca. Qua propter nulla ibi piſcium ſocietas. Linis maturandis aptiſſimus. Mons Spina paulò ſuprà ſentibus, & viperis redundans, ſqualore erat obſitus. Ad cultum paucos ab hinc annos redactus, inter hortos Neapolitanos numeratur, & eodem pacto quo Neapolitani, accolae immunes habentur. Ad lacus oram cellae ſudatoriae concameratae ſunt, ſub quibus è ſolo calidi vehementer erumpunt vapores, vt ſi quis vel nudus introierit, repentè quàm maximos ſentit è corpore ſudores effundi. Hinc loco nomen datum. Conferunt haec vaporaria plurimùm podagricis. Noxios ac nimios humores eliciunt. Vlcera interiora ſanant, & ad multiplices corporum morbos valent.

S. Germani & Paſchaſij hiſtoriã ex D. Gregorio adſcribam ad ſuffragia pro defunctis contra haereticorum deprauatam opinionem commendanda; *Cùm adhuc eſſem iuuenculus* (inquit) *& in laico habitu conſtitutus, narrari à maioribus audiui quod Paſchaſius huius ſedis Apoſtolicae Diaconus mirae ſanctitatis vir fuerit, eleemoſynarum operibus maximè vacans, cultor pauperum, & contemptor ſui. Poſt multum tempus mortis eius Germano Epiſcopo Capuano medici dictauerant pro ſalute corporis, vt in thermis angularibus lauari debuiſſet, Qui ingreſſus eaſdem thermas, praedictum Paſchaſium ſtantem, & obſequentem in caloribus inuenit. Quo viſo vehementer extimuit, & quid illic tantus vir faceret inquiſiuit. Cui reſpondit, Quod nulla alia cauſa in hoc loco poenali ſum deputatus, niſi quia in parte Laurentij contrà Symmachum in Pontificatu ſenſi. Sed quaeſò pro me Dominum deprecare, atque in hoc cognoſces quod ſis exauditus, ſi huc rediens me non inueneris. Quòd poſt paucos dies ità factum eſt.* *Lib 4. Dial. cap. 40.*

Cùm de Paſchaſio in poenis mancipato loquitur Illuſtriſs. Baronius verba Gregorij; *In ſua tamen ſententia vſque ad diem ſui exitus perſtitit*, declarans, ait excluſiuè illud eſſe intelligendum. Etenim omnium eſt receptum aſſenſu, *6. Tomo Annalium.*

non posse in coelum admitti, qui in terra se ab Ecclesia separauit. Grauis illa quidem Paschasij culpa fuit quòd post receptum à Sancta Synodo Symmachum in Romanum Pontificem, ei minimè communicare voluerit; venia tamen factus dignus, cùm in exitu ipso, facti poenituerit. Textus praetereà quem idem citat, *In Angularis Thermis*, habet. Melior lectio quàm, *In Angularibus*. Non longè à Sudatorio antrum est, cui Canes dedere nomen, quos cùm in antrum inijciant, moribundi extrahuntur, & in lacum immissi ad vitam illicò reuocantur. Pestiferae indè erumpunt exhalationes. Os Plutonium ad Hierapolim commemorat Strabo, & specus Corycium & Typhonaei, Pomponius Mela. Pontanus ad Massicos montes quid simile narrat.

Balneum Bullae.

Praeter hunc Lacum Bulla est, quasi aqua bulliens, ob Soli feruidi naturam, in quo effossa scrobe, & aqua superinfusa frigida, mox concalescit, & sulphuream virtutẽ adipiscitur. Aërem aquae densa caligine obnubilant, quãobrem nullas ibi aues videre licet. Ad quartum caliditatis gradum eas accedere medici dicunt, quae deductae ad priuatos vsus in Balneis, mirificè frigidis omnibus capitis morbis, & articulorum opitulantur. Subtilis tamen cùm sint essentiae, ac digerentis facultatis, eas nitri, atque aeris obtinere mixturam conijciunt, idcircò auribus, & oculis mederi, nutritoria instrumenta corroborare, splenem attenuare, vterum flatibus discussis abstergere. Eadem alienam aquam ibi calefactam virtute loci efficere animaduerterunt. Mederi praecipuè oculis hasce aquas scribunt, easq. cum ijs connumerant, quae S. Anastasiae, Iuncariae, Petrae, plagae Romanae in Aenaria dicuntur; tùm verò cum Sudatorio in Minio Hispaniae fluuio, cum scopuli aquis Viterbiensibus, & cum ijs quae ad Viuares in Delphi-

Delphinatu, atque ijs quae de Trigorio in via Oſtienſi dicuntur. Addit & Solini fontes in Sardinia, & Bracculas aquas Baijs, oculorum nebulis percommodas.

Aſtruni.

Cùm ad Septentriones perrexeris, mirabilis efficaciae lauacrum occurret, quod à Strunis nomen accepiſſe ſcribit auctor is qui ad Federicum opus ſcripſit de Balneis. Aſtranam vocat Sauanarola, & Strumam Vgolinus. Aſturium appellandum potius aliqui cenſent ab earum auium venatione. Sex millium ferrè paſſuum circulo locus inter montes circumſcribitur, inter quos peramoena vallis eſt quae paulatim ad mille paſſuum latitudinē cogitur vt Amphitheatrum repraeſentet. Siluae ceruorum, & aprorum greges alunt, volatilium praeſertim maximam copiam. Regiae venationi locus dicatus eſt, & praefectus hac de cauſa conſtitutus. Ferunt Reges Neapolitanos ibi venatoria ſpectacula edidiſſe inſpectantibus è iugis collium ciuibus. Memorabile illud narrant quod ab Alphonſo Rege eſt editum, collocata nepte Heleonora Federico III. Germanorum Imperatori, cui cum tota ferè Germana nobilitate interfuit, compluribus etiam cum Hiſpanis Principibus qui Heleonoram ex Hiſpania deduxerant. Exhibita tunc venatio fixis ad Agnanam paludem tentorijs. Fontes è vario vini genere conſtituti, menſae apparatae, in quibus ad xxx. millia hominum diſcubuere. Solem in hoc magnificentiae genere nihil quicquam vidiſſe magnificentius, aſſerit Pontanus. Spiritus ibi ſemper ſulphureus, & calidae paſſim ſcatentes aquae. Aliquae adeò temperatae, vt neque in potionibus medicatis incommodae habeantur. Ventriculo auxiliantur, pectus leniunt, appetentiam excitant. Dentibus, faucibus, voci, capiti, & omni rheumatum generi, ſiccando, digerendo, corroborando, ſunt adiumento. Nitratam, aeratam, ſulphuream mate-

Lib. de magnif. c. 16.

materiam obtinere optimi medici arbitrantur. Mengus etiam alumine constare asserit. Oculorum suffusionibus non adeò Hypochysi confirmata potus auxiliatur. Cum Duccia S. Philippi, & Badenia in Helueticis, tum Grotta Viterbiensi ea in re conuenire eas aquas scribunt. Ebibitum Balneum Anginas, & Pleuritides arcet. Frequentis vsus praeter coeteras Puteolanas Balneas habentur, nam praeteriti incendij minore calamitate affectae sunt, & integram suarum aquarum naturam retinent. Vere, aestate ineunte, & autumni parte vtiles.

Foris cryptae.

Retrogrediendum est, vt rectà deindè incedamus, & littoris oram perlustremus. Triptam hoc lauacrum vocat Sauanarola, re tamen ipsa à crypta Pausylipana nomen accepit, ex qua cùm egressus fueris, ad maris oram occurrit. Apud Elisium ex Sauanarola aqua haec potu, & operatione dulcissima est, ignitos artus refrigerat, desiccata febribus membra rigat, pulmonem laesum, iecur, pectus sanat. Debilitatẽ stomachi tollit, sed nocet hydropicis. Ad tussim, vtilissima. Aufertq. cutis infectiones.

Iuncariae.

Iuncariam, Deiuncaram vocat Sauanarola, confortare ait stomachum & haepar, pectus lenire, letificare animum, gaudia inducere, suspiria tollere, alacres in muliere efficere vires, renes confortare, excitare coitum; sed haecticas primae & secundae speciei iuuare, non credit. Giuncaram, & Vincaram Franciottus. Iuncaram, auctor Balneorum. Eius mineram nitrum, ferrum, & aurum arbitratur Menghus. A iuncis ibi nascentibus nomen habet. Potu haec aqua impinguat, viribus tamen non languidis. Venerem iuuat, renes confortat, & chronicas febres decernit. Pectus roborare ait Vgolinus eas sequens, exic-

cationis causam remouere, & inter coeteras esse saluberrimas. Inter potulentas aquas numerantur.

Balneolum, vel plagae.

Balneolum ab Elisio in radice Olibani montis, quà Nesidem protenditur versus, describitur; *Sed tanta virtutis, & efficaciae eius praestantia, vt infirmus non solum aquam ibi, sed Deum adesse putet.* Caput, stomachum, & coetera membra confortat, oculorum nebulam fugat, consumptos & debilitatos reficit, quartanae cōtinuae & quotidianae materiam destruit, à doloribus ex quocunque morbo vel febre praecedentibus liberat. Olibanus verò ad Puteolos mons est ex praedura silice (saxa hodie appellant) in summa omnium rerum sterilitate constitutus, quapropter, ὅλος βάνος, totus sterilis, dicitur. Hunc montem à Caio excisum ad Italiae vias silice sternendas aliqui dixerunt, nam Suetonius dixit; *Iactae moles infesto ac profundo mari, excisae rupes durissimi silicis, & campi montibus aggere aequati*, &c. Eliciuntur nunc indè Pontonibus saxa ad molem Neapolitanam vndique firmandam, ne maris aestu, & fluctuum impetu labefactetur, & ad vias ciuitatis sternendas.

Mons Olibanus.

Cap. 37.

Petrae.

In extremo hoc littore Petrae est lauacrum. Ab effectu nomen inditum, calculum enim frangit, & educit arenulas. Caput à doloribus liberare scribunt, detergere oculos, auribus auditum praestare, cordi & pectori opitulari. Eius aquae potus interiora expurgat. Nitrosa est. idcircò laudatur ad internas & calidas affectiones hepatis, renum, vteri, vesicae, vt aqua portulenta, & remissae admodum caliditatis, & mediocriter digerentis facultatis. Qualis etiam superior Plagae aqua, Tritulae, & aliae. Idcircò represso per Balneum temperatum (inquit Baccius) feruore visceris, phlegmonae arcentur, abscessus, causones,

aliaque

aliaque perniciosa vitia. valere item in febribus cum Plagae aquis & Tritulae, sed pituitosis.

Subsidij hominum.

Sic appellat Franciottus, quod vulgus, *Zuppa d'huomini*. Mengo nitrosum & ferrugineum est. Vgolino caussas frigidas remouet, pectoris defectum tollit, & confert articulis. Obstructae ibi aquarum venae sunt fonte relicto, quae tamen sub arena infra cryptam & mare perquiruntur Maximam ijs medici tribuunt salubritatem, ex qua nominis emanat significatio, mirum enim in modum aegrotis subuenire dicuntur. Ad podagram plurimum valere scribit Altimarus. Elisius, tumidi ventris onera deponere, omnemque doloris speciem auferre. Debilitatis tamen restaurationem praeclarè lauantes adipiscuntur.

Orthodonici.

In Olibani radicibus in Puteolani Episcopi hortis lauacrum est ad quod per multos gradus descenditur, quapropter flante Austro calor intus inclusus, exhalationis expers, intrantes enecat. Grauè ibi profecto olens spiritus, & Mephitis. Auditas ibi aliquandò lugentium voces saepius mihi asseruit Leonardus Vairus Episcopus. Aqua tamen educta corpora febribus consumpta restaurat, stomachi nauseam expellit, ephemeras & errantes febres tollit, & maximè ad phtisim paratas. Ad sudationes, & in Balneis sumitur.

Calaturae.

Celaturam Franciottus, Collaturam Vgolinus, Calcaturam vulgus. Descendit aqua ex rupis latere, quae turpes ex ore notas remouet, stomacho subuenit, tussim fugat, praeteritas crapulas digerit, mentem corroborat, cor laetificat.

S. Ana-

S. Anaſtaſiae.

Ad monaſterium S. Anaſtaſiae defoſſa ſcrobe in arena ipſa littoris, aqua erumpit clara, ad arenulas detrudendas, & calculos confringendos aptiſſima. Habet cum proximis aquis aliquam aeris ſimul cum nitro portionem, atque idcircò oculorum caligini & ſuffuſionibus medetur. Franciottus Anaſtaſij nominat. Olim hic erat Adiutorij Balneum.

Cantarelli.

Cantarelli Balneum (inquit Baccius) *à Canthari forma per quam fluit, dictum perhibetur*. Cuius cùm primaria olim eſſet gloria in Puteolanis vtpotè quòd mirandis modis tùm occulta perſanaret vlcera, tùm oſſium quoque fragmenta, quae opere indigerent chyrurgico, extraheret, immò fluentem vndique ſanguinem ſupprimeret, vterumque ferentes ſummoperè iuuaret, coeterùm poſt incendium ad Tripergulas cui vicinum id Balneum extiterat, pluri ex parte ſubmerſum cinerem, nec ſatis poſt aliquam adhibitam operã reſtitutum, tota iam laus in Aenariae Balneis defluxit, quae tàm genere, quàm copia, & foelici vſu praeſertim Gurgitelli ac Furnelli aquae praeſtantes, ſimiles, ac maiores etiam obtinent facultates. Quamobrem non deſunt qui hiſce & Cantarellis, occultam proprietatem è benigno quopiam coeleſti aſpectu tribuant. Ferri & Magnetis habet operationes.

Fontanae.

Aretinus haud longiùs à ſua aetate repertas aquas ſcribit. Formam, alio nomine dixerunt. Nitrata in ijs & bituminoſa mixtura, & inter ſuaues annumeratae, hoc eſt quae vel odore, vel ſapore nullam praeſeferunt inſuauitatem, ſed quae dulcibus non ſunt comparandae velut etiam Iuncaria, aliaeq. Balneae in Puteolano, & Baiano. Proprietates his carminibus deſcribit Lombardus.

Fert somnum, ventrem reddit fluxumq. soporem
Conciliat pueris, lac citò multiplicat.
Saxa mollificas, renes expurgat arena,
Cuncta lauacra super, nausea fit procul hinc.
Vesicam reserat, lapidem frangitq. potenter;
Afflictis podagra, vulneribusq. nocet.

Ciceronis, vel Prati.

De Prata, vulgò aquae dicuntur. Opus Ciceronis creditur in Academia extructum. Spontè tamen ibi nascentibus aquis. Diuus Gregorius libro 1. Dialogorum meminit monasterij quod Balneum Ciceronis vocabatur. Eas verò aquas, quòd oculis medicinam afferunt aeratas arbitratur esse Georgius Agricola. Ad lippitudinem mirum in modum celebratae. Conferunt etiam viscerum torminibus. Sed totum ferè corpus languidum restaurant. Ob illud iuuandi oculos experimentũ, arbitrantur aliqui aquas Cadmia participare, quae in Cumano agro naturalis est, Dioscoride auctore, ac in Baiano. Quippe ibi quoque Chalcitis, Mysi, Sori, Melanteria, Chalcantum; ὥσπερ (inquit) καὶ ὁ ἐν τῇ Κύμῃ λίθος εὑρισκόμενος.

Arcus.

In sinistra Auerni lacus parte, in qua Balnearum copia cernitur (decem commemorat Aretinus) ab aedificij forma, Balnea Arcus nuncupatur. Consumptos corporis artus restaurat, corpori robora addit, ventrem exonerat, pelli cutim restituit, stomacho praesto est, & interiora omnia iuuat. Caueant splene & iecore laborantes.

Rainerij.

Ab inuentore haec aqua nomen accepit. In Tripergulis collocat Aretinus. Aquas tamen etiam Trituli ad sanitatem exposcit. Scabiem & impetiginem sanat, putridum

corpus

corpus mundat, restaurat cutim, leprosis prodest, inquit Elisius. Salsi phlegmatos hostis aqua est.

Tripergulae.

Vgolinus totius corporis debilitatem, & segnitiem auferre dicit, superfluumq. dolorem pellere. Elisius, mentis defectum auferre scribit, alleuiare corpus, cor exhilarare, membrorum profugare onera, stomachi varios dolores arcere, pedum grauitatem remouere, symptomata explodere. Balneum vetus dicitur.

S. Nicolai.

Elisius; *Omnia Balnea potentes, aut magis solliciti occupant; hoc solum mirifici Confessoris pauperibus subuenit, & ideo S. Nicolai dicitur. Haec aqua ab alijs descripta non est, nec ab intelligentibus satis experta. quantum tamen compertum habeo, debiles fouet, consumptos restaurat, stomachum conformat, & vires reparat.* Lombardus.

Infirmos refouet, consumptis praestat opemq.
Confirmat stomachum robur aqua haec reparat.

Scrophae.

Vnda mirabilis (inquit Elisius) Sic dicta, vel quod scrophulas sanat, quod Christianissimorum tantùm Gallorum Regum sputo tribuunt; vel quod scropham in ea volutari viderint. Scabiosis & leprosis prodest, impetigines sanat, ventris sarcinam, & pondus deponit. Articulos iuuat. Lombardus;

Isic latex dictus sic est, quia χοιράδας aufert,
Aut vnda hac volui scropha reperta quod est.
Leprosis prodest; scabiem (mirabile dictu)
Salso Lichenas phlegmate purgat aqua haec.
Articulis confert, deponit pondera ventris,
Nodosae eximium pharmacon est podagrae.

Vteris bis scrophae quicunque salubribus vndis
Cum tumidis vites salsa leguminibus.

S. Luciae.

Quòd oculis aquae S. Luciae subueniunt, id nominis sibi compararunt. Suffusiones oculorum recentes, & nebulas destruunt. Et quamuis Elisius scribat, has aquas aliquandò caecos illuminasse; neminem tamen id vidisse scio. Articulorum & capitis dolores pellnut. Surdis maximo sunt adiumento.

Arculi, vel S. Mariae.

Huius etiam nominis aquae ad Παλαιόπολιν, Romandiolam, Senas, Viterbium, & Flaminiam. Quae non minus frigidum caput calefaciunt, quam Porrectae aquae ad Bononiam. Aedificium lauacro nomen dedit. Hepar calidum aptat (ait Elisius) à nimia frigiditate, ac rheumate absoluit, oculos ab ophthalmia seruat, stomachum roborat, somnum nimium, superfluamq. vigiliam propellit, auream que mediocritatem inducit.

S. Crucis.

Ea quae in hac aqua miracula enumerat Elisius, hoc sanè tempore minimè cernimus, ait enim quamplurimis id euenisse vt alienis brachijs & pedibus huc adducti, vel baculis nitentes, sanos deindè, & nullius auxilij indigentes discesisse. Omnes contractiones, etiam ex vulnere, neruis, aut iuncturis oblaesis mirificè iuuat; ob quam proprietatem ad peduum ac manuum vulnera & distentiones quas sanat artuum nomen & insignia obtinet S. Crucis. Viscerum insuper, ac ventris inflationes, testiculorum tumores prohibet, podagram discutit, omnium tandem valdè Sulphurearum vtil itatem praebet. Hydropicos, & Hypocundriacos mirificè iuuat. Phlegma extrudit. A podagra liberat.

berat. Crassam ablegat pituitam. Maxima cum voluntate ijs aquis aegri vtuntur. Quòd si ad corroborandum vẽtriculum, calidis intemperantijs succurrendum est per Balnea quae modicum refrigerent, reprimuntq. astrictoria facultate per initia, potus aquae S. Crucis aptissimus habetur, velut aqua in Villa Lucae, & Porretanae.

Subcellarij.

In Auerno ad Cumanae Sibyllae antrum (vt vocant) Subcellariae aquae sunt, quasi ex cella emanantes, dulces, lucidae,& quas coeteris Baianis aquis antecellere medici existimant. Vgolinus Suttillarium vocat. Vulgus *Scaffa budello*. Decocti caponis iuris habet saporem. Capillos prolixos facit (ait Elisius) labia sanat, dentes & gingiuas mundificat, lentiginem, & scabiem remouet; pulmoni, iecori, spleni, medetur; ardorem & pondus vesicae soluit, vrinam prouocat, arenulas eijcit, quartanam quotidianam, & tepidas febres sanat, tussim tollit, praecipuè verò stomachum confortat, totumque corpus exhilarat. Post longas febres, & in Phtisicis & Hecticis nondum exhaustis, aliquot medici ex medicatis aquis laudant insessus, non febris ratione, cui plerique quoque aiunt naturales Balneas aduersari, sed ad conciliandum robur stomacho, hepati, alijsque nutritorijs, quod in longissimis morbis potissimum primò quaeritur. Ad eam rem maximè eas aquas comprobarunt, quae mediocriter calidae sunt, nec vltrà primum gradum siccantes inter quas Petra, Plaga, Iuncaria, & haec Subcellaria ad Baias probantur, quae sanis conueniunt, nec admodum qualitate excedunt temperatas ac dulces.

Ferri.

Ferri mineram, scribit Plinius, metallorum omnium esse largissimam,& vbique propemodum reperiri. Ferè semper ali-

per aliquid ferrugineae naturae cum coeteris mineris in hisce aquis reperitur. Sed potissimum in hoc lauacro, quod ferri colorem referre videtur. Idcircò oculos, aures, caput mirificè iuuat, soluitque Hemicraneas affectiones. Aqua ebibita iecori, spleni, ventriculo, renibus, vtero, omnibus interaneis vitijs, à relaxatione ortis, opitulatur. Ex aliqua bituminis participatione pulmoni confert. Siccat, abstergit, roborat. Quod si aqua Plagae Romanae quae in Aenaria est (cuius fontes maximo cum labore, & maxima cum aegrotantium vtilitate aperuit Iulius Iasolinus nostra hac aetate medicus celeberrimus) cum ferreae sit minerae, & ferruginei coloris, phlegma salsum deijcit, sanguinem & pruritum oculorum tollit, lacrimas inhibet, gingiuas excesas sanat, dentes firmat, ossium fracturas firmat, & fluxiones sistit; eadem profecto aquas has Baianas effecturas non vereor.

Palumbariae.

Lauacrum Palumbarium, vel crypta Palumbaria dicitur, à Palumbibus ibi nidificantibus. Hoc si quis vti voluerit, à salsis & frigidis caueat necesse est. Cardiaci, arthritico morbo, renibus, oculisque plurimum prodest. Vrinae meatus aperit, oculorum nebulas expellit, stomachi passiones aufert.

Saluianae.

Sic dictas aquas à quadam muliere alij scribunt; alij Siluianam appellant, & Siluiae Deae antiquos dedicasse scribunt. Nugae. Salmariam vocat Vgolinus, aitq. eas non permittere, vt menses mulierum vltrà suos periodos fluant, & vteri inueteratas affectiones curare. Quamobrem mulieribus plurimum confert, cum etiam steriles foecundet.

Tritu-

Tritulae.

In Baiano littore Balneae, & Sudatorium eodem nomine appellantur. Trictolas, à fricando dictas scribit Blondus, atque indè Tritulas appellatas. Alij sic dictas asserunt, à Tertiana febre sananda, quae apud medicos τριταῖος πυρετὸς dicitur. Trifoli alij dixerunt, & monti Trifolinum vinum adscribunt. Vbi vegeta in primis natura ignis, cuius communes causas explicat Vittruuius, qui aut ex sulphure, aut alumine, aut bitumine sub his collibus loca, vario caloris gradu afficiat. Infrà ad mare calidis abundat aquis, quae perenni vena, & sub praerupta rupe Balneas efficiant, vbi semota ab imbribus & ventis habentur semper vtilissima. Imaginum ex plaste ibi pictarum aliquot fragmenta supersunt, quae cuiusque Balneae virtutem exprimebant. *Ardores esse in his locis* (addidit Vittruuius) *etiam haec res potest indicare, quod in montibus Cumanorum, & Baianis sunt loca sudationibus excauata, in quibus vapor feruidus ab imo nascens ignis vehementia perforat eam terram, per eãque manando in his locis oritur. & ita sudatorium egregias efficit vtilitates.* Sudatorium sic in Itinerario à quodam docto viro describitur. Lib 6. c. 5.

In primis celso sita Sudatoria monte,
In tria diuisus specus est ceu brachia, quorum
Sulphureos extrema tenent fumantia fontes
Solis inaccessos radijs sub rupe cauata.
Ingressu via longa patet, cinis impedit albus
Atque calens mediae prodientes agmine fossae.
Ingrediendo caue tollas caput, arduus vnda
Fumus agit, totoq. fluunt corpore riui;
Visceribusq. trahens animam vapor aestuat intus.
Sin submissus eas, & cautè lumina serues
(Nam sine luminibus nulli est intrare potestas)
Victor eris. nimium sed non tentare sinistram
Dira tibi mens sit; necat intus perfectus aer,
Profuit & nulli tacitas quaesisse latebras.

Cornelius

Cornelius Celsus de eo sic loquitur; *Sudor eius duobus modis elicitur, aut sicco calore, aut Balneo. Siccus calor est, & arenae calidae, & Laconici, Clibani, & quarundam naturalium sudationes, vbi è terra profusus calidus vapor aedificio includitur, sicut super Baias in Mirtetis habemus.* Quamobrem Mirteta ad Tritulum fuisse dicunt. Balnei tamen locum penitus ignoramus. Idq. tantùm scimus quod Vittruuius, & Celsus scripsere. Quasi mortetum dixerunt, pro funesta mirti significatione. Omnibus tamen aegris lauacrum erat inuisum,

Sulphura contempti, vicus gemit inuidus aegris.

Morbo Gallico laborantibus plurimum prodest, atque ijs qui capitis fluxionibus afficiuntur. Viris, mulieribusq. statis horis locus datur. Iuuat sudantes colloqui atque canere, dùm caloris molestias blandis sermonibus muleire conantur. Quique dimidia hora sudauerit, strenuus profectò ad eam rem habetur. Trituli Balneas Diuus Hieronymus viduis, virginibusque Christianis vitandas admonuit. Omnium Balnearum virtutes habere dicuntur.

Aquae S. Georgij.

Huius nominis aquas ad Ducciam cõmemorat Baccius, strenui ac Diui militis nomine insignitas, quae ad foeda vlcera persananda habent facultatem. Ferrea, atque aera minera nostra haec aqua nitrosa quoque est, lapidem frangens, ad ferrum è corpore eliciendum admirabilis. Sed quoniam subterranna est, quasi ὑπ γῆ, Georgij nominatam, aliquibus placet.

Pugilli.

Nitrosas hasce aquas esse scimus, eandemque cum proximis habere naturam. Ventris solutionem comptscunt, & hemorroidarum fluores, calidum, aeremque ineemperiem

riem remouentes. Qua propter nec à ferro videntur alienae. A longis febribus liberant. Caput & ſplenem efficaciſſime adiuuant, eorumque dolores arcent, confortant debiles, & conſumpta membra reſtaurant. A breuitate id nominis ſunt aſſecutae.

Culinae, vel Culmae & Petrolei.

Inter bituminoſas Petrolei nomine multae aquarum ſcatebrae, quamuis & nitro conſtent, blandè purgantes, ſubamarae, & graui odore reperiuntur. In Italia multis in locis ſcatent, & Senis non longè ab Arbia flumine, ibidemq. ad viam maritimam Petroium Gaſtellum, vbi Petroleum emanat. Et Viterbij non procul à fonte Grottae percelebri, calore tactu & eſſentia temperatae, quapropter pueris, & delicatis naturis perutiles. Multae itidem in Baiano Tripergũlanae, Solis & Lunae eo nomine celebrantur. Tùm Culma ad Auernum, in quibus tamen maior ſulphuris portio dignoſcitur, idcircò exiccando valentiores, minuſque emollientes. Huius tamen generis aquae abſterſoriam habent virtutem, omneſq. cutis maculas, pruriginoſas ſimul & ichoroſas exiccant. Contractae emolliunt, diſtenduntque conuulſos neruos, craſſa extenuant corpora, fluxiones ſiſtunt, grauedines ac raucedines, & coetera id genus epotae corrigunt. Eodem omnes aquae imbute ſunt vapore, quae ſoporem inducunt, vel caput grauant, ſenſuſq. obtundunt. Habet has bitumen operationes. A monte qui ſupereminet, ob altitudinem, Culma à Franciotto dicitur, & corruptè Culina.

Solis & Lunae.

Ob aquarum excellentiam quae coeteris praeſtat, hoc praeclarum nomen paruum hoc Balneolum eſt conſequutum. Per ruinas antiquorum aedificiorum eò deſcenditur, directumq. inuenitur, & mari occupatum. Sed deſoſſa a-

rena, ſcatet aqua, ſulphuri commixta, quae tamen ferri partes obtinet praecipuas, ac nobilem ex Magnete virtutem, quamobrem infixa ſpicula ferrea mirificè extrahit. calefacit egregiè, exiccat, atque corroborat. Ruptis, laxatis, fractis mirum in modum confert, & antiqua crurum vlcera compeſcit. Diuinum hoc appellarunt Balneum cum praecipuè omne guttarum dolorumq. genus tollat, fluentem ſanguinem ſiſtat, vlcera ſanet, podagram ſubleuet.

Gibboroſi.

Haec inter nitroſas aquas potabilis quidem, ac praeter coeteras in renibus iuuandis efficaciſſima perhibetur, meatus vrinarios aperiens, abſtergens, firmans; arenulas & mucores his locis adhaerentes extrudens; fluores muliebres ex locorum imbecillitate maximè ſiſtens.

Epiſcopi.

Nobile hoc Balneum vel ab aliquo fortaſſe Epiſcopo inſtauratum, vel ad Epiſcopum Puteolanum pertinens, vel quòd Praelati vtantur plurimum, quibus podagra ſolet eſſe familiarior. Roborat ſtomachum, prouocat appetitum, extrahit ferrum, & omnia membra exhilarat.

Fatarum.

Podagricis quoque vtile & familiare. Stomaco vires addit, nauſeam expellit, appetitum prouocat. de quo ſic Lombardus,

Confortat ſtomachum, viuacem reddit ὀρεξιν,
Dat podagrae auxilium, nauſea ſit procul hinc.
Extrahit abſconſum atque latens in corpore ferrum,
Exhilarat nimis hic omnia membra latex.

Bracculae.

Ab humilitate, & loci depreſſione ſic dictum. Vgolinus

nus Bretolam vocat, fortaſſe vocis ſimilitudine deceptus. Inter nitratos fontes conſtituitur, qui tamen aere ſimul & ſulphure non mediocriter participat. Quocircà non adeò ſoluit ob ſulphuris tenacem ſiccitatem, temperatè calefaciens. *Ex natura tamen aeris* (inquit Eliſius) *groſſas fauces ſubtiliat*, Broncaulas vocant. Raucam vocem ebibita claram reddit; oculis & coeterorum ſenſuum vitijs opitulatur. Longas febres remouere credunt.

Speluncae.

Sic dictum à Spelunca in qua lauacrum eſt. A Galeno ſcriptum tradunt, ſi quis quinque drachmis huius calentis aquae ſingulis diebus biberit, in membris quae diaphragmae adiacent, opem & robur comparaturum. Quem tamen locum nuſquam in Galeno reperies. Hydropicis, tuſſi, guttae eſt adiumento.

Feniculi.

Inter mare mortuum, & Miſenum montem, inter agreſtes feniculos aqua emanat, cui frutex ille nomen attulit, quae & lippos oculos abſtergit, & eorum vlcera ſanat, & maculas delet, & oculorum aciem reddit illuſtriorem.

QVAE PITHECVSIS EXTANT

Et Chirurgiae doctrina, & Balnearum in Aenaria Inſula inuentione, Iulius Iaſolinus maximam ſibi gloriam comparauit. An verò huic viro Aenariam tantùm debere dicemus? Orbem ipſum plurimum debere affirmabimus, cui ad ſanitatem tuendam, ad depellendos morbos in ea feliciſſima Inſula ſaluberrimae aquae eius opera patent. Debet quoq. Franciſco Lombardo qui eas quas nouerat carminibus illuſtrauit.

Aquae Fornelli.

Quartanae ſpuriae, verae, Lieni, Hydropiſi, capitiſq. dolori medentur. Hipocondriacam affectionem, vel mirarchiam incipientem ſanant. Calculo laborantibus,& Apoplepticis ſunt ſubſidio. Veſicam aperiunt, podagricis ſunt adiumento, nauſeamq. ſtomachi ſedant. Aſmaticis vtiles ſi tamen paroſiſmo ceſſante, purgatoque corpore aquas introierint. Aurium tinnitum, ſurditaté, vertiginem tollit, & paraliſim. Quod ſi coeno vtaris tumores pituitoſos expellit, articulorum duricies quae reliquae fiunt ex vulneribus, fugat frigidam atque humidam intemperiem remouet. Primam ſubſtantiam tenuis ſulphuris habent, ſecundam nitri, tertiam ſalis, quartam aluminis, & quintam ferri. De quibus ſic Lombardus,

Quartanae confert, ſpleni, capitiſq. dolori,
Subuenit Hydropi, phlegmaticaeq. febri.
Veſicam reſerat, lapidem perfringit, arenas
Educit, prodeſt mirificè Podagris.
Omnia languentis ſtomachi faſtidia ſedat;
Furnelli à furni ſchemate nomen habet.

Scatet ad D.Petri ad Pantanellum ex montis radicibus.

Fontanae.

Cuique plagae ſunt medicamento; & quaſi miraculo quodam ex humanis corporibus ferrum eliciunt. Hepati, pulmoni proſunt,fractaque oſſa mirum in modum trahunt, Scabiem purgant. Capillos nitidos & longos efficiunt,corporumq. vires reſtaurant.Coercent, refrigerant, ſiccantq. Argentea natura, & aluminoſa cum Magnete, terraeq. aliqua ſalis parte, & nitroſa.

Succurrit plagis, ferrum extrahit impete magno,
Pulmoni confert, Hepatis atque malo.
Conſumptos reparat citò, prolongatq. capillos,
Emundat ſcabiem, fragmina ab oſſe trahit.

Caſti-

Castiglionis.

Calidissimae ac lucidissimae aquae, quae quamuis aliò perducantur, diutiùs tamen quàm reliquae calorem retinent, atq. in ipsis crassitiem cognoscimus. Sulphur olent, minori spiritu cum frigida fuerit aqua. Potu, & ablutione his vtimur. Cùmq. biberimus, intestina purgant, renum obstructiones aperiunt, vrinam cient, lumbricos enecant, disenteriasq. remouent. Frigido rheumati, strumosis tumoribus, ventris prosunt inflationi. Hepatis auferunt maculas, omniaq. arcent scabiei genera. Aquarum quae Senis, Auinioni, Pisis enascuntur, vim retinere affirmat Baccius in libro de Thermis.

Languentem reficit stomachum, vt benè concoquat vrget
Morpheam humano vultu abigitq. Lepram.
Visum acuit, cor confortat, plagisq. medetur,
Ventriculum soluit, prouocat vsq. famem.

Speluncae, vel Scrophae.

Quibus sanè aquis suo loco vti non licet, maris enim vndae in cuius margine positae sunt, & nimia caliditas impediunt. Quibusque fluxionibus commodae, neruorumque & articulorum doloribus. Frigidis ac flexuosis viscerum morbis Vere praesertim & Autumno aduersantur. Foemorum, artreticum dolorem, tussimque sanãt. In labro (tantum in eo caloris inest) ijs vtamur necesse est. Inter sulphureas quarto gradu calidas numerantur.

Aluum subducit, tussim & nephritida pellit,
Anthritim, Chiragram, Ischiada & Podagram.

Gurgitelli.

Praeclarissimae à medicis hae celebrantur. Sterilibus prosunt feminis. Consumpta ferè corpora reficiunt Stomachum recreant. Calculum extrudunt. Hepati subueniunt.

niunt. Scabiem explodunt. Cibi appetentiam reuocant. Ferrum ex humano corpore extrahunt. Atque diuinitùs factum videtur vt hisce aquis omnia ferè mala curentur. Et quoniam in summa temperie sunt constitutae, viscerum intemperiem moderantur, gracilia corpora pinguia reddũt, & scirrosos tumores a lenta pituita exortos, propulsant.

Hepaticis prodest, à psora purgat, ὄρεξιν
Proritat, ferrum mirificeq. trahit.

Stomachi.

Cum aquis Gurgitelli conueniunt, puriores tamen ac tenuiores quasi ex Stillatorio deductae. Stomachum roborant, phlegma vacuant, purgantq. vterum. Post potionem ad vncias octo, nec dormito, nec aliud quidpiam bibito, aut edito. Biliosis (vt cum Celso loquar) mirificè prosunt.

Cum ex aquis Gurgitelli discesseris, iter ad dexteram faciens Orientem versus alia reperies aquas ex radicibus Epomei scatẽtes claras, pellucidas, gustatui dulces, & crassae. Antiquis vulneribus praestò sunt, aluminis vigorem praeseferentes. Morbo Gallico, Aphris, Sporae, Hepati subueniunt, & potione, & ablutione, & fomentis.

Dentium.

Praedominatur aurum his aquis, ferrumq. subsequitur, exilisq. sulphuris vapor. Parua enim huiusce aquae portio, nunquam liquescere potuit, nisi aquae chimicae auxilio, salis armoniaci parte addita. Dentium dolori, gingiuisq. excarnificatis affert medicinam potu & gargarizatione. De quibus, haec carmina;

Est & ad Occiduam partem quae vertitur vnda
Languentem stomachum quae reparare valet.
Quiq. Orientales spectat calidissimus oras
Fons, Dentem haud vlla parte dolere sinit.

Fons

Fons quoque ad Occiduam plagam conuersus, ocellis
Prodest, & capiti mite leuamen adest.
Quam vulgo Sinigalla vocant, podagrae, atque dolori
Iuncturae, Ischiadi praestat opem & Chiragrae.

Cotti, vel Caiuncarum.

Ex vno erumpunt capite; mox deriuantur. Aes, Chalcantum, sulphurq. redolent. In petrosis rupibus coguntur & ex quadam materia guttae prorumpunt, quae musco, licheni, vel pulmonariae comparatur. Guttam oculorum, gingiuarumque affectiones iuuant, capitisque fluxiones praesertim atque calidas. Visum, auditumque recreant. Asmaticis maximo sunt adiumento; curantq. vulnera igne, aqua, oleo calidis, tùm etiam bombardarum ictibus inflicta.

Confert affectis arthritide, pondera splenis
Aufert, inflatum ventriculumq. premit.

Ferri.

Aqua mediocriter calida, clara tamen dulcisq. sulphur olens, quem tamen odorem translata amittit. Potione, ablutione, & gutta est in vsu. Et quoniam ferri naturam continet, roborat viscera, sanguinisque sputum coercet, quod omnibus ferratis aquis contingere scribit Auicenna. Hepatis, renum, vesicae intemperiem moderatur, stomachumque reficiendo, vomitionem retinet. Ictericiem, hydropisim, nocturnas pollutiones, scabiem, & gomorraeam sanat. Podagrae, paralisi, rheumati strumis, putridis vlceribus, articulis, flatui, spleneticis subuenit.

Auri.

Aureae quidem aquae naturae miraculo obseruatione dignae. Cùm enim fons plenus est, aquarum superficies

aureo

aureo velo obducitur, atque ità vt totus fons auro pellucidus conſpiciatur; tunc verò maximè cum aquae à Solis radijs verberantur. Quod ſi quis Balnei virtutem noſcere cupit, Auri virtutem non ignoret.

Argenti.

Propè Aureum Balneum, exiguo fonte, nitidis dilucidiſq. aquis Argenteum eſt, quod argentea quoque tela tegitur. Et quae in Auro inſunt, in Argento quoque ineſſe nemo eſt qui vereatur. Eaque re tantùm differunt, qua & induſtria & naturae actione differre coguntur.

Calae Vmbraſchi.

Saliens aqua, quae illicò veluti ex rupe praecipitat. Calida, lucida, dulcis, aeris, aluminiſq. mixtione. Capitis, neruorum, articulorumq. morbos ſoluit.

Colatae.

Calidiſſimae, quibus linteis abſtergendis lixiuij loco mulieres vtuntur. In ipſis oua coquunt, glabrant ſues, coeteraque conficiunt, quae calida ad ignem aqua confici ſolent. Quamobrem caliditate coeteris antecellunt. Excrementa nitida apparent, atque idcircò aliquid aeris oſtendunt. Morbos frigidos & humidos; oculorũ, aurium, capitis affectiones, tùm in ptimis Emicraniam, pituitamq. expellit. Paraliticis, Epilepticiſq. medetur. Frigidas ex memoria ſuperfluitates eijcit. Aſmaticos iuuat. Perpetua aeſtate, tum regnante Canicula prodeſt. Si qua mulier lacte caruerit, panemq. in hac aqua intinxerit, ederitque lac copioſè prouocabit.

Sinigallae.

Odoratis aquis, lacteo colore, liquidi aluminis mixtione, etſi argilloſa ibi terra, cinere, calce, gypſo illita. Non tantum

tantum adultis, viribusq. valentibus, sed etiam puerculis, veluti Balnea Gurgitelli, & Fontanae est vtilitati. Pituitosos morbos, neruorum articulorumq. dolores, membrorum contractiones subleuat. Nullusque morbus est ex busto ad pedes, quin aut prorsus sanet, aut aliqua ex parte leuet. Luto Balnei ad membrorum contractiones sanandas vtuntur.

Bagnitelli.

Exiguum profecto Balneum, sed aurium surditati praesto est. Cuius rei Figuli quotidie periculum faciunt, cùm accenso in fornacibus igne, sibilo, surditateque laborare consueuerint.

Fontis retis.

Visceribus, renibus, & vesicae est medicamento. Conuulsiones, scabiem, Lienis morbum sanat. Lentigines; impetigines, capitis & stomachi dolorem, oculorum lacrimas, & Egilopas aufert. Visni, & vomitionibus prodest. Phlegma soluit. Lombardus,

Deterget scabiem, neruos mollescere cogit,
Fit procul hinc capitis, fit stomachiq. dolor.
Constringit lacrimas, vomitum, pellitq. rigorem,
Phlegma liquat, grauidis est medicina potens.

Capitelli.

Saltis aquis, sulphureisq. secundo gradu calidis, quae affectiones per cutem serpentes, & scabiem, impetigines, Dothienosq. apud Graecos, sanat.

S. Restitutae.

Calidas habet aquas exiccantes, roborantesq. Podagri-

cis afferunt vtilitatem. Inflationes Hypocondriorum prohibent. Flatuoſam congeriem, ventriſq. & vteri tumorem diſſoluũt. Cholicos dolores repellũt, albaſq. humiditates in mulieribus purgãt. Nemini hoc Balneum, niſi Iaſolino cognitum.

S. Montani.

Calidum, ſalſum, pellucidum, cui ſal, ſulphur, aes dominatur. Articulorum doloribus, colli praeſertim, Iſchiadis, podagris, crurum tumoribus, ſtomacho eſt valdè commodum. Craſſos humores diſſoluit. Inteſtinorum ventum fugat. Mulieribus, quae abortum facere ſolent, vterum reficiendo, nimis familiare.

Citarae.

Balneum phraeneticis, thenaſmo, ſterilibus mulieribus, capitis dolori, quartanae nimium confert. Semine viros auget, & mulieres lacte. Conuulſiones, anuſque onus deprimit. Vomitionem prouocat, aluumq. ciet potione. Vires roborat, & Venerem excitat.

Tineſmum, ſterilem, curatq. phrenitida, ſpaſmo
Succurrit, capitis hinc dolor omnis abeſt.
Quartanam delet, mammis lac, teſtibus auget
Sperma virum (Iuuenes quod faciunt hodie.)

Agnonis.

Aquis ad littus calidis, ſalſis. ſulphureiſq. ſcabiem, furunculos, dotrenas, pſoram, impetigines, pellis aſperitatem tollit.

Soliceti.

Perennibus. calidiſſimiſque aquis, Colatae, & Gurgitelli ſimilibus. Sulphureo odore, ferreo colore. Calefaciunt, & ſiccant vehementer. Morbo articulari, podagrae, renibus

renibus, aſmaticis, oſſium fracturis, ſcabiei, vtiliſſimum.

Gradonis.

Tertio caliditatis gradu, ſale & bolo Armeno illitum. Calidis morbis ſanandis efficax. Crurum tuberibus vtile, eorumq. peruetuſtis vlceribus. Dilatatis teſticulorum venis, digitorum reduuijs, ſcabroſis vnguibus ſalubre.

S. Angeli.

Efficaciſſimè morbos ſanat qui ab aquis Calae Vmbraſchi ſanantur.

Doiani, vel Vlmitelli.

Secundo gradu calidum, tenditq. ad tertium. Eius origo nitroſa, cum aliqua ſalisgemmae parte, & alumine, immixto chalcante, & bitumine; quae omnia optimè à Stillatorijs dignoſcuntur. Guttam frigidam, ſtomachi rugitum, tineſmum, calculum, renum dolorem, oculorum lippitudinem, anhelitus difficultatem, olentem animam, ſpleniticos, cordis palpitationem ſanat.

Anthritim pellit lepram, ſtomachiq. rugitum;
Tineſmo prodeſt, Iliacoſq. iuuat.
Spiritui, lippis, quartanae ſubuenit, arctum
Dilatat guttur, diminuit lapidem.
Liene affectis, παλμῷ κραδίης ᾗ ἰᾶ ται
Praeſto eſt pulmoni, è corpore phlegma fugat.

Fons Nitrolis.

Extremo Epomei ventre ſcatet; & quamuis calida aqua, cùm tamen friguerit, coquendis cibis, potuſq. vſui commodior. Refrigerat, temperatq. viſcera, quapropter mulieribus optima corporis habitudo, quae in illis ſaepius lauant.

Succellarij.

Balneum veſicae morbo, vrinae ardori, calculo, tineſ-

mo, lentibus febribus medetur. Laetitiae & animi tranquillitati confert. Tussim expellit. Stomachum roborat. Scabiem sanat. Labiorum fissuras conglutinat. Dentium, gingiuarum, oris affectiones propulsat. Mulierum faciem purgat, liuorem sanguinis, quem verbera induxere auertit.

Tinesino, intermittenti confertq. τεταρταίῳ,
Vesicae prodest, phlegmaticaeq. febri.
Prolongat crines, & frigida membra resoluit,
Deterget vultum, liberat à scabie.

Plagae Romanae.

Quod non longe abest à Succellario, in horti qui fructuum plantarumq. amoenitate, Nympharium, appellantur, aeris, ferrique mixtura. Aquis primo gradu calidis, tantae tenuitatis, vt cum alio transferuntur, subtiliores soluantur partes, virtutemq. amittant. Oculos iuuat. Visus aciem acutiorem reddit. Crurum fracturae confert, callumq. fractis ossibus inducit. Capillos decidentes, dentesq. mobiles firmat. Vertigini, calculo, sterilitati, menstruo, asmaticis, cordis, pulmoni, tussi, cholicis doloribus, hemorroidibus praesto est.

Pituitae confert salsus quam procreat humor,
Pruritum ex oculis tollere fama refert.
Lacrimulas cohibet, teneros confortat ocellos,
Expurgat bilem, pectora laeta facit.
Cordi imbecillo robur mirabile praestat;
Gutturis amplificat πνεύμονος atque sinus.
Tussim sedat, neue cadant firmatq. capillos;
Pruritum, & crurum fragmina sanat aqua haec.

Nitrosi.

In eadem plaga, Balneum calidissima aqua emanās. Scabiem & pruritum ab atra bile, & pituita proficiscentem sanat. Iuuatque renum dolores, & Ictericos. Aluum ciet. Debili-

Debilibus vires addit. Rheuma & tuſſim remouet. Genitalium quoque pruritum explodit.

Phlegmate pruritum fugat aut ex bile μελαίνῃ,
Nephritis, tuſſis, ſit procul hinc ſcabies.
Ventriculum ſoluit, conſumptos recreat artus,
Subuenit Ictericis, rheumaticiſq. malis.

Saxi.

Semper incognitum. Alterum inter ſaxa morbo articulari frigldo, alterum propè littus, calido, idoneum.

Sunt duo, quorum vnum gelidae eſt medicina podagrae,
Ἄλλο δ' τῆς θερμῆς φάρμακον ἐλλόγιμον.

Hortorum Pontani.

Potu renum dolores, ictericos, hypocondriacos, atram bilem, impetigineſq. arcet. Sunt & aliae paſſim aquae, aut inter vepres & ſaxa, aut inter terrae aggeres obrutae. Quarum aliquando, vt coeterarum, virtus alicuius induſtria enitebit.

Ebolitani Vatis carmina de Balneis propono. Neque verò ſyllabarum quantitas quaerenda eſt, cùm rerum tantùm naturalium quaeramus auxilia. Imaginis rugas fuco noluit auctor implere; Nos eam tantũmodo amemus ſimplicitatem. Sic in veteri manuſcripto Codice.

INCIPIVNT NOMINA ET VIRTVTES Balneorum.

Inter opes rerum Deus eſt laudandus in illis
In quibus humanae deficit artis opus.
Res ſatis eſt dictu mirabilis horrida viſu
A tormentorum prouenit aede ſalus
Nam quae defunctos aqua feruens punit in imis

Haec

Haec eadem nobis missa ministrat opem
Coetera cum rebus curantur regna, syropis,
Balnea quae curant, terra laboris habet
Vos igitur quibus est nullius gutta metalli
Quaerite quae gratis auxiliantur aquis
Quarum virtutes & nomina maxime Caesar
Praesens pro vestra laude libellus habet.

De Balneo quod Sudatorium dicitur.

Absque liquore domus benè sudatoria dicta
Nam solo patiens aere sudat homo.
Antè domum lacus est ranis plenusque colubris,
Non fera non pisces inueniuntur ibi.
Ingreditur si quis paruae testudinis vmbram
More niuis tactae corpora Sole madent.
Euacuat chimos, leue corpus reddit, in ipso
Quouis apposita est vase calescit aqua.
Haec aqua languentes restaurat, & ilia sanat,
Vlcera desiccat sub cute, si qua latent
Hac te Germanus Capuae caput aede repertum
Hac sacra Paschasij pascua te retulit.

De Balneo quod Sulphetara dicitur.

Mollificat neruos lauacrum de sulphure dictum,
Cessat in hoc scabies, infectaq. membra nouantur,
Impregnat steriles, capitis, stomachiq. dolores
Destruit, & lacrimas in lumine stringit aquosas
Ad vomitum prodest, oculos bene reddit acutos,
Phlegmata dissoluit. febrem cum frigore tollit,
Praesertim si preueniat purgatio, terna
Intrabis securus aquas. nam corpora pura
Quam semel accipiunt seruant sine labe salutem
Inspirant quocunque modo. non Balnea culpes
Effectum virtutis ama. nam saepe videmus
Quod fugiunt nares. fugat licet à corpore morbos.

De Balneo quod Bulla nuncupatur.

Est aqua quae bullit, & ob hoc benè Bulla vocatur
Humani quantum Bulla timoris habet.
Vt rogus inspirat saxis crepantibus intusi
Sic locus ignitus corda fragore mouet
Quam metuenda magis tanto, magis vtilis aegris
Si studeat in ea saepe lauare caput.
Et si fortè carent quo poßunt membra lauarè,
Alterius curent sumere fontis aquam.
Haec virtute loci praestet calefacta salutem
Luminis antidotum, seu medicina potens.
Haec caput emendat, matricem purgat, & inguem
Liberat, & splenem, congruè purgat epar.

De Balneo quod Astrumis dicitur.

Dentibus Astrumis prodest, quos reuera relaxat
Hic redit ad solitum si cadat vua locum.
Faucibus apta satis brancos ex rheumate passis
Et laesis oculis haec aqua praestat opem
Pulmonem recreat quem tussis causa fatigat,
Inflammat corpus cui dominatur aqua
Incitat os dapibus, stomachi fastidia tollit
In multis aufert rheumatis omne malum
Pigriciem tollit, membrorum, pectora lenit
Vocem ad obsequium pectoris aptat iter.
Saepius inde solet multis occasio nasci
Ne fluat à summo vertice phlegma vetat.

De Balneo quod Iuncarae dicitur.

Balnea Iuncarae, quae sunt in littore ponti
Prosunt consumptis. ni sit adusta cutis
Pectoris ammissas reparant in corpore vires
Laetificant animos, gaudia sumpta fouent
Quae veniunt per se mentis suspiria tollunt,
Et faciunt alacres in muliere viros.

Efficiunt

Efficiunt veneris renes ad praelia fortes
Confortant stomachum, lumina laesa iuuant.
Quas hominum certus febres interpolat vsus
Annichilant, nec non triste medetur epar
Talibus vsus aquis discrimina nulla timebit
Quae quandoque solent extenuare cutim.

De Balneo Plagae, quod Balneolum dicitur.

Inter aquas pelagi propè litus sub pede turris
Magnus in effectum fons breue nomen habet
Balneolum dictum tantae virtutis amoenum,
Vt patiens illic sentiat esse Deum
De morbo quocunque doles, seu caumate quouis
Lotus aqua tali tempore liber abis
Et caput, & stomachum, renes & coetera membra
Confortat tepidam si renouabis aquam.
Haec prodest oculis oculorum nube fugata,
Consumptos reficit quos tenet aegra fames,
Materiam tritei consumit & amphimerine
Hoc gens plus alijs Parthenopensis amat.

De Balneo quod Foris cryptae dicitur.

Limpha Foris cryptae iuxtà maris abdita litus
A stomacho pellit debilitatis onus
Sed nocet hydropicis cum sit dulcissima potu
Vim consumendi non habet vnde nocet.
Leuiter ignitos assueto refrigerat artus,
Pulmonem laesum sanat, & inde iecur
Pectoris antidotum tussis medicamen amicum
Desiccata febris caumate membra rigat
Ipsa per occultos telluris ducta meatus
Subuenit aegrotis, est quibus aegra cutis
Vt dicunt veteres satis est mirabile dictu
Ipsa Foris cryptae Bullae ministrat aquam.

De Balneo

De Balneo quod de Petra dicitur.

Cui Petra dat nomen mirum reor esse lauacrum
Quod lapidem possit frangere nomen habet.
Et caput à multis facit absentare querelis
Auribus auditum praestat, & addit opem.
Lumina detergit tunicis maculosa fugatis,
Pectoris, & cordis esse medela potest.
Vessicas aperit, à renibus vrget arenam.
Huius aquae potus interiora lauat.
Quamplures vidi calidam potare petrosos,
In quibus vrina post lapidosa fuit.
Vos igitur quibus est durus cum pondere mictus,
Assiduus talis potus aquae liberet.

De Balneo quod Calatura dicitur.

Pulmoni praebet solitam Calatura quietem,
Indè fugat tussim quam graue rheuma parit.
Haec stomacho vires reparat, vim praebet edendi,
Saepiùs assumptas decoquit illa dapes.
Declarat faciem, mentem corroborat, & cor
Laetificat, turpes radit ab ore notas.
Formidat quicunque phthisim cum tusse paratam,
Vt timor abscedat sæpiùs intret aquam.
Inueterata suis sicut radicibus arbor,
Nequaquam poterit absque labore capi,
Non aliter veteris serpentia semina morbi,
Possunt euelli qualibet arte semel.

De Balneo quod subuenit homini.

Ex re nomen habet lauacrum quod subuenit aegris
Nominis effectum gaudet habere sui.
Purgat pulmonem, deponit pondera splenis,
Depurat tumidum certa medela iecur.
Tristitiae causam gelido de pectore tollit,
Humores veteres ventris haec vnda leuat.

Defectum stomachi tollit, confortat & ipsum.
Vt solito solitas appetat ore dapes
Vocem sincerat, genus aufert omne doloris
Talis amatoris recreat vnda suos.
Haec etiam deponit onus longaeuae podagrae
Hic datur articulis induciata quies.

De Balneo Sanctae Anastasiae.

Adscribunt homines tibi Anastasa lauacrum
Vsibus humanis commoda multa facit.
Corporis ingrati recreatos efficit artus
Virtutes etiam corporis vnda nouat
Res miranda quidem. quicunque cauabit arenam,
In medio fossae feruida manat aqua.
Illa recens in fonte suo symptomata tollit.
Languidus ardorem si patiatur aquae.
Fonte relicta suo nihil affert vtilitatis
Haec eadem prodest frigida facta parum
Qui petit ergo suo cito de languore iuuari
Sentiat auxilium si renouabit aquam.

De Balneo quod Cantarellus dicitur.

Inter aquas pelagi aqua feruens manat & ipsa
Nì fluat in pontum fictile claudit opus.
Cùm mare feruescit locus oppugnatur ab vndis,
Vix aliquis poterit aeger adire locum.
Cantarus humana fruitur virtute medendi,
Nam plagas veteres consolidatque nouas
Vlcera quae patitur cutis ex humoribus extrà
Cantarus astringit, lumina clara facit
Sanguinis obturat venam quandoque fluentem,
Subuenit artheticis, fit medicina pedum.
Vtilis ad febres, & frigora; sed tamen huius
Vsus aquae lateri continuatus obest.

De Balneo quod de Prato dicitur.

Est aqua quam populi de Prato Balnea dicunt,
Creditur à multis hoc Ciceronis opus
Est via difficilis quae ducit ad inferiora,
In quibus inuenit quam petit aeger aquam.
Haec bene visceribus fertur conferre molestis;
Alleuiat corpus quod grauat humor iners.
Dicunt & duros mirè mollire lacertos,
Et caput & scapulas ad sua iura trahit.
Lipposos oculos declarat, & vlcera tergit.
In toto pariter corpore praestat opem.
In sudore manens fugiat pro tempore frigus
Nec potum sumat dùm sua membra calent.

De Balneo quod de Arcu dicitur.

Dulce satis lauacrum quod nomen sumit ab Arcu
Virtutem magnae commoditatis habet.
Haec aqua consumptos restaurat corporis artus,
Confortat stomachum, arida membra rigat.
Si quis in extremis patitur, festinet ad vndam.
Omnia ne dubitet interiora iuuat.
Non tamen ijs prodest tumidis quos sarcina ventris.
Aggrauat, atque dolet splene tumente iecur.
Rem loquor expertam, proprio quam lumine vidi
Teste mihi populo, quae scio certa loquor
Vidi consumpto tantum cum pelle relicto
Tempore non longo restituisse cutim.

De Balneo quod Tripergula dicitur.

Est lacus Australis quo portas Christus Auerni
Fregit & eduxit mortuos indè suos.
Haec domus est triplex de iure Tripergula dicta
Vna capit vestes. Altera seruat aquam.
Vtilis vnda satis, multum sudantibus, aufert
Defectum mentis cum grauitate pedum.

Haec stomachi varias facit absentare quaerelas.
Flebile de toto corpore tollit onus.
Debilis atque piger quibus est non multa facultas,
Consulimus tali saepe fruatur aqua.
Huius amator aquae symptomata nulla timebit,
Incolumi semper corpore laetus erit.

De Balneo quod Rainerij dicitur.

Balnea Rainerij quae corpora putrida radunt.
Est quorum salsi phlegmatis hostis aqua.
Si sanie, aut scabie pressus celer illa subintret,
A sanie quauis exteriora lauant.
Infectam mundare cutim quicunque laboras,
Vtere Rainerio, de cute sanus eris.
Ne tamen incurras iterum discrimina morbi
Terribiles Trituli sanus adibis aquas.
Vidi quamplures defastidire lauacrum,
Fecerat hoc hominum pingue putredo putens.
Rainerij refrenat aquas aqua frigida stagni,
Felix perpingues euacuabit aquas.

De Balneo quod Palumbarae dicitur.

Cripta palumbarum fuit quia grata palumbis.
Vel quae quod lumbis fertur obesse parum.
Vnda palumbarum laesos cum vertice renes
Sanat, & vrinae sumpta recludit iter.
Ex oculis nebulas, ab auribus excutit Euros
Cardiacam tollit, artheticamque fugat.
Et maiora facit si scis seruare diaetam.
A salsis caueas. frigida quaeq. fuge.
Algentis vitabis aquae consuescere potum,
Vtere limphato quod parit vua mero
Crede mihi quod aquae faciunt, faciuntq. syrupi,
Haec, benè seruetur sola diaeta facit.

De Balneo quod de Ferris dicitur.

Antè domum vatis lacus est ibi dictus Auerni,
Grande, ruinosum, praeminet artis opus.
Hoc lauacrum Ferri, quod habet ferruginis instar.
Dicitur vmbrosum. sed caret vnda domo
Si quis hemicraneum patitur quandoque dolorem,
Siuè supercilij, saepiùs intret aquam.
Cum vitio capitis nubem caliginis aufert,
Tollitur ex oculis sanguis, ab aure sonus
Si quis aquae talis vires cognosceret aeger
Collyrio nunquam laesus haberet opus.
Pannosos oculos sincerat, & effetat aures,
Congaudet capiti, cellula trina suo.

De Balneo quod dicitur Saluiana.

Saluia diua parens inuenit fortè lauacrum.
De proprio tribuit nomine nomen aquae.
Siccat matrices quouis humore grauatas.
Impregnat steriles, fructificare facit.
Menstrua si forsan fugiant inuita redibunt.
Et facit hoc lauacrum ne sine lege fluant.
Quas patitur matrix causas haec temperat aegras.
Vndè queri posset foemina causa perit.
Vos igitur steriles nouaeque insignia prolis
Ni vetet annosi temporis aegra dies.
Tam vir, quam mulier, te Saluiana frequentet
Tam vir, quam mulier, frigidus esse potest.

De Balneo quod Tritulus vocatur.

Est locus antiqua testitudine ductus in aluum
Rupe sub ingenti celte cauata domus.
Plena figuratis morborum conscia formis,
Ad quid aquae valeant, quaeque figura notat.
Res miranda satis, satis est horrendaque visu.
Sic veniente die mittitur vnda semel.

Haec eadem partim primum petit aequora, partim
Extenuata fluens refluit vndè venit,
Et plus quam dubium Bethsaida quae semel anno.
Vni praestabat mota salutis opem.
Haec aqua quotidie quam multos mota medendi.
Rheuma fugat, stomachum roborat. atq. Caput
Liberat hydropicos. hinc omnis gutta fugatur.
Phlegmaticis prodest, febricitare vetat.

De Balneo quod Pugillus dicitur.

Cùm maris vnda tumet, tanti vacat vnda Pugilli
Pro statione loci tam breue nomen habet,
Est iter obliquum paruam quod ducit ad vndam
Vix hominum septem creditur illa capax
Ani tollit onus, ventrem cessare solutum
Cogit, & hydropicos attenuare potest.
Si patitur cum splene caput, cum frigore corpus
Februerit, certam sentiet aeger opem,
Quid de te referam satis ammirande Pugille?
Quod proprio vidi lumine testor ego.
Aridus vsus aqua baculis adductus amicis,
Discessit sanus non ope vectus egens.

De Balneo Sancti Georgij.

Est aqua quae poterit benè tunc Georgica dici,
Abdita telluris vena ministrat aquam.
Qua nullus poterit flamma non indice fungi.
Nam via sub terris plena timore latet.
Quantum mens hominis timet ingrediendo lauacrum,
Mirificam tantum laeta relinquit aquam.
Haec lapidem frangit, vrinam soluit ad vsum,
In multis prohibet articulare malum.
Scissaq. si crura, si pes, si brachia, si frons
Aegrotant, sanctis bis releuantur aquis.
Hoc benè contestor, quidam cùm mingere vellet,
Euomit lapides virga coacta duos.

De Balneo Imperatoris ꝙ Sol & Luna dicitur.

Caesaris est lauacrum quod Sol & Luna vocatur,
Sicut Sol stellis praeualet istud aquis.
Omne genus guttae tollit, genus omne doloris,
Fistula ni violet viribus ossa suis.
Subuenit antiquae lauacrum Regale podagrae,
Ni faciat fractos inueterata pedes.
Sed tamen ignorat vbi sit tam nobilis vnda,
Obruit antiqua fortè ruina locum
Vos igitur quos longa dies fastidit & aetas,
Quos tàm longaeuos nutrit aduersa polis,
Demonstrate locum qui Sol & Luna vocatur.
Vtilis à multis aedificandus erit.

De Balneo quod Arculus dicitur.

Qui breue nomen habet, magnae virtutis habetur
Arculus à flammis, quod calet, arcet hepar.
Rheumatis & stomachi vitium de corpore tollit,
Liberat à multa frigiditate caput.
Lyncaeis oculis ophthalmita sana ministrat
Deficit arculea triste papauer aqua.
Et si fortè fugit vigilantia lumina somnus.
Arculus adducto membra sopore fouet.
Balnea quae Trituli, limpha quoque Culma ministrat,
Arculus in multis hoc operatur idem,
Quamuis inter aquas Trituli sit gratior vnda.
Consulo ne dubites hoc breuiore frui.

De Balneo quod Gimborosus nuncupatur.

Est aqua mirandi nimium noua dicta lauacri
Gimborosorum nomine nomen habet.
Penè per octo gradus patiens descendit ad vndam,
Circinat hic & aquas per latus omne gradus.
Ilia componit, vacat in matrice dolorem.
Sanguineos fluxus in muliere vetat.

A superis

A ſuperis exire cruor prohibetur, & idem
Ne fluat inſolitis inferiora fugat.
Vexicam curat quotiens vrina negatur.
Nulla patet mulier renibus eſſe ſalus.
Si lapides, vel ſipilos patiantur arenam.
Quolibet à morbo membra grauata iuuat.

De Balneo quod Culma dicitur.

Inter aquas alias mirabile Culma lauacrum
Cuius ad acceſſum non via recta patet.
Immò per obliquum modicis acceditur vndis.
Monſtrat iter dubium praeuia flamma tibi.
Vnda latens intus ſudorem prouocat intus,
Et facit ad neruos quos graue rheuma grauat.
Luminibus lumen reddit, veſtigia claudis,
Paſſio ni fuerit inueterata diu.
Rem loquimur certam, non eſt incognita multis,
Culma nocet ſanis, morbida membra iuuat.
Hanc igitur caueat, qui non eget arte medendi.
Nam qui fortè petit vitet in amne moram.

De Balneo quod Petroleum dicitur.

Non procul à Culma locus eſt qui fundit oliuum,
Quod lauacrum multum commoditatis habet.
Hoc vitium leprae, genus hoc ſerpiginis omne
Tollit, & à ſtomacho phlegmata ſalſa fugat.
Extinguit choleram, groſſos ſubtiliat artus,
Exhilarat triſtes, cor benè reddit ouans.
Noxia de gelidis depellit frigora membris.
Omnia laetantur membra vigore ſuo
Cuiuſcumque genas nigra ſi morphaea notatur,
Haec aqua rugoſas delet ab ore notas.
Virtutem lauacri demonſtrat nomen oliui,
Hoc oleum praeſtat quod petra ſudat aquis.

De Balneo quod dicitur Spelunca.

Vltima thermarum quae laude ſpelunca medetur.
Cuius aqua poterit ſimplice nemo frui.
Ingenio faciente modum capit vnda caloris,
Sic intrabit aquas ingenioſus homo.
Cuiuſcumque velit perimit ſymptomata guttae.
Hic fugat hydropiſis, tuſſis in aqua perit.
Vt Galenus ait; ſi dragmas quinque talenti
Quiſquis quotidie ſumere curet aquam,
Et ſuper & ſubtus quae ſunt dia flamma medetur.
Phlegmatis excludit quod nocet omne genus.
Non domus erroris, non eſt ſpelunca latronum,
Crypta ſalutarem continet intus aquam.

De Balneo quod Succellarium dicitur.

Eſt ſuccellarium lauacrum quod competit igni.
Lucida quo multum, dulcis & vnda manat.
Pondus & ardorem veſicae ſoluit in aegris.
Prouocat vrinam tentio cuius obeſt.
Actus oris varij morbi curantur in vnda,
Dentes, gingiuas, mundificando iuuat.
Paſſus in aeſtate triteum, vel quotidianam.
Aut typicas febres, ſentiet eius opem.
Pulmonem, iecoris vicio ſpleniſque medetur.
Tuſſis ob hoc lauacrum pectore pulſa fugit.
Appetit & ſtomachus iſta perlotus in vnda.
Nam benè digeſtus redditur indè cibus.
Lentigo, ſcabies, turpis pannus faciei.
Hac curantur aqua quando lauantur ibi.
Reddit prolixos & claros ipſa capillos,
Et totum corpus exhilarando iuuat.

De Balneo quod Bractula vocatur.

Faucibus antidotum bene confert Bractula groſſis.
Et vox ſi fuerit rauca fit apta ſono.

Si patitur capitis puppis vel prora dolorem.
Si dolet oppressum splene tumente iecur.
Sique caligo diem noctis germana minorat,
Omnibus his vitijs Bractula praestat opem.
Quartanam perimit, nec non necat Amphimerinam.
Hic intermissae febris origo perit.
Vos igitur quibus est odiosa planetica febris
Huius si sapitis quaerite fontis aquam.
Non opus est intrare semel. nam Balnea quanto
Quis magis ingreditur, tàm magis ipsa iuuant.

De Balneo quod Fons Episcopi dicitur.

Nomine fons talis fruitur quod epreat aegris
Vel quia Pontificis causa reportat opus.
Artheticis prosit. tollet genus omne podagrae.
Hunc habet expertum Pontificale decus.
Et quia Praelatis requies, requies nocet atque perapsis;
In se deficiunt saepe dolore pedum.
Cùm constipatur cibus intercluditur intus.
Indè dolent ventres ilia tensa crepant.
Pontifices fontem perquirite Pontificalem,
Vtilis est vobis Pontificalis aqua.
Indulgete cibis ne digestiua fatigent
Quae morbi causa saepiùs esse solent.

De Balneo quod Orthodonicum dicitur.

Haec aqua mirabilis consumptis est bona valde.
Restaurat corpus si capit vsus aquae.
Si fecit extremum subtili corpore febris
Intret aquam talem, saepè frequentet eam.
Confortat stomachum. nausea postq. fugat.
Omnibus ephimeris valde paratur aqua
Haec manet absconsa telluris limpha meatu.
Hanc non habere potes absque labore graui.
Cùm flatur australis ad limpham nemo subintret.
Nam via sub terris plena timoris habet.

Vos igitur cunctis ad quos est hectica febris.
Cito liberamini fonte fruendo tali.

De Balneo Sanctae Luciae.

Non minus hoc lauacro perutuntur Parthenopenses,
Nam locus est ipse habitatio semper aegrorum
Vel quia non sapiunt virtute lauacri lucis.
Haec necat ab oculis nebulas & prosit ad aures
Catharatam tollit si non sit inueterata.
Auribus ad sonitum praestat magnamq. medelam.
Migraneis prodest qui tempore longo laborant.
Fonte relicta nihil aqua confert vtilitatis.
Crebrò renouetur limpha subente noua
Et vidi quendam de lumine stare priuatum.
Tempore non longo restituisse visum
Istis consulimus saepe fruantur aquis.

De Balneo quod Scrupha vocatur.

Multi mirantur huius de nomine lymphae.
Ignorant causam de Scrupha quare vocatur.
Nam fuit inuenta lauari hac semel vnda.
Vel quia ad scrophulas est medicina bona.
Mundat & consolidat scabiem cum chimine lepre
Talibus vsus aquae scabies quaecumque medetur.
Tollunt petigines quae fiunt phlegmate salso.
Haec valet artheticis, & confert atque podagrae.
Ad pondus ventris mire iuuare scias.
Maximè si fuerit haec stiptica post medicinam.
A salsis caueat legumina nullaque sumat
Vtilis est multis aedificanda scitur.

De Balneo Sanctae Crucis.

Hoc lauacrum Crucis satis est laudabilis vnda.
Iam quibus podagra condominata fuit.
Confortat neruos, & phlegmata pellit ab ipsis.
Prodest hydropicis quae fit ex phlegmate salsò
Ipsam consumit splene tumente iecur
Ventribus vnda iuuat quibus hypocundria grauat.

Ad guttam frigidam neruis intus remanentem.
Frequentent lympham quae crescit deuacuata.
Hoc lauacrum vidi quendam crebrò visitare.
Qui minimè poterat ad ora porrigere manus.
Tempore non longo limphae virtute fruendi
Teste mihi Christo sanus & hinc rediјt.

Suscipe sol mundi tibi quem praesento libellum.
De tribus à Domino tertius iste venit.
Primus habet partes ciuilis in arte triumphi,
Mira Federici gesta secundus habet,
Tàm loca, quàm vires, quàm nomina penè sepulta.
Tertius orbatas iste reformat aquas.
Caesaris ad laudem nos scripsimus ecce libellos.
Firmius est verbum quod stat in ore trium
Si placet Annales veterum lege Caesar auorum,
Semper in Augusto nemo Poeta fuit.
Ebolei Vatis Caesar reminiscere vestri,
Vt possit nati scribere facta tui.

FINIS.

Ab Antonio Ianuario Ladislai Regis familiari accersitum fuisse Notarium Dionysium de Sarno, ipsemet testatur, qui publico diplomate scriberet apud Regem marmoream esse tabellam Puteolis in loco, qui, *Tre Colonne*, dicitur repertam, in qua Salernitanorum Medicorum, qui Puteolanas Balneas euerterant, huiusmodi memoria erat,

Ser Antonius Sulimela, Ser Philippus Capograssus, Ser Hector de Procita famosissimi Medici Salernitani supra paruam nauim ab ipsa ciuitate Salerni Puteolos transfretauerunt cum ferreis instrumentis inscriptiones Balneorum virtutum deleuerunt, & cum reuerterentur fuerunt cum naui miraculose submersi.

BALNEA-

BALNEARVM CANONES.

Medice,

Naturales Balneas experientia cognoſcito.
Corporis affectiones optimè explorato.
Si quid erit ſuperuacuum expurgato.
Aetatis, ſexus, virium, rationem habeto.
Ab vtentis temperie, tolerantia, conſuetudine, normam ſumito.
Certos dies ne praefinito, ſed neceſsitas & robur terminus eſto.

Aegroti ad Balneas acceſſuri,

Incommoda in itinere cauento.
Commodas Balneas eligunto.
Inſalubrem ſpiritum certis anni temporibus in Balneis mineralibus praeſciunto.
Hiemis algores, aeriſq. intemperies, ab ijs vos arcento.
Dierum delectum habento.
Imbecilles, biduò ſaltem quieſcunto.
Altero biduo cùm peruenire licuerit, quietem ſeruanto.

Balneas ingreſſuri,

Vere ineunte, & per aeſtatem, per totum aequinoctium lauanto.
Sole ab ortu ineunte, & à veſperis ad Occaſum trium horarum inſtar declinante, Balneas ingrediuntor.
Praeparationem, ſi opus fuerit, reiteranto.
Aluum deijciendum adhibita quoque arte, curanto.
Aquas, non niſi facta concoctione, ineunto.
Corpus exercitatione antè lauationem non incendunto.
Varias Balnearum aquas vitanto.

Cum ingreſſi fueritis,

Animi hilaritatem amplectuntor.

Quantum

Quantum robora patiuntur, toleranto.
Suauiter vosmetipsos componentes, tacento.
Ne praeuaricantor.
Ad humeros cunctanter, vt caliditatem toleretis, vos immerguntо.
Donec digitorum pedes rugas contraxerint, vel sudor circà frontem apparuerit, lauanto.
Si bis die innatare cupieritis, à matutina innatatione, ad vespertinam, & à prandio ad coenam, octonae horae intercurrunto.

Ex aquis egredientes.

Statim ad cubiculum vestimentis curiosè inuolutis accedunto.
Contractam humiditatem linteis calidis exsiccanto.
Per horam plus minus in lecto sudanto.
Indè paululum ad conceptam ex Balnei calore inflationem ambulanto.
Mox si manè fuerit prandento; si vespera coenanto.
Alimenta boni succi capiunto.
Panem benè fermentatum comedunto.
Pulmentaria ex farina abdicanto.
Vinum mediocris substantiae, minùs austerum, neque dulce bibunto.
Omnia aquae pocula fugiunto.
Reliquis rebus, etsi interdictis, electis tamen, parcè vtuntor.
Crapulam & ebrietatem vitanto.
Consueti cibi modum ne transgrediuntor.
A prandio nullo pacto dormiunto.
Venerem longiùs ableganto.
Sic deinceps aegroti viuant, vt iterum ad Balneas accedere non compellantor.

INDEX.

Indicem Balneis ab Ebolitano descriptis praefixit Arnaldus è Villa Noua illustris sua aetate Medicus. At quoniam Pithecusanas addidimus aquas, indicem amplificare non dubitauimus.

Imprimatur. Alexander Gratianus Vic. Gener. Capitul. Neap.

Vidit Cortesius Brana Theol. specialiter deputatus a Reuerendiss. D. Vicario Generali.

